

Holland=
Falsters
historiske
Samfunds
AARBOG

for

MDXXVII

Lolland-Falsters
historiske Samfund

Aarbog XV
1927

Det fjerde danske
Hjemstavnskursus 1926

Indhold.

	Side
Landstingsmand, Redaktør <i>J. V. Christensen</i> :	
Træk af den lolland-falsterske Presses Historie.....	1
Fhv. Kantor <i>Viggo Holm</i> :	
En kuriøs Ansøgning 1687	28
<i>Smaastykker</i> :	
Dræbt i Gunslev og St. St. Blicher, ved <i>Ferd. Blidstrup</i>	37
Sagn fra Østofte Sogn, ved <i>Sv. Jørgensen</i>	38
Hellig-Tre-Kongersvisen, ved <i>Marius Kristensen</i>	40
Et Læs Katte, ved <i>Niels Larsen</i>	41
Gammel Remse fra Sdr. Kirkeby, ved <i>Helene Strange</i>	42
Maglemosevejen, ved <i>Jørgen Larsen</i>	42
Udtog af Provinsialmedikus Hahns Kalendere, ved <i>A. Hk.</i>	42
<i>A. Hk.</i> : Fra Bogverdenen (H. Kjær: Vor Oldtids Mindesmærker. — Hoby-Fundet, ved Kjellberg og Friis-Johansen. — Arhning: N. Hemmingsen. — V. Lorenzen: Københavns Palæer. — E. Qvistgaard: C. C. Wiinholt. — F. Hjort: Slægten Thura. — H. Zangenberg: Danske Bøndergaarde. — A. Olrik og H. Ellekilde: Nordens Gudeverden, m. m.)	43
Aarsberetning	55
<i>Det fjerde danske Hjemstavnskursus 1926:</i>	
	Side
Statsgeolog Dr. phil. <i>V. Nordmann</i> :	
Træk af Lollands Geologi	1
Professor Dr. phil. <i>C. Wesenberg-Lund</i> :	
Den lollandske Feber før og nu	16
Museumsarkitekt <i>H. Zangenberg</i> :	
Lolland-falsterske Bøndergaarde	29
Arkivar <i>Hans Ellekilde</i> :	
Lollands mytiske Folkesagn	56
Arkitekt ved Nationalmuseet <i>C. M. Smidt</i> :	
Lolland-Falsters Kirker.....	83
Kgl. Ordenshistoriograf Dr. phil. <i>L. Bobé</i> :	
Statsminister Grev C. D. F. Reventlow	120
Forfatterinde <i>Thyra Jensen</i> :	
Lollandsk Præstegaardsliv	132
Dr. phil. <i>Marius Kristensen</i> :	
Sydøernes Folkemaal	147

Dr. phil. <i>Marius Kristensen</i> :	Side
Vesterborg Seminarium	150
<i>Kursus-Dagbog</i> :	
1. August 1926 (Arkitekt <i>Smidt</i> : Skovlænge og Halsted Kirker, Halsted Kloster; Arkivar <i>Ellekilde</i> : Sagn fra Halsted Kloster m. v.).....	155
2. August (Arkitekt <i>Smidt</i> : Græshave, Gloslunde, Landet, Tirsted Kirker, Christianssæde; Redaktør <i>Haugner</i> : Stormfloden 1872; Arkivar <i>Ellekilde</i> : Ahlefeld's Landeværn, Røverne i Tirsted, Tirsted Helligkilde)	163
3. August (Museumsinspektør <i>Hans Kjær</i> : Lollands Oldtidsmindesmærker; Skovrider <i>O. G. Konradsen</i> : De lollandske Skove; Arkitekt <i>Smidt</i> : Birket og Stokkemark Kirker, Ravnsborg; Museumsinspektør <i>Kjær</i> : Glentehøj m. m.; Statsgeolog Dr. <i>Nordmann</i> : Birket Grusgrav m. m.).....	177
4. August (Arkivar <i>Ellekilde</i> : Sagn fra Pederstrup m. m.; Museumsinspektør <i>Kjær</i> : Kong Svens Høj m. m.; Gaardejer <i>Chr. Ringsing</i> : Pa Smes dei gamle Haikat; Arkitekt <i>Smidt</i> : Nakskov Kirke; Museumsinspektør <i>Hugo Matthiessen</i> : Byvandring, Nakskov).....	188
5. August (Arkitekt <i>Smidt</i> : Ryde og Østofte Kirker, Maribo Domkirke; Arkivar <i>Ellekilde</i> : Sagn fra Eriksvolde m. m.)	198
6. August (Forstander <i>H. J. Rasmussen</i> , Næsgaard: Nyere Træk af lolland-falstersk Landbrugsliv — Mødet i Vesterborg Kirke: Arkitekt <i>Smidt</i> , Arkivar <i>Ellekilde</i> , Pastor <i>Bojsen-Jensen</i> , Dr. phil. <i>Marius Kristensen</i> — Knuthenborg m. m.)	209
7. August (Lektor <i>Regnar Knudsen</i> : Hjemstavnsforskning, med særligt Henblik paa Vejleby Sogn; Maleren <i>Erick Struckmann</i> : Naturfredning, med særligt Henblik paa Lolland-Falster).....	221

Kongelig
Adresse-Contoirssom forsendes
Fredagenprivilegerede
Efterretningermed Rides-Posten.
den 5te Jullii, 1811.

Redigeret, trykt og forlagt af C. K. G. Schultz, tidl. Kapellan i Naesboe og privilegeret Contrefter

Udenlandst.

Frankrig.

(Alst, Meer, og Hamb. Corresp.)

Paris den 22de Junii. I Mandags forsamlede National-Conventet sig til den religiøse Ceremoni, Cardinal Fesch foretredte Sjænen. I Lørdags holdt Gensletter fra forrige General-Congregation; Cardinal Rich. haade Forædlet. Malheure for Gudsdrøffelsen i Andris og Valen etc. M. Commissaire. Er

Piebau den 30de Maji. I Handelen vedbliver u-
besle Dødsfald. Kun 5 Skibe ere ankomne og
lig-aa mange afveide. Et Skib med Hvede og
med Hump og Høstree ere under Padning. Iaa
Salt er Afslutningen ubetydelig og det ingen saa
Colonialvarer. For den sidste Hvede har man givet
60 Rd. Alst. pr. Last. For Rug faar Landmanden
kun 16 a 20 Rd. Alst., for Rug 12 a 18 Rd., for
Havre 15 a 21 Rd. I Haad om højre Prisfe læggs
Herremændene disse Kora op.

I Kempten blev den 19de Junii endel-angst

Træk af den lolland-falsterske Presses Historie til ca. 1900.

Af J. V. Christensen.

Dagspressen er hver Dags Historieskriver. Pressens Historie er nøje sammenhørende med den Historie, den selv skriver. Men den har dog ogsaa en *Egenhistorie*, præget af dens Mænd og dens Maade, og ud af Enkelthedernes brogede Vrimmel er det muligt at finde visse Hovedlinier, der er medbestemmende i Byers, Egnes, Landsdeles historiske Fysiognomi.

Pressens Historie er saare kort i Sammenligning med vort Lands almindelige Historie. Omtrent samtidig med Bogtrykkerkunstens Indgang i vort Land begynder der at opstaa *Flyveblade*, mest om Krigstildragelser i Landene, mærkelige Naturlildragelser, overnaturlige Hændelser, Himmeltegn osv., alt sammen med tydelige Afspejlinger af Tidens grove Overtro. Mange af disse Tidender, »Relationer«, trykkes paa Tysk; de udgaar alle fra København. Den første

danske Avis, et Udtryk, der dog ikke dækker Nutidens Opfattelse af Begrebet, er »Den Danske Mercurius«, der begyndte at udkomme 1666 og blev udgivet og skrevet *paa Vers* af Digteren *Anders Bording*, hvis Billede hænger paa Frederiksborgmuseet.

Den første *Provinsavis* begyndte at udkomme i Odense 1735, Jylland fik sin første Avis i Aalborg 1767 og Sjælland (uden for København) sin i Helsingør 1769. Lolland-Falster kommer først med i Rækken i 1806.

Først med dette Aar — altsaa for nu 120 Aar siden — træder de sydlige Øer direkte ind i Pressehistorien. Men ved den ældste »*Avisnyhed*« fra disse Egne kommer vi dog næsten 300 Aar tilbage i Tiden. Den findes paa et i Det Kgl. Bibliotek i København opbevaret *Flyveblad*, trykt i København 1629 af Henrik Waldkirch. Flyvebladene havde som oftest ingen anden Titel end Overskriften til den skildrede Tildragelse. Dette Flyveblad handler om flere mærkelige Ting, men den første lyder saaledes: »*Vnderlig oc ofuer-naturlig Fødsel, seet i Nagskou i Laaland, Aar 1628 dend 25 Augusti*«. Fødselen i Nakskov er beskrevet af ingen ringere end Sognepræsten i Nakskov, Anders Pedersen Perlestikker, der daterer Beretningen: d. 2. September 1628. Skildringen angaar Fødsel af et Par Misfostre, dødfødte Tvillinger, født af Arbejdsmand Jesper Holdstis Kone i Østergade i Nakskov. Beretningen er udformet med en vis Kraft under Anvendelse af Ord og Udtryk, som siden da er sunket saa stærkt i Kurs, at de ikke mere lader sig gengive paa Tryk.

Anders Pedersen Perlestikker, der saaledes er Stiftets første »Reporter«, var Præst i Nakskov fra 1618—29. Han har været en litterært interesseret og meget skrivende Mand, hvis Optegnelser, »Perlestikkerbogen«, er omtalt bl. a. i »Historisk Tidsskrift« for 1854 og benyttet af *C. C. Haugner* i hans »Nakskov Købstad« (1918). »Journalist« var han ikke, uden for saa vidt han omhyggeligt »journaliserede« alle sin Tids Begivenheder i det Omfang, de blev ham bekendte. Men det er forsvarligt at nævne hans Navn i Ind-

ledningen til en Skildring, der handler om Lolland-Falsters Presse.

Den lolland-falsterske Presses egentlige Historie begynder i Stiftets gamle Centralstad *Maribo* — eller som man dengang ofte skriver: *Mariebo*. Til at drive Bogtrykkeri krævedes dengang et kgl. Privilegium, og mens mange af de første Indehavere af disse gamle privilegerede Bogtrykkerier er Fagfolk, har man dog ogsaa talrige Eksempler rundt om fra Landet paa, at navnlig Præster har faaet et Privilegium. Det er da i Reglen saadanne, som forbinder en Slags journalistisk Interesse med den forretningsmæssige.

Indehaveren af *Maribo-Privilegiet* var Pastor *C. E. Schultz*, der nævner sig selv som »residerende Kapellan og kgl. Bogtrykker«.

Han fik sammen med Trykkeriet Ret til at oprette et Adressekontor, svarende i stærkt formindsket Format til Nutidens Avis- og Anvisningskontorer, og Bladet, som han fik Ret til at udgive, fik Titlen »*Kongel. allernaadigst privilegeret Adresse-Contoirs Efterretninger for Lolland-Falsters Stift*«. Det Kgl. Bibliotek ejer ikke de første 6 Aargange af Bladet; Stiftsbiblioteket i *Maribo* 3.—5. Aargang. Bladet udkom hver Tirsdag og Fredag; *C. E. Schultz* har »redigeret, trykt og forlagt« det gennem ca. 19 Aar til 1825, da han døde, 62 Aar gl. *Schultz* var fratraadt som Kapellan 1822 og nævnte sig derefter »Pastor emeritus og privilegeret Bogtrykker«. Ved Siden deraf forestod han en Bogsamling i *Maribo*, fra hvilken der fremkommer jævnlige Meddelelser i Bladet.

Det ældste i det kgl. Bibliotek bevarede Nummer (fra 1812) bærer Paaskriften: »Rentekammeret«. Stofordningen er meget simpel. Rubrikkerne er »Udenlandsk« med Undertitel: »Af *Alt. Merkur* og *Hamb. Corresp.*«, »Indenlandsk«, der fordeler sig med Underrubrikkerne: »Af *Udgiveren*«, »Af *Dagen*« (et af Hovedstadens dengang mest læste Blade), »Af *Randers Amts- og Avertissements-Tidende*«, »Af *Iverssens Avis*« (et i Odense udkommende, meget læst Blad). Sluttelig »Bekjendtgjørelser« i ikke ringe Omfang.

Udgiverens Produktion angaar selvfølgelig særlig det lokale Stof. Som Prøve paa Stoffet i disse ældste foreliggende Aviser kan anføres: Kritik af en Indsender over et Ledstød ved Bursø, Meddelelse om en Skipper fra Christiansø, der passerer gennem Maribo efter at have mistet sit Skib til en Kaper, 6 Mil fra København, Meddelelse om at »Dameriden«, som ellers lod til at være gaaet af Brug, blomstrer op paa ny, »selv nogle af de fineste Madamer seer man nu til Hest at gjøre Promenader«. Maj 1812 frygter man i Lolland, at mange Jorder vil blive ubesaaede af Mangel paa Sædekorn.

Sommeren 1812 er jo verdenshistorisk gennem Napoleon den Stores Tog ind i Rusland. »Bulletinerne« — svarende til vor Tids Verdenskrigs »Communiquéer« — er eftertragtet Stof i Datidens Aviser. Paa den første Dag i Aaret 1813 bringer det lolland-falsterske Adresseblad den berømte 29. Bulletin. Hvor længe en Efterretning var om at naa frem, faar man en Forestilling om, naar man hører, at denne Bulletin var afsendt fra Hæren i Rusland d. 3. Decbr., den naaede Paris d. 17. Decbr., blev trykt i København d. 29. Decbr., i Maribo d. 1. Januar. Lolland-Falsters Avis fik for øvrigt adskillige af sine udenlandske Efterretninger direkte af udenlandske Aviser (fra Hamborg og Lybeck), ikke at tale om fra Altona, der jo hørte til den tyske Del af det danske Monarki. Aaret 1814 er jo særlig begivenhedsrigt, afgørende for den videre Udvikling af Danmarks Historie. Kiel-Freden med England, derunder Afstaaelsen af Norge, er omtalt d. 25. Januar 1814. Efter Fredsslutningen hører Napoleon den Store til Danmarks Fjender, men man bemærker, at Sympatien med og Interessen for ham er usvækket. Saaledes fortælles det, at han den 25. Januar har forladt Paris og — med spærret Tryk — »at det store vigtige Øjeblik maa være nær«, men derefter i Skrivelse fra Lybeck af 14. Februar: »Retiraden til Paris skal være den franske Hær afskaaren«.

Almennyttige Foranstaltninger er den Tids Løsen. »Selskabet for Oplysningens og Industriens Fremme i Lolland og Falster« virker i disse Aar med Uddeling af Præmier, og Avisen bringer udførlige Meddelelser herom. I Marts

1813 taler den offentlige Kritik, idet det meddeles fra Nakskov, at det ved Trommeslag er blevet bekendtgjort der i Byen, at »Kartøfler« var at faa til Købs; en Spekulant købte det hele, men blev bremsset af Politimesteren, der roses for at have »hæmmet en mercantilsk Uskik«, »hvilket er saare nødvendigt under de nærværende Conjuncturer, hvor Egen nytte og Vindesyge næsten overalt søge at krænke de helligste Love« — en Ytring, som godt 100 Aar senere gik ordret igen.

Springer vi frem til 1820'erne, staar vi i Avisen med de levende Udtryk for den Krise, der følger efter Napoleonskrigene og den engelske Krig. En Markedsberetning fra Rødby, Marts 1823, lyder i al sin Kortfattethed: »*Af Mangel paa Penge* fandt intet Salg Sted, kun Tuskhandel«. Men Stikprøver i Avisens Stof giver os en dybere Forestilling om Krisens alvorlige Natur: Januar 1825 averteres 7 Ejendomme i Nakskov til offentlig Auktion »efter forudgaaet Udpantning for kongelige og Byens Skatter«, i August 1825 6 Ejendomme, i September 1825 averterer Falsters Birks Kontor 19 Landejendomme, særlig Gaarde, deriblandt flere udflyttede, til Salg efter Rekvisition fra Kammeradvokaten paa den kgl. Statsgæld-Direktions Ordre.

Men Avisen afspejler ogsaa, at trods Krisens Rasen gaar Livet sin Gang. Der holdes Skiveskydning »ved Skovfogdens Hus i Bangshauge« — mellem Gevinsterne er en Sølv-Punchebolle og et Merskums Pibehoved med Sølvbeslag —; der holdes Fugleskydning i Sakskøbing med 6 Gevinster, deraf den største 12 Sølvspiseskeer. Der gives Raad for Jordlopper, og der gives udførlig Meddelelse om »vores elskede Stiftamtmand, Ridder og Kammerherre v. Jessens« Tilbagekomst til Stiftet, efter at han har holdt Bryllup i København. Stiftets Embedsmænd modtager Brudeparret i Gaabense Færgegaard og »Hr. Kammerherren og Gemalinde« holder *under Kanonernes Torden* deres Indtog i det illuminerede Nykøbing (Decbr. 1825).

Man vil af det foreliggende Materiale kunne danne sig den Forestilling, at Præsten Schultz har været en omhyggelig og paapasselig Redaktør for sin Tid. Efter hans Død

fortsatte Enken Virksomheden til sin Død d. 16. Januar 1835. I Dødskundgørelsen om Madame Charlotte Lucilie Schultz udtaltes bl. a.: »Da min Datter saae første Glimt af Livet, blev Graven hendes Moders Lod, men Bedstemoders Omhu for Barnet oprettede dette store Tab«. Kundgørelsen er undertegnet *I. C. Larsen*, hvilket Navn dækker over en Personlighed, der gennem en lang Aarrække spillede en fremtrædende Rolle i Maribo. Han er Svigersøn af Ægteparret Schultz, og hans Datter er blevet opdraget af sin Bedstemoder, Præste- og Bogtrykkerenken. *I. C. Larsen* kundgør i samme Nummer, at Adressekontoret fortsat bliver i den afdøde Hus i Nørregade, og at Betaling i *I. C. Larsens* Fraværelse sker til Bogtrykkersvend *Ditlevsen*. *I. C. Larsen* havde altsaa arvet baade Bogtrykkeriet, »Stiftstidenden« og Privilegiet, og der sker snart derefter en væsentlig Ændring.

Hvis vi kaster et Blik paa det gamle Blad i denne Overgangstid, er det hovedsagelig Kundgørelserne, der fortæller om de stedlige Tildragelser. Enkeltvis forekommer dog ogsaa lokale Meddelelser. Saaledes fortælles om Fødsel og Død paa Øerne, at i 1834 er for første Gang siden 1828 Tallet af fødte større end Tallet af døde. Der var 2618 fødte, deraf 198 uden for Ægteskab, og 1977 døde. At Folk ogsaa dengang kunde blive gamle, fremgaar deraf, at af disse døde var 95 mellem 70 og 80 Aar gl., 41 mellem 80 og 90, 6 mellem 90 og 100 og 1 over 100, nemlig 102 Aar gl.

En stadig tilbagevendende Meddelelse i Datidens Aviser er Fejringen af Frederik den Sjettes Fødselsdag. Fra Maribo, 1835, har vi en saadan typisk Meddelelse: »Landets elskede Konges Fødselsdag — den for hver Dansk saa inderlig kære 28de Januar — fejredes her i Maribo ved et Festmaal paa Klubben og et Borgerbal paa Raad- og Domhuset, og her var desuden almindelig Familiefestlighed i mere eller mindre Grad, alt saaledes som Evnen tillod; og fra alles Hjerter, hvilket naturligvis har været Tilfældet trindt i Riget, opsendtes Bøn til Gud: »længe at bevare vor Fader, vort Haab og vor Trøst«. Over Indgangen til Raadhuset var anbragt et meget skønt Transparent med den In-

skription: »Folkets Kærlighed er Kronens Guld«. Saa vel i Klubben som paa Raadhuset udtømtes den elskede Landsfaders Skaal med megen Entusiasme. Derefter udbragtes i Klubben flere fædrelandske Skaaler, hvoriblandt en Skaal for de tre forenede Byers, Nakskov, Mariebo og Rødby, Deputerede« (i Stænderforsamlingen).

Stiftstidende bringer regelmæssige Fortegnelser over de til Stiftsbiblioteket anskaffede Bøger og er ogsaa i anden Henseende »litterær«, hvilket fremgaar af følgende Kundgørelse (1835): »Udkommet er i andet Oplag: Smaa Skildringer af forførte unge Pigers sørgelige Historie. Denne lille Bog, som viser vore Tidens sørgelige Opdragelsesmaade og hvorledes Kjæresteri og Letsindighed fører saa mange unge Piger i Fordærvelse, tør man anbefale enhver Moder at nedlægge i sin Datters Haand. Faaes for 12 Sk. hos Giegengack i Mariebo«.

Hos Giegengack averteres samtidig: »Kærligheds Almanak for smukke Piger og Koner etc. bl. a. »hvor mange Gange, der kan kyskes i een Time«. 12 Sk.

Det smukke Kjøns allernyeste Drømmebog 16 Skill.«.

Og sluttelig et lille Uddrag af en Trafikannonce fra hine Tider (April 1835): »Ugentlig Paketfart mellem Lolland—Holsten—Heiligenhafen—Fehmernsund—Nysted — med hurtigsejlende Kutter »Communicationen«. Da Chausseen fra Nysted til Nykøbing er næsten færdig, kan Rejsen fra Nysted til Kjøbenhavn tilbagelægges i 20 Timer«.

Den 1. Oktober 1835 flyttedes »Stiftstidende« fra Maribo til Nykøbing, idet I. C. Larsen solgte Bladet til Prokurator C. F. Tidemand, der derefter indehavde Avisprivilegiet til 1840.

Det er for øvrigt ejendommeligt at lægge Mærke til, at Bladet ved Overgangen til Nykøbing ikke bliver nær saa smukt trykt, som saa længe det udgik fra Maribo-Trykkeriet. Med Overgangen til Nykøbing ændres Bladets hidtidige noget omstændelige Titel til den nuværende: »Lolland-Falsters Stiftstidende«. Bladet blev i Tidemands Udgivertid trykt i »Wilh. Laubs Officin«. W. Laub overtog tillige Bladet i 1840 og redigerede det til 1845. Underligt nær træder

en Menneskeskæbne Læseren, naar man standser ved følgende Kundgørelse:

»Paa Grund af min langvarige Sygdom har jeg antaget Hr. Chr. Jørgensen, som tidligere midlertidig har redigeret Hr. Ove Thomsens Avis, til som Factor i mit Sted at besørge mine Forretninger saavel ved Trykkeriet som Stiftstidendes Redaktion.

Nykjøbing 9. April 1845.

W. Laub«.

Dagen efter døde W. Laub. I det stilfuldt indrammede Eftermæle hed det om ham: »Syntes end stundom en vis Ængstelighed at bringe ham til at tie, hvor andre talte, til at tale sagte, hvor andre talte højt, saa var det dog aldrig Frygt for egen Person eller egne jordiske Goder, men Frygt for ikke at indrømme Modstandere den Ret, der tilkom dem End ikke 40 Aar segnede han i Døden, begrædt af sin kærlige opofrende Hustru, sine 3 smaa Sønner, sine ærværdige alderstegne Forældre Med gudhengivent Sind og urokkelig Tro, saa han Livets Baand langsomt opløse sig...«

Rimeligvis ser vi i disse Linier for første Gang Ytringer af den Mand, der siden ca. 30 Aar senere skulde blive Stiftstidendes Leder, den betydeligste Skikkelse inden for den ældre lolland-falsterske Presse, *Chr. Jørgensen*. Men før vi gør ham til Genstand for Omtale, skal vi se, hvorledes Presseforholdene formede sig paa Udgangsstedet i Maribo. Her havde *I. C. Larsen* faaet Privilegium paa at udgive et nyt Lokalblad, som han gav Navnet »*Lollands-Posten*«. Dets første Nummer udkom den 1. Januar 1836 — for øvrigt med Undskyldning for, at Bladet mangler Meddelelser fra Udlandet, »da de bestilte fremmede Tidender ikke indløbe før Slutningen af denne Uge«. *I. C. Larsen* synes at have været stærkt optaget af sin øvrige Virksomhed (som Sagfører), og som Følge deraf overdrog han Ansvar for Bladet til sin Broder, Væver *Fr. V. Larsen*, men var dog selv vedvarende den egentlige Leder. *I. C. Larsen* døde i det bevægede Foraar 1848. Faa Dage før *I. C. Larsens* Død begynder for øvrigt »*Lollands-Posten*« Offentliggørelsen af en Artikel om »Rescriptet af 28. Januar« — »af ingen ringere end *Ditlev Gothard Monrad*«, det Navn, der rækker saa vidt

ikke alene i Lolland-Falsters, men i hele Danmarks Historie. I. C. Larsen saa ikke Afslutningen paa denne Artikel. Thi en af de nærmest følgende Dage indeholder Bladet følgende Meddelelse fra I. C. Larsens Enke:

»Lørdag d. 4. Marts 1848 døde Procurator I. C. Larsen i sit 55de Aar. I sine 29 Embedsaar har han ofte kæmpet med Sorg og Miskendelse.

Cecilie Larsen«.

Samme Dag staar der paa Bladet: Redactionssecretair: *C. Madsen*. Under dette Navn skjuler sig en Person, hvis ejendommelige Løbebane og hele originale Personlighed har givet ham et Navn i dansk Provinspresse; det var den senere som mangeaarig Udgiver af »Middelfart Avis« kendte Kaptajn *Claudius Madsen*.

Claudius Madsen har paa sin 50-Aars Jubilæumsdag givet en livlig Skildring af sin Virksomhed ved det lille, beskedne Blad i Maribo, hvor han i 1847 blev ansat som Typograf efter at have lært i Vaisenhusets Bogtrykkeri i København. I dette Trykkeri trykkes Datidens mest bekendte Blade: Trykkefrihedsselskabets Ugeblad »Dansk Folkeblad«, »Kjøbenhavnsposten« og »Fædrelandet«. Claudius Madsen havde baade været Bydreng for Redaktørerne (Datidens kendteste Navne): Ploug, Giørdwad, Grüne, Liunge og Skribenterne Lehmann, Monrad, H. N. Clausen osv. samt været Censurbud — dengang var jo alle Aviser underkastede Censur. Han kom til Maribo med Hovedet fyldt af al den Frihedsstemning, der prægede Livet i de her omtalte Kredse i København, og han følte selvfølgelig Trang til at overføre sine Ideer paa »Lollands-Posten«, som »var et lille Blad, der udgik tre Gange ugentlig og tryktes paa Træpresse«. Virkefeltet var saaledes begrænset; men det ser virkelig ud til, at den unge Mand har evnet at skabe en offentlig Mening. Han skriver sine Betragtninger, og Procurator Larsen tager forstaaende paa dem. »Politimester Møller var en velvilligere Censor end den, jeg havde mødt i København« (det var den noksom bekendte »Maa trykkes« - C. Reiersen!). Claudius Madsen gik med sin »Lollands-Post« løs paa Toldvæsenet, først paa Konsumtions-Inspek-

tøren, senere paa de underordnede Toldere, af hvilke flere maatte i Fængsel. For øvrigt var Prokurator Larsen en Mand af den gamle Skole, og da Claudius Madsen ved Budskabet om Christian den Ottendes Død havde affattet — og tilmed sat — en Artikel »Kongen død — Kongen leve!« i lidt for højstemte Udtryk, maatte han til sin usigelige Sorg lægge den af igen. Ejendommeligt er det at se, hvorledes Claudius Madsen, da han efter I. C. Larsens Død var blevet den journalistiske Leder, optræder med kraftig Anvendelse af større Typer. Den 23. Marts 1848 nævner han »de højst foruroligende Efterretninger« om Oprør og skriver med Fynd: »Oprør maa straffes med Ild og Sværd! Men Straffen maa ikke komme alene, den maa ledsages af et ufravigeligt Løfte om frie Institutioner, om udvidet Valgbarhed, Associationsfrihed, Pressefrihed, og Slesvig vil endnu ikke være tabt for Danmark«.

Man hører her den nye Tone i den frie Presse, og det ser ud, som Artiklen stammer fra Claudius Madsens Pen.

Claudius Madsen giver for øvrigt ikke det mest tiltalende Billede af Livet i Maribo i 1840'erne. Han beskylder ligefrem de gode Mariboborgere for at drive Hasardspil paa »Knudsens Gæstgivergaard« under Anførsel af en af Byens Købmænd, og oven i Købet med et Par af *Politiets Skrivere* som Medspillere. I alt dette kom der dog en Forandring til det bedre, da Martsbevægelsen og det paafølgende Oprør i Hertugdømmerne rystede op i alle Sind. De første Flygtninge Syd fra kom over Fehmern til Rødby og derfra over Maribo til København. Der oprettedes Frikorps, og der blev ogsaa virket for at faa frivillige til Hæren. Men hertil meldte der sig dog i Maribo kun 2 foruden Claudius Madsen, der derefter d. 9. April 1848 brød op fra Maribo.

Rimeligvis har Kaarene for det lille Blad under »Stiftstidende«s Konkurrence været vanskelige. I hvert Fald ses det, at I. C. Larsens Enke fra Bladets 13. Aargang No. 79 har overdraget Bladet til Red. Chr. Jørgensen, »Lolland-Falsters Stiftstidende«, der derefter udgav »Lollands-Posten« i 15 Aar, dog fra 1. Maj 1849 med *J. R. Dein* som Redaktør. Dein, der i en enkelt Periode var Folketingsmand

(1866), efterfulgtes 1885 af sin Søn, *J. Dein*, der redigerede Bladet til 1. Oktober 1914.

* * *

»Lollands-Posten« bringer i »det mærkværdige Aar« ogsaa andre interessante Tidsbilleder end de foran omtalte af Claudius Madsen. Saaledes spotter Bladet over den i Juellingekredsen opstillede folkelige Kandidat, Arvefæster Christen Blak. (Ved Valget til den grundlovgivende Rigsforsamling var Maribo Amt delt i 6 Distrikter, der senere ved Rigsdagsvalgloven indskrænkedes til 5, idet Juellingekredsen blev nedlagt). Christen Blak gjorde Forsøg paa — siger Bladet — at læse sin Tale op af »nogle sammensyede Blade i smaat Format, der syntes indrettede til uformærket at skulle ligge inden i Haanden«. Men Vælgerne tog ikke Hensyn til Spotten, der maaske snarere har virket som en Spore. Chr. Blak valgtes med 408 Stemmer, medens hans to Modkandidater Pastor J. Wegener og Pastor P. U. F. Schiøtt kun fik henholdsvis 276 og 67 St.

I selve Maribokredsen var som folkelig Kandidat opstillet Prokurator J. G. V. Aagaard, der fik 800 St., hans Modkandidat, P. Danielsen, fik 179. Valgbilledet her tegnes af »Lollands-Posten« ikke alene i fordragelige, men ligefrem festlige Linier. Den 5. Oktober 1848 (Valgdagen) betegnes som »en af de højtideligste og glædeligste Dage«. »Dannebrog vajede overalt. Kl. omtr. 10 drog Vælgerne af Maribo med Fane og Musik i Spidsen uden for Byen og modtog de i en lang Vognrække fra Rødby og Landdistrikterne kommende Vælgere«. Det var vistnok det eneste Sted i Landet, hvor Vælgerne af de to Retninger mødtes paa saa smuk en Maade. Modsætningvis var i Nakskov, hvor Bondevenneførereren Balthasar Christensen valgtes (med 429 St. mod Pastor Bindsbølls 371), Stemningen mørk og bitter. Nakskov By gav ikke B. C. en eneste Stemme.

* * *

Allerede i 1805 — omtrent ved den Tid, da Lolland-Falster fik sit første beskedne Blad — skrev Datidens tonean-

givende københavnske Blad »Nyeste Skilderie af Kiøbenhavn«: »Aviser læses af alle. De ere et fælles Studium for Folk af alle Stænder lige fra Statsministeren indtil Gæsterne i Gjentofte Kro Avisen er mangfoldige Menneskers største Despot«. Om Bladet er henfaldet til Selvovervurdering eller virkelig de for vore Øjne saa ubetydelige Blade har øvet en saa betydelig Indflydelse, skal lades usagt. Bag det forskelligartede Arbejde, der øves, gaar der dog hos alle de ikke-politiske Aviser — og det var kun ganske faa Aviser, der havde Adgang til at skrive om Politik — en lønlig Stræben efter at faa denne Rettighed. Den politiske Nydannelse i Trediverne — De raadgivende Provinsialstænder — havde øget Appetitten. Men endnu var Aviserne dog først og fremmest Bogtrykker- og Annonceforetagender.

Den Mand, der gennem den lange Aarrække fra 1845 til 1871 øver den mest omfattende bladlige Gerning paa Lolland-Falster, *Chr. Jørgensen*, giver i en selvstændig Nytaarsartikel lige i Tidehvervet — nemlig den 1. Januar 1848 — et Hjertesuk fra sig. »Provinsialavisen er« — skriver han bl. a. — »for det Meste indskrænket til at faa en Redacteur, som kan haves for nogenlunde godt Kjøb, oftest en, som tillige kan bestyre Bogtrykkeriet, der giver Ejeren den bedste Indtægt, eller ihvertfald en Mand af underordnet Talent«.

Jørgen Christian Jørgensen var Søn af en Værtshusholder i Korsør; han var født 1815, og Vilkaarene i hans Hjem synes at have været meget ringe. Til Lolland kommer han allerede som Dreng, idet han bliver sat i Bagerlære i Maribo, men skifter Livsstilling, ansættes allerede som 16-aarig i Adressekontorets Trykkeri der i Byen 1831 og bliver der, formentlig til han er udlært, til 1835. Derefter kommer han til Odense, som allerede paa den Tid havde en førende Stilling i Provinserne m. H. t. Trykkeri- og Bladvirksomhed. Han var i Odense i 10 Aar og opnaaede bl. a. en Stilling som Overopsynsmand ved »Daarekisten«, altsaa noget til Siden for den journalistiske Virksomhed. Pressens ledende Mænd kendte ham imidlertid, hvilket fremgaar af, at han, da en af Datidens fremtrædende Presse-mænd, Redaktør Ove

Thomsen i Odense, skulde have en midlertidig Redaktør til sit Blad, blev ansat i denne Stilling. Og herfra kom han da som foran meldt til Nykøbing.

Redaktør Jørg. Chr. Jørgensen.

Chr. Jørgensen har et sundt Syn paa Pressens Betydning og Opgaver. Han skriver lejlighedsvis om, hvad Avisens Opgaver er: Den skal holde en bestemt Farve og Mening, skal nogenledes med Retsindighed og Retfærdighed dele de stridende Parter imellem, holde det Galeste af de personlige Uartigheder og egoistisk-barnagtige Stridigheder borte, skal kæmpe for Billighed, Sandhed og Ret da er Maalet naaet for Øjeblikket.

Da Christian den Ottende var død den 20. Januar 1848, hævdedes alle verserende Pressesager, hvad der hilstes med stærke Lovord i Pressen. Chr. Jørgensen udtrykker ogsaa

sin Tilfredshed med det skete; dog tilføjer han: »Men som vor Trykkelovgivning for Tiden er, kan Glæden kun blive af kort Varighed, dersom Hs. Maj. ei snart maa kunne finde Lejlighed til at løse Pressens mange Baand«.

Det er rigtig set og sagt.

Hans Syn paa en politisk Personlighed, der ogsaa i adskillige Henseender er knyttet nøje til Falster, nemlig *D. G. Monrad*, fremtræder i et andet bevæget Øjeblik i en Artikel i »L.-F. Stiftstid.« for 7. Maj 1864. Paa det Tidspunkt havde Monrad været: først Stænderdeputeret (som Præst i Vester Ulslev 1846) og derefter med en Afbrydelse Folketingsmand for Nykøbing F.-Kredsen fra 1849. I Maj 1864 er Dannevirke opgivet, Dybbøl tabt, men Als endnu i Behold. Monrad staar endnu i Spidsen, og Chr. Jørgensens Blad udbryder da i en Karakteristik af Tidens og Landets første Mand: »Hvem er Konsejlspræsident Monrad?« »Den Mand, som nu paa en Maade fører Diktaturet i Danmark, hvem er vel egentlig han?« »Kamp og Sejr var hans Livs Maal og Livs Lyst« i hans Studenterungdom. Arbejde er ham en Lidenskab. Han er ikke afgjort dansk i Ordets fyldigere Betydning, ikke folkelig nordisk, nærmest verdensborgerlig. Han har Hjerte, men det maa ikke ses. Skal vi endelig have en Diktator i Stedet for en ordentlig konstitutionel Regering, da véd jeg næppe nogen, i hvis Haand jeg trøstigere vilde se Diktaturet lagt end i hans, hvis Valgsprog er Kamp og Sejr.

Denne Artikel, der her er kort sammendraget, behandler sit Stof med Overlegenhed. Og den giver et interessant Bidrag til Forstaaelse af, hvorledes Samtiden saa paa Monrad.

Chr. Jørgensens Forhold til Politikken havde i 1852 ført ham ind i det danske Folketing, idet han ved nævnte Valg valgtes i Maribo med 482 St. mod den tidligere nævnte Chr. Blak, der opnaaede 314. Ved Valget d. 26. Februar 1853 blev den tidligere nævnte Prokurator Aagaard imidlertid valgt ved Kaaring i Maribo. Chr. Jørgensen var ikke opstillet ved dette Valg. Ved det hurtigt derefter paafølgende Folketingsvalg d. 27. Maj 1853 var Chr. J. opstillet i Nykøbing,

og ogsaa der ses det, at han har haft et godt Navn. Han valgtes med 349 St. mod 159, der faldt paa en anden af Stiftets kendte Mænd, Brændevinsbrænder J. Sidenius. Nykøbing havde ved de tre foregaaende Valg kaaret D. G. Monrad, som imidlertid ikke stillede sig ved Majvalget. D. 14. Sept. 1853 trak Jørgensen sig imidlertid tilbage, og ved det paafølgende Udfyldningsvalg d. 11. Oktober valgtes Monrad atter ved Kaaring.

Monrads afgørende Tilbagetræden er meddelt i »Stiftstidende« og er et i al sin Kortfattethed interessant Aktstykke (Torsdag d. 9. Novbr. 1865):

»Paa Grund af en i Tid og Rum længere Rejse har jeg nedlagt mit Mandat som Medlem af Rigsraadet og Rigsdagens Folketing for Maribo Amts fjerde Valgkreds.

Idet jeg herved bringer dette til Valgkredsens Kundskab, maa jeg aflægge den min oprigtige Tak for den trofaste Tillid, som det overvejende Antal af Vælgere i en længere Aarrække have viist mig.

Kjøbenhavn den 7de November 1865.

D. G. Monrad.

Man mærker den dirrende Undertone. Manden, der har mistet alle Illusioner og nu begraver sig paa den fjerneste Ø paa Verdenskortet. Nogen Tid i Forvejen havde »Stiftstidende« bragt et Par meget fyldige Artikler om Ny Zealand, formentlig en Slags Forbereder, i hvert Fald Udtryk for Redaktørens journalistiske Sans.

Chr. Jørgensens politiske Bane slog endnu en Gang et Sving ind i Rigsdagen, idet han i 7 Aar — fra 1859 til 1866 — var Medlem af Landstinget (2. Medl. for 5. Kreds, Maribo Amt).

Han stemte imod den reviderede Grundlov, og dette er selvfølgelig den direkte eller indirekte Aarsag til, at han ikke genopstilledes i 1866. Et Vidnesbyrd om Chr. Jørgensens Liberalitet over for andres Anskuelse er det, at han i 1861 lod den unge *Frede Bojsen* forfægte Bondevennernes Politik i en Række Artikler i »Loll-F. Stiftstidende«.

P. Engelstoft skriver i »Haandlexikon«, at J. var en be-

gavet Mand af lyrisk Gemyt med megen Kundskabstrang, lærte sig efterhaanden flere fremmede Sprog og var en oprigtig frisindet Mand. Dette sidste tilkendegiver sig bl. a. i hans Stilling til Georg Brandes og den moderne Litteraturs Mænd ved 1870'ernes Begyndelse.

Han var vistnok ogsaa en selskabelig anlagt Natur; i denne Side laa noget af det, der sikkert bidrog til, at han knyttede Venskabsforhold med Sophus Schandorph, der som han selv stammede fra en sjællandsk Provinsby, men som tillige var en lærd Mand, hvad han satte Pris paa at vise, medens J. var en udpræget Selvstudiernes Mand.

Chr. Jørgensen traadte tilbage som Redaktør i 1872 og tog derefter Bolig i København, hvor han døde d. 17. Juni 1876. Hans Efterfølger fra 1872—76 var Redaktør V. Iversen; den Mand, der prægede Stiftstidende i Aarhundredets sidste Fjerdedel, var H. J. Jacobsen, der udgav og redigerede Bladet fra 1877—1901.

* * *

Men inden vi gaar over til en kort Omtale af dette Tidsafsnit, maa vi dvæle ved de betydningsfulde Nydannelser, der finder Sted under den stedse stærkere tilspidsede politiske Kamp, der tager sin Begyndelse efter Krigen 1864.

Den danske Presses Udvikling gaar i sidste Halvdel af 1800-Aarene efter to Linier: Først efter Linien »Hver By sin Avis«; dernæst: »Hvert Parti sin Avis i hver By«.

Efter den første Linie faar Stiftets næststørste By Nakskov sin første Avis: »*Nakskov Avis* eller Vestlollands politiske og Avertissementstidende«. Dens Stifter hed G. Læssøe. Dens første Aar var ret omtumlede. G. Læssøe leder den i de første Maaneder, derefter J. P. F. Thierry i 1851, senere samme Aar J. Læssøe og P. Kjærsgaard. 1852—63: R. Kjeldskov. 1863—67: R. Kjeldskov og Enke. 1867—69: Th. Sørensen. 1869—75: J. H. Angelo. 1876—82: Jul. Jensen. 1882—87: R. Kjeldskovs Enke (Udgiver), H. J. Jacobsen (Redaktør), fra 1887—90 med Lærer H. P. Larsen som Medredaktør.

1860 fik Stubbekøbing sin Avis: »*Stubbekøbing Avis*,

Nordfalsters Tidende, en politisk og Avertissementstidende«, udgivet og redigeret af *M. J. Berendt* fra 1860—66. Sidstnævnte Aar overgik den til *H. V. Slengerik* og fik dermed en mere udpræget Karakter i Venstreretning, hvilket afspejlede sig i det Navn, den fik: »Falsters Folkeavis, en politisk og Avertissementsavis, Stubbekøbing Avis« — en noget langstrakt Titel. Det oprindelige Navn blev dog det fremherskende og det, hvorunder Avisen vedblivende eksisterer. *H. V. Slengerik* passede selv alle Funktioner ved sin Avis. Blandt hans Lærlinge og senere faglige Medarbejdere var den bekendte *Sophus F. Neble*, nu Udgiver og Redaktør af »Den danske Pioneer« i Omaha.

»Stubbekøbing Avis« indtager gennem hele sin Tilværelse en ret udpræget Stilling i lolland-falstersk Presse. Flere af de senere Redaktører har taget deres første Trin i dens Trykkeri — foruden *Neble*: *Valdemar Pedersen* og *R. P. Jensen*. Dens ejendommeligste Redaktør var Sønnen af den første Redaktør, den senere kendte Politiker *Carl Slengerik* (f. 1859, d. 1923), der efter at have aftjent sin Værnepligt som Sekondløjtnant i 1883 overtog Redaktionen og i 1887 Udgivelsen af »Stubbekøbing Avis«. *C. Slengerik* var mere Talerstolens end Pennens Mand; han opnaede som saa mange af sine samtidige at faa Fængselsstraf for politisk Forseelse under Provisoriekampen. Sin journalistiske Løbebane fortsatte han fra 1897 ved »Fyns Venstreblad«, idet *Kr. Føns* overtog »Stubbekøbing Avis«. *C. Slengerik* ledede »Fyns Venstreblad« til 1904.

* * *

Som et Blad med Venstretendens, stiftet i Nakskov allerede 1863, nævner »Nakskov Tidende« i sit Jubilæumsnummer (11. Febr. 1918) en »*Maribo Amtstidende*«, stiftet af *Emil Jensen*. Saa vidt vi har kunnet faa oplyst, eksisterer dette Blad ikke i Avissamlingen paa det kgl. Bibliotek.

Stiftet med afgjort oppositionel Tendens var et Blad, der i 1866 begyndte at udgaa fra »Aug. Fichs Officin« i Nakskov under Titlen »*Lolland-Falsters-Posten*«. Trykkeriets Leder — og vistnok ogsaa Bladets journalistiske Førstekraft — var *R. P. Jensen*, en Mand, der senere spillede

en Rolle som Redaktør af »Ringsted Folketidende«, og hvis Navn vi ogsaa vil møde senere hen i denne Skildring. »Lolland Falsters-Posten« var straks ved sin Stiftelse ude i den haarde Kamp, ogsaa paa økonomiske Linier, der kendetegner hin Tid. Et Teaterselskab, der optraadte i Nakskov, havde faaet sine Plakater trykt i »Lolland Falsters-Posten«s Trykkeri, og dette havde — meddeler Bladet — givet Anledning til Rygter om, at »enkelte« ikke agtede at bære Forestillingerne med deres Nærværelse, fordi Plakaterne var trykt i det oppositionelle Trykkeri. Bladet erklærede, at det troede ikke paa Rygtet. Men noget har der nok været om Tingen. I alt Fald endte Teaterforestillingerne forholdsvis brat, saa vidt man kan skønne af Mangel paa Tilslutning — hvad saa Aarsagen var!

Noget sikkert Grundlag fik Bladet aldrig at staa paa. Indadtil synes der ogsaa at have været nogen Usikkerhed, idet Bladet d. 8. Juli indeholder en Kundgørelse, hvori det meddeles, »at ingen Artikel kan forvente censurfri Optagelse, medmindre saadant udtrykkelig er forlangt og man derom er kommen overens med Redaktøren«. Fra Nytaar 1868 udgik Bladet med kun 2 Sider, og i Tiden til 27. Januar nævnte Aar udkom der kun i alt 8 Numre. Nævnte Dag ophørte det at udkomme.

Aug. Fich forlagde derefter sin Virksomhed til Rødby, hvor han i 1868 oprettede »Rødby Avis eller Maribo Amtstidende«, men Bladet maatte allerede efter halvandet Aars Forløb gaa ind af Mangel paa Tilslutning. Foraaret 1872 overtog Typograf A. Schilder fra Næstved Trykkeriet og paabegyndte paa ny Udgivelsen af Bladet. Senere Ejere og Redaktører var Christian Schiøtt og P. Pedersen.

I Nakskov havde Aug. Fichs Foretagende imidlertid faaet en Afløser, der blev varig. Den 11. Februar 1868 udkom første Nummer af »Nakskov Tidende«. Programmet var: fra et virkeligt folkeligt Standpunkt at søge at fremstille de paa Dagsordenen værende Spørgsmaal i deres sande Skikkelse. Bladets Stifter, *Valdemar Pedersen*, var en ung Typograf, der havde faaet sin Uddannelse i »Stubbe-købing Avis«' Trykkeri. Han havde været en politisk op-

vakt Dreng, Søn af Gdr. P. Pedersen Ludvig i Taars, der i 1852 havde været Kandidat (uden at opnaa Valg) i Nakskovkredsen og ligeledes i 1853 havde været opstillet i denne Kreds, men da trak sig tilbage, saa Pastor, Dr. phil. J. C. Lindberg, Tingsted, kunde slaa Pastor J. Wegener, hvilket skete. Men bitter var den politiske Kamp. »Loll.-F. Stiftstid.« havde navnlig ved dette Valg været ude efter Bondevennerne, hvem det bl. a. kaldte »Bondejunkerne«, og efter Lindbergs Valg offentliggjorde Bladet Navnene paa de 11 Vælgere, der havde stemt paa Lindberg; med fede Typer nævntes en Toldembedsmand blandt disse.

I 1858 var Peder Ludvig, som hans Kendingsnavn var, derefter bleven valgt i Nakskov, men var atter bleven slaaet i 1861.

Det var paa denne politiske Baggrund, at Peder Ludvigs unge Søn nogle Aar senere traadte frem i Nakskov. Valdemar Pedersen havde som Læredreng skrevet Artikler til »Stubbekøbing Avis«, men Redaktøren havde dog ikke ment at kunne lade sin Læredrengs Produkter komme frem. Den unge Typograflærling sendte saa sine Artikler til det folkelige Partis daværende københavnske Organ »Morgenposten«, der trykte nogle af dem. Og uden at kende deres Oprindelse optog »Stubbekøbing Avis«' Redaktør nogle af disse Artikler, hvilket naturligvis ikke formindskede den unge Typografs Tro paa sit Kald. Kun 21 Aar gl. kom Vald. Pedersen til Nakskov. Hvor smaa og ringe Kaarene var for de første Venstreblade, har man netop i dette Blads Historie et karakteristisk Eksempel paa. Hele Bladets Lejlighed bestod af et stort og et lille Værelse samt et Køkken. I det store Værelse indrettedes baade Trykkeri, Sætter og Papirlager, i det lille Værelse fik Redaktøren Kontor og Soveværelse, og i Køkkenet indlogeredes en gammel Typograf, der gjorde Tjeneste baade som Sætter, Trykker og Karl. Den unge Redaktør begyndte med Holdertal af 30 — tredive! Men Bladet fik ret hurtig en Del Annoncer, og ved det første Valg efter Bladets Oprettelse (1869) slog P. Pedersen Ludvig, der nu atter var bleven Venstres Kandidat, Byfoged Hother Hage, Stege, med 808 mod 668 St., og ved

det følgende Valg i 1872 holdt Peder Ludvig Stillingen med 917 St.; men nu havde Højres Kandidat, Gdr. Erik Larsen, Tjørneby, naaet op paa 869 St. Des større var Nederlaget i 1873, da Højremanden, Gdr. J. S. Steffensen, V. Karleby, slog Ludvig med 1242 mod 672 St. For den unge Redaktør var dette et haardt Slag. Men langt haardere var det Slag, der ramte ham, da han i Vinteren 1874, 28 Aar gl., blev angreben af en uheldbredelig Lungetæring, der d. 20. Sept. 1875 endte hans Dage. Hans Død gav Anledning til sympatiske og medføhlende Udtalelser rundt om i Pressen. Red. P. Chr. Zahle i Ringsted skrev et Mindedigt, i hvilket forekommer følgende Vers:

Du saa' saa klart, hvor langt der var
for Folkets Sag at naa til Maalet.
Vort Banner Du med Venstre bar,
mens i din Højre blinked' Staalet.
Midt i vor Kamp Du brave Svend
med Sejrens Haab hensank paa Valen.
Ej let din Lige faas igen,
hvor om en mandig Kraft er Talen.

Valdemar Pedersens Enke forsøgte at føre Bladet videre, men evnede ikke dette og bortforpagtede det d. 30. Oktober 1875 til *Rasmus Claussen*.

Med denne Mand staar vi Ansigt til Ansigt med den egentlige Grundlægger af den lolland-falsterske Venstre-*Frede Bojsen* har engang betegnet den af Rasmus Claussen fra 1. Oktober 1873 udgivne »*Lolland Falsters Folketidende*« i Nykøbing som »*Stamhuset* for den loll.-falst. Venstre-*Frede Bojsen*«.

Rasmus Claussen var Langelænder af Fødsel og havde tilbragt sin første Manddomstid paa Langeland, hvor han, der var født 1835, fra 1859—70 havde været Fæstegaardmand. Paa Langeland havde han staaet i livlig Forbindelse med I. A. Hansen og havde utvivlsomt uddannet sig med politiske Formaal for Øje. 1872 havde han købt Ibsgaarden i Sillestrup, Idestrup Sogn. Allerede ved Folketingsvalget i 1872 var Rasm. Claussen blevet opstillet som Venstres Kan-

didat og havde slaet sin Modkandidat, Gaardbestyrer Rasmus Poulsen, Skelby, med 664 St. mod 251. Betegnende for den Tillid, der næredes til ham, er det, at han i sin Hjemkommune, Idestrup, fik 149 St., hans Modkandidat kun 15. Rasm. Claussen har selv fortalt, at Aarsagen til, at han satte sig i Bevægelse for at faa et Blad, var en Stemning i Befolkningen mod de anonyme Angreb paa Venstre i »Stiftstidende«. Man vovede dog ikke at oprette Trykkeri, men traf Aftale med »Stubbekøbing Avis«' Udgever om at faa Bladet trykt i hans Trykkeri. Sophus F. Neble har nylig i »Folketidende« fortalt, at han trykte det første Eksempplar af Bladet, hvilken højtidelige Handling overværedes af H. V. Slengerik, Rs. Claussen og C. Berg. Mod Slutningen af Bladets første Kvartal (Oktober 1873) var Slengerik imidlertid saa skuffet over Resultatet, at han opsagde Overenskomsten, og Rs. Claussen stod nu uden Trykkeri. Han maatte derfor søge Forbindelse med Venstres Hovedstadsblad, »Morgenbladet«, og saaledes gik det til, at »Loll. F. Folketidende« paa en Maade blev Hovedstadsblad. Allerede i Februar 1874 dannedes der dog et Aktieselskab af lollandfalsterske Bønder til Oprettelse af et Trykkeri i Nykøbing, ligesom man ogsaa støttede Rs. Claussen ved finansiell Kauttion for de fornødne Midler. I dette Aktieselskabs Trykkeri blev Bladet trykt indtil 31. Decbr. 1891, da Rs. Claussen overtog Trykkeriet, hvorefter Aktieselskabet ophævedes. Rs. Claussen har ikke alene været en dygtig, men ogsaa en flittig Mand, der i de første 6 Aar af Bladets Tilværelse var Redaktør, ikke alene af Navn, men ogsaa af Gavn, samtidig med at han passede en betydelig Rigsdagsvirksomhed, hvor han hurtig kom i ledende Stillinger, ligesom han ofte optraadte som Taler omkring i Landet. Af de i »Pressens Magasin« (1920) af hans Dattersøn, Henrik Jordan, offentliggjorte Dagbogsoptegnelser under et Fængselsophold (i Anledning af Dom i en Riffelsag) ses det, at Claussen bl. a. i 1886 skrev vigtige Artikler i Bladet. Hans nærmeste samtidige skildrer ham som en statelig Mand med sort, krøllet Haar og Ansigtstræk, der kunde tyde paa vendisk Afstamning (Kl. Berntsen i Folketidendes 50-Aars Jubi-

læumsnummer 1923). Claussen mindes først og fremmest som Parlamentarikeren. Og det er berettiget. Han var Folketingsmand til 1903, da han trak sig tilbage, efter at have repræsenteret Nykøbingkredsen i 31 Aar; men han var Bladudgiver til sin Død (5. August 1905).

Rigtigt er det imidlertid, at det ikke var Rs. Claussen, men hans Svigersøn, *Aage Jordan*, der gennem de 32 Aar (1879—1911), han redigerede Bladet, gav dette dets Form og bestemte Plads inden for dansk Provinspresse. Hans tætte, beslutsomme Personlighed erindres af mange inden for dansk Presse i Nutiden; men det ligger uden for denne *historiske* Artikels Forudsætninger at komme ind paa en nærmere Personskildring. Dertil hører han for meget Nutiden til. Efter Jordans Død overtog Rs. Claussens Søn, Digteren Sophus Claussen, Udgivelsen af Bladet (med H. Bork som Redaktør).

»Stamhuset« kaldte Bojsen Rs. Claussens Nykøbing-Blad. Dette har Hentydning til, at ogsaa »Nakskov Tidende« i en lang Periode var knyttet først økonomisk, siden personligt til Rs. Claussen og hans Slægt, idet hans anden Datter ægtede den mangeaarige Redaktør af Nakskov-Bladet, *N. Th. Petersen*.

Som tidligere nævnt havde Rs. Claussen forpagtet »Nakskov Tidende« af Valdemar Pedersens Enke, derefter blev det trykt i Nykøbing; det kom til at udgaa 6 Gange ugentlig, men Redaktøren kunde kun træffes een Gang om Ugen paa Kontoret i Nakskov, hvilket selvfølgelig gik ud over Tilrettelægningsen af det lokale Stof. Bladet »levede« udelukkende af Politikken. Imidlertid havde Valdemar Pedersens Enke indgaaet nyt Ægteskab, og Januar 1878 købte den 19-aarige *N. Th. Petersen* — med Rs. Claussens Støtte — Bladet; men først i 1882 afløste hans Rs. Claussen som ansvarshavende Redaktør. Avisen med Ejendom kostede dengang 12,000 Kr.

Niels Thorvald Petersen hørte til den samme Slægt, der i det forudgaaende Tidsrum paa mange Maader havde præget den politiske Udvikling i Nakskov. Han var en Bondesøn fra Højsmarke. Hans Fader, Hans Petersen, var

Broder til den ofte omtalte Politiker Peder Pedersen Ludvig, og han var saaledes Fætter til Bladets Stifter, Valdemar Pedersen. N. Th. Petersens Barndomslærer, Henrik Skotte, havde — fortæller C. C. Haugner i »Tidende«s 50-Aars Nummer — præget Drengen stærkt gennem sine Samtaler. Efter Konfirmationen kom N. Th. P. i Sætterlære i Nykøbing. Som udlært Typograf forlovede han sig med Rs. Claussens Datter og rykkede ind i Nakskov. Han gav Bladet sin fulde Arbejdskraft, men ofrede lidet paa dets Udstyr. I de provisoriske Kampaar hørte han til de Redaktører, der ikke lagde Fingrene imellem. Til hans Redaktør-tid knytter sig en i sin Tid meget omtalt politisk Tildragelse: »Jydernes Togt til Lolland 1889«, om hvilket en af Togtets Deltagere, den senere Redaktør K. Hansen, Aarhus, har fortalt morsomt i »Horsens Folkeblad« for 1916. 29 jyske Talere og 1 sjællandsk, der var født Fynbo, var mobiliserede og foretog Turen med den lille Dampet »Faaborg« fra Fredericia til Nakskov. Mellem Togtets Deltagere var mange da og siden hen berømte Mænd: Lærer J. C. Christensen, Stadil, Vilh. Lassen, Nielsen-Grøn, Chr. Ravn, Oluf H. Jørgensen, Red. H. Jensen, Slagelse, Grønvald Nielsen, Anders Nielsen, Svejstrup Østergaard o. s. fr. Møderne blev holdt til Dels under meget god Tilslutning. Og Togtet afsluttedes paa Falster, hvor Rasm. Claussen ved et Fællesmaaltid takkede Jyderne for Ulejlighed, men dog tilføjede, at man for Resten nok paa Lolland-Falster kunde klare sine egne Sager. Togtets Virkninger var trods dets velykkede Forløb ikke helt efter Forventning. Nakskov blev i 1890 tabt til Højre, og der var endda 2 Stemmers Tilbagegang for Oppositionen. C. Berg havde betegnet Togtet som Udsendelse af en »Frelsens Hær«. Det slog altsaa ikke helt til. Tiderne var haarde; det var i de Tider, at en Proprietær i Nakskovs Omegn averterede, at Adgang til hans Jorder var forbudt *»Venstremænd og Kreaturer«*.

Efter Forhandlingspolitikens Fremkomst sluttede N. Th. Petersen sig nøje til den, og de Artikler, der fremkom i »Nakskov Tidende«, var ofte direkte inspirerede af Frede Bojsen. Paa en Valgtribune stillede N. Th. Petersen sig

engang — nemlig i 1892 — imod Edv. Brandes paa Langeland; han fik 863 St. mod Brandes' 1205. Siden forsøgte han sig ikke. Derimod varetog han forskellige Tillidshverv, bl. a. var han i en lang Aarrække Formand for Foreningen af Venstreblade. Han døde d. 1. Maj 1908.

»Lolland-Falsters Stiftstidende« blev i Aarhundredets sidste Fjerdedel (1877—1901) ledet af den lollandske Bondesøn *H. J. Jacobsen*. 1887 havde et Konsortium af lolland-falsterske Godsejere med daværende Udenrigsminister Rosenørn-Lehn, Etatsraad E. Tesdorpf, Greve Raben Lewetzau m. fl. overtaget »Stiftstidende«, som man købte af den mangeaarige Udgiverinde eller Med-Udgiverinde, Enkefru Laub. Om H. J. Jacobsen er der skrevet en udførlig Monografi i 1916 (af J. Aldal), og vi skal derfor ikke her komme dybt ind paa en Omtale af hans journalistiske Gerning, der ligger vor egen Tid nær. J. var Lærer, da han overtog Stillingen. Han var en pligtro og paapasselig Mand. Han varetog alle Sider af Bladets Ledelse, ogsaa Forretningsførelsen, og da han først i 1895 fik Redaktionssekretær, har han haft nok at tage Vare. Han førte en yderliggaaende Højrepolitik og støttede uden Afslag Ministeriet Estrup. Over for det politiske Forlig i 1894 stillede han sig forbeholdent, og under den Tilnærmelse, der de paafølgende Aar fandt Sted mellem Venstre og den Del af Højre, der senere udskilte sig som de Frikonservative, kom det sluttelig til et Opgør. Da det yderliggaaende Højreministerium Sehested dannedes i 1900, skrev han en Artikel om »de Herrer Salonpolitikere, der er nær ved at gaa med Sørgflor om Hatten, fordi det ikke blev Lensgreve Frijs-Frijsenborg, der kom til at danne Ministeriet«. Denne Artikel hidførte en Indgriben fra Udgiver-Konsortiets Side. Grev Raben og Redaktør Jacobsen vekslede nogle Breve, der endte med, at J. indgav sin Afskedsbegæring. Han fejredes ved sin Fratræden af Byens og Egnens Folk under megen Højtidelighed. Han døde 1914. Hans Efterfølger blev den senere som Forfatter bekendte Chr. *Reventlow*, der kom fra Aalborg og redigerede »Stiftstidende« med stærkt selvstændigt Præg til 1914.

Hermed har vi fulgt de ældste og de større lolland-falsterske Bladforetagender frem til Tidsgrænsen for denne Skildring og har nu kun tilbage kort at omtale enkelte kortvarige Bladfænomener og enkelte nyere Blade. Den 15. September 1888 udkom i Maribo Prøvenummer af et nyt Blad, »*Maribo Amtstidende*, Midtllands Folkeblad og Avertissementstidende«, redigeret og udgivet af *Wederkinck-Madsen*. Bladet meddeler, at det »vil virke for Folkfrihedens Bevarelse i hele dens tidligere anerkendte Omfang«. Foreløbig vendte det nye Blad sig kraftigt imod de to hidtil paa Lolland mest udbredte Venstreblade, »*Nakskov Tid.*« og »*Loll.-F. Folketidende*«, og spaar navnlig førstnævnte Blad en »sekundær Plads« i Forhold til »*M. A.*«. »*Nakskov Tid.*« er dog ikke til Sinds at vige; det skriver temmelig overlegent om »*Filadelfia-Manden*«, en Hentydning til Udgiverens tidligere Opholdssted. Bladets store Forhaabninger skete heller ikke Fyldest; allerede d. 20. December 1888 meddeles med fede Typer: »Da der ikke kunde opnaas den fornødne Tilslutning til Dannelsen af et Aktieselskab, vil med dette Nummer Bladet ophøre at udkomme«.

Wederkinck-Madsen var for øvrigt ingenlunde nogen ukendt Person paa Lolland, da han stiftede sit hurtigt visnede Blad. Efter at Professor N. C. Frederiksen havde repræsenteret Maribokredsen fra 1866 til 1877, var Kredsen ved Valgene i 1877 (Suppleringsvalg ved N. C. Frederiksens Tilbagetræden) og i 1879 skiftevis i Venstres og Højres Besiddelse, og Maj 1881 stillede Institutbestyrer, Translatør J. Wederkinck-Madsen sig som Venstremand imod den daværende Repræsentant, Pastor P. M. Lund, Arninge (H.). Ved Valget i Juli s. A. erobrede W.-M. Kredsen og holdt den i 1884, men faldt 1887 med 10 St. Mindretal for Højremanden, Lærer F. F. J. Johannsen, Hillested. I dette Nederlag har man utvivlsomt Anledningen til det mislykkede Bladforsøg. W.-M. stillede sig ikke senere i Maribo, der 1890 erobredes af Kredsens tidl. Repræsentant, Gdr. Lars Larsen, Vejby.

Et andet kortvarigt Forsøg med et nyt Oppositionsblad blev gjort af en i sin Tids Bladverden kendt Personlighed,

den fødte Falstring, *R. P. Jensen* (f. 1844, d. 1923). Vi har et Par Gange mødt *R. P. Jensens* Navn i denne Skildring. Han var en ejendommelig begavet Personlighed, hvis Virksomhed begynder paa det typografiske Felt, hvor han indlagde sig Fortjeneste ved at stifte Dansk typografisk Forbund og samtidig gjorde sig politisk bemærket. En Tid var han vist Sekretær hos *I. A. Hansen*. 1878 blev han af den daværende Udgever af »Ringsted Folketidende«, Folketingsmand *P. Chr. Zahle*, ansat som Redaktør af nævnte Blad, som han ledede i udpræget radikal Retning, samtidig med at han nyhedsmæssigt samlede et alsidigt Stof. Han skrev ikke selv meget, men gav Plads for saa voldsomme Artikler, at han efterhaanden i den vanskelige politiske Tid indviklede Bladet i en Række Processer. Da Bødestraffene oversteg Udgiverens økonomiske Evne, overdrog *P. C. Zahle* Bladet til et Aktieselskab af Egnens Befolkning, der afviklede de økonomiske Problemer, samtidig med, at *R. P. Jensen* opsagdes fra sin Stilling (i 1887). Han virkede et Par Aar i København, men forsøgte i April 1890 at oprette et nyt Blad i Maribo: »*Maribo Amts Avis*, uafhængigt Dagblad for Lolland-Falster samt Fejø og Femø«. Han fik Støtte fra forskellig Side, særlig fra Medlemmer af sin egen Slægt paa Falster, og ledede Bladet i radikal Retning, men det lykkedes ham ikke at skaffe Bladet Fodfæste. Allerede i det følgende Aar (1891) maatte han overdrage det til et Selskab. Det skiftede Ejer et Par Gange, men blev i Virkeligheden Udgangspunktet for den senere radikale Venstre-presse paa Lolland-Falster, idet det gik op i det i 1893 stiftede »*Nykøbing Dagblad*«; dette og flere Blade udgik fra Nykøbing under Fællestitlen »*Lolland-Falsters Venstre-blade*«, hvis Hovedredaktør fra 1894 blev *Peter Frederiksen*, der stod i Spidsen for Bladene og vistnok til Dels ejede dem til de første Aar efter Aarhundredskiftet. *R. P. Jensen* vendte tilbage til København, hvor han virkede ved forskelligt politisk Arbejde, dels ved »*Den liberale Vælgerforening*«, dels i de første Aar af Aarhundredet ved »*København*«, derefter en Tid ved et Annoncebureau. Ved Typografforbundets Jubilæum hyldedes han af sine gamle Fag-

fæller. I øvrigt var hans sidste Aar ret trange. Han klagede imidlertid aldrig, og Slægt og gamle Kendinge søgte at blidgøre hans sidste Dage.

*

*

*

Nakskov fik i Slutningen af 1880'erne et nyt Højreblad. Vi har hørt, at den gamle »Nakskov Avis« ved 80'ernes Begyndelse gik over til at blive Aflægger af »Stiftstidende«. Dette tilfredsstillende ikke Nakskovitterne, og 1887 oprettedes »*Vestlollands Avis*«. Det udgaves af et Aktieselskab, og Bladets første Redaktør var cand. jur. C. Gowertz-Jensen, der dog kun redigerede Bladet i 4 Aar. Han afløstes 1891 af H. Ovesen, der var praktisk uddannet — han havde været Sukkermester ved Nakskov Sukkerfabrik —, og som ledede Bladet til sin Død 1899. Ved Redaktørskiftet efter dette Dødsfald opstod der visse Brydninger, idet Bladets hitilværende Redaktionssekretær, C. C. Christensen, mente at have en Førsteret til Redaktørstillingen, medens Bladets nyantagne Redaktør, P. L. Erichsen, maatte residere i Trykkeriet. Med Henblik paa en til Dels samtidig beslægtet Affære i Paris erhvervede C. C. Christensen sig Navnet »Danmarks Guérin«. P. L. Erichsen hævdede dog sluttelig Stillingen og redigerede Bladet til sin Død.

Endelig eksisterede der i en Periode i 1880'erne — maaske ogsaa senere — en lille Nyheds- og Avertissementstidende, der hed »*Nakskov Dagblad*«. Den var oprettet 1882 af J. Kjersgaard. Red. L. Borre i Odense fortæller i en Artikel i »Nakskov Tidende«s Jubilæumsnummer, at »Nakskov Dagblad« havde Kælenavnet »Grisen« uden nærmere at angive Aarsagen til dette noget besynderlige Navn.

I det nye Aarhundredes første Aar stiftedes »*Lolland-Falsters Socialdemokrat*«, hvis første Redaktør blev den fra Fagforeningsbevægelsen kendte S. Bresemann.

Men dette Blads nærmere Historie saa vel som den efter Venstrereformpartiets Sprængning (1905) organiserede radikale Venstrepresses Historie hører Nutiden til. Nævnes skal kun, at der i 1903 var Tale om at ansætte Red. N. Bransager, Ringsted, som Redaktør af »Lolland-Falsters Venstreblade«, men at det blev J. A. Jensen, som overtog Stillingen.

En kuriøs Ansøgning

fra Nykøbing Skole til Rentekammeret 1687.

Af *Viggo Holm.*

Høi Edle og Velbaarne, Vel Edle og Velbyrdige Herrer,
Kongl: May'ts Høj Betroede Deputerede ved det Kongl:
Rente Cammer,

Mine Høje Patroner og Megtige Befordrere.

1. Ville J G: Herrer, høre dend *noget tale*, som inted kand *tale*,

Da *hører*, og *bønhører* mig,

Jeg som maa *lade Munden op*, for Cassen *er lugt i*,

Og som maa *hafve* det *paa Tungen*,

som Jeg heller *hafde i Pungen!*

Ja ville J,

Høi Gunstige Herrer,

see *inted*, som er dog *noget*,

Da seer, J *Høje Herrer*, til mig Eders *Ringe Tiennerinde!*

Ville J see

Rigdom i Fattigdom

og

Fattigdom i Rigdom,

Da seer paa mig!

- 2.

For,

Gjør *Brefve* Rig, saa vel som *Penge*,

Da maa ieg sige:

Jeg var aldrig *Rigere*, end nu ieg er blefven *fattigere*;

Og atter om igjen:

Jeg var aldrig *fattigere*, end nu ieg er blefven *Rigere*;

- 3.

Thi

Dend tid ieg hafde endnu *ingen Capital*,

Da fattedis mig *aldrig Rente*,

Men siden ieg har faaed *en Capital*,

Da fattis mig *altid Rente*.

Saa det synes, som det er,

Før kom *noget af inted*, men nu *inted af noget*,

eller:

Før var en *Capital-Løs Rente*

mig bedre end

nu min *Rente-Løs Capital*,
eller

endnu *tydeligere* for dem, men dog ej *frydeligere* for mig:
Af Høj Lofl: Dr: Sophies Deputat ved Amptsstuen fich ieg Noget,
Men siden Høj Lofl: Dr: Soph: Amal: Capital blev tillagt,
faar Jeg inted af Begge.

Denne sidste var mig vel en *Lychelig Capital*
Men hafde dog nær blefven min *Capital Vanlyche*,
Thi dend første hafde nær *gaaen af*, ved dend sidste *gich op*,
Fast som det *gich* med Ormen Kikajon,
Eller som det *gich* med de Egyptiske Kiør:
De *sidste* Kiør oplugede *de første*, og blev dog ej *feedere*;
Min *sidste* Capital hafde nær *ophevet* dend *første* Rente
og dog ej blefven *større*.

4. Men Kongens *Naade* frelste mig af dend *Vaade*,
saa ieg, som alle, maa prisze Hans May'ts

Gudfrygtighed og Rætfærdighed

endogsaa der udi,
At denne, *nu min eniste Foster-Fader* vilde *inted høste*,
Hvor Hand *inted* hafde *saaed*,
Ligesom før *mine tvende Foster-Mødre* vilde *saae*,
Hvor de *inted* hafde sig at *høste*,

Men

Udsæden lod de blifve sin,
paa det at

Afgrøden kunde blifve min.

Dog *høster* de end icke, hvor de det *saaede*,
nemblig i denne Verden,

De *høster* dog, hvor de det *inted saaede*,
nemblig i den anden Verden,

Og saa gaar Capitalens *Rente* endda *fort i Himmelen*

For de *Rige Mødre* som *gaf* dend,

Om den endskiønt *slaar feil paa Jorden*

For de *fattige Børn*, som *fich* dend.

Men hvad *fich* de?

En *Indtegt*, hvis *Udgift*

Kongen selv vil svare og føre

Sig til *Udgift* mod *Vedtegt*

5. J hvilken *henseende* det har en lang *udseende*
Efter mit *anseende*.

Men hvorom alting er,

J Velbaarne Herrer,

Endskiønt Jeg *inted* har faaed, har ieg dog at tache for *nogit*,
nemblig at

Eders Fromheder ville Gunstigst *befale*,

Kongl: Land Commissarien og Ampftsskrifveren
 mig iligst at *betale*,
 Men, sandhed at sige, naar alting er lignet og lagt,
 Saa har slig Gunstig Ordres giort mig
 Vel endnu 2 *Brefve*, men ej endnu 2 *schilling* Rigere,
 Thi Begge de Gode Mend
Beder og taler altid om at vente
 Men
Byder og teller aldrig nogen Rente;
 Og paa dend maade maa ieg hede og vere
 rettere en *Ventenerer* end en *Rentenerer*.
 Nu, hvad skal ieg sige?
 At vente og *haabe* gjør mangel til *taabe*.
 At miste og *vente* indbringer Jammer til *Rente*.
 Naar schal ieg paa den maneer blifve
En schole formedelst Capital?
 Jeg motte ej vere, det ieg var,
En schole uden Capital
 Blef derfor det ieg icke var
En schole af Capital,
 Paa det ieg kunde blifve, det ieg icke er blefven,
En Capital schole.
 Nu saadan er det hidindtil *løben af*,
 Kun *slet og ret*.

6. Men hvor vil det herefter *løbe af*?
 Kandsche *slet*, dog ej *ret*:
 Thi først ved slig medfart nødes mine Børn at *løbe af*,
 Og ieg blifver *Barn-Løs* som *Penge-Løs*.
Jngen Udgifft af penge,
Jngen Indtegt af drenge.
 Thi her maa
Udgifften indbringe *Indtegten*.
 Og
 Disse *Børn* vil ej i deris *Moder* igien,
 med mindre de lockis tilbage
 Med dend *schilling* som deris *Moder* saae aldrig.
 Dernest ligesom ieg mister mine Børn,
 Saa *mister*
 Kircken sine *Sangere*,
 Kongl: Naade sin *Efect*,
 Dronn: *Fundatz* sin *frugt*,
 Ungdommen sin *optugtelse*,
 Jeg min *Flor*,
 Mine Børn deris *Almisse*,
 Gud sin *ære*,

Guds Kircke saamange Siele-Sørgere
etc.

7. Og naar saa *meget* blifver *mist*, hvor *lidet* blifver da *mit!*
 Men, J Fromme Herrer, som har vildet,
 At vor Slot-Sang ej blef til en *Jammer-sang*,
 eller slet til en *Tiende Messe*,
 I ombedes ydmygt, at J ville fremdeelis hielpe saaledis,
 at, som *mine Brevve* gjør Mig
Rig af Nafned,
 saa motte *Eders Bref* gjøre mig
Rig af Gafned,
 Saa ieg kand faa min *Betaling* af *Fugelsang i Laaland*
 Effter *Kongens Benaading* ved *Eders Befaling*,
 Saa schall J igien faa ønskeligste *Betaling*
 Blant Guds *Englesang i Himlen*,
 Effter Kongernis *Kongis Benaadning* ved *mines forbøn*,
 Naar *Rente-Herren* over alle *Rente-Herrer*
 schal gjøre Eder J Kongl: *Rente-Herrer*,
 Verdige til at vorde i sin tid sine *Rente-Herrer*
 i hans Rige og himmelsche *Schatkammer*.
 Og dend *ævige* ære engang effter denne *Eders timelige* ære
 ønschis Eder sambtlig af
 Eders Velbyrdigheders og fromheders
 Nykiøb: d: 9: Novembr: 1687. allerydmygste Tiennerinde
 saalenge ieg Kaldes
Nykiøbings Schole i Falster.

Foranførte Ansøgning er upaatvivlelig affattet af Skolens daværende Rektor Magister *Peder Høyelse*, en sprænglærd Latiner, som især efter Datidens Opfattelse var i Besiddelse af stor Ordkløgt, der her har faaet Udslag i, hvad der vel maa kaldes *Ordspil*, en Skrivemaade, som i vore Dage næsten maa anses for utænkelig til Brug i et Andragende til Finansministeriet, saa Ansøgningen allerede af den Grund kan kaldes kuriøs. Dens Formaal foreligger klart nok; men ellers er Enkelthederne oftere noget vanskelige at forstaa for den, som ikke kender nøjere til Skolens Stilling i 1687. Det turde derfor være nødvendigt at fremføre nogle Bemærkninger om de faktiske Forhold paa den Tid. Ved de heri anførte Tal henvises til de med samme Tal betegnede Afsnit af Ansøgningen, vedføjjet af mig. — Den fore-

fundne Stavemaade og Tegnsætning er fulgt; derimod er en stor Mængde Fremhævelser udeladt som unødvendige til Forstaaelse.

1—2. Allerede her i Indledningen forekommer forblommede Talemaader, tjenlige til at fremkalde en vis Spænding, der efterhaanden som den udløses sagtens i Ordspilmetoden anses som et godt Middel til at forstærke en tilstøttet Virkning.

2—3. Ordet *Breve* er i Begyndelsen af dette Afsnit brugt i den indskrænkede Betydning af *Gavebreve*.

3—4. De foregaaende forblommede og gaadefulde Vendinger forklares nærmere for de »G[ode] Herrer« i Rentekammeret, som var vel kendt med hvad der laa til Grund:

Hidtil ejede Skolen ingen Kapital eller Legat, af hvis Udbytte der kunde uddeles Stipendier til ubemidlede Disciple. Derimod havde Enkedronning *Sofie*, som beboede Nykøbing Slot, ved sit aabne Brev af 2. Juli 1615 kundgjort, at der af hendes Renteindtægter aarlig skulde udbetales 150 Rdl. til Deling mellem 8 Disciple, som opfyldte visse Betingelser. For dette Beløb — indtil vore Dage kaldt *Slotsstipendiet* — havdes der ingen Forsikring, det kunde egentlig kun betragtes som et aarligt Bidrag indtil videre; hun bestemte nemlig i Brevet, at det skulde vedvare, indtil hun »anderledes vorder til Sinds«. Høyelse betegner derfor Beløbet som »en Rente« og »Capital-Løs Rente«. Enkedronningen skiftede heldigvis ikke Sind, hun lod Udbetalingen vedvare, og det samme gjorde Enkedronning *Sofie Amalie*, der 1670 fik Raadighed over Nykøbing Slot og Len. Sidstnævnte gik 1680 langt videre ved til Skolen at testamentere 8000 Rdl., af hvis Renter (400 Rdl. aarlig efter gældende Rentefod) Halvdelen skulde anvendes til Forøgelse af Lærerløn og de øvrige uddeles til 8 Disciple i Kostpenge (jfr. Aarbog 1924 S. 11).

Der var altsaa lyse Udsigter for Skolen paa dette Omraade; men efter *Sofie Amalies* Død i Febr. 1685 led man i lang Tid en pinlig Skuffelse. Man fik intet hverken af Slotsstipendiet eller Legatrenten.

Rektoren indsendte gentagende Forestillinger om Sagen,

og Kongen lod indhente Erklæring derom fra Rentekammeret; men her fandt Skolen kun ringe Støtte. Man mente ikke at kunne give Anvisning paa Sofie Amalies Gave, før den langvarige Opgørelse af hendes Bo var endt, og for Slotsstipendiets Vedkommende gjordes opmærksom paa, at der ikke forelaa retsgyldigt Krav, Giverinden havde selv begrænset Varigheden, indtil hun anderledes monne vorde til Sinds.

Hvis Kongen i Betragtning af sin Moders store Gave havde fulgt det her givne Vink og inddraget Slotsstipendiet, kunde hendes Legat, saa længe det ingen Rente gav, siges at have en om end fjern Lighed med en af de skindmagre Køer fra Faraos Drøm (1. Mos. 41. Kap.) og Ormen, der aflivede det skyggegivende Træ Kikaion (Jon. 4. Kap.).

4—5. Heldigvis bestemte Kongen 12. Marts 1687 at »ville til Skolens bedre Opkomst og Sangens Vedligeholdelse fremdeles disse Deputata paa Et Hundrede fyrretyve og een Rigsdaler 64 Sk. allernaadigst lade af Vor Amtstue erlægge, at regne fra den Tid, da Vedkommendes Betaling ophørte, og *indtil vi anderledes tilsigendes vorder*« (Skolens Program 1866 S. 38).

Ved den derpaa følgende Lovprisning er Høyelse imidlertid kommen ind i et noget vanskeligt Farvand, hvor han egentlig ikke behøvede at komme, — men han klarede Pynten:

Ved Anvendelse af Ordet *nu*[-levende] vedgaar han i 5. Linie, at der før havde været en Magthaver, der fortjente at kaldes Fosterfar, nemlig Christian IV's Søn, *den udvalgte Prins Christian*, som almindelig kaldtes Christian V; Slotsstipendiet hed endog 1636 »hans printzelig Naadis Stipendium« (Prog. 1866 S. 37). Efter sin Farmoders Død havde Prinsen været forlenet med Nykøbing Slot og Len; men uagtet han tit trængte til Penge, havde han dog ikke høstet, hvor Farmoderen havde saaet. Samme Ros tilkom for øvrigt hans efterladte Gemalinde *Magdalene Sibylla*, der efter sin Husbonds Død havde Lenet, indtil hun atter blev gift og hjemfaren til Tyskland.

Men hvorfor vilde Høyelse nødig direkte blot hentyde

til Prinsen? At dennes Aktier i det offentlige Omdømme ikke stod synderlig højt har næppe været afgørende. Grunden maa vel nærmest søges i den nævnte Omstændighed, at Prinsen som oftest kaldtes Christian V, og minde om, at Kongen ikke var den første med dette Navn, der havde handlet som Fosterfar, vilde næppe være smagfuldt; saa var det bedre ved et indsat lille *nu* at kunne faa Brug for det forskønnende Tilnavn *eneste*, et Ord, som mangen Selvhersker satte Pris paa. Jo, Rektor var en ordsnild Mand!

5—6. Først den 15. August, altsaa 5 Maaneder efter at Kongens Resolution var falden, fandt Rentekammeret Lejlighed til at meddele Landskommisæreren herom og udstede fornøden Udgiftsordre til Amtskriveren (Amtsforvalteren). Begge sendte Brev derom til Skolen; men disse Breve havde ikke gjort Skolen 2 Skilling rigere.

6—7. De skæbnesvangre Følger heraf skildres. — I det Eksemplar af Ansøgningen, jeg i sin Tid fandt i Bispearkivet, er der vist i Afsnittets sidste Linie indløbet en Skrivefejl, nemlig *mit*, maaske i St. f. *vist* (sikkert); derved kunde i alt Fald Rimet paa det foregaaende *mist* reddes.

7. Her i sidste Afsnit genoptages paa en ret frastødende Maade Lovtalen over hvad Rentekammeret havde udrettet for Skolen. »Kammeret«s Herrer havde god Føje til oprigtigt at sige: »Ingen Aarsag«, de havde jo gjort mindre end intet til Bevarelsen af Slotsstipendiet, hvorved »vor Slotssang ej blev til en Jammersang eller slet til en Tiende-Messe«. Til Forklaring af denne Passus tjener, at Enkedronning Sofie i sit aabne Brev havde stillet som Betingelse for at faa Del i Stipendiet, at den enkelte foruden at være velskikket til Studeringer skulde være i Besiddelse af en god og veløvet Sangstemme, saa han kunde gøre Fyldest ved Gudstjenesten i Slotskirken. Med »*Jammersang*« menes jammerlig, daarlig Sang, og »*Tiende Messe*« betyder tiende eller stille Messe, hvor Sangen tier.

I det foregaaende har Høyelse kun holdt sig til Slotsstipendiet; men han maatte da ogsaa tænke lidt paa sig selv og sine Medlærere, som i mere end 2 Aar intet havde faaet af deres Part i Sofie Amalies Legat. Herom fatter han sig

forholdsvis meget kort. Han beder kun om, at Skolen maa faa sin Betaling af »Fugelsang i Laaland« for derefter i rask poetisk Flugt at tilsige Rentemestrene Gengæld blandt »Englesang i Himlen«. Men naar han yderligere stiller i sikker Udsigt Forfremmelse til det evige Skatkammer, maatte det vel nok vække Betænkelighed videnom ; thi et mere forkludret Finansstyre end dengang har Folket næppe været ude for.

Men hvad vilde Høyelse paa Fuglsang? — Jo, dette herlige Gods hørte til Dronning Sofie Amalies Privateje. For Ladegaardsforpagtningen var i Sikkerhed stillet 3400 Rdl.; Renten heraf, 170 Rdl. aarlig, vilde han gerne bjerge for Skolen; det var da altid noget af de 400 Rdl., den aarlig havde til gode af Dronningens Legat.

Som det ses, er Skolens Ansøgning dateret 9. Nov., og allerede faa Dage efter indtraf 2 Breve om Sagen fra Overrentemesteren, begge dat. 12. Nov. I det ene paalagdes Landskommisæren (Hofman) uden længere Ophold at føje Anstalt til, at Skolen kunde blive fornøjet, da den »derfor hart skal trænge ... og [om] ikke anderledes da af den pantsatte Fugelsangs Ladegaards Forpagtning, saa hans Kongl: Majestæt for videre Besværinger kan befries«. Det andet indeholdt Befaling til Amtsskriver *Frederik Suhr* i Nysted, at der af de 3400 Rdl., som indestod i Fuglsang, »straxen« skulde udbetales Rektor et Aars Rente fra 11. Juni 1686 til Aarsdagen 1687, og skulde der aarlig fortsættes dermed »fremfor andre af Forpagtningen«.

Heraf at slutte, at Høyelses Skrivelse havde bevirket Sagens øjeblikkelige Behandling i Rentekammeret, Forelæggelse for Kongen osv., alt i Løbet af et Par Dages Tid, vilde være urimeligt og for saa vidt unødvendigt, som Sagen allerede var afgjort ganske efter det i Ansøgningen fremsatte Ønske. Skolens Direktion, de to indflydelsesrige Mænd, Stiftsbefalingsmand *Marcus Gjøre* og Biskop *Kingo*, havde nemlig fremstillet Skolens Nødstand for Kongen og efter al Sandsynlighed henstillet, om der kunde ydes nogen Hjælp fra Fuglsang. Dette maa Kongen have billiget og lovet at lade Befaling derom afgaa til Rentekammeret. Dette, som

lod 5 Maaneder hengaa, før det udstedte Udgiftsordre i H. t. Kongens Resolution af 12. Marts om Slotsstipendiet, har vel ogsaa nu givet sig god Tid.

Da det nu snart led ad Jul, steg Forventningen om den lovede Hjælp, som ogsaa Høyelse vidste Besked om, saa han havde let ved at finde paa at nævne Fuglsang i sin fornyede Ansøgning, nu affattet i bunden Stil med Oversigt over Skolens Stipendieforhold fra første Begyndelse. Hvad Nytte den egentlig gjorde er det vanskeligt at have en bestemt Mening om. Mere end een Mulighed kan tænkes:

Overrentemesterens to sidstnævnte Breve kan have krydset Ansøgningen — Postvæsenet var jo ikke fuldkomment dengang — eller Direktionen kan have standset den som ubetimelig. I hvert af disse Tilfælde vilde hans kunstfærdige Ordspil være blevet det rene Ordspild. Forhaabentlig er dog Ansøgningen naaet frem til Rentekammeret, hvor Overrentemesteren straks indsaa, at det foreløbig gjaldt om, at Rektoren, denne utrættelige Uro i et knirkende, alt for langsomt skridende Urværk, blev bragt lidt i Ro. Derfor skrev han allerede Trediedagen efter at Høyelse havde sluttet sin Ansøgning de to sidstnævnte Breve.

Synderlig forhøjet Juleglæde vakte Brevene næppe i Skolen. Man havde erfaret, at Begrebet »straxen« var meget elastisk, og der gik da ogsaa baade Vinter og Vaar, inden man saa noget til de 170 Rdl. i Afdrag. Og med Afdrag holdtes det gaaende i det mindste endnu fire Aar, indtil endelig Overrentemester *Peter Brandt* m. fl. fik en længe tiltrængt Afsked, hvad der just ikke tjente til Anbefaling for deres Forfremmelse til de himmelske Renteembeder, som Høyelse i Slutningen af den kuriøse Ansøgning lidt uforsigtigt havde stillet dem i Udsigt.

Smaastykker.

St. St. Blicher har i en Novelle, »Skinsyge«, fortalt en tragisk Begivenhed, der i Aaret 1811 forefaldt i *Gunslev*. Han nævner ikke Aarstallet og har ogsaa givet Personerne fingerede Navne; men da det, som ogsaa Blicher bemærker, er en virkelig Begivenhed, har *Gunslev Kirkebog* givet Oplysning om Tiden, da det skete, og om de paagældende Personers virkelige Navne.

Blicher opholdt sig i *Gunslev Præstegaard* til 1803; en Broder til hans Oldefader, *Diderik Nikolaj Blicher*, var Præst der til 1805, da han døde. Om denne fortæller han, at han havde den fikse Idé, at der aldrig maatte lægges i Kakkelloven før 1. December. Følgen deraf var, at man i *Præstegaarden* frøs, indtil Dagn oprandt, saa Husets Døtre maatte gaa med Uldvanter paa, naar de syslede i Køkken og Spisekammer. En af disse Døtre blev 1818 gift med Nik. Fr. Sev. Grundtvig. Blichers Eftermand var Dr. theol. *Samuel Friedlieb Zimmermann* (død 1818); under ham foregik altsaa den Begivenhed, som omhandles i det følgende og her i store Træk gengives, dog uden Digterens novellistiske Udmaling.

Da Digteren Blicher opholdt sig i *Præstegaarden*, var der en lille Hønsepige, som han dog ikke dengang lagde synderlig Mærke til, men som han i de følgende Krigsaar blev frygteligt mindet om. Han kalder hende Bodil og gør hende til Datter af en af *Gunslev Bønder*. *Gunslev* havde i den Tid Artillerister i Indkvartering, og blandt disse var en Konstabel, en for øvrigt flink Karl — *Cornelis* kalder han ham —, som forelskede sig i Bodil, der da var en Pige paa 16 Aar. Hendes Hu stod imidlertid til en ung Karl i *Gunslev*; men »*Cornelis*« satte igennem, at Forældrene uden at

søge Pigens Samtykke tilslog ham Datteren. Pigen, mente han nu, var let at vinde. Han havde kort forinden truffet hende og paa en voldsom Maade afkrævet hende et Svar paa, om hun vilde være hans, og i Befippelsen overfor den drabelige Krigsmand havde hun svaret: »Om jeg tør, det maa mine Forældre raade for«. Nu havde han Forældrenes Samtykke, og saa mente han, Pigen var ham vis.

Da hænder det, at han, netop da han med sit sikre Haab har forladt Forældrene, træffer Pigen i Stævnemøde med hendes Hjertenskær, hos hvem hun havde søgt Trøst i sin Kvide. Kort at fortælle, Artilleristen blev greben af Hævnlyst, og i sit Raseri gennemborede han hendes Bryst med en Foldekniv. Og Blicher fortæller, at hun segnede ned og var i samme Øjeblik død.

Det er vel nok i det væsentlige gaaet saaledes til; men Kirkebogen oplyser, at den unge Pige ikke var Datter af en Bonde, men Datter af Bysmeden, Husmand Søren Larsen og Hustru Maren Jensdatter. Pigen hed ikke Bodil, men Margrethe og var født 13. Maj 1795. Hun døde ikke øjeblikkelig, men 2 Dage efter, nemlig 23. Juli 1811, 16 $\frac{1}{4}$ Aar gl. Kirkebogen tilføjer: »Ved det optagne Forhør og den skete Obduktions-Forretning erfarede, at hendes Død var Følgen af et Knivstik i Brystet, som 2 Dage tilforn blev hende tilføjjet af en Artilleri-Foureer *Simon*«. — I øvrigt er Novellen gribende fortalt, og til den henvises Læseren.

Ferd. P. Blidstrup.

Sagn fra Østofte Sogn).*

Tyrehaven.

Til Præstegaarden i Østofte hører en lille Skov, som gaar i eet med Præstegaardshaven. Denne Skov hedder fra gammel Tid af *Tyrehaven*. Dette siges at komme af, at Præsten i sin Tid fik denne Skov — for at holde Bymændene med Tyr!**)

*) Et Par enkelte Sagn fra dette Sogn er meddelt i Aarbogen 1922 S. 144.

**) Se ogsaa Trojel: »Gl. Efterretninger fra Fuglse Herred«. Skoleprg. Odense 1811.

Pastor Dyssel i Østofte.

Johan Arent Dyssel, der var Præst i Østofte, skal have været en haard og hensynsløs Mand, ikke alene over for fremmede, men især over for sin egen Familie.

Som Straf derfor kunde han efter sin Død ikke finde Ro i sin Grav, men spøgede hver Nat i og omkring Præstegaarden, indtil en senere Præst tog Kampen op med Spøgelset og manede det ned ude i Paarupgaardens Mark lige over for Præstegaarden.

(Medd. af Gdr. Vald. Jørgensen, Østofte).

Sjokkedorthe.

Paa Haulykkegaard i Østofte Sogn skal der efter Sigende hver Nat færdes et Spøgelse, der paa Grund af sin tunge, slæbende Gang kaldes Sjokkedorthe*).

Koholt.

En Samling Huse ved Landevejen mellem Østofte og Bandholm bærer Navnet Koholt (Holt = Skov, altsaa Koskoven).

Sagnet fortæller imidlertid, at Navnet stammer fra Kvægpestens Dage. Pesten havde huseret i Østofte og rykkede nu frem mod »Nedensognet«; men som ved et Mirakel standsede den, da den kom til nævnte Hussamling, der da fik Navnet Koholt. (Medd. af Gdr. A. Haar, Houghølle.)

Nørreballe Hospital.

Engang blev der i Østofte Kirke begaaet et Mord. En Junker fra Haulykkegaard traf sin Dødsfjende i Kirken ved en Gudstjeneste, og forglemmende Tid og Sted drog han sit Sværd og dræbte den vaabenløse Modstander foran Alteret. For at faa Tilgivelse for denne Vanhelligelse af Kirken skænkede han senere denne rige Gaver og oprettede tilige et Asyl, der staar endnu og kaldes Nørreballe Hospital.

(Medd. af Lærer Jørgensen, Keldby paa Møen, barnefødt i Østofte.)

Sibberud.

Til Østofte Præstegaard hører et Stykke Skov (ved Landevejen mellem Sørup og Stokkemarke) ved Navn Sibberud.

*) Maaske er det den bekendte Dorthe Skov (se Poul Hansens Artikel i Aarvog IV), der her mindes i Egnens Sagn?

Dette Stykke Skov skal i gamle Dage være skænket Præstembedet af en Jomfru Sibylle Rud. Heraf Navnet.

Sagnet fortæller, at hun havde bestemt at bygge et Kapel i Skoven og indrette sig et Begravelsessted her; men inden Kapellet var blevet opført, døde hun og begravedes i en Kæmpehøj paa Præstegaardens Jord.

Præsteindberetningen 1624 ved Præsten Jacob Jacobsen fortæller herom: »Til denne Præstegaard er givet af en salig velb. Jomfru for mange Aar forleden et Rud i Skoven (som vi kalder) eller et lidet Enemærke og Skovhave med noget Agerland, Engbund og Skov, som kaldes *Sibberud*. Steden haver sit Navn af Jomfruen. Hun hed Jomfru Sibilla, og derfor med gammelt Navn kaldes Haven efter hende Sibils Rud. Udi dette Rud ligger nogle store Stene sankede, og siges efter gammel Beretning, at denne Jomfru lod lægge med Forsæt at ville lade der opbygge et Kapel. Men imidlertid døde hun, og siges at ligge begravet strax Vesten for Ruddet i en Høj omsat med Stene, som store ere, og kaldes Sibilshøj. Og ligger dette Rud strax ved Skjellet mellem Østoftte-Sogn og Stockemarke-Sogn«. (Trojel: Gl. Efterretninger om Fuglse Herred).

Svend Jørgensen.

Hellig-Tre-Kongersvisen (Loll.-Falster)).*

1. Godi Aften! Godi Aften baade Mand og Kvinde!
Husbonde, eder alle, eders Husgesinde!
3. Da Kristus blev født i Betlehems Stad,
de Hellig tre Konger vare lystig og glad.
5. [Til] Jerusalems Stad og Paradis Land
de rejste og droge med Heste og Mand.
7. Indtil de var kommen langt over den By,
den Stjerne var skjult, men syntes paa ny.
9. Herodes han spurgte saa vel som han turde:
hvorfor er dog den ene saa sort?
11. Saa sort er jeg og vel bekendt,
thi jeg er en Konge af Morians Land.

*) Ved Dr. Marius Kristensen. Jfr. Fra Bogverdenen S. 52.

13. Ja, er du sort, saa er vi hvid,
thi vi er Konger af Kristelighed.
15. De ofred til ham det rødeste Guld,
at Kongen skulde være dem naadig og huld.
17. Det samme det vilde vi ogsaa gøre,
naar Barnet er kommet til Huset igen.
19. Jens Jeppesen er kommen fra Tyskeland hjem,
han skar de Kæppe, ja fire, ja fem,
fordi hans Kone skulde slide for dem.
22. Ak nej, kære Mand! slaa ikke for haardt,
naar Kødet er borte, sidder Benene bart!
24. Vi gænge i Huset med Glæde og Lyst,
fordi der er født os et lille Barn til Trøst.
26. Vi takker eder alle for Nytaarsgave,
fra alle Ulykker Gud eder bevare!
28. Vi ønsker eder alle et lyksaligt nyt Aar,
en Søn eller en Datter i Dag om et Aar!
30. Vi ønsker eder alle en rolig god Nat!
Der hopper en Høne, der springer en Kat!
God rolig Nat! og mange Tak!

M. Kr.

Endnu kan høres i Maribo m. v.:

De hellige tre Konger saa hjertensglad
[og de følgende tre Linier af Salmen 158 i Salmebog f. Hus
og Hjem]

God Aften! God Aften! I Mænd og Kvinder,
vi ønsker jer alle saa mangen godt Aar,
en Søn og Datter i Dag om et Aar.

Den Stjerne den viste til Jødeland
[og de følgende tre Linier af ovenn. Salme, Vers 3].

Hul i Aften! Hul i Aften! [Hellig Aften].
Der hopper en Høne, der springer en Kat,
god rolig Nat — og mange Tak.

S. R.

Et Læs Katte.

I Landsbyen Svinsbjerg paa Vestlolland levede der for
50—60 Aar siden et Par Gaardmandsfolk, som hvert Aar

i Høsten foretog sig følgende: Naar Manden kom kørende med det første Læs Sæd, stillede Konen sig op midt i Portaabningen og spurgte:

»Hvad er det, du kommer med, Fatter?«

»Det er et Læs Katte!« lød Svaret. — Dette gjordes for at holde Rotter og Mus fra Sæden, naar den var kommet i Hus.

Niels Larsen.

Gammel Remse fra Sdr. Kirkebyegnen.

»Ro, ro til Maribo,
købe Bælter og Børnesko.
Gamle Mor vil ogsaa ha to,
hun skal bie til Paaske, til Pinsedag,
til Græsset gror og Havren modnes
og Kirsebærtræerne bli'r brune.
Saa skal gamle Mor ha to,
og de skal være af Vibeskind
og de skal knirke ud og ind,
mens Fruen gaar til Kirke«.

Helene Strange.

Maglemosevejen.

Paa »Maglemosevejen« (i daglig Tale Malmosevejen), den Vej, der fører fra Raa til Erikstrup og nu til Dags ret og slet kaldes »Erikstrupvejen«, var der ikke godt at komme ved Nattetid i gamle Dage. De vejfarende saa altid Ellepiger og Malmosedrenge (Maglemosedrenge), som især holdt til ved Maglemosen, Sydvest for Hillested Nørrehave, og de kunde finde paa alskens Kunster, hvis man forstyrrede dem. (Peder Sunke, fortalt af hans Mor).

Jørgen Larsen.

Fra Provinsialmedicus Hahn's »Udtog af mine Kalendere«).*

Maribo 29. Juni 1774 om Morgenen Kl. 5 rejste jeg her hjemme fra til Sieland og kom om Aftenen til Kiøge, logerede hos Lund. (Han logerede i København i Gislens Gaard

*) Jfr. Aarvog 1923, 1924, 1925, 1926.

hos Anchersen, spiste 11. Juli til Middag hos Madame Dixen og fulgte med hende om Eftermiddagen til hendes Lystgaard paa Friedrichsberg, o. s. fr., kørte 15. Juli til Friedrichsborg for der og i Esserom at besøge Kendinge og Slægtninge, var 21. Juli til Bords hos Geheimeraad Gram sammen med Amtmand Kammerherre Levetzou. Hjem over Roeskilde til Kiøge).

23. Juli om Morgenen Kl. $\frac{1}{2}$ 7 fra Kiøge og Kl. $\frac{1}{2}$ 5 til Wordingborg Færgegaard. Straks over Vandet i $2\frac{1}{2}$ Kvarter, blev opholdt med Vogn i Gaabense og Wedbye, over Vandet ved Guldborg ved Solens Nedgang og lykkelig hjem Kl. 1 om Natten med egen Vogn, som Mama havde sendt til Guldborg.

3. Aug. Den største Del af Rødbye brændte af paa faa Timer.

1775 4. Juni. Det hele Regiment Soldater var i Kirke og blev siden opstillet paa Torvet.

Fra Bogverdenen.

Af A. Hk.

Museumsinspektør *Hans Kjær* giver i »*Vor Oldtids Mindesmærker*« (1925) — en meget nyttig Haandbog og med det rige Billedstof et fortrinligt Hjælpemiddel i den rette Lærers Haand — Udviklingen i dansk Oldtidsliv gennem Fremstillingen af Mindesmærkerne, de bofaste og de løse, i deres typiske Udformning. Til den Rigdom af Enkeltræk, der som Eksempler maa med til at støtte Helhedsbilledet, har vore sydlige Øer jo ogsaa ydet talrige Bidrag, saa smaa i Benaldertiden (Skottemarke-Fundet fra Overgangstiden), saa kraftigt i den tidlige Stenalder (Kystfundene ved Vaalse m. v., Søfundene fra V. Ulslev og Godsted) og saa monumentalt i den yngre Stenalderes Storhedstid. Paa Lolland-Falster er Antallet af Mindesmærker, Storstensgravene, meget stort, ca. 350, mange — især Langdysserne — tilmed særlig smukke og velbevarede (»Kæmpe-

gaarden« paa Egholms Jorder i Herritslev, Langdysserne ved Radsted, Thoreby og Kettinge, Glentehøj Jættestue o. m. a.). Vi hører om de henved 40 Bronzealderhøje ved Godsted, om det store Jernalder-Bopladsfund ved Vejleby, Bautastenene i Frejlev Skov, naturligvis om Juellinge- og Hoby-Fundene o. s. fr. — Enkeltheder, der er stillet paa deres Plads i Udviklingslinien og bør søges i Bogens Sammenhæng. — I *Ellen Mertz's* Afhandling, »De sen- og postglaciale Niveauforandringer i Danmark« (Danmarks geologiske Undersøgelser II Nr. 41) finder man jo først langt ned i Udviklingen de lolland-falsterske Vidnesbyrd om Jordskorpens og Kystliniens Bevægelser. Efter Yoldiahavets Tid og den derpaa følgende Fastlandstid kommer ved Overgangen fra vor ældre til yngre Stenalder Litorinahavets Tid, »Sænkningen« eller, efter geologisk Sprogbrug, Transgressionen, Havets Fyldning. De gamle Kystlinier med Stenalderens Bopladser sank saaledes efterhaanden i Havet. Fra Lolland-Falster har vi de tre kendte Vidnesbyrd om saadanne sænkede Bopladser fra den ældre Stenalder: *Nysted Nor*, hvor Flintsagerne fandtes ca. 2½ m under dagligt Vande, *Thorsø Strand* inden for Hyllekrog med Værkstedspfadser fra den ældre Stenalder 1,07 m under Havets Niveau og ved *Vaalse Vig*; paa den lille Ø Storholmen her fandtes Bopladser i en Dybde af godt 1 m, og Sænkningen her maa siden den ældre Stenalder antages at beløbe sig til i det mindste 1—1½ m.

Hoby-Fundet og især de to berømte Sølvbægge har snart fremkaldt en hel lille Litteratur. Den lille Kreds, der først pr. Bil naaede til Fundstedet, havde ved Synet af de herlige Bægge »Thorvaldsen« paa Læberne. Saa slaaende var Ligheden mellem det ene Bægers Relieffremstilling af den gamle Kong Priamos Besøg hos Achilleus og *Thorvaldsens* kendte Relief med samme Emne fra 1815. Dr. *Friis Johansen*, der har givet den her i Aarbogen (1924, S. 134) omtalte Beskrivelse og Forklaring af Hoby-Fundet, har i en Afhandling i det norske Tidsskrift »Kunst og Kultur« (11. Aarg. Hæfte 4) søgt at komme paa Spor efter den mærkelige Lighed mellem de to Kunstværker. Det viser sig nu,

at Thorvaldsen har formet sin Fremstilling — men paa genialt nyskabende Vis — efter en Tegning af den betydelige dansk-tyske Billedhugger Jac. Asm. Carstens, der jo fik en stor Indflydelse paa den unge Thorvaldsens Kunst. Men Carstens har bevislig under sin Virketid i Berlin kendt en antik Glaspaste (Aftryk af en skaaren Sten) fra den romerske Kejsertid — altsaa fra samme Tid som Hoby-Relieffet —, der i grove, men væsentlige Træk viser netop samme Fremstilling og Komposition som Sølvbægerets. Hermed har man Forklaringen paa den mærkelige Lighed. Men ikke nok hermed. Der findes foruden de to Eksemplarer af omtalte Glaspasta ogsaa et, som Thorvaldsen selv har ejet, og som nu findes i Thorvaldsens Museum! Der er saaledes ført et Sandsynlighedsbevis for, at Thorvaldsens kunstneriske Fremstilling af det antikke Emne ikke blot skyldes Andenhaands Indflydelse gennem Carstens' Tegning, men umiddelbar Paavirkning fra selve den lille antikke Glaspasta. — Friis Johansen antager i sit Værk om Hoby-Fundet, at den berømte Guldsmed Cheirisofos fra Augustus's Tid til de skønne Relieffer paa Sølvbægrene havde benyttet som Forbillede Malerier, der gik tilbage til den græske Kunsts Størhedstid (den Fidias'ske Æra), til omkr. 400 f. Chr. I en 1926 udkommen Afhandling i »Tidskrift för Konstvetenskap« (Aarg. 9, 4. Hæfte) »Hobyägarna« hævder *Lennart Kjellberg* gennem en stilkritisk Analyse (Priamos' Dragt, Hjelmenes Form, Legemernes Størrelsesforhold m. m.), at Relieffernes Forbilleder — utvivlsomt Malerier, som af Fr. Johansen paavist — maa høre en senere Tid til, Alexander-tiden, den ældre hellenistiske Skole, og han udkaster da den Tanke, at de til Grund liggende Malerier er udført af den berømte Maler *Theon* (Slutn. af 4. og Beg. af 3. Aarh. f. Chr.), der skabte en Række Malerier med Æmner (netop som Bægrene) fra de trojanske Krige; disse Billeder var blevet ført til Rom og der anbragt i Philippi Søjlehal (Marsmarken, Rom), hvor de paa Guldsmed Cheirisofos' Tid kunde ses af enhver. Den første Ejer af Hoby-Bægrene — vel altsaa ifølge Fr. Johansen: Silius — skulde herefter, da han bestilte et Bægerpar hos Cheirisofos, til Valg af For-

billede have givet ham Anvisning paa de dengang i Rom saa kendte Malerier af Theon. —

1532 eller lidt senere kom *Niels Hemmingsen* efter at have vandret fra Skole til Skole (sidst i Næstved) til Roskilde, et ungt Menneske paa nitten Aar, der »ikke blot ved sit mærkelige Ydre og syngende Lollikmaal, men ogsaa ved sin Flid og Begavelse skilte sig ud fra Flokken«. Indskriften (paa Latin) paa hans Ligsten i Roskilde Domkirke — med det levende Billede foroven af den gamle Lærer paa sin Lærer-Tronstol omgivet af Tilhørere — begynder: »Kannik i Roskilde, Doct. Niels Hemmingsens Støv hviler her«. Adjunkt *Arhning* har i Københavns Amts historiske Aarbog for 1925 (forts. i næste) givet en Skildring af denne Danmarks »guddommelige Læremester« i hans Forhold til Kannikeværdigheden: »*N. H., Kannik i Roskilde*«. 1557 blev Hemmingsen som Kannik Medlem af Domkapitlet; men først fra 1579, da han afskedigedes som Professor, til sin Død 1600 var han »residerende« Kannik, d. v. s. bosiddende i Roskilde. Ved indgaaende Undersøgelser kaster Forf. Lys over Kannikstillingens Betydning, dens Pligter og Rettigheder, herunder ogsaa dens Indtægter, som han for H.s Vedkommende, da han endnu ikke var residerende, anslaar til 5079 Kr. i Nutidspenge (af den visse Landgilde), et ikke ringe Tillæg til hans Professorgage.

I *Vilh. Lorenzen's »Københavns Palæer«* (II, 1926) faar vi en Episode fra *Knuthenborg*, der virker helt tidsbilledligt og betegnende. Efter den store Brand i København 1728 befalede Frederik IV 14. Maj 1729 samtlige Lensgrever i Danmark og Norge at lade bygge et »Hotel« i København (»en Din grevelige Stand sømmelig og anstændig Gaard«) for derigennem at faa en monumentalt bebygget Residensstad. Dette smagte ikke Lensgreverne; de kviede sig og kom med undskyldende Udflugter. Lensgreve *Adam Christoffer Knuth* synes at have været den modigste; allerede den 31. Maj erklærede han rent ud, at han grumme nødtigt gik til at genopbygge den Gaard, han ejede i Hovedstaden. Men han fik — rigtignok først 15. Aug. Aaret efter — følgende Svar fra Kongen:

»Efter som vi af din allerunderdanigste Memorial af 31. Maj næstafvigte haver ladet os referere, at Du ikke, uden din store Incommodité, skal kunne paatage Dig — udi allerunderdanigst Følge af vores til Dig den 14. Maj næst forhen ergangen allernaadigste Befaling — igen at opbygge en Gaard paa din udi vores kongelige Residens beliggende afbrændte Grund, da — som Du af forberørte vores til Dig ergangne allernaadigste Befaling formodentlig haver erfaret, at det ikke geraadede os til særdeles Velbehag, at se vores Residensstad efter den desolate Tilstand, udi hvilken den nu befindes, nogenledes igen opbyggt — saa gøre vi os saa meget mere forsikkrede, at Du, udinden din afbrændte Gaards Opbyggelse, conformerer dig vores allernaadigste Vilje, som Du stedse haver givet os Prøver af den allerunderdanigste Lydighed til vores allernaadigste Befalingers allerunderdanigste Efterlevelse, hvorved vi ogsaa udi dette — allerhelst siden Du selv ejer en Grund, hvorpaa Du kan bygge — formode, *at Du giver andre vores Undersaatter saadant Exempel ved at opbygge en din grevelige Stand saa anstændig Gaard, at den baade nu og for Posteriteten kan vidne om din allerunderdanigste Hørsommelighed i at efterleve vores allernaadigste Vilje.* Hvorefter Du Dig allerunderdanigst haver at rette«.

Det hjalp alligevel ikke. Først 1738 købte Sønnen, Lensgreve E. C. Knuth, en Gaard i Vingaardsstræde, som hans Moder, Ida Margrethe, f. Reventlow, ca. 1740 gjorde til Enkesæde og lod indrette til et greveligt Hotel. I øvrigt synes ogsaa de andre Lensgrever at have klaret sig gennem passiv Modstand, idet der ikke kan paavises et eneste større selvstændigt Byggeforetagende fra Lensgrevernes Side i de nærmest følgende Aar efter Branden.

Den kendte Sognepræst til Horslunde-Nordlunde Claus Christiansen *Wiinholt* (f. 1712 i København, d. 1771 i Horslunde) faar ved E. Qvistgaard i »Personalhistorisk Tidsskrift« for 1926 (1. Hæfte) sin Levnedstegning, der dog væsentlig udgøres af Præstens egen, med pyntelig Haand-

skrift i 1757 i Horslunde Kirkebog nedskrevne *Autobiografi*. Møjsommeligt maatte han som Student tjene Føden ved Undervisning, 1734 paa Lolland hos Forpagter Kier's Enke paa Haugaard (»got Bord og skikkelige Folk at omgaas«), senere bl. a. — for 4 Rbd. maanedlig for 4 Timers daglig Undervisning — i København hos Jomfru Hæseker (»denne Jomfru blev siden gift med Justitsraad og Landsdommer Höserich i Lolland, og efter et forargeligt Samliv med hinanden druknede begge tillige samt Et af deres Børn, da de vilde spadsere paa Isen uden for den Gaard i Mariboee paa Søen in Nov. 1756, hvor de boede«); efter en Prøveprædiken 1738 for Grev Reventlow's paa Tølløse gav Grevinden (Benedicte Marg. R.) ham en Banco-Seddel paa 10 Rd. og Stillingen (for Kost og Løn) som Stueprædikant, en Stilling, der efter Grevindens snart paafølgende Enkestand blev ret byrdefuld formedelst idelig Opvarthning med at læse og synge (han var musikalsk) og skrive Grevindens mange Breve, »som hun ingen af de andre Domæstiquer vilde betroe til«, ikke alene den ganske Dag, men en stor Del af Natten. Det var ham derfor en Befrielse, da Grevinden 1739 kaldte ham til Horslunde-Nordlunde. I sin 32-aarige Virksomhed her blev han 4 Gange gift (hans første Kone, *Dorothea Bildsøe*, havde forud 2 Gange været Præsteenke, men var endnu kun 31 Aar!). Ved sin Død efterlod han sig 10 Børn, en Enke (som atter giftede sig med en Præst, J. Marstrand, Simmerbølle), den ret anselige Formue af 4656 Rdl. og et godt Eftermæle: »han var vittig i Lærdom og Musik, hans Vandel eksemplarisk, hans Fjed uden Anstød, hans Tankekraft sund, hans Venskab ærligt, hans Lyst at læse, hans Valgsprog Guds frygt, hans Omhu skyldes et Hospital for 10 fattige« — dette Hospital, som han fik oprettet 1746 (se bl. a. Haugner: Nørre Herred) og som han kælede for, ogsaa ved Mindetavlen med det af ham forfattede Vers, hvis gode Mening er bedre end dets Poesi.

Den flittige Personalhistoriker Proprietær *F. Hjort* har udgivet 2. udvidede Udgave af sin »Beretning om Slægten *Thura* og dens Oprindelse gennem 400 Aar« (1925). Bogen bugner af personalhistoriske Data, men ikke blot de

tørre Tal og Navne; disse ledsages af et stort levnedstegnende Stof, særlig interessant fordi det ofte gælder betydende Navne i dansk Historie; Forf. har tilvejebragt et stort Billedstof og har ved utrættelig Eftersporing kunnet udfylde Huller i Stamtavlen's Geledder. Af Overflødighedshornet vælder der ogsaa Masser ud til Lolland-Falster. Ikke mindre end 4 — af i alt 7 — Børn efter Fæstebonde Morten Ibsen i Vedsted (Slægtens første paaviselige Ane fra det 17. Aarh.) havnede paa Lolland, og i denne Børneflokk to saa kendte Skikkelser som Handelsmand i Nakskov, Raadmand og senere Borgmester *Peder Mortensen*, der var Borgernes Talsmand overfor Svenskerne og 1660 mødte for Nakskov By som borgerlig »Rigsdagsmand«, og den i Datiden ansete Skribent, Sognepræst i Nakskov, Provst *Lauritz Mortensen Widsted*, som ved at ægte, i andet Ægteskab, Margrete Thura, Datter af Provst, Mag. *Lauritz Pedersen Thura* i Nykøbing F., bragte Navnet *Thura* ind i Slægten, blev Fader til den senere *Biskop i Ribe Lauritz Thura* (Widsted, f. i Nakskov 1657) og som Forhandler med Fjenden om Nakskovs Overgivelse jo kom til at spille en væsentlig Rolle under Kampen med Svenskerne. Vi hører om den kendte dramatiske Broderstrid — endende med, at Provst Widsted 1666 dømmes fra sine Embeder — mellem Peder og Lauritz Mortensen Widsted. Vel er den udførlige Beretning om de to Brødre og deres Omgivelser det mest stedligt dragende (bygget paa »Danske Magazin«, Rogert, Friis og Haugner), men i øvrigt dukker der i Bogen adskillige andre Skikkelser op af ikke ringe stedlig Interesse.

Det, som er Tyngdepunktet i V. *Brücker's »Mit Livs Vej, Barndom og Ungdom«* (Kbhvn. 1925), falder uden for vor Aarbogs Ramme. Men naar Forfatteren til Belysning af sin egen aandelige og kristelige Udvikling lægger sine Forældres hele Tankesæt og Sjæleliv blot — og med al Sønnekærlighed dog gør det paa en næsten pinligt analyserende Maade, saa de maales og vejes under alskens Hverdags-Sammentræf — fører han os dermed ogsaa ind i Tresernes og Halvfjerdsernes *nakskovitiske* Borgermilieu. 1856 fik Faderen *Christian D. G. Brücker* (1817—98) Em-

bedet som Borgmester og Byfoged i Nakskov, hvor han virkede en lang Række Aar. Selvhævdende, selvoptagen — og med en lille Splint af Djævlespejlet i Øjet — ser Forf. fra et selvvalgt højt Stade ned paa de provinsielle Foreteelser, men med ærlig Stræben efter nøgternt at dele Sol og Vind lige. Han skaaner heller ikke Forældrenes »fine« Fornemmelser og deres ofte fuldkomne Blindhed for Bøndernes Menneskeværd; naturligvis kan disse — dygtige og brave — Mennesker ikke omgaas andre end Byens faa »Honoratiores« (i hvis Kreds enkelte Storkøbmænd optoges) og Omegnens Herregaardsfolk; de betragter sig som en Slags ophøjede Embedskolonister ude i det kulturløse og fremmede, som Indehavere af den rette — selskabeligt anstandsmæssige, nationalliberalt farvede — Dannelse, hvis ubestridelige datidige Overlegenhed paa adskillige Omraader det ikke falder dem ind at tilpasse til Omgivelserne og blodstyrke fra de stedlige Kilder, og det klinger næsten tragikomisk (og tillige selvafslørende), naar den smukke Borgmesterfrue med det fine og rene Sind i Efteraaret 1872 — altsaa efter hele 16 Aars Ophold — skriver til Sønnen: »Nu sidder jeg her igen i den grulige By Nakskov! Brücker's Bog giver mange morsomme Smaatræk og Anekdoter fra Nakskov-Livet; vi hører om den »lollandske Nationalret« (graa grønne Ærter med Flæsk og Tykmælk til), om Sensationen, da Nakskov med Dampskibet »Flora« (69 Tons!) kom i Forbindelse 1 Gang om Ugen med København, om Linedanseren, der gaar fra Torvet op til Kirke-taarnets Spids, og om de gamle dengang endnu friske Skikke: Hellig-Trekongers Optoget, Læredrengenes Faste-lavnsridning (der dog standsedes allerede 1869) og Fugleskydningen med den højtidelige Procession, to og to, ud til Svingelen, til den ventende Frokost og de 3 Flasker: Rødvin, Rhinskvin og Champagne, som det var enhver retskaffen Borgers Pligt at tømme. Der falder ogsaa Strejflys over flere kendte Skikkelser, saaledes et lille Portrætrids af Skolekammeraten og Kontoristen paa Faderens Kontor *Jacob Henningsen*, den senere saa kendte Forfatter, Etatsraad og kinesisk Mandarin, og en med varm Sympati givet Skil-

dring af den højlærde, højtbegavede og aandfulde *Frederik Helveg*, Sognepræsten i Kjøbelev; Brücker regner de Prækenere, han har hørt af ham i Kjøbelev, for noget af det bedste, han i det hele har hørt, »ja en Paaskepræken er absolut det mægtigste Vidnesbyrd jeg har haft den Lykke at møde. Men hvor var det dog trist netop den Dag at være i Kirke. Jeg talte Tilhørerne og de udgjorde — 13! En Paaskedag i en Landsbykirke!«

H. Zangenberg's »Danske Bøndergaarde« (Danske Folke-minder 31) — som vi sidst bebudede en kort Omtale af — er en Udvidelse og Omarbejdelse af et i 1924 holdt Foredrag, men i Virkeligheden en lille foreløbig Haandbog med en haardt savnet og udmærket Oversigt over de danske Bøndergaarde, grupperede efter Grundplan (de oprindelig 1- og 2-længede Gaarde, de 3- og 4-længede) og Konstruktion (Bindingsværk — alm. Bindingsværk, Sulehus, Højremshus — og den grundmurede Type). Et Blik paa Bogens Danmarkskort viser, at de loll.-falsterske Gaarde (undt. dem paa Falsters Sydspids) sammen med de fynske og østjydske som Fællespræg har Fodtømmeret. Paa Lolland synes det at have været almindeligt indtil Udskiftningen, at Stalden har været anbragt i Beboelselængen, »Alhuset«, og overhovedet hyppigt, at Beboelselængen er bygget med Udskud (særlig paa Fejø). For vore Øers Vedkommende støtter Bogen sig væsentligt paa tidligere Beskrivelser og Opmaalinger (Mejborg's af Frejlev-Gaarden), men efter Bogens Udgivelse har Forf. gjort mange Studier i Marken hernede, og det senere hen i denne Aarvog givne Foredrag af Museumsinspektør Zangenberg paa Hjemstavnskursus'et er et Resultat heraf. — Naar vi i denne Forbindelse anfører en Afhandling af Svenskeren *Åke Campbell*: »Hemortsrät och lån« (i »Folkminnen o. Folk-tankar«, 1925), er det nærmest, fordi han gør Lolland — ufortjent — den Ære at bruge dens Bygninger som Bevismateriale. Campbell skriver frisk og med vide Udsyn. Paa en hastig Tur gennem vort Land har han ogsaa orienteret sig lidt i vore Øers ældre Landbygninger og indpasser nu

sine Indtryk i sin Teori om den dansk-skaanske Enheds-gaard (hørende til »Bøgeskovsperioden«), der er i Pagt med den vest- og mellemeuropæiske frankiske Hustype. Idet han retter Kritik mod visse af Zangenberg fastslaaede Resultater om ældre Byggeskik, bruger Campbell imod ham et Husmandshus fra *Soesmarke*, gengiver Billedet af og Grundplanen for dette Hus, der imidlertid har den kedelige Ska-vank, at det, selv om det har nogen gammel Overlevering i sig, dog er moderne, fra Slutn. af 19. Aarh.

Havearkitekt *Johannes Tholle* plukker med Flid og godt Søgerblik løs af Fortids trykte Kilder om Havekunsten og dens Grænseomraader, bundter Stoffet sammen efter Arten og binder det sammen i smaa Skildringer, der ofte kan bringe frisk Farve over det valgte Æmne. I en ret nylig i Tidsskriftet »Havekunst« udkommen Afhandling »Den danske *Begravelsesplads'* historiske Udvikling« præsenterer Forf. os en saadan spredt og flittig samlet Buket. Vi faar adskilligt interessant at høre om skiftende retslige Bestemmelser, der greb ind i Begravelsespraksis i og uden for Kirkerne (indtil det afsluttende Forbud 1805 mod Begravelser i Kirken), om Bøndernes Hævdelse af gammel Ret til at indtage Jordstykker for Begravelser paa Kirkegaarden i ulige store Stykker efter Fodgodtbefindende, helst ved Kirkemuren og paa Sydsiden eller lign. yndede Steder paa Trods af enhver ordnet Kirkegaardsplan, om Præsternes Lyst i 17. Aarh. til at udnytte Kirkegaardene og helst Gravstederne med til Græsgange o. s. fr. Lysten til at raade over Kirkegaardene til ukirkeligt Brug var af gammelt Datum; i *Sædninge* hernede opsloges i den katolske Tid paa Kirkegaarden Boder, og der afgræssedes Heste, medens det aarlige Marked holdtes i Byen; fra den lutherske Tid hører vi om »Kirkeristene«, der blev lagt over Grøfter ved Kirkegaardernes Indgang for at holde Svin og andre Dyr ude — disse Riste er jo endnu bevaret hist og her, som i Gloslunde hos os.

I en Afhandling »En *Hellig-Tre-Kongers-Vise* og *Hellig-Tre-Kongers-Dans* i Danmark« i »Danske Studier« gaar Dr. *Marius Kristensen* ud fra Visens gamle Flyvebladstekst

fra 1642 m. v. (i Nyerups og Rasmussens »Danske Viser«, 1821, med tilhørende Melodi). Han eftersøger Visens Rester i Jylland og paaviser dens ejendommelige Udvikling paa Sjælland, i Skaane-Halland og ikke mindst paa Lolland-Falster. Allerede 1868 havde Berggreen faaet Afskrifter af Visen fra Maribo (ved cand. jur. Ravn, vist samtidig fra Agent Lorentz, og de to sidste Vers tillige med Melodien fra Caroline Spies); fra Falster forelaa bl. a. Gudmand Høyers Optegnelse i »Skattegraveren« (XII) med Vekselsang og den ejendommelige Indfletning af Linierne om Hr. Ebbesøn og den dertil knyttede Pryglescene. Frimenighedspræst Brücker gav i Æresbogen for E. T. Kristensen 1923 sin Fremstilling af Skikken i Nakskov (med tre erindrede Linier, om Ebsen, af Sangen). Denne Fremstilling affødte atter en fuldstændigere Optegnelse fra Nakskov og, efter Brücker's Forespørgsel i de stedlige Blade, endnu to Opskrifter (fra Nysted-Eggen), der føjer ny Træk til Skikken, bl. a. (efter Opskriften fra før 1873) med to Tegninger af de tre Konger (kolorerte) dels paa Rad, hver med sin Knippel (den sorte med lukket Krone, de to hvide med vældige trekantede Hatte), dels i Samspil, idet den sorte knæler i Midten, medens de to hvide danser om ham. Paa Grundlag af dette ny Stof ordner Marius Kristensen Versenes Rækkefølge, smelter dem sammen og bygger Visen op i den Form, der er gengivet i »Smaastykker« S. 40. Takkeverset, der bevidner, at Sangerne har samlet Gaver ind, findes ogsaa i sjællandske og skaanske-hallandske Optegnelser. Ligeledes den besynderlige Linie »Der hopper en Høne, der springer en Kat«, der faar sin Forklaring fra de sidst anførte Optegnelser fra Sverige og en Forvanskning af en Smædevise, som oprindeligt kun skulde synges, naar der ofredes for lidt. Ejendommelig for de falsterske og lollandske Former af Visen fra Nakskov og Nysted er (foruden den pudsige Omdannelse fra »Persien Land« til »Paradis Land«) den stærkere Fremhævelse af den Skæmtevise, som er indlagt for at give dramatisk Liv, muligvis, som Forf. bemærker, i Stedet for tabte bibelske Optrin. I Nysted stillede tre store Drengene — de to i hvidt Tøj, den ene sort som en Skorstensfejer —

op i en Kreds og gik rundt syngende, og naar de sang Visen om »Jens Jeppsen«, maatte den sorte springe for Kæppene. I Nakskov løb man i Rundkreds, »Forsyngeren« i Spidsen »i Ottetal«, de andre bagefter; men naar man kom til Linierne 9 (»Herodes han spurgte« se S. 40) og 19—20 (»Jens Jeppesen«) stod de tre Konger — med Guld-papirkroner paa Hovedet, hvide Skjorter, Skærf om Livet, Sabel, den ene med sort Maske — stille og sang. Endnu kan hernede paa Øerne Drengene og unge Mennesker, tre i Flok, med trekantede Huer paa Hovedet, med Stjerner og anden Pynt og lange Stave, vandre ud paa Landet (det kendes fra Nakskov, Maribo, Nysted) og synges, dog nu mest Grundtvigs »Dejlig er den Himmel blaa« og dertil en Skæmtevis (jfr. dog S. R.'s Tilføjelse under »Smaastykker« S. 41). —

Vi bør til Slutning have et Par Ord med i denne lille Oversigt om et Par Værker, der ikke tager særligt Sigte paa vor Landsdel, men hver paa sin Vis er grundlæggende for stedlig Forskning. *Axel Olrik* og *Hans Ellekilde's* »*Nordens Gudeverden*« trænger bag den litterært udformede og lidt tableaumæssigt opstillede Gudeverden med dens Myter, som vi kender den fra gængs »*Nordens Mytologi*«, ned i dybere og ældre Forestillingslag med »lavere Mytologi« og »lavere Dyrkelse« inden for Folkets Dagligliv: Sten-, Træ- og Højdyrkelse o. m. m. Paa det mægtige og kritisk sigtede Grundlag af Forskningsresultaterne indtil nu bygger Værket nydannende videre. De hidtil udkomne to Hæfter, med en — til Tider næsten overvældende — Fylde af rigt Stof, virker stadig ansporende ved nyt Lys over Æmnerne, saaledes f. Eks. i Afsnittet om Sten- og Bronzealderen, hvis Fund afvindes friske Synspunkter ud fra Dødsforestillingerne. — Kredslæge *J. S. Møller's* med Farvelitografier og mangfoldige Illustrationer forsynede store Værk: »*Folkedragter i Nordsjælland*« (Danmarks Folkeminder Nr. 34) nøjes ikke med indgaaende Skildring af Hovedæmnet; det drager ikke alene det øvrige Sjælland med ind under Undersøgelsen, men udvider Synet til en Skildring af de skiftende Moder

gennem Tiderne og disse Moders Forhold til Folkedragterne. Allerede herigennem faar Værket Bud til vide Kredse. —

Paa Falderebet endnu en Henvisning til *Svend Jørgensen's* lille Opsats »*Hvem forraadte Møenboerne 1659?*« i den lige udkomne Aarvog for Historisk Samfund for Præstø Amt. Vi har i vor Aarvog for 1926 (»Fra Bogverdenen« S. 135) under Omtalen af A. P. Andersen's »Bogø's Historie« berørt den sørgelige Tildragelse, da Svenskerne Natten til Trinitatis Søndag, 29. Maj 1659, førte af en »bogøsk« Forræder, vadede over Letten og derved omsider erobrede Møen. Lærer Sv. Jørgensen, Taareby — den fra vor Aarvog kendte Forfatter — har nu i Horreby Kirkebog for 1632—1792 gjort det lykkelige Fund at fremdrage Forræderens Navn. Han var ingen Bogø-Mand, i alt Fald bosat i Stubbekøbing. Det hedder i Kirkebogen: Dom. Trinitatis som var 29 May ejus dom. anno (samme Aar d. e.: 1659) blef Møøens Land efter mange Storme indtagen af de Svenske mod forræderske Anvisning af Ole Sværke i Stubbekøbing«.

Aarsberetning.

Paa den aarlige *Generalforsamling*, der afholdtes i Maribo 21. Maj 1926, meddelte Formanden, Amtsforvalter *Holck*, at man i Aaret 1925—26 havde holdt to velbesøgte Møder, det ene i Søllested Præstegaardshave, hvor Foredragsholderen var Arkitekt ved Nationalmuseet C. M. Smidt (som derefter i og uden for Søllested Kirke fortsatte med Forklaring af Kirkens Karakter og Bygningshistorie), det andet med Frk. Helene Strange, Provst Degenkolv og Sognepræst Sadolin som Talere i Kippinge Præstegaardshave og bagefter i Kippinge Kirke; ved begge Møder havde Egnens Beboere beredvilligt stillet Biler til Raadighed ved Mødets Forlægelse fra Have til Kirke. Som sædvanligt havde Foreningens Hovedarbejde ligget i Udgivelsen af Aarbogen, der iaar havde faaet sit tiltrængte Register, og naar man atter iaar havde ofret saa meget paa Aarbogen og turdet gøre den saa stor, laa det i Tilskud fra forskellige Institutioner, hvem Formanden hver især bragte en Tak. Med det første vilde

vort historiske Samfund faa fuldt op at gøre med Aarsmødet i Maribo 11.—13. Juni for Dansk Historisk Fællesforening og derefter ogsaa med Hjemstavnskursus'et paa Lollands Højskole 1.—7. Aug.; Formd. opfordrede til Arbejde for og Tilslutning til disse Møder. — Mindestenssagen var foreløbig stillet i Bero, da paagældende Stenhuggerfirmas Leder, med hvem man havde truffet Aftale om succesiv Levering af nogle Mindesten, nu var traadt ud, og Omkostningssituationen herefter syntes at blive en ny. Medlemstallet var 655.

Kassereren, Telegrafbestyrer Møller fremlagde Regnskabet (se omst.), der godkendtes. Form. bragte Telegrafbestyrer Møller, der paa Grund af Optagethed ikke turde fortsætte længere som Kasserer, en Tak for den forløbne Tid. — De efter Tur fratrædende Bestyrelsesmedlemmer, Førstelærer Bendsen, Lindet, Sognepræst J. Holck, Naskov, Gaardejer Ole Rasmussen, Nr. Ørslev, og Amtsforvalter A. Holck, Maribo, genvalgtes; i Stedet for Telegrafbestyrer Møller indvalgtes Bankdirektør Schebye, Maribo. Revisorerne, Boghandler C. Dein og Sagfører Hanson, genvalgtes.

Paa Bestyrelsesmødet efter Generalforsamlingen genvalgtes Amtsforvalter A. Holck til Formand, Bestyrer V. Kolbye til Sekretær, og Bankdirektør Schebye valgtes til Kasserer.

Uddrag af Regnskabet for 1925—26.

Indtægt:		Kr. Ø.	Udgift:		Kr. Ø.
Formue $\frac{1}{4}$ 1925	4836 62	Styrelsen (Porto og andre		
Renter	300 89	Driftsudgifter)	333 49
Tilskud m. v.	1505 00	Aarsskrift	3005 70
Solgte Aarsskrifter	198 67	Møder	250 87
Medlemsbidrag	2012 00	Formue $\frac{31}{3}$ 26	5449 57
Møder	186 45			
		<hr/>			<hr/>
		9039 63			9039 63

Fig. 1. Senglacialt, stenfrit Ler over Moræneler i Lergraven ved Helgenæs Teglværk
N. f. Nakskov. 1926.

Træk af Lollands Geologi.

Af *V. Nordmann.*

Naar man skal tale om Lollands Geologi, er man stillet over for den Vanskelighed, som ligger i, at Øen endnu ikke er systematisk detailleret undersøgt i geologisk Henseende. Den geologiske Kortlægning af Landet, som »Danmarks geologiske Undersøgelse« paabegyndte i 1889 og som samtidig sattes i Gang i de nordlige Egne af Landets tre Hoveddele: Jylland, den fynske og den sjællandske Øgruppe, er af Grunde, som der ikke skal gaas nærmere ind paa her, endnu ikke naaet frem til vor sydligste Landsdel, Lolland-Falster. Hvad vi ved om Lollands Geologi, hviler i Hovedsagen dels paa Resultaterne af de mere eller mindre dybt-gaaende Boringer efter Vand, som er foretagne her, væsentlig i industrielt Øjemed, dels paa de som Regel yderst specielle og derfor lidet omfattende Undersøgelser, der fra

Tid til anden er udført af Geologerne. En mindre, nogenlunde samlet Fremstilling af Lolland-Falsters Geologi, som er givet af Tyskeren *Bruno Hammermüller*, skal her lades ude af Betragtning, da de Resultater, som Forf. særlig lægger Vægt paa: Israndsliniers og Smeltevandsfloders Forløb, i højeste Grad trænger til at gaas efter i Marken, eftersom de synes at staa ganske i Modstrid med og gaa paa tværs af de Israndslinier, som er kendte i de tilstødende Landsdele, Langeland og Sydsjælland.

Holder vi os imidlertid til, hvad vi kender, saa giver de omtalte Boringer os først og fremmest Oplysning om Lollands Undergrund. Det fremgaar af dem, at den dybest kendte Dannelse er Skrivekridtet, der jo, naar vi ser bort fra det i geologisk Henseende stærkt afvigende Bornholm, overhovedet er den ældste kendte Dannelse i Danmark. Boringerne paa Lolland synes endvidere at vise, at Skrivekridtets Overflade her maa være temmelig ujævn; ganske vist ligger den for Størstedelen under Havfladen, men paa langs gennem Landet gaar der i vestnordvestlig Retning et Strøg, hvor Kridtet forekommer tæt op til Havfladen, ja, paa nogle Steder endog op over denne, saaledes paa Hasselø (paa Falsters Østkyst, S. f. Nykøbing) 1,5 m over Havet, ved Thoreby (Nagelsti) 7,5 m, Saksjøbing 2,1 m og Vaabensted 1,7 m over Havet. Andre Steder paa denne Strækning er Kridtet som nævnt truffet tæt under Havfladen, saaledes ved Taars 2,3 m, Hunseby 2,3 m under Hvfl., Knuthenborg Avlsgaard 3,2 m, ja, paa Femø kun 0,4 m under Hvfl. Hvis Kridtet paa disse Lokaliteter kan betragtes som faststaaende, strækker der sig altsaa i den nævnte Retning en Højderyg af Kridt, hvorfra Kridtoverfladen sænker sig mod S. og V. saaledes, at det ved Døllefjelde ligger 25 m, ved Rødby henholdsvis 22,8 og 28,5 m og ved Nakskov ca. 27 m under Hvfl. Dette behøver i og for sig ikke at tyde paa nogen særlig ujævn Overflade, thi Afstanden mellem de kendte Lokaliteter er gennemgaaende store i Forhold til Højdeforskellen; men naar man ved Hyllehus ved Taarsvig, ca. 2 km fra Taars, endnu ikke har naaet Kridtet i 108 m's Dybde, naar det ved Majbølle Saftstation (7 km S. f. Nakskov) ikke er naaet i

188m's Dybde og naar man ved Horslunde, i Fortsættelsen af den nysnævnte Kridttryg, har boret over 100 m ned uden at træffe Kridtet, saa tyder dette ikke blot paa i alt Fald lokale Uregelmæssigheder, men kan maaske endog antyde, at Kridtundergrunden er gennemsat af Brudlinier og har været Genstand for vertikale Forskydninger.

Det faststaaende Skrivekridt kan, saa vidt vides, i Øjeblikket ikke iagttages noget Sted paa Lolland; derimod kan man hist og her, f. Eks. i Gravene ved Nysted Kalkværk, se urent (d. e.: Ierblandet) Skrivekridt, dannet af større eller mindre »løse Flager« af Skrivekridt, som den senere Istids Indlandsis har oprevet fra Kridtundergrunden og i mere eller mindre knust og udtværet Tilstand indlejret i sin Bundmoræne. I Gravene ved Kalkværkerne paa Hasselø, lige paa den anden Side af Guldborgsund, S. f. Nykøbing, ses tilsyneladende faststaaende Skrivekridt, kun dækket af et tyndt Lag Istidsdannelser (Moræneler); i Virkeligheden er dog ogsaa dette Kridt stærkt knust og vistnok ogsaa flyttet noget af Indlandsisen; i dets øverste Del forekommer store Granitsten, som ellers intet har med Kridtet at gøre, ned-

Fig. 2. Flintestengærde paa Hasselø 1926.

Fot. Johs. Andersen.

pressede og indæltede i det. Paa Hasselø og andre Steder omkring den sydlige Del af Guldborgsund er Markernes Overflader bedækkede med talrige Flintesten, hidrørende fra det af Indlandsisen ødelagte Skrivekridt. Flere Ste-

der er disse Flintknolde samlede i store, karakteristiske Stengærder som nu for øvrigt er ved at forsvinde.

Det saakaldte nyere Kridt (Limsten, Faxe- og Saltholms-

kalk), som af nogle Forfattere regnes til Kridtperiodens Dannelser, af andre til den efterfølgende Periode, Tertiærtidens, og som ellers ligger oven paa Skrivekridtet over store Strækninger af Danmark, mangler ganske paa Lolland-Falster, der i den Henseende minder om Nordtyskland, hvortil det i geologisk Henseende danner Overgangen.

Tertiærperioden er paa vore sydlige Øer kun repræsenteret ved faa og lidet udbredte Dannelser. Medens Falster dog kan opvise Aflejringer baade af Grønsand og det saakaldte »graa Ler«, der begge hører til Tertiærperiodens ældste Afsnit, den paleocæne Tid, saa er der paa Lolland kun paavist een tertiær Dannelse, en mørkfarvet, meget fed Lerart, som anses for Plastisk Ler, en Havdannelse, som særlig er bekendt fra Skrænterne paa Refsnæs, ved Strib og flere Steder paa Jyllands Østkyst og som er aflejret i Slutningen af den paleocæne, eller i den efterfølgende eocæne Tid. Denne tertiære Dannelse er kun kendt fra Boringen ved Majbølle, hvor den blev truffet i en Dybde af 71 m under Jordoverfladen og endnu i 188 m's Dybde ikke var gennemboret.

Den sidste Jordperioodes, Kvartærtidens, Dannelser har paa Lolland gennemsnitlig en samlet Mægtighed af omkring 15 m, men kan for øvrigt variere meget, lige fra omtrent 1 m ved Saksøbing og 2,5 m ved Thoreby (Nagelsti) til 46 m ved Pederstrup og 71 m ved Majbølle S. f. Nakskov. Af disse Dannelser er Istidens langt de anseligste, og af disse igen spiller det usorterede, af Indlandsisen direkte afsatte stenede Ler, Moræneleret, den vigtigste Rolle, idet det praktisk talt udgør hele Lollands fede og frugtbare Overflade. Lagdelt Sand og Grus, aflejret af Smeltevandet foran eller under Indlandsisen, kendes vel fra Sand- og Grusgravene N. f. Nagelsti, ved Saksøbing (Hardenberg), Kældernæs og frem for alle Birket, men er overalt dækket af et, undertiden kun faa Meter tykt, Dække af Moræneler. Den Leddeling af Istidens Dannelser i glaciale, mere eller mindre direkte af Isen aflejrede, og inter-glaciale Dannelser, afsatte under de mellem Isfremstødene liggende Varmeperioder, hvor Temperaturen antagelig har været højere end i Nutiden, er endnu ikke paavist her, og det vil saaledes

Fig. 3. Diluvialgrus og Sand med opadbøjede Lag, dækket af Moræneler. Vestlige Grusgrav ved Birket. 1926.

bølget Slette, og da den udgøres af Moræneler, frembyder den saaledes nærmest den Type, der kaldes *M o r æ n e f l a d e*, hen over hvilken Indlandsisens Rand maa tænkes at have bevæget sig nogenlunde jævnt uden de langvarige Standsninger, der har til Følge, at det af Isen medslæbte Morænemateriale faar Tid til at smelte frem og langs Randen danne de voldformede Ophobninger, som kaldes *Randmoræner*.

Paa Frejlev Østermark og i den nordlige Del af Roden Skov kan endnu iagttages i nogenlunde uforstyrret Tilstand smukke Bestrøninger af store Sten; saadanne af Indlandsisens hidbragte »løse Blokke« var tidligere spredte over langt større Arealer, men de er senere fjernede under Landets Opdyrkning. Mange Steder vidner de store Stengårder om

blive vanskeligt at afgøre, om Lollands Istidsdannelse skyldes flere Isdækninger, eller om de kun er at henføre til een, den sidste af de 3 Istider, som er konstateret her i Landet. Landskabsformen, som hovedsagelig skyldes det sidste Isdække, er for Lollands Vedkommende i det aller væsentligste en yderst svagt

fordums Stenbestrøninger, og at det nu tilsyneladende stenfattige Vest-Lolland tidligere har haft mange store Stene liggende paa Overfladen, fremgaar bl. a. af de store Stenkamre i Jættestuerne ved Kældernæs og andre Steder, samt af de mægtige Overliggere over det lange Gravkammer i »Kong Svends Høj«, NNV for Pederstrup.

En Undtagelse fra den almindelige lollandske Land-

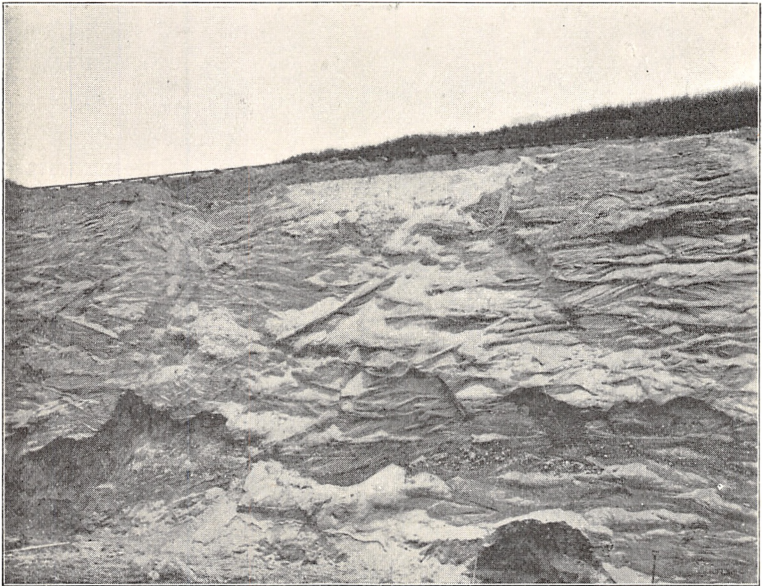

Fig. 4. Krydslejret Smeltevandssand (Diluvialsand), dækket af et tyndt Lag Moræneler. Østlige Grusgrav ved Birket. 1926.

skabsform danner Egne omkring Birket og Ravnsby; dette er i Virkeligheden et Plateauland om end ringe saavel af Højde (mellem 20 og 30 m) som af Udstrækning. Egnen er under og efter Istiden blevet stærkt sønderskaaret af Vandstrømme, der har frembragt dybe Kløfter og Dale, men Plateauformen røber sig ved, at de derved frembragte bakkelignende Partier er plane for oven og alle af nogenlunde samme Højde.

Det er i Virkeligheden den samme Landskabsform, som vi i langt større Maalestok finder flere Steder i Jylland, f. Eks. paa begge Sider af Vejle Fjord. »Bakkerne« ved Vejle

er ikke virkelige Bakker, d. v. s. naturlige Forhøjninger eller Ophobninger af Jordmasser paa et mere eller mindre jævnt, fælles Underlag, men derimod større eller mindre, af Vandet udskaarne Dele af et plant Højland, et Plateau.

En anden Ejendommelighed ved dette Landskab er de dybe, nu til Dels tørvefyldte, afløbsløse Huller »Kirkelunge«, »Møllelunge« o. a., som ses mellem »Bakkerne«.

Fig. 5. Udsigt mod Øst over det sønderskaarne Plateauland ved Birket, set fra Vejen S. f. Bavnehøj. Græsmarken i Forgrunden ligger lige saa højt over Havet som den plane Overflade af »Bakken«, hvorpaa Skoven staar.

Huller af ganske tilsvarende Slags ses ogsaa i det nævnte Plateau saa vel NV. og S. for Vejle. De plejer at betegne den fordums Beliggenhed af en Isrand og er et karakteristisk Træk for Randmorænelandskaber, og de anses for opstaaede ved, at Indlandsisen, naar dens Rand rykker tilbage, efterlader større og mindre Isklumper, begravede i de fremsmeltede Jordmasser. Beskyttede af Jorddækket kan disse Ismasser holde sig, længe efter at det øvrige Isdække er forsvundet fra Egnen, indtil de omsider smelter og efterlader sig et Hul eller en Fordybning med temmelig stejle Vægge.

Om end egentlige, langstrakte Randmorænebakker ikke er paaviste her saa lidt som paa det øvrige Lolland, saa er der dog foruden de afløbsløse Huller endnu et Par Ting, der kunde tyde paa, at vi her har med et virkeligt Israndsfæno- men at gøre. For det første synes dette Plateauland at fort-

Fig. 6. Højdekort over Odsherred.

sætte sig saa vel mod SØ som mod NØ i de forholdsvis høje Øer Fejø og Femø, hvorved den grunde og flade Saksøbing Bugt mellem Øerne bliver en »Centraldepression« (Inderlavning) for en Gletschertunge, hvis Rand da maa antages at have ligget langs det nævnte Bakkedrag. I saa Henseende frembyder Egnen om Birket et lignende Udseende som Landskabet i Odsherred med dets Bakkedrag, der i store Buer ligger uden om Inderlavningerne Nykøbing Bugt,

Sidinge Fjord og Lamme Fjord. Jfr. Fig. 6 og 7. For det andet udgaar fra Højlandet ved Birket den store, i sydvestlig Retning løbende Dal, der nu gennemstrømmes af Halsted Aa. Denne Dal, der fortsætter sig i det slangebugtede Flodløb i Nakskov Fjord, har fuldstændig Karakteren af en eks-

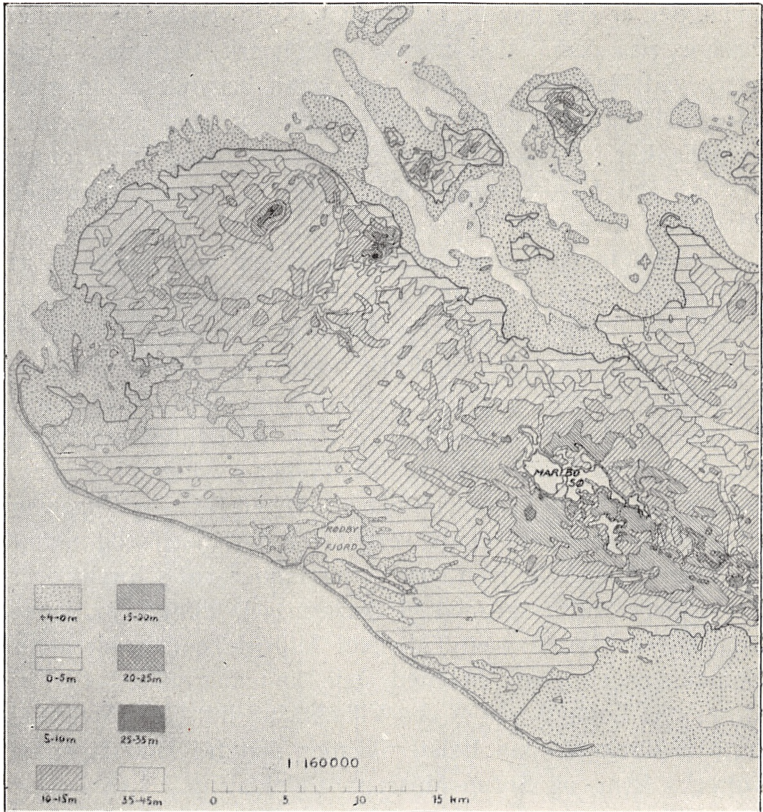

Fig. 7. Højdekort over Lolland. De prikkede Omraader langs Kysterne og i Nakskov og Rødbj Fjord er den flade Havbund ud til 4 m's Dybde.

tramarginal (d. e.: uden for Isranden, af Smeltevandet dannet) Dal.

Da Indlandsisen havde rømmet Lolland, laa dette altsaa hen som en svagt bølget Morænelerslette, i hvis større eller mindre Fordybninger Vandet samlede sig; i disse Søer og Pytter udskylledes fra Bredderne Ler, som afsatte sig lagvis

paa Bassinets Bund. Dette senglaciale, d. e.: ved Istidens Slutning, dannede Ler, der ved den naturlige Udslæmning er bleven befriet for grovere Partikler som Sand og Sten, er blevet et udmærket Raamateriale for Teglværksfabrikationen. Selv om Bassinerne gennemgaaende kun er lidet dybe, er de til Gengæld ofte af en anelig Udstrækning, saa Lermængden er stor nok til, at adskillige Teglværker har kunnet baseres paa dem. Ved et enkelt Teglværk, Helgenæs Teglværk ved Nakskov, er man dog ogsaa begyndt at anvende Moræneleret, der danner Underlaget for det senglaciale, stenfreie Ler. Stenene i Moræneleret maa dog først enten fjernes ved Udslæmning eller knuses i dertil indrettede Maskiner. (Se Fig. 1).

I dette lagdelte senglaciale Ler finder man Sporene af den første Planteverden, som tog Lollands Jord i Besiddelse, efterhaanden som Temperaturen steg og Indlandsisen rømmede Landet. Det er dels Frugter og andre Dele af de Vandplanter, som voksede i Bassinerne, dels visne Blade, Frugter, Frø, Stængelstykker o. s. v. af Landplanter, som fra Bassinets Omgivelser er blæst eller skyllet ud i Søen. Det er de samme Planter: Polarpil, Dværgbirk og Rypelyng (*Dryas*), som nu til Dags vokser i Polarlandene og Skandinaviens Højjælde, men som under Istiden var udbredt over hele Nordeuropa, lige ned til Sachsen. Levninger af denne højarktiske Flora fra en Tid, hvor Mittel-Temperaturen for Sommerens varmeste Maaned, Juli, kun steg til 8—10 Gr. C., er paa Lolland fundet ved Vilhelmshøj lidt Ø. f. Søllested og ved Grænge; paa Falster kendes den fra Bundlagene i Horreby Lyng og Sørup Mose pr. Eskildstrup. I Lerlagene ved Vilhelmshøj og i Horreby Lyng har Dr. Knud Jessen fundet et ejendommeligt Lag af Gytje, som indeholder helt andre og mere varmeelskende Planter (storbladede Birke o. a.) end dem, der findes i selve Leret under og over Gytjelaget. Dette tyder paa, at Temperaturforholdene i Senglaciale tiden hverken har været ensartede eller jævnt stigende opad mod Nutiden, men at der er foregaaet Svingninger (Oscillationer) i Temperaturen, saa at en kølig Periode, hvorunder det underste Ler (n e d r e *Dryas*ler) dan-

nedes, er afløst af en varmere, hvor Julitemperaturen kunde stige til 13—15 Gr., og i hvilken de første Kratskove af Pil, storbladede Birke, Bævreasp og rimeligvis Fyr er indvandrede og Gytjelaget dannedes; denne Periode er da atter afløst af en ny, kølig, under hvilken Skovene forsvandt, Polarfloraen atter blev fremherskende og det øvre Dryasler dannedes. Disse Forhold iagttoges første Gang i Teglværksgravene i Allerød Teglværk i Nordsjælland og Temperatursvingningen kaldes derfor »Allerød-Oscillationen« og Gytje- eller Tørvelagene kaldes »Allerød-Lagene«. Saadanne Allerød-Lag er senere iagttagne paa henimod 30 Lokalteter lige fra Kajser Wilhelm-Kanalen og Egnene ved Silkeborg til Skaane og Bornholm. Derimod beror det »Allerød-Lag«, som man tidligere mente at have iagttaget i Grænge Teglværksgrave, paa en Misforstaaelse. Allerede Dr. *Knud Jessens* Analyse af den opbevarede Jordprøve viste, at det formodede Lag bl. a. indeholdt Pollen (Blomster-Støvkor) af Eg, hvilket aldrig er fundet tidligere i noget Allerød-Lag og ogsaa vilde være afgjort i Strid med vore Forestillinger om den Tids Planteverden. Ved mine Undersøgelser af Hanemoses og Grængegaards Teglværks Lergrave fandtes da heller intet »Allerød-Lag«; derimod saas foroven i Lervæggen i sidstnævnte Grav nogle ejendommelige, guirlandeformede Buer af Tørv af samme Konsistens som den Tørv, der overalt dækker Leret. Disse Buer var igen mere eller mindre dækkede af Ler; det hele var i Virkeligheden Udfyldning af gamle Tørve- eller Lergrave, og den ovennævnte Prøve af det formodede »Allerød-Lag« hidrører sikkert fra en saadan Guirlande. —

Senere i Tiden, da Temperaturen paa ny var stegen (og vedblev at stige) saa højt, at Skoven paa ny kunde indvandre, voksede der fra Bassinernes Bredder en Hængesæk af vandelskende Planter ud over Søen, og denne om-dannedes efterhaanden til en Tørvemose.

Hermed er vi komne ind i det sidste store Afsnit af den nuværende Jordperiode, Kvartærperioden, nemlig den saakaldte postglaciale eller alluviale Tid, i hvilken Lollands Naturforhold har gennemgaaet den samme Forandring som

det øvrige Danmarks. Dette Tidsafsnit, hvis Varighed indtil Nutiden kan anslaaes til ca. 9000 Aar, kan efter de paaviste Klimatforandringer, som røber sig bl. a. i Forandringer i Plante- og Dyreverdenen, deles i den boreale Tid med et mod Slutningen forholdsvis tørt og varmt Klima (Julitemp. ca. 15 Gr. C.), under hvilket vore Skovtræer Fyr, Hassel, El, Elm, Naver, Lind og Eg indvandrer, den atlantiske Tid (Julitemp. ca. 17 Gr. C.), mild og fugtig, med Egen som fremherskende Skovtræ, den subboreale Tid med varme, tørre Somre (Julitemp. ca. 18 Gr. C.), hvor Fyrreskoven paa ny breder sig, og den subatlantiske Tid, hvor Klimaet paa ny bliver baade køligere og fugtigere. Bøgeskoven begynder for Alvor sin Kamp mod Egeskoven, en Kamp, der for Bøgen ikke er bleven saa sejrrig paa Lollands fede og fugtige Lerjorder som mange andre Steder i Danmark. I den kølige, subatlantiske Tid trænges mange varmeelskende Planter, som var indvandret i de foregaaende varmere Tidsafsnit, atter noget tilbage; blandt disse Planter maa særlig nævnes Hornnødden (*Trapa natans*) som er kendt især fra lollandske Moser (Stokkemarke, Gallemosen og en Mose paa Sølstedgaards Mark). Den er kendt fra tidlig Egeskovstid og lige op til Bronzealderen (subboreal Tid), men den har rimeligvis været her i Landet endnu længere, idet den i Sydsverige er konstateret i Lag fra Ancylustiden (den boreale Tid), da Østersøen, afspærret fra Forbindelsen med Verdenshavet, var forvandlet til en Ferskvandssø. Da dens Frugter er spiselige, er der en Sandsynlighed for, at dens fordums Udbredelse i Danmark i alt Fald delvis skyldes Mennesket. Knud Jessen¹⁾ har paavist Sporene af disse generelle Klimatforandringer flere Steder paa Lolland-Falster f. Eks. i Oustrup Mose og Ravnsby Møllelunge, hvor man øverst har en meget veludviklet, subatlantisk Hvidmos- (*Sphagnum*) Tørv, hvis nedre Del er dannet under saa fugtige Forhold, at den er fuld af Levninger af Blomstersiv (*Scheuzeria palustris*), en Karakterplante for Hængesæk; den er i Danmarks Nutid kun

¹⁾ Lolland-Falster siden Istiden. Lolland-Falsters historiske Aarbog XIII, 1925, S. 76.

fundet voksende i Nordsjælland, paa Falster og 2 Steder i Jylland. Denne subatlantiske Hængesæk ligger med meget skarp Grænse oven paa en Skovtørv med Egestubbe og Stammer, Vidnesbyrd om den subboreale Tids tørre Klima, da Mosens Vandstand var saa stærkt sænket, at Skoven kunde vandre ud paa den tørre Overflade.

Lignende Vidnesbyrd om forandrede Temperaturforhold som dem, Plantelevningerne giver, angives ogsaa af Dyrlevningerne. I det seneglaciale Ler ved Grænge er fundet Takker af Tundratidens Hjort, Rensdyret; ved Taaderup paa Falster er fundet et helt Skelet af Elsdyr, den boreale Tids Hjorteart, dræbt af Menneskene i den ældste Stenalder, og fra senere Tidsafsnit kendes fra Lolland Elsdyr, Bæver, Vildsvin, Ulv, Kronhjort og Skovmaar.

I den seneglaciale og boreale Tid laa Lolland lige som det øvrige Syddanmark højt, og meget store Dele af det omgivende Hav var da tørt Land. Paa Grund af visse Forhold ved Bjerget Billingen i Vestergötland (Mellem-Sverige) er det godtgjort, at Østersøen, hvis Nordgrænse paa hin Tid dannedes her af den mod Nord tilbagevigende Indlandsis, var opstæmmet til en Højde af 56 m over Skagerak (og det øvrige Verdenshav); men for at dette kunde ske, maa Østersøens Forbindelser mod Syd ogsaa have været spærrede, dog ikke ved Is, men ved en Landhævning. Disse Tærskler, Øresunds grunde Del mellem København og Malmø og Darsser Schwelle mellem Gedser og Darsserort, ligger nu adskillige Meter under Havfladen, Darsser Schwelle saaledes 18 m, og vi skal altsaa til de nævnte 56 m føje mindst 18 m, for at Østersøens Afspærring kan være saa fuldstændig, at dens Vand kan stæmmes op til den nævnte Højde. Senere, da Indlandsisens Rand er rykket længere mod Nord, faar Østersøen Udløb over den midtsvenske Lavning, hvor de store Søer nu findes, og Vandspejlet sænkes. Da endnu senere det midtsvenske Sund lukkes ved Landets fortsatte Hævning, stæmmes Østersøens Vand paa ny op. I Närke i Mellem-Sverige laa dets Overflade 20 m højere end Verdenshavets, og Sydsverige og de sydlige danske Øer maa saaledes have ligget mindst 38 m højere end nu. Det

er Tiden for Østersøens 2den Afspærring, vi kalder *Ancylustiden* efter en lille hueformet Snegl, *Ancylus lacustris*, som da levede i den dengang ferske Østersø (*Ancylussøen*). I dette Afsnit, da de danske Øer og Jylland saaledes dannede en Landbro mellem Skandinavien og Mellemeuropa, indvandrer efterhaanden den allerstørste Del af de Dyre- og Plantearter, som i den senere Tid beboede disse Egne, og dette Afsnit falder i det store og hele i den boreale Tid. Senere, i Begyndelsen af den atlantiske Tid, begynder de nordøstlige Dele af Danmark at sænke sig (*Litorinasænkningen*), Sundet og Bælterne dannes og det salte Vand trænger paa ny ind i Østersøen, men denne Sænkning ophører og afløses i den sidste Halvdel af den atlantiske Periode af en ny Hævning, der vedvarer gennem den subboreale Periode, indtil det nordøstlige Danmark i den subatlantiske Tid faar sin nuværende Kystform. I det sydvestlige fortsættes Sænkningen lang Tid endnu, og kun paa Slesvigs Vestkyst har man fundet Spor af en ny Hævning, rimeligvis i subatlantisk Tid. Beviser paa denne Sænkning, altsaa paa, at Landet fordem har ligget højere og haft en større Udstrækning, kan for Lolland-Falsters Vedkommende paavises ved to Fænomener, dels de under søiske Tørvemoser, som er paaviste i Nakskov og Rødby Fjorde paa 2—3 og i Nysted Nor paa 3—5 m's Vanddybde, dels de Køkkenmøddinger og Bopladser fra Stenalderens Befolkning, som er trufne i Vaalse Vig paa 1,3 m's Vanddybde og i Nysted Nor paa omkring 4 m's Dybde. Tørvemoserne forudsætter jo Tilstedeværelsen af Landoverflader med Smaasøer, og Menneskene har jo ogsaa holdt til paa det tørre. Andre Steder har man truffet Tørvemoser eller Skovlevninger paa større Dybde: ved Rügen paa 10 m, ved Bornholm og i Kongedybet paa 14 m, ved Oders Munding 14—20 m, ved Kiel 14—17 m og ved Travemünde paa 21 m, hvilket jo vidner om en ganske betydelig Landsænkning. Denne Sænkning har sat sit Spor i Lollands Kystomrids. Naar bortses fra Stormfloder, er Havet jo trængt forholdsvis roligt og langsomt ind over det flade Land og har fyldt Lavningerne, saa kun Højderne stod frem som lave Halvøer og

Smaaøer, saaledes som vi ser det endnu i Nakskov Fjord og kunde se det i Rødby Fjord og andre Steder før Inddæmningen og Tørlægningen. Den Omstændighed, at Bølger og Strøm skulde bevæge sig ind over en forholdsvis stor, grundvandet Kystbræmme, har bevirket, at Havets Bestræbelser for at danne lige og jævnt løbende Kystlinier ved Erosion (Bortgravning af Land) har været mindre virkningsfulde paa Lollands Kyster. Snarere har det søgt at naa sit Maal ved at udfylde de talrige Lavninger, Bugter og Vige med Sand og Slik, eller ved ioran de stærkt udskaarne Kyststrækninger (Nakskov Fjord og Bugten inden for Hyllekrog) at danne Sandrevler og opkaste Strandvolde (Albuen og Rødsand).

Med Hensyn til Menneskets Historie paa Lolland skal nævnes, at vi der ikke har fundet Spor af Danmarks allerældste Befolkning, som i andre Dele af Landet levede sammen med Rensdyret. Fra den ældste Stenalder i den boreale Tid kendes en Boplads i Mosen ved Skottemark, med talrige Knogler af dræbte Elsdyr, og fra den følgende Tid, den atlantiske, kendes Køkkenmøddinger og Bopladser, hvoraf nogle senere er bragt under Havet ved den omtalte Sænkning. Den yngre Stenalder og Bronzealderen falder i den subboreale Tid og Jernalderen i den subatlantiske. Men om Menneskets Forhistorie vil jo for øvrigt Hr. Museumsinspektør Kjær tale.

Den lollandske Feber før og nu.

Af C. Wesenberg-Lund.

Jeg formoder, at der mellem de ældre af mine Tilhørere findes adskillige, som i deres Ungdom har haft den lollandske Feber, eller i hvert Fald hørt Tale om den Svøbe, denne Sygdom var for den Generation, der gik forud. Den var jo her i Landet ingenlunde alene indskrænket til Lolland-Falster; under Navnet af Koldfeber hærgede den endnu omkring Midten af forrige Aarhundrede store Dele af hele Landet. Den blev som nævnt ogsaa kaldt lollandsk Feber eller den lollandske Syge. Naar De her ved et *Hjemstavnskursus* skal have en Forestilling om denne Egnssærlige Forhold, dens Natur og dens Folkeminder, har man ment, at en Skildring af denne Sygdom, der satte sit dybe Præg paa Naturen, for saa vidt som Markerne ikke kunde høstes og Kvæget ikke blive malket, og paa Folkeminderne, for saa vidt som den prægede Folkets og ikke mindst Bondestandens Liv, turde være berettiget; ikke mindst, hvis der samtidig kan gives Dem en Forklaring paa, hvorfor denne Sot er forsvundet, ikke alene fra Lolland og Falster, men ogsaa fra hele Landet, og som vi skal se fra meget, meget mere end det.

Om selve *Sygdomsbilledet*, saaledes som det som Regel tegnede sig herhjemme, skal jeg ikke sige meget. Det begyndte gerne med pludselige Kulderystninger, ledsaget af stærke Hovedpiner. Efter Kulderystningerne fulgte voldsomme Hedeanfald med høj Temperatur. Saa indtraf meget stærke Svedeanfald, under hvilke Temperaturen faldt igen. Hele Anfaldet varede som Regel ca. 12 Timer; men ganske regelmæssigt, som oftest 48 Timer efter det første Anfald, begyndte der et nyt. Imellem Anfaldene kunde Patienterne føle sig fuldkommen rask. Man kaldte derfor ogsaa gerne

Sygdommen 2den eller 3die Dags Feber, alt efter som Anfaldene indtraf hver 2den eller 3die Dag.

Som Regel svandt Anfaldene selv uden Behandling lidt efter lidt, men ofte kunde de holde sig over Maaneder og Aar efter Aar komme tilbage til samme Tid; dette var i saa Fald som oftest om Foraaret. I det lange Løb satte Sygdommen Livslysten og Arbejdsviljen ned og medførte ofte alvorlige Følgesygdomme, der mærkede sin Mand for Livet. Milten forstørredes næsten altid, Blodmangel, Blegsot, Nerverlidelser o. a. fulgte efter. Saa gik der Aar, og man troede, man var færdig med Sygdommen, men igenlunde sjældent fremkaldte Katastrofer i Menneskenes Liv: store Blodtab, store, sjælelige Sorger, Aaringer efter at man havde mærket noget til Sygdommen, nye og pludselige Anfald. *Universalmidlet* var Kininen; men navnlig i Begyndelsen af Aarhundredet var Fattigdommen stor og Kininen dyr, og det var ikke alle, der havde Raad til at anvende den.

Der foreligger særlig fra Stiftsfysikus Hansen, Nysted, et fortræffeligt Arbejde over Koldfeberen i Danmark¹⁾; maa jeg fra det nævne Dem et Par Tal. Hvor voldsom Sygdommen var, vil De forstaa, naar De hører, at i Tiden 1862—83 forekommer 30,795 Koldfebertilfælde, det vil sige omtrent 1400 om Aaret; af hver 1000 Indbyggere har 152 været angrebet. I 1831 hærges Lolland og Falster saavel som andre Dele af Riget, særlig Sjælland og Svendborgegnen, af en mægtig Epidemi. I Musse Herred er over Halvdelen af Befolkningen angreben; i Majbølle og Radsted Sogne med ca. 2000 Beboere er der 1800 syge og 98 dør; Koldfeberen er langt mere udbredt end Koleraen i 1853. Vi havde fra det Aar fra hele Landet mellem 10 og 11,000 Koleratilfælde; men for saa vidt er Koleraen en langt større Svøbe, som Dødeligheden er mange Gange større; alligevel var de rigtige Koldfeberaar særlig for Lolland-Falster forfærdelige. Kirkeklokkerne ringer hver Dag til Begravelse. Sygdommen angriber pludseligt og voldsomt: af en Snes Arbejdere, som om Morgenen er beskæftigede paa Marken, er der om Af-

¹⁾ Se ogsaa Stiftsfysikus Hansen's „Den lollandske Feber“ i Loll.-Falst. histor. Aarvog I (1913).

tenen ofte kun et Par tilbage. Der var Herregaarde, hvor man maatte give enhver fremmed, der vilde malke, Tilla-delse til at beholde Mælken, fordi man ikke selv kunde faa Køerne malkede; man frygtede for, at Køerne skulde blive syge. Sygdommen raser værst langs hele Lollands Sydkyst, overhovedet overalt paa Danmarks lavt liggende, fugtige, lerholdige Jorder. Den optræder i de ovennævnte Aar under en særlig for vore Klimaforhold sjælden Form med Feberangreb hver Dag, ledsaget af stærke Opkastninger og Diarrhoer, ofte Kramper, Anfald af Bevidstløshed; ikke helt sjældent medfører Sygdommen Døden. Dødeligheden er ca. 4 pCt. Men slemt er det ogsaa, at den ofte efterfølges af meget alvorlige Sygdomme: Nyrebetændelser, Vattersot, Gulsot, Miltsvulst. Det er ikke for meget sagt, at den Generation, der oplevede det Feberaar, var mærket af den hele sit Liv.

Sygdommen hedder jo nok den *lollandske* Feber, men den hænger jo ogsaa andre Dele af Landet, særlig visse Dele af Sjælland, Lyngby og Frederiksværk, Fyn med tilgrænsende Øer, Jyllands Østkyst; *Hedefladerne* derimod gaar omtrent fri.

Sygdommen er endvidere ingenlunde indskrænket til Danmark; under Navn af »Frossan« er den omtrent en lige saa frygtelig Svøbe for *Sverige*, og den er det ikke mindre for *England, Frankrig og Tyskland*; den holder sig overalt til Lavlandet, til Marskegnene, til Floddale. I de forskellige Lande har den forskellige Navne; overalt spiller den for Tusinder og atter Tusinder af Mennesker den allerstørste Rolle; den griber mægtigt ind i Folkenes Liv og Kultur; den skaaner ingen, den er mere en Land- end en Bysygd, er maaske haardest ved Folk i smaa Kaar, men skaaner ej heller de store. En Række betydelige Mænd siges at være døde af den, f. Eks. Cromwell.

Og nu til Dags er jo denne Sygdom en Saga blot; den er forsvundet totalt fra Lolland-Falster, fra hele Danmark, fra Sverige; den holder sig lidt i Ditmarsken og i de store *tyske Floddale*, i visse sumpede Terrainer i Sydengland, lidt i Frankrig; men *intet Steds Nord for Alperne regner man*

synderlig med den. Det er, som den i dette store Terrain er blevet borte.

Har Verden da ikke Koldfeber mere? Ak jo, den har fra Oldtiden været og er endnu den Dag i Dag en af Menneskehedens frygteligste Svøber.

Koldfeberen, som vi kender den herhjemme, er kun en Form for den under Navn af *Malaria* Verden over kendte Sygdom; den er nævnt allerede af *Hippokrates*, og der er dem, der mener, at det er en af de Sygdomme, der omtales i *Iliaden*. Den er den Dag i Dag udbredt over hele den *tropiske* Verden og over store Dele af den sydlig tempererede Zone, særlig Middelhavslandene. Den er en af de vigtigste Skranker for Udnyttelsen af adskillige af vor Jordklodes rigeste Egne. I et eneste Aar 1897 dør alene i Indien 5 Millioner Mennesker af *Malaria*. I Balkanlandene findes endnu den Dag i Dag 800,000 Tilfælde om Aaret. Af Hærstyrker i Indien paa 178,000 angribes de 75,000. Under Verdenskrigen erklærede Englænderne og Franskmændene, at de paa *Gallipoli* mistede flere Folk af *Malaria*, end der blev skudt ned af Fjenden. De har vist alle hørt om de enorme Vanskeligheder, *Malaria* og Gul Feber beredte Kanalarbejderne under Panamakanalens Udførelse, og at Kanalen først blev fuldført, da man havde faaet Bugt med Sygdomsaarsagerne. Den Side af Sagen kunde der holdes mange Foredrag om. Her kan jeg kun lige berøre den.

Som adskillige andre Sygdomme, men mere end næsten nogen anden, er *Malaria* en fuldkommen Proteussygdom, der skifter Karakter under de forskellige Breddegrader, optræder under sine værste Former, som kun sjældent viser sig Nord for Alperne, i Troperne og frembyder her en stor Dødelighed.

Saa er da Spørgsmaalet det: Men holder Sygdommen sig nede Syd for Alperne og har vi til for knapt 70 Aar siden haft den som Svøbe i Mellemeuropa og lidt i Nordeuropa, hvorfor er den da nu forsvundet heroppe? Man kan — hvis man vil nøjes med et rent overfladisk Svar — godt nøjes med at fortælle Dem, at alle store Epidemier ruller som Bølger gennem Tid og Rum, men dels er det ingen Forkla-

ring, dels viser Malariaen Træk, der den Dag i Dag m. H. t. sin Udbredelse hører til de store Gaader, som vi kun kan løse med Hypoteser og ikke med sikre Fakta.

Først maa vi have at vide, *hvad faar vi Malaria af?* Vi kan bedst besvare Spørgsmaalet med: Ja, hvad er overhovedet det, som vi ikke har ment, vi kunde faa den af?

Malaria betyder oprindelig mal-aria, d. v. s. daarlig Luft; man mente, man fik Malariaen af daarlig Luft, især Sumpluft. De gamle Ditmarskerbønder lukker om Aftenen deres Vinduer og holder overhovedet ikke af at lukke dem op; thi de siger, det er Aftenluften, der bringer Koldfeber; nogle mente, at Smitstoffet kom fra Sumpplanter, Blæretang, Kalmus, Kransalger; snart giver man Planternes Uddunstninger Skylden, snart æteriske Olier, snart henraadnede Plantedele (vegetabilsk Liggift), snart er det selve Jordbunden, snart er det mikroskopiske Parasitter, snart usynlige Insekter, snart visse Alger, snart en særlig Bacille, der navnlig skulde optræde i Jord, i Kampagnen og de pontinske Sumpe. Der er noget rørende i denne Aarhundredets Kamp for at finde Smitstoffet. Det er ganske den samme, der i vort Aarhundrede føres for at finde Mund- og Klovesygens Smitstof; her staar vi lige saa famlende som et svundet Aarhundrede stod m. H. t. Malaria. *Der var nogle*, der med Bestemthed paastod, at Malaria fik vi hverken fra Jord eller Planter, vi fik det fra Myg. Men ved De, hvem det var? Det var Guldkystens *Negerstammer*, der i deres Sprog har samme Navn for Myg og Malaria. Og De ved maaske nok, hvem der har Ret: Ja, det havde Negrene.

Opklaringen af, hvorledes vi faar Malaria, *Koldfeberen*, den lollandske Feber, Barnet med de mange Navne, hører til et af de interessanteste Kapitler i Medicinens og Naturhistoriens Historie. Hele den Side af Sagen kan vi ikke faa med her. Den er knyttet til Navnene Laveran, Ross, Mansson, Grassi og flere andre.

Vi ved nu, at de, der før dem søgte Aarsagen til Malariaen, havde Smittekilden hængende i deres egne Udhuse og Stalde, der, hvor den hænger den Dag i Dag; den mangler end ikke i den Bygning, hvor vi i Dag er samlede.

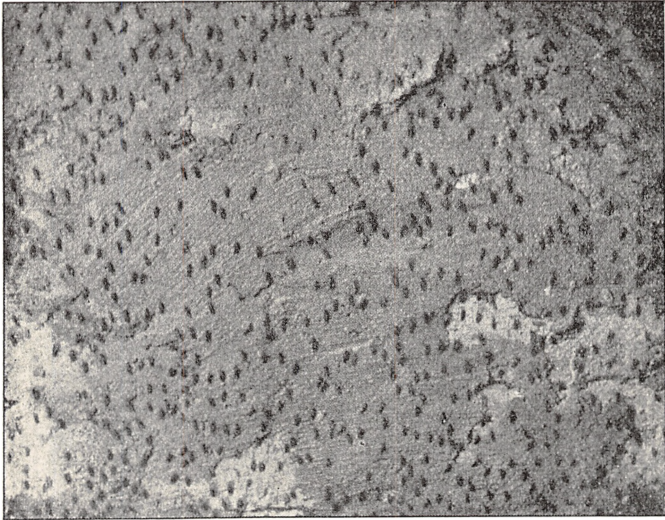
Sygdommen er en Mikrob, vi kalder den Plasmodium; den indføres i Mennesket gennem Myggestik, ikke af de almindelige Myg, men af en særlig Slægt, Malariamyggen, Anophelinerne, hvoraf mindst en 40 Arter i Verdens forskellige Egne og gennem Aartusinder har Millioner og atter Millioner af Menneskeliv paa deres Samvittighed.

Udviklingsgangen er altsaa følgende:

Mikroben findes i Myg og i Mennesket; naar en af Mikroben inficeret Myg stikker Mennesket, gyder den med Spyttet nogle langstrakte, smaabitte Legemer ud i Blodet. En Del af dem forbliver i Blodstrømmen, anfaldet hver et rødt Blodlegeme og trænger ind i det. Her vokser de, æder det op, og naar de har naaet en vis Størrelse, deler de sig i en Masse smaa, bitte Celler, der efter at Blodlegemet er gaaet til Grunde, kommer ud igen i Blodstrømmen og opsøger sig nye Blodlegemer. Saadan kan det gaa Generation paa Generation. Den Form for Malaria, vi i Almindelighed har her i Landet, skyldes en Mikrob, der gerne bruger 48 Timer om denne Udvikling; de Tidspunkter, hvor Smaalegemerne anfaldet nye Blodlegemer, betegner Menneskets Feberanfald. Ved disse Angreb kan det normale Antal Blodlegemer, Mennesket indeholder, 5 Millioner paa 1 Kubikmillim, gaa ned til det halve, ja, endog kun til en Femtedel. Som Følge deraf opstaar Blegsoten, en af Koldfeberens Følgesygdomme. Er vi relativt heldige, og angribes vi kun af 2den eller 3die Dags Feber, kan Legemet lave sig nye Blodlegemer igen; men faar vi derimod den Form for Malaria, der giver Feberanfald hver Dag, Tropeformen, saa kniber det, og vi slipper i bedste Tilfælde med meget svære Blegsotanfald.

Men foruden denne Udvikling i de røde Blodlegemer undergaar visse af Parasitterne ogsaa en anden. Nogle vokser meget stærkt, Blodlegemet spiles ud; de er brede og bønneformede og bliver meget større. Begge Stadier kommer, naar en Malariapatient anfaldet af en Myg, over i Myggens Tarm; men det er kun de sidste, der bliver til noget, de første gaar til Grunde; de bliver fordøjede af Myggen. De andre fordøjes ikke, men bliver i Myggens

Tarm fri og omdanner sig til store Celler. Nogle af disse udvikler sig lidt efter lidt til Æg, andre til Spermatozoer, der har et langt ormeagtigt Vedhæng; ved Hjælp af det svømmer de om og opsøger Æggene. Der foregaar en *Be-frugtning*. Resultatet heraf er et meget bevægeligt Legeme,

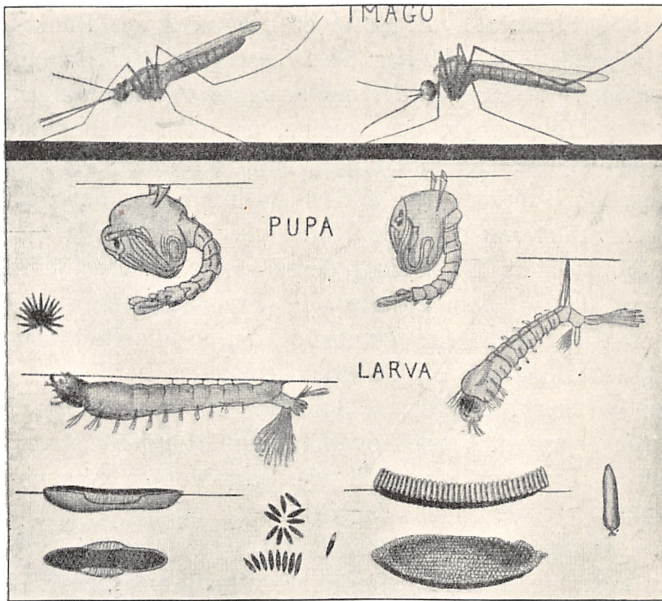

En Kældermur med overvintrende Myg. *).
Efter Mühlens.

der borer sig ind i Myggens Tarmvæg og bliver siddende i den. Her afrunder det sig og bliver til en *Svulst*; af saadanne Svulster kan der være indtil 500 paa en Tarm. Indholdet af disse Svulster deler sig saa, og inde i hver af disse Delingsstadier fremkommer saa lange, smalle Legemer. Til sidst brister Kapslen, og Legemerne kommer ud i Myggens *Krophule*, hvor de en Tid lang vandrer om. Til sidst kommer de op i *Spytkirtlerne* og ligger nu her parate til, naar Myggen suger Blod, med Spytten at blive pumpet over i Mennesket, hvor da Udviklingen videre foregaar. De vil forstaa, det er en lang og besværlig Vej, disse Snylttere skal gennemgaa, og at det har kostet megen Tid og megen For-

*) Klicheerne i denne Afhandling, fra Prof. Wesenberg-Lund's „Om Myg og Myggeplage“, velvilligt udlaaente af J. H. Schultz Forlag.

skervilje for at faa alle disse Udviklingsstadier udredet. Inde i Myggen maa Parasitten gennemløbe alle de Stadier, jeg har fortalt Dem om. Hele denne Udvikling tager 14 Dage, og før er Myggen ikke i Stand til at inficere. *Mennesket nyder kun Æren af at være Mellemvært.* Den egentlige

Til venstre Udviklingen hos en Malariamyg, til højre hos Culex.

Man ser de forskellige Hvilestillinger hos de to Slægter; Pupperne; Larverne, hvoraf Malariamyggens er strakt vandret henunder Vandspejlet; Culex hænger omtrent lodret ned. For neden til venstre de enkelte Æg hos Malariamyggene fra Siden og fra oven, samt en Æggemasse; for neden til højre en Myggebaad af Culex set fra Siden og fra neden samt et enkelt Æg.

Vært er Myggen. Naar Myggen suger Parasitter op i sig under Blodsugningen, er det selvfølgelig kun en yderst minimal Del af Parasitterne, Mennesket bliver af med. Resten forbliver i Mennesket og naar aldrig det kønsmodne Stadium i Myggen. En Del af de Parasitter, der findes i Menneskets Blod, dør, men meget store Mængder forbliver i Blodlegemerne og formerer sig. Ved visse Lejligheder bliver de fri og foraarsager Opblusninger af Sygdommen, som kan komme naar som helst, ofte aarevis efter at Helbredelsen menes at være indtraadt.

Vi ved altsaa nu, at vi faar Malaria gennem Myg, at vi kun kan faa Malaria af Myg, at vi ikke direkte kan smitte hinanden, og at vi, hvis vi lukker Myggene ude ved Moskitonet, trygt kan færdes i Malariabefængte Egne. Meget i Sygdommens Opræden, som før var os gaadefuldt, forstaaer vi nu. Men der er endnu meget, som vi ikke kan sige fuldt ud at forstaa. Af dette er der særlig et Punkt, der maa interessere os. Vi har her i Landet tre Malariamyg, tre Anopheliner. Af dem er der næppe mere end een, der er den egentlige Malariamyg, den samme, der er den eneraadende over den største Del af Europa, den, der rimeligvis snarere gennem Aartusinder end gennem Aarhundreder har decimeret Generationerne og i alt Fald i visse Perioder af de enkelte Menneskers Liv nedsat deres Livslyst, deres Arbejds-kraft og paaført dem Lidelser, de ikke anede, hvor de kom fra. Det er vel ikke helt unaturligt, om en lille Beretning om Myggenes Udseende og Levevis fremsættes her.

Vi har her i Landet ca. 30 Arter af de saakaldte Stikmyg; de er spredt Verden over i mange Hundrede Arter; fra Polen til Troperne piner de alle varmbloedige Skabninger; Respekt for Skabningens Herre har de mindst af alt. Det er saa at sige altid kun *Hunnerne, der suger Blod*. Hannerne tager enten ingen Næring til sig eller lever af Blomsterhonning. Hunnen kan meget vel leve uden Blod, men den kan ikke faa den samlede Ægmasse modnet, uden at den faar Blod; som oftest maa den have mere end eet Blodmaaltid. Naar Æggene er modnede, lægger Hunnerne dem enten paa Vandoverfladen eller, og vistnok langt hyppigere, enkeltvis paa tørt Land, overvejende paa Steder, hvor der staaer Vand om Foraaret. I Ægstadiet taaler de fleste Arter baade at udtørres af den sviende Sol og at fryse inde i Is; ja, det synes endog, at dette for visse Arters Vedkommende skal til, for at Æggene kan komme til Udvikling. Af Æggene fremgaar Myggelarverne, 1—2 cm lange sorte Larver med Aanderør og en stor Svømmevifte i den ene Ende, et Hoved med et Fangapparat for Fødens Optagelse i den anden. Larverne lever altsaa i Vand i Skovpytter, i Græsdamme, paa Oversvømmelser, næsten altid i smaa Vand-

masser, i de Fodspor, Hestehovene efterlader i Dyndet, i de regnfyldte Huller i Træer, Bambusrør, Kalabasskaale, Regnvandstønder, ofte i yderst forurenede Vand.

Efter 2—3 Uger bliver de til *Pupper*, fritbevægelige Skabninger med Aanderør oppe paa Brystet. Dette Puppestadie varer kun et Par Dage, og af det kommer saa det fuldtudviklede Dyr frem. Kort efter Parringen dør Hannerne, men Hunnen kan godt leve hele Sommeren. Der er nogle Arter, særlig vore Husmyg, der har mange Generationer om Aaret; der er andre, og det er her i Landet langt de fleste, og de, de piner os mest, som kun har en eneste Generation, den, der kommer i Maj-Juni, men som om Sommeren igennem udtyndes mere og mere.

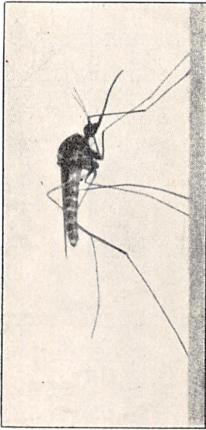
Her i Landet har vi i alt væsentligt kun to Slags Stikmyg, de egentlige Stikmyg, Slægten *Culex med ca. 30 Arter*, og saa *Malariamyggene med 3 Arter*.

I alle Stadier er de som Regel lette at kende fra hinanden. Vore Malariamyg gennemfører deres Udvikling i lave, varme, vegetationsfyldte Damme, ofte saadanne, der staa med Vand hele Aaret, og hvor de fleste af de øvrige Myg ikke findes. De lægger deres Æg enkeltvis, Æggene har ejendommelige, luftfyldte Svømmebælter, der bevirker, at de kan flyde paa Overfladen; saadanne Bælter har *Culex*-æggene ikke.

Larverne har ingen Aanderør; men ved Hjælp af en Række Stjernehaar, som de kan støtte til Vandoverfladen, ligger de udstrakt vandret under denne og hænger ikke ned lodret som *Culex*larverne. I Puppestadierne kan de to Slags Myg kun med Vanskelighed kendes fra hinanden. Som fuldt udviklede Myg ligner de nok hinanden, men den, der har Øje for Forskellighederne, kan dog let kende dem. *Malariamyggene er langt smallere og tyndere* end de andre Stikmyg, Benene er endvidere meget længere og smallere. Det ser ud, som om Snablen hos disse sidste kun bestod af en Traad, hos *Malariamyggene* af tre; det er Palperne, der er saa lange hos disse. Naar *Malariamyggene sidder*, sidder de altid skraat ud fra Væggen, de andre parallel med denne (jfr. Fig. p. 26). *Malariamyggene* stikker kun ved en be-

bestemt Lysstyrke, ved Solopgang og ved Solnedgang; de kommer først, naar de andre er ved at høre op, eller skal til at begynde.

Af Malariamyggene har vi altsaa tre her i Landet; den ene er meget sjælden, og den kan vi helt se bort fra; den anden er et Skovdyr, den er der nok af; den kan godt pine os om Aftenen, men Nord for Alperne i hvert Fald regner man kun lidt med den som Malariaspreder. Den tredje, den

Hun af Culex.

Hun af Malariamyg.

rigtige Malariamyg, *A. maculipennis*, d. v. s. den med de plettede Vinger, er som Larve meget let at finde. Den ligger i talrige Smaadamme, paa oversvømmede Enge, og er den Dag i Dag spredt ud over alt, hvor der er mindre, lave Vandmasser, bl. a. i Mængde her paa *Lolland*.

Naar De da nu til Slut spørger mig om: Hvorfor har vi ikke Koldfeber mere heroppe Nord for Alperne; hvorfor er vi fri for den Sot, der hærgede tidligere Generationer, da er det Spørgsmaal stillet mange Gange.

Man har sagt, at Grunden var Arealernes *Afgrøftning*, at der blev mindre Vand til at udvikle sig i. Sandt nok; men der skal ikke være mange Vandhuller, ikke mange Smaapytter langs Lollands Sydkyst, hvor Larverne ikke ligger. Man har sagt, at *Sommeren* er blevet *koldere* end

i gamle Dage; det er muligt, men Frossan, Koldfeberen, hærgede lige op til de svenske Søer, og der har Sommeren næppe været koldere, end den er her i vore Dage. Man har hævdet, at Lægerne har dræbt alle Parasitterne i Mennesket alene ved *Kininbehandling*; men der er næppe mange Læger, der tror, at det er ene og alene dem, der har Æren for det gode Resultat. Man har dernæst sagt, at Malariamyggen er forsvundet, at de ikke mere findes her i Landet. En Tid lang var der god Grund til at tro herpaa. At vi har Myg nok herhjemme, ved vi alle; men vil De søge Malariamyggen ude i Naturen nu om Stunder, finder De dem saa at sige aldrig. *En Tid lang stod ogsaa Forholdet som en zoologisk Gaade.* Saa var det en Dag, en Zoolog kom til at kigge ind i en Svinestald, en snavset, gammel Stald, der længe ikke havde været hvidtet. Og der var de. Der hængte de i Tusindvis paa Væggene; og det mærkelige var, at de var blodfyldte alle sammen, at de alle var *Hunner*, og at det næsten kun var *Malariamyg*. Saa blev Forholdene gaaet efter Landet over. De findes overalt i snavsede Svine- og Kostalde, kun lidt i Hestestalde, ikke i hvilkalkede, rene Stalde. Blodfyldte er disse Staldmyg; men om De spørger Røgterne, vil De faa det Svar: *De Myg i Staldene* stikker ikke Mennesket, det er Myggen i Soverum og Stuerne, der stikker. Vi ved nu, at Staldmyggenes Blod stammer fra vore Husdyr, ikke fra os Mennesker; det kan vi ad mikroskopisk Vej godtgøre. Og saa forstaar vi da nu, at disse Staldmyg, Malariamyggen, ikke mere her i Landet i hvert Fald suger Blod paa os, men paa vore Husdyr. Men naar Malariamyggen ikke mere suger Blod paa os, forstaar vi ogsaa, hvorfor vi her ikke mere faar Malaria. Kæden mellem Menneske og Myg er brudt, og Snylterne kan ikke tilendebringe deres Udvikling i vore Husdyr. Myggen har ikke mere Malariasvulster paa Tarmene; og vor Generation har ikke mere Malariaparasitter i Blodet. Lægerne har med Kininen dræbt de Snyltere, som endnu en Tid lang findes; nye fik vi ikke, fordi Malariamyggen ikke stak os mere, og fordi disse selv ingen Snyltere mere havde.

Det er nu vist *i alle Lande Nord for Alperne*, at i den

sidste Menneskealder er Malariamyggen Nord for Alperne fra *fri omstrefjende Dyr* gaaet over til at blive stationære *Stalddyr*, der ikke suger Blod paa Mennesket, men paa Dyr; *fremdeles at nede i Syden, hvor vi den Dag i Dag har Malaria, der lever Myggen stadig fritflyvende* og suger stadig paa Mennesket. Engang i Slutningen af forrige Aarhundrede indtraf især Nord for Alperne en *Instinktændring*, saadan som vi kender den ogsaa hos andre Dyr, og det var den, der skaffede os af med Malariaen.

Og saa til Slut kun dette, hvad var det, der bevirkede, at Malariamyggen Nord for Alperne holdt op med at suge paa Mennesket? Hvad var det, der gjorde den til *Stalddyr*?

For vort Lands Vedkommende tror jeg, at det var vort Lands Overgang fra at være et kornproducerende til et *kød- og flæskeproducerende Land*.

I gamle Dage vrimlede vore Skove af Oldensvin og Udgangsøg; Kvæget blev holdt længe ude; vi selv færdedes navnlig i Høstens Tid i langt højere Grad paa Marken end nu. I vore Skove er ingen Svin og ingen Heste; Kvæget staldfodres helt, eller den meste Del af Aaret, og der er ingen lange Rækker af Høstkarle og Høstpiger. Der er en Mand, der mejer Marken, og hans Mejemaskine er ofte trukket af en Traktor, og den er ikke god for Myg at sutte paa. Hvad skal Myggen paa Marken mere? Alt, hvad de skal bruge, er nu i Staldene, hvorhen Kvægluften, Varmen og det stærke elektriske Lys tillokke dem. Der er de og der bliver de. Kun for Parringens og Æglægningens Skyld søger de ud paa Markerne. Jo mere Kurven for Flæskeproduktionen stiger, jo mere falder Malariakurven.

Det er efter mit Skøn i første Instans det omlagte Landbrug, der skaffede os af med Malariaen; ikke Udtørring, ikke Kininbehandling; alt dette kan være medvirkende Aarsager, men Hovedaarsagen er det ikke.

Lolland-falsterske Bøndergaarde.

Af H. Zangenberg.

Jeg skal i mit Foredrag fortælle Dem om Lolland-Falsters Bøndergaarde; dog vil jeg, saa vidt muligt, især lægge Vægt paa lollandske Gaarde. Grunden til dette er den, at medens den falsterske Gaard har faaet sin særlige og meget fortrinlige Beskrivelse i Danmarks Folkeminders Udgave af »Livet i Klokkergaarden« ved Museumsinspektør Jørgen Olrik, fortalt af Lars Rasmussen til Menighedspræsten Frederik Lange Grundtvig, saa har den gamle lollandske Gaard været stiftmoderlig behandlet, og der foreligger i Nutiden kun faa og tilfældige Optegnelser om denne Gaard. Jeg vil dog gøre opmærksom paa, at den omtalte Klokkergaard, der laa i Bjørup i Systofte Sogn paa Falster, var en udflyttet Gaard fra 1809, og at den kun maa opfattes som een af Øen Falsters gamle Gaardtyper, idet Falster har flere Gaardtyper, hvoraf den ældste i det store og hele synes at være ganske den samme som den, der er kendt som Lollands ældste Gaardtype.

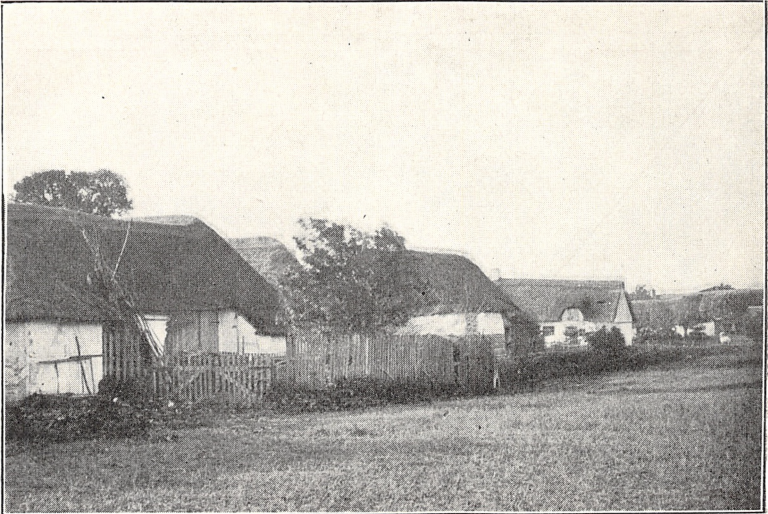
I det Ydre synes der at bestaa en væsentlig Forskel mellem den falsterske og den lollandske Gaard, idet Falstergaardene ofte har sværtede eller umalede Stolper med hvidkalkede Tavler eller røde Murtavler, medens de lollandske Gaarde, med Undtagelse af enkelte Blandingsomraader, næsten alle er hvidkalkede, baade paa Tavler og paa Stolper. Fra Falster kan de sværtede Stolper være blevet overført til lollandske Gaarde langs med Østkysten, i hvert Fald findes de ret hyppigt her samt paa Guldborgland, hvortil Skikken maaske kan være kommet fra Fyn, idet Baronierne Guldborgland paa Lolland og Lehn paa Sydfyn har været samhörige omkring Udskiftningen. En lignende ejendommelig Undtagelse fra den almindelige lollandske Skik med de helt

hvidkalkede Vægge danner en Række af Huse, der ligger langs Landevejen Øst for Radsted, forbi Hardenberg. Her er Stolperne sværtede og Tavlene rødkalkede med paamalede hvide Fuger. Denne Fugemaling, der ogsaa er kendt baade paa Fyn og i Østjylland, er et gammelt Træk, der sikkert er laant fra Renæssancetidens rødkalkede og fugemalede Herregaarde, og det er saaledes ikke utænkeligt, at Radsted-Husenes Fugemaling skal sættes i Forbindelse med en nærliggende Herregaard, maaske Hardenberg, selv om det endnu ikke er paavist, at denne har haft Fugemaling i Renæssance-tiden.

En anden og ligesaa betydelig Forskel mellem Udseendet af den ialsterske og den lollandske Gaard er den, at medens den falsterske gamle Gaard i Nutiden næsten overalt viser sig som en ret regelmæssig firelænget og sammenbygget Gaard, bestaar der en højst ejendommelig Uregelmæssighed ved de lollandske Gaarde. Længerne skyder frem for hinanden og følger udadtil absolut ikke den regelmæssige Firkant, som vi er saa vant til fra den almindelige firelængede Gaard f. Eks. paa Sjælland, og der er ofte sat en Udbygning eller kortere Længestump til hist og her. Dette giver en lollandsk Landsby et overmaade malerisk Præg, som det fremgaar af Billedet (1), som vi ser her, der viser Landsbyen Kartoffe i Fjelde Sogn; men det er vanskeligt at slutte sig til, hvorfor og hvorledes denne Uregelmæssighed er opstaaet, især da Udskiftningskortene ofte viser mere regelmæssige firelængede Gaardformer. Disse Uregelmæssigheder i Grundplanen, der ikke mangler Sidestykker, men genfindes paa større Øer, især Samsø, er vistnok nogle Steder paa Lolland opstaaet efter Udskiftningen, der her foregik fra ca. 1776—1815, medens de andre Steder synes at have eksisteret forud for dette Tidsrum.

Af andre ydre Ejendommeligheder ved de lolland-falsterske Gaarde, der særtegner disse fremfor andre af Landets Gaarde, maa nævnes de halmklædte Gavle. De kan være lodrette og naa helt op til Gavlspidsen, eller ogsaa naar de kun halvvejs op til Midten af Overgavlen, altsaa til Hanebaandet eller »*Vindbjælken*«, som den kaldtes her, og den

øverste Del er da enten skraat afskaaret eller dækket med lodret stillede Bræder. Forneden springer den lodrette Halmgavl, støttet af Knægte, kraftigt frem for den klinede Undervæg og danner saaledes et fortrinligt Tagskæg for Væggene i den underste Del af Gavlen, som paa denne Maade beskyttes mod stærke Regnskyl og Tagdryppet, der ellers vilde opløse de klinede Vægge. Jeg skal senere vise

1. Kartoffe.

Dem en saadan Gavl. Efter Beskrivelser fra 1789 har falsterske Gaarde haft forskellige Arter af Gavle, baade halmflettede, risflettede og tangflettede Gavle, samt Brædegavle og dukkede Gavle. Dukkede Gavle kendes især fra Sjælland. De saakaldte »Dukker« blev snoede af Ærtehalm paa samme Maade, som man snor et Halmbaand, og derefter knyttet i Knude. De blev lagt lagvis mellem Gavlens »Staver«, d. v. s. de lodrette Stokke, som blev indsat i Bindingsværkets Tømmer og som ogsaa findes i de lerklinede Vægge. Mellem hvert 3die eller 4de Lag af Dukkerne vandt man en Kæp om Staverne og bankede Kæppene ned over Dukkerne, for at holde dem fast. En anden Ejendommelighed har Falster og maaske ogsaa Lolland haft i de udskaarne,

krydsende Vindskeder, det vil sige Bræder, der dannede Tagafslutningen ved Gavlene; de var foroven udskaarne som Horn. Denne Gavlprydelse er desværre nu meget sjælden, men synes dog hist og her at opnaa en Renæssance, idet jeg har set den paa enkelte Nybygninger, baade paa Lolland og paa Falster.

Endnu maa jeg som ydre karakteristiske Kendemærker paa den lollandske Gaard omtale de runde Tagkviste, der

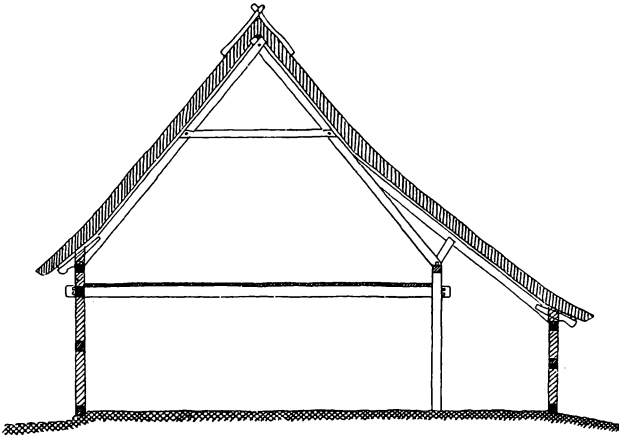

2. Nørreby, Femø.

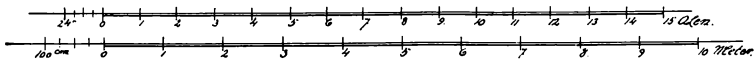
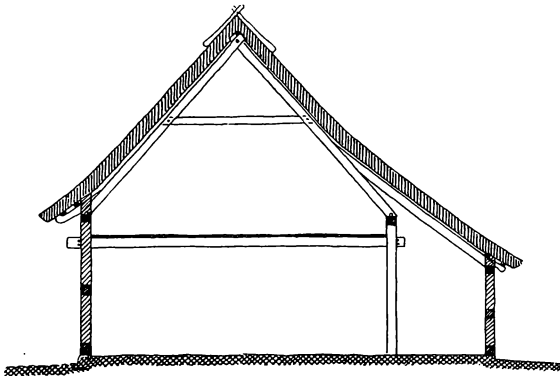
f. Eks. ses paa ovenst. Billede (2), der viser en Gaard fra Nørreby paa Femø, opført 1748. Denne Kvistafslutning har undertiden været overført paa Udbygninger foran Stuehusene, som har tjent som Indgang til disse. Paa Sjælland kaldes en saadan Udbygning et »Bislag«, men det er endnu ikke lykkedes mig at opdrive et lollandsk Udtryk for dette ud over »Forstuen«. Paa nogle Forstuer findes der ogsaa Tage, som danner en lille trekantet Gavl over Forstuedøren, ligesom Forstuen ogsaa kan være dækket ved, at selve Stuehuslængens Tag er forlænget ud over Forstuen.

Paa det her viste Billede ser vi endvidere, at Straataget paa Længen til venstre for de to Vinduer med Kvisten naar meget længere ned mod Jorden end det øvrige Tag. Dette skyldes en særlig Byggemaade, som har hjemme baade paa

Lolland og Falster. Stuehusbygningerne har meget ofte et saakaldt Udskud eller »Udsæt«, som det kaldes her, og det vil sige, at der uden for den egentlige og bærende Bindingsværksvæg er føjet en lavere Udbygning, der paa Stuehusene ofte indtager mere end Halvdelen af Stuehusets Længde, og denne Rumforøgelse er da lagt til de indvendige Rum, som vi nu snart skal gaa over til at betragte. Tværsnittet af saadanne Huse ses paa Billede 3, der viser 2 Udsætlænger

3. Matr. Nr. 36 a af Thoreby By og Sogn. — Tværsnit gennem Nordlængen.

Gaarden Matr. Nr. 5 af Fjelde By og Sogn. — Tværsnit gennem Sydlængen.

fra Lolland, henholdsvis fra Thoreby, der er det øverste paa Billedet og er et Tværnsnit af en Staldlænge, — det nederste er Tværnsnittet af et Stuehus fra Fjelde. Konstruktionen af Bindingsværket ses ligeledes paa disse Tegninger. Nederst findes et gennemgaaende Stykke Tømmer, Fodtømmeret eller »*Sylden*«, hvori Stolperne er tappet. Sylden findes baade i de almindelige Bindingsværksvægge og i Udsættens Vægge, ligeledes *Løsholter* eller *Sidebaand*, som er de midterste vandrette Tømmerstykker, og som naar fra Stolpe til Stolpe. Nogle Steder har Løsholterne baaret Inskription, f. Eks. Mandens og Konens Navne og Aarstal for Længernes Opførelse. Det ældste Aarstal har jeg fundet i Døllefjelde, hvor der paa et Løsholt stod 1626. Sjældnere har vist Løsholterne baaret andre Inskriptioner som f. Eks. et Løsholt fra Sløsse, hvorpaa der stod:

»I ulykkelig Ildebrand er dette Hus henvist, ved Guds Hjælp og Bistand er det igen opbyggt«, I. A. D.

Paa en Porthammer (en vandret Bjælke i Ydervæggen, anbragt oven over Portaabningen) over Ladeporten til Fuglse Præstegaard staar:

PINTZE AFTEN 1627 LOD H MATZ BEDSKE DENNE
LADE OPSETTE ∞

DOMINVS NOBISCVM STATE ∞ MAP

Øverst er Stolperne tappede gennem *Remmen* eller *Læden*, som den ogsaa kaldes, og over Tappene, der stikker noget op over Remmene, hviler Spærene, hvori der findes en Udskæring, som svarer til Stolpetappen over Remmen. Gennem Stolperne stikker Bjælkernes Hoveder, der paa Stolpernes udvendige Sider er forsynede med 2 Nagler, der hindrer Stolperne i at vælte udefter. Spærene krydser hinanden foroven og bærer her en Rygningslægte »*Rønlægte*«, der er gennemgaaende i hele Husets Længde. Spærene støttes paa Midten af Hanebaand, der her kaldes *Vindbjælke* eller *Vejrbjælke*.

Forneden ved Tagskægget er anbragt korte Tømmerstykker, der kaldes »*Skalke*«, de har til Formaal at bringe Taget frem over Ydervæggen. Mellemrummet mellem Ta-

gets Underside og Tagremmen kaldes *Heldefaget*. Spærene over Udsrudene kaldtes i ældre Tid *Udsrud-Sparrer*, og mellem Stolperne findes undertiden et lodret Tømmerstykke, i hvert Fag mellem Løsholter og Sylden. Det kaldes her »*Opstandere*« eller »*Opløbere*«.

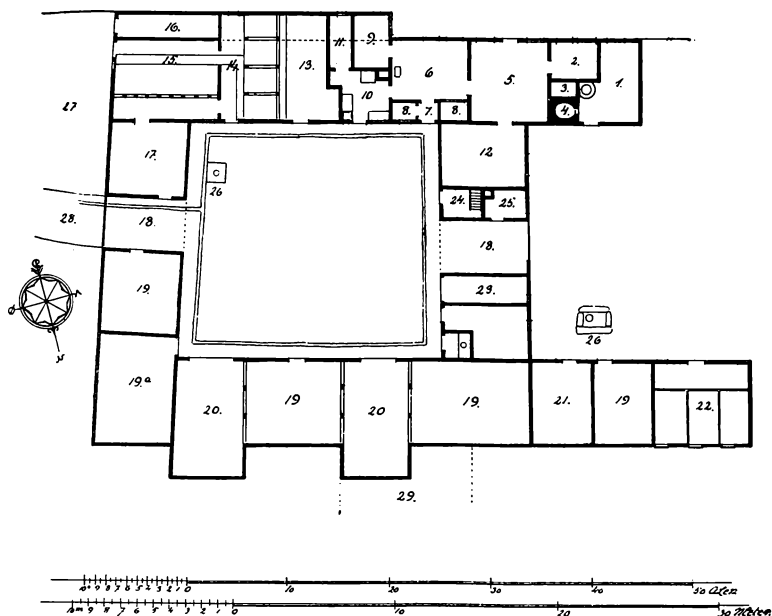
Udsættene er paa Lolland meget brede, fra $1\frac{1}{2}$ m til op mod 1 m 80 cm. Dette viser, at man her har villet opnaa en virkelig Pladsforøgelse ved Opførelse af disse Udsæt, medens man ikke i de andre Egne af Landet, hvor Udsrudbygningerne har været anvendt i stor Udstrækning, nemlig i den nordlige Del af Jylland, har vundet saa megen Plads, idet Udsrudene paa disse Egne undertiden kun er 63 cm brede. Udsrudshusene er sikkert gamle paa Lolland og ses af skriftlige Kilder at have eksisteret i 1671 paa Fejø.

Endnu maa med Hensyn til Gaardenes Ydre nævnes, at Halmen eller Tangen paa Tagrygningerne fastholdes af parvis sammenkoblede Træstykker, der paa Lolland kaldes »*Røntræer*« (afledt af Rygningstræer), medens de paa Falster kaldes »*Ortræer*« eller »*Vårtræer*« (Dialektord for *Vartræer*, Træer, der tager Vare paa Husrygningen og altsaa *værner* Taget). Udtrykket kendes ogsaa fra Als. Paa Sjælland kaldes de Kragtræer.

De lollandske Gaarde synes at kunne deles i 3 forskellige Hovedtyper, og det er især Stuehuset eller »*Ahlhuset*«, som det kaldtes i ældre Tid (Adelhus d. v. s. Hovedbygning, jævnfør Ahlgade = Adelgade, Hovedgaden), der præger disse Typer. I den ældste Type er Ahlhuset eller »*Levehuset*«, som det ogsaa kaldtes, sammenbygget med Staldene og Skæreløen, undertiden ogsaa med Lade og Portrum, alt i samme Længde. De øvrige Længer indeholder Loer og Lader samt andre Udhusrum. Denne Type synes, i hvert Fald paa Lolland, at være blevet forladt ved Udsrudbygningen til Fordel for en anden Type, idet de udflyttede Gaarde overvejende kun har Beboelse i Stuelængerne, og de andre Længer er da indrettede til Stald og Ladebygninger. Paa Falster har man dog fastholdt den gamle Type endnu efter Udsrudbygningen og bygget udflyttede Gaarde med Beboelse og Stald i samme Længde, saaledes som det fra meget gam-

mel Tid har været Skik paa begge Øerne, baade paa Lolland og paa Falster, ja over hele Danmark, idet denne Byggemaade maa henføres til den enlængede Gaard, som sikkert sammen med den tolængede Parallelgaard har været almindelig Landet over i Middelalderen, og begge disse Typer er i Tidens Løb blevet saaledes ændrede, at de er blevet firelængede. Foruden de to Typer: Beboelse og Stald i samme Bygning, og Beboelse for sig i en Længe, findes paa Lolland en tredje Type, hvor Boligen er anbragt i et af den sammenbyggede firelængede Gaards Hjørner, og Beboelsen er altsaa fordelt paa 2 af Gaardens Længer. Vi vil nu først se paa den Type, jeg kalder den ældste, og som ses paa Billede 4, der er Grundplanen af en Gaard i Fjelde By. Det første Indtryk, man faar af denne Plan, er Uregelmæssigheden, som jeg før omtalte. Baade Nord- og Sydlængen er forlænget ud over den egentlige Gaardfirkant og danner ligesom en Begyndelse til en ny Gaardsplads, Vest for Gaarden. Endvidere har Stuehuset et Udskud eller Udsæt mod Syd og Nordlængen 2 mindre Udsæt mod Nord. Disse smaa Udsæt kaldes ofte en »Skynne«, og findes et saadant Udsæt, som her, ud for Loen, kaldes det ogsaa en »Lokvist«. Denne Gaard har dog sikkert faaet sine Uregelmæssigheder efter Udskiftningen i 1815, idet Udskiftningskortet viser en regelmæssig firelænget Gaard, hvor baade Udbygninger og det nordøstre Hjørne mangler, altsaa, hvor der nu findes en Lade (19 a). Om Gaardens Alder oplyses vi ved et Par Løsholter, altsaa de vandrette Tømmerstykker mellem Bindingsværkets Stolper. Det ene bærer Indskriften I R S An^o 1749, og det andet Aarstallet 1753. Fra Gaardspladsen er der 2 Indgange til Stuehusets Beboelse, den ene til Køkkenet med bagved liggende Spisekammer og et mindre Kammer, nu benyttet til Sovekammer. Disse tre Rum er sikkert blevet ret ændrede i Tidens Løb, blandt andet savner man den aabne Skorsten med vedliggende Bagerovn, der her er flyttet hen i Husets væstlige Ende. Den anden Indgang fører ind i en Forstue mellem Dagligstuens 2 faste Alkover, hvoraf den ene findes endnu. Ved Siden af Dagligstuen ligger Storstuen med vedliggende Gæstekammer og et Sove-

kammer i Vestlængen, formodentlig tidligere en Aftægtsstue. I Stuelængens østlige Del findes Skærelø, Heste- og Kostald. Gaardens øvrige Længer er indrettet til Portrum, Huggehus, Svinesti og en Række Loer og Lader, og det er bemærkelsesværdigt, at Loerne gerne er anbragt mellem 2

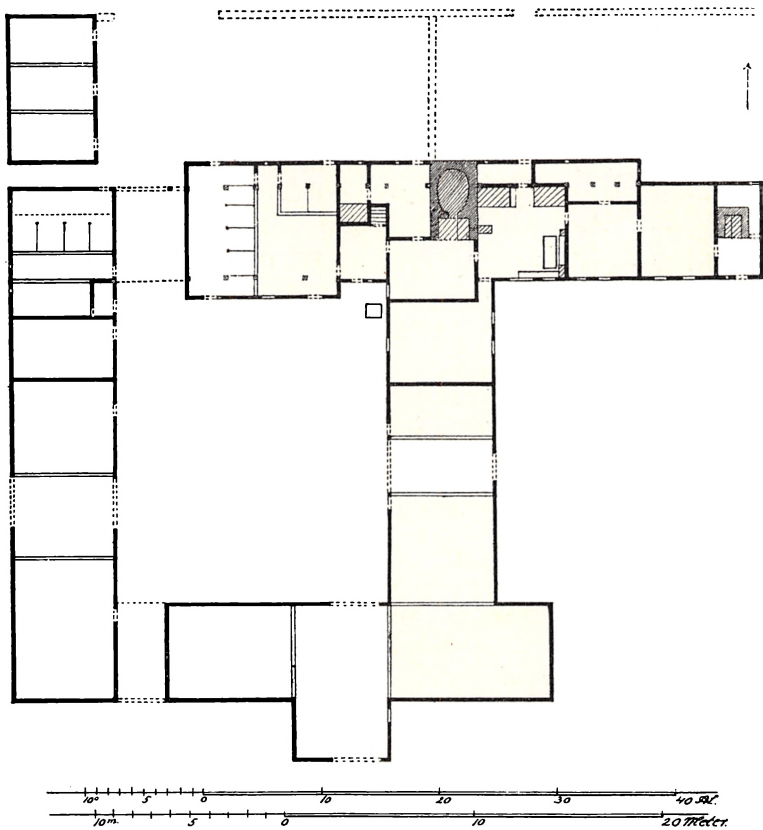

4. Gaarden, Matr. Nr. 5 af Fjelde By og Sogn.

1. Bagestue. — 2. Gæstekammer. — 3. Skorsten. — 4. Bagerovn. — 5. Storstue. — 6. Dagligstue. — 7. Forstue. — 8. Alkover. — 9. Kammer. — 10. Stegers. — 11. Spisekammer. — 12. Nu Sovekammer. — 13. Skærelø. — 14. Hestestald. — 15. Kostald. — 16. Tidligere Faaresti. — 17. Tidligere Kostald. — 18. Agerum. — 19. Lader. — 19a. Senere tilbygget Lade. — 20. Loer. — 21. Huggehus. — 22. Svinesti. — 23. Brænde. — 24. Loftopgang. — 25. Karlekammer. — 26. Brønd. — 27. Mødding. — 28. Indkørsel.

Lader, og at Loerne er overalt paa Lolland lukkede med store Porte, som der kan køres ind ad. Dette Træk genfindes andre Steder i Landet, især paa Als og i Thy; men der kan man dog køre gennem Loen, paa tværs af Huset. Paa Stuehusets Haveside, Sydsiden, er det lave Udskud ikke mere end $1\frac{1}{2}$ Meter højt. Udskudet begynder her ud for Økonomirummene; men der findes Eksempler paa, at det ogsaa har gaaet hen foran Stuerne, og disse har da haft Vinduer til Gaarden, eller mod en Have, liggende ved Siden af Gaardspladsen. Dette ses paa næste Billede (5), der er en

Grundplan af en Gaard i Frejlev, maalt i 1887 af Professor Mejborg. Gaarden er saaledes indrettet: Stuehuset er Nordlængen og begynder med et Portrum uden for den egentlige Længe, hvorefter følger Kostalden med Aflukke til Kalve, dernæst en Forstue, der her paa Lolland kaldes »Framgulv«

5. Gaard fra Frejlev, Kettinge Sogn.

eller »Frammers«. Fra Forstuen er der Opgang til Loftet, og bag Forstuen, op til Kostalden, ligger Karlekammeret. Framgulvet gaar undertiden tværs gennem Stuehuslængen og adskiller saaledes Beboelsesrummene fuldstændigt fra Staldene. Fra Frammerset kommer man ind i Køkkenet, der kaldes »Stegers«, og her findes aaben Skorsten, hvortil

er knyttet 3 Ildsteder, nemlig Køkkenildstedet eller »Gruen«, en lav Arnebænk, hvorpaa Ilden optændes, samt Bagerovnen og Bilæggeren ind til Dagligstuen. Over Ilden paa Gruen anbragtes Gryder og Kedler enten paa en Trefod eller op-hængt i »Kedelkroge«, der kunde forlænges eller forkortes efter Behag og som hang paa Stænger, de saakaldte »Randstænger«, der var anbragt inde i Skorstensrummet. Naar Husmoderen tilberedte Maden, stod hun saa at sige under aaben Himmel, idet Skorstensrummet savnede Loft og foroven endte i Skorstenspipen, som Røgen trak ud igennem. Indfyringen til Bilæggerovnen i Stuen og Bagerovnen skete ligeledes fra Skorstenen, og ofte var der knyttet endnu 2 Ildsteder til dette Rum, nemlig *Bryggerkedlen* og *Malkøllen*, som i hvert Fald paa Falster i Slutningen af det 18. Aarhundrede har stødt op til Skorstenen eller været anbragt paa Loftet. I Malkøllerne tilberedte og tørrede man det spirede Byg »*Grønmalten*«, som anvendtes til det hjemmebryggede Øl. Malkøllerne blev dog efterhaanden, og ikke uden Grund, anset for farlige Ildsteder og blev derfor undertiden flyttede ud og henlagt til et mindre Hus uden for Gaarden, og det var ikke ualmindeligt, at flere Gaarde slog sig sammen om een fælles Malkølle. Nu om Stunder findes der næppe noget Lævn af disse Køller.

Hr. Amtsforvalter Holck i Maribo har velvilligst meddelt mig, at en næsten velbeholden Malkølle fandtes i Vester Ulslev og er blevet genfremstillet i Friluftsmuseet i Maribo. I Nagelsti (Thoreby Sogn) findes endnu et Køllehus, men Køllen er for længst nedtaget, og Huset blev senere indrettet til Smedje og tjener nu som Redskabshus.

Ved Siden af Stegerset findes Dagligstuen. Langs Vin-duesvæggen samt Skillerummet mellem Dagligstuen og den tilstødende Mellestue var anbragt faste Bænke. Paa Skillerumsvæggen fandtes ofte et Panel, og i Krogen ved de sammenstødende Bænke stod gerne et Hjørneskab, *Vraaskabet*, hvis mellemste Rum sprang noget tilbage for det underste, og ud for det mellemste Rum var der gerne for at støtte Skabets øverste Del anbragt et Par Søjler, hvorefter Skabet ofte bærer Navnet »*Stolpeskabet*«. Heri gemtes Mandens Papirer

og andre Kostbarheder, — samt Snapseflasken. Foran Panelet var Bordet anbragt med Bordenden mod Vinduerne, en Opstilling, der staa i Forbindelse med middelalderlig Stueskik, og som har været meget almindelig baade paa Lolland og Falster, ja den kan endog enkelte Steder spores endnu, selv om Stuen har faaet rent moderne Møbler. Samme Skik er kendt fra andre Egne af Landet, især fra Refsnæs. De ældste Borde havde lukkede Skabe forneden; dette er en middelalderlig Bordform, og disse Borde kan findes endnu paa lollandske Gaarde, men er gerne degraderede enten til Køkkenborde eller stillet paa Lofterne. Senere afløstes disse Borde af de nu kendte, med firkantede Ben eller drejede »Kugleben«, og Bordene vendtes saaledes, at Langsiden kom til at staa langs Vinduesvæggen.

Modsat Vinduesvæggen stod Stuens 2 Senge. De var ofte lukkede eller fast indbyggede i Stuerne, de saakaldte »Alkovesenge«, men de kunde ogsaa være Himmelsenge. Alkovesengene lukkedes enten med Døre eller Skydelemme, eller ogsaa fandtes der, ligesom ved Himmelsengene, et Omhæng af Drejl med vævede eller paatrykte farvede Mønstre. Ved Enden af Bænken langs Skillevæggen stod Stueuret, og over Panelet kunde der være anbragt en »Ræk« til Fade eller Tallerkener. Under Loftet var der undertiden Hylder til Mælkefadene. Gulvet i Stuen var af stampet Ler, og Lyset faldt i ældre Tid sparsomt ind gennem de blindfattede Vinduer, der kunde have baade 9, 12 og op til 20 Ruder i hver Ramme.

Stuens øvrige Bohave bestod af Stole, Skamler og en Del Løspøre, og jeg skal, ved at oplæse et Par Skifter fra Tiden omkring Midten af det 18. Aarhundrede, forsøge at give et yderligere Indtryk af en lollandsk Dagligstue. Hos Gaardmand Claus Lolle i *Grænge* i *Thoreby* Sogn fandtes i 1756:

1 Eege bord med 3 laager 2 Rd. 1 Mk. — 1 benk for bordet 12 Sk. — 1 Ditto bag bordet 6 Sk. — 1 gl. Skab ved Bordet 1 Mk. 8 Sk. — 1 bag smecke Stoel (1 Stol med Ryg) 1 Mk. 4 Sk. — 1 gl. fielle stoel 2 Sk. — 2 Halm stoele med blaae Hynde 1 Mk. — 2 ditto med skin(d) Hyn-

der 12 Sk. — 1 arm stoel med Hynde 6 Sk. — 1 Eege Klæde Skab 1 Rd. 4 Mk. — 1 Peremie (Pyramide) 6 Sk. — 2 Mad Kurve 8 Sk. — 1 Eege sengested med omheng 4 Mk. — Deri Sengeklæder — 1 gl. slag benk 4 sk. — 1 skammel 4 Sk. — 1 jern Kackelovn, der var Stuens dyreste Bohave og var takseret til 7 Rigsdaler.

Hos Gaardmand Niels Rasmussen i *Stubberup* i *Herridslev* Sogn fandtes i 1753:

I daglig Stuen: 1 gl. dags Eege bord med lugt (lukket) fod 1 Rd. 2 Mk. — 1 før benk 2 Mk. — 1 gl. Do. 8 Sk. — 1 anstrøgen før Skaf (Skab) 4 Mk. 8 Sk. — 1 Læder Stoel 2 Mk. — 3 gl. fiæle Stoel(e) 8 Sk. — 1 liiden Jern Kakeiofn 4 Rd. 4 Mk. — 1 Mangle fiel 8 Sk. — 2 Kurve 8 Sk. — 1 tiørne Knif (Kniv) 2 Sk. — 1 tin Fad 1 Mk. — 2 tin Tallerkener 1 Mk. — 1 Kruus med tin log 8 Sk. — 1 lyse stage af Messing 8 Sk. — 1 Spegl 8 Sk. — 2 Salme Bøger 2 Mk. — 1 øll kande 4 Sk. — 2 bötter 6 Sk. — 1 træ skammel 8 Sk. og en Del Sengeklæder, som utvivlsomt har været anbragt i faste Alkovesenge.

Da den øvrige Del af Skiftet er meget oplysende om *Datidens Inventar* i en Bondegaard, gaar vi videre med dette Skifte:

I dend anden Stue (Opstuen el. Storstuen): 1 før Skab 2 Mk. — 1 Eege beslagen Kiiste 2 Rd. — 1 gl. half Kiiste 3 Mk. 8 Sk. — 1 Skrin 8 Sk. — 4 Korn Secke 1 Rd. — 4 gl. Silde Fierding 8 Sk. — 1 gl. Eege fiæle Sengested 8 Sk. — Deri en Del Sengeklæder.

Udj Cammeret: 1 olde (Trug til det saltede Kød, oftest en udhulet Træstamme) 1 Mk. — 1 fem fierdings øll Tønde 3 Mk. — 1 Mindre dito 2 Mk. — 1 øl benk 2 Mk.

Udj Kiøchenet. 1 jern Gryde 1 Rd. 2 Mk. — 1 mindre Dito 3 Mk. — 2 Kiedelslencker (Kedelkroge) 8 Sk. — 1 Ildtang 4 Sk. — 1 Kobber Kiedel med hatt og piiber (hvori Brændevinen tilberedtes). Den vurderedes til 12 Rd. og var saaledes Gaardens dyreste Stykke. — 2 smaa Messing Kiedeler 3 Mk.

Dernæst kommer *Trævahre*. 1 Degn Trug 1 Mk. — 1 træ stoel 4 Sk. — 1 gl. torske fierding 4 Sk. — 1 gl.

Eege Kar 2 Mk. — 1 Dito bedre 3 Mk. 8 Sk. — 1 øre balle (Balje) 1 Mk. — 1 Kierne 8 Sk. — 1 Melche Kande 4 Sk. — 1 Kaal Kurf 6 Sk. — 1 gl. Hacke bret 2 Sk. — 2 Sold 8 Sk. — 1 Mad Spand 6 Sk. — 2 øll flasker 8 Sk. — 1 træ bench 2 Sk. — 1 gl. fierding 2 Sk. Dernæst kommer Huggehus-Redskaber, 1 Skiære Kiste med Knif, Græs og Erte leer og en Jerntyv.

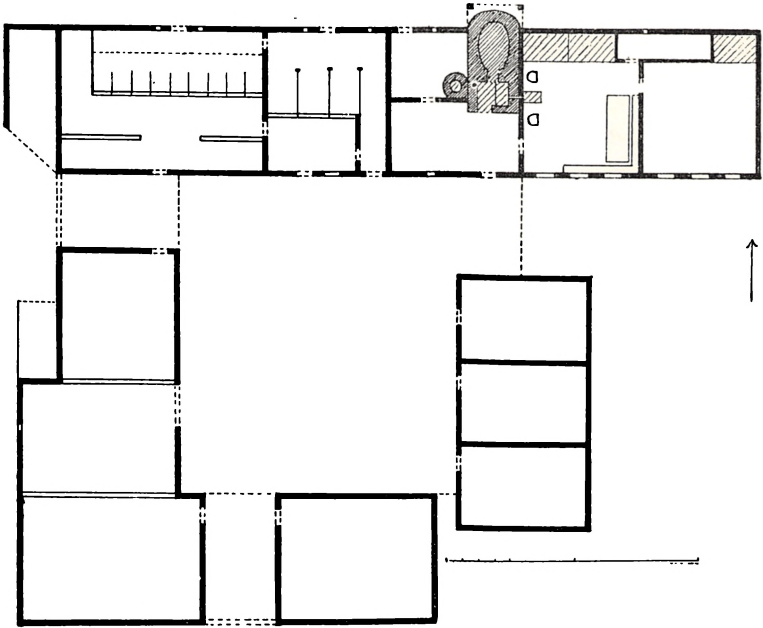
Dernæst 2 Vogne (til henholdsvis 3 Rd. 2 Mk. og 2 Rd.), 1 Plov: 1 Rd., 1 Harve: 1 Mk. 8 Sk., og en Slæde: 2 Mk.

Til Gaarden hørte en Besætning paa 8 Heste, 2 Køer og en Kalv, 6 Faar, 3 Svin og 5 Grise, 2 Gæs og en Gase.

Saaledes omtrent saa en Gaards Inventar og Besætning ud paa Lolland i Tiden omkring 1750.

Nord for Dagligstuen i Frejlev-Gaarden ligger Forstuen og ved Siden af Dagligstuen en Mellemstue med vedliggende Ølkammer i Udsættet mod Nord. Mod Øst findes Storstuen, der senere er blevet indrettet til Aftægtsbolig og derfor er blevet fraskilt et Rum til Køkken for denne Bolig. Storstuen var paa Lolland som andre Steder i Danmark et Rum, der kun blev brugt ved festlige Lejligheder, og som kun sjældent kunde opvarmes. Her stod undertiden en Seng, som, hvor Gæstekamre savnedes, maatte gøre Tjeneste som Gæsteseng; ellers fandtes her Kister, som indeholdt Linned og Drejl samt andre vævede Sager og Beboernes Gangtøj. De øvrige Rum i denne Gaard er følgende: I *Vestlængen* fra Nord til Syd: Hestestald, Foderlo, Avnehus, Huggehus, Byglade, Lo og Havrelade. I *Sydlængen* fra Vest til Øst: Port, Lade, Lo og Lade. I *Østlængen* fra Syd til Nord: Ruglade, Port og Lade. Nord for Beboelselængen findes Haven mod Øst og Møddingen mod Vest, og det lille Hus her indeholder Rum til Svin, Faar og Kalve. Syd for Frammersdøren findes Brønden. Til Sammenligning skal jeg vise Dem en lignende Gaardplan fra Falster (6). Denne Plan viser en Gaard i Stavreby i Skjelby Sogn. Stuehusets Indretning er fra venstre mod højre Vognskjul længst mod Vest, dernæst Kostald og Hestestald med foranliggende Foderlo; ved Siden heraf findes Stegerset med den aabne Skorsten og

Bagerovn samt et Bryggers ved Siden af Ovn. Dernæst følger Dagligstuen med Bord, Bænke og Alkover samt et vedliggende Ølkammer og endelig »Opstuen«, som Storstuen kaldes baade paa Lolland og paa Falster, med sin Gæsteseng. De øvrige Længer indeholder de sædvanlige Udhus-

6. Gaard i Stavreby, Skjelby Sogn.

rum: Loer, Lader, Portrum, Brændehus og Svinesti. Som det ses her, skyder Bagerovnen ud for Væggen, hvilket ofte har været anvendt, og det næste Billede (7) viser en saadan Ovn fra et Hus i Nagelsti i Thoreby Sogn. Undertiden kunde Bagerovnen være anbragt i en Krog i Gaardspladsen, bag ved en Skynne, der indeholdt Bryggerset, som det ses paa næste Billede (8) fra en Gaard i Fjelde, men det er dog vistnok et sjældnere Tilfælde. Den gamle Plantype med Stald, Lo og undertiden Lade i samme Længe som Beboelsen har været meget udbredt ogsaa paa Falster, og jeg skal som sidste Prøve af denne Type nævne en Grundplan fra Nørre Alslev paa Nordfalster, der viser en Gaard ganske af samme Type som dem, jeg tidligere har vist Dem. Her er der blot

7. Hus i Nagelsti.

til Stuehuset blevet tilbygget en Længe mod Vejen, Nord for Beboelsen, som indeholder Ølkammer, Pigekammer, Rullestue og Bryggers, der altsaa her er adskilt fra Steger-

8. Gaard i Fjelde.

set og har faaet sin særlige Skorsten. Gangen, der adskiller Beboelse og Stalde, gaar helt igennem Huset, og heri ligner denne Byggeskik den sønderjydske og den, der er kendt fra Ærø. Den findes ligesaa paa Lolland endnu, saaledes i en Gaard i Viet i Tirsted Sogn. Denne Byggeskik skal jeg ikke her forfølge nærmere, det vilde føre videre, end Pladsen tillader, men jeg skal blot henvise til, at enlængede Gaarde har vi haft i Sønderjylland. H. F. Feilberg viser i sin Bog fra Heden en Grundplan af Typen i Valsbøl Sogn. Paa Østkysten af Sønderjylland har den ligeledes været kendt endnu i vor Tid, endvidere paa Danmarks sydligere Øer Als, Ærø og Lyø og altsaa her paa Lolland-Falster samt paa Bornholm. Dette synes at pege hen mod en Forbindelse med Slesvig eller en Bevægelse, der maa have fundet Sted fra Slesvig over den sydlige Øgruppe, og som jævnlig blev omtalt ved historisk Fællesforenings Møde, der blev afholdt i Juni i Maribo. I øvrigt maa jeg med Hensyn til den enlængede Gaard henvise til, hvad jeg har skrevet om denne i min Bog om danske Bøndergaarde, Danmarks Folke-minder Nr. 31.

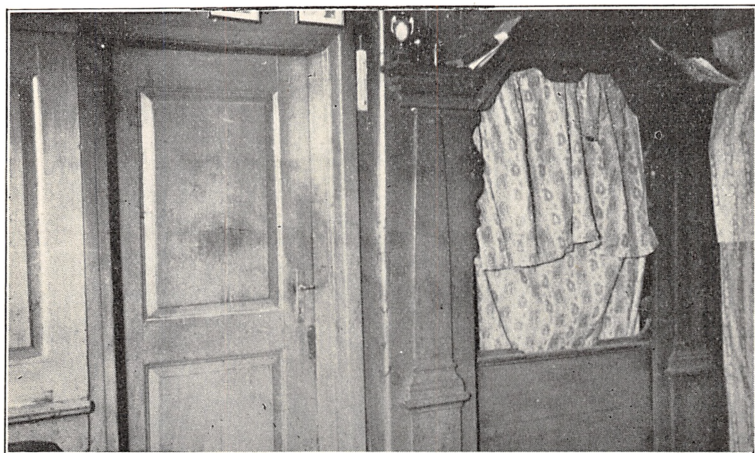
Forinden jeg gaar over til de andre 2

Plantyper, skal jeg vise nogle Billeder af den lolland-falsterske Bondegaards indvendige Rum, og jeg vil da først vise et Billede af en Dagligstue fra en Gaard i Karleby paa Falster. Billedet

9. Dagligstue, Gaard i Karleby F.

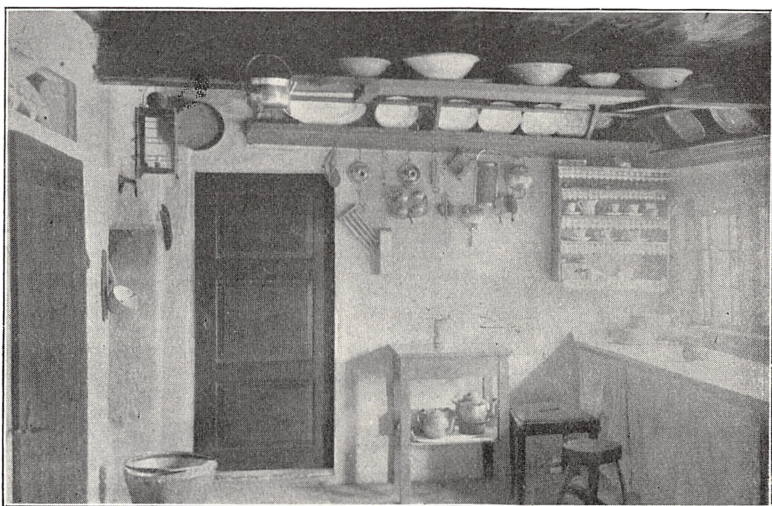
(9) viser et prægtigt Panel, og her ses, at Bordet staar langs Skillerumspanelet, og at Bordenden vender mod Vinduerne; endvidere ser man Vraaskabet i Vindueskrogen. Dette Skab er her ikke noget Stolpeskab, men et ganske almindeligt Vraaskab af en yngre Type. De faste Alkover er nu meget sjældne, ligesom alle gamle Stueinteriører er det paa Lolland. Det næste Billede (10) viser en saadan Alkove fra en Gaard i Nørreby paa Femø. Alkoven paa dette Billede er

10. Alkove, Nørreby, Femø.

den ældste, hvad Formen angaar, af Gaardens to og er sikkert fra Gaardens Opførelsestid, nemlig fra 1748. Den kraftige Indramning er af udmærket dekorativ Virkning. Det samme kan desværre ikke siges om Forhænget, der er af nyere Oprindelse og just ikke fremhæver denne prægtige Stuedetaille. Et Inventar, som jeg endnu ikke har omtalt, og som undertiden hører til den lollandske Stue, var »Skænkeskabet«. Et saadant findes i Folkemuseets Samlinger og er fra 1846. Det har 2 Rum, et fornedet og et foroven med to Døre for hvert. Rummene er adskilte ved en Skuffe, hvorover er malet: Lev Varlig, Tær sparli, Tiden er Farli, Døden kommer Snarlig. — Vi vil derefter forlade Dagligstuen og se, hvorledes Køkkenildstedet er indrettet. I et Hus i Thoreby

er Arnen opbygget af Kampesten, og i Hjørnet staar en Trefod med en Gryde over. Foran Ildstedet er muret en buet Kappe, men dette er noget usædvanligt. Paa Bagvæggen er Indfyringen til Bagerovnen. De lollandske Køkkener kunde være hyggelige Rum, som det ses af næste Billede, der viser et saadant Køkken fra Skelstrup i Hunseby Sogn, tæt uden for Maribo (11). Her findes en Ræk under Loftet til Tallerkener og en Ræk paa Væggen til Kopper,

11. Køkken, Skelstrup, Hunseby Sogn.

samt Hylder under Loftet til Mælkefade. Desværre findes ikke her det gamle Inventar »Kanderækken« eller »Fadrækken«, som endnu kan findes i hvert Fald i falsterske Køkkener, og som er en Afløser af det ældgamle Kande-bord, som bestaar af en lav Underdel, der kan være forsynet med Døre og hvori gemtes Gryder og Pander, medens den øverste og smallere Del er indrettet som Tallerkenræk til Husets Tin- og Lertøj. I gamle Køkkener fandtes undertiden et saakaldet »Tallerkenhus«, indrettet til Træ- eller Tintallerkener. De er nu vistnok aldeles forsvundne.

Vi gaar nu over til Bryggerset, og næste Billede (12) viser et saadant fra en Gaard i Taars. Bryggerset synes her at

have været indrettet som Køkken, og derfor ser vi, at der findes Grue i Skorstenen. Af gammelt Inventar ser vi her »Gaasebænken« med sine Skodder med hjerteformede Aabninger. Bag Skodderne anbragtes Gæssene i Rugetiden.

Afløseren af den ældste lollandske Type frembyder kun liden Interesse, og jeg skal kun anføre, at Professor Begtrup i sin Agerdyrkningens Tilstand, som udkom i 1806, skriver, at Stuehuset kaldes Ahlhuset og rummer Køkken

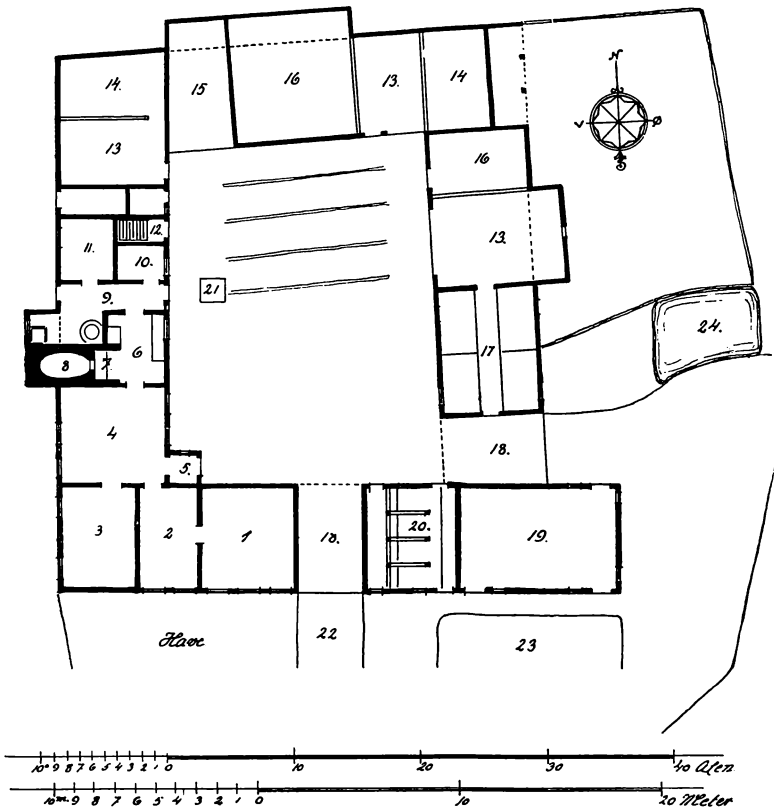

12. Bryggers i Taars, Taars Sogn.

og Bryggers med Pige-kammer, Forstue og Dagligstue med tvende Alkover eller indklædte Senge, der undertiden kan ligge i et Udskud, som forlænges hen for Storstuen og her er indrettet til Sulekammer. Staldlængen har Udskud i hele sin Længde og har en Skærelø i Midten med Hestestald paa den ene Side og Kostald paa den anden. De to Ladehuse har en Lo i Midten og en Lade paa 4 Fag paa hver Side af Loen. Bygningerne var ikke sammenbyggede, men »efterhaanden som Bondens Vilkaar tiltager, bygges Udskudene sammen og derudi indrettes de saakaldte *Krog-lader*«, skriver Begtrup. Endelig gør han opmærksom paa,

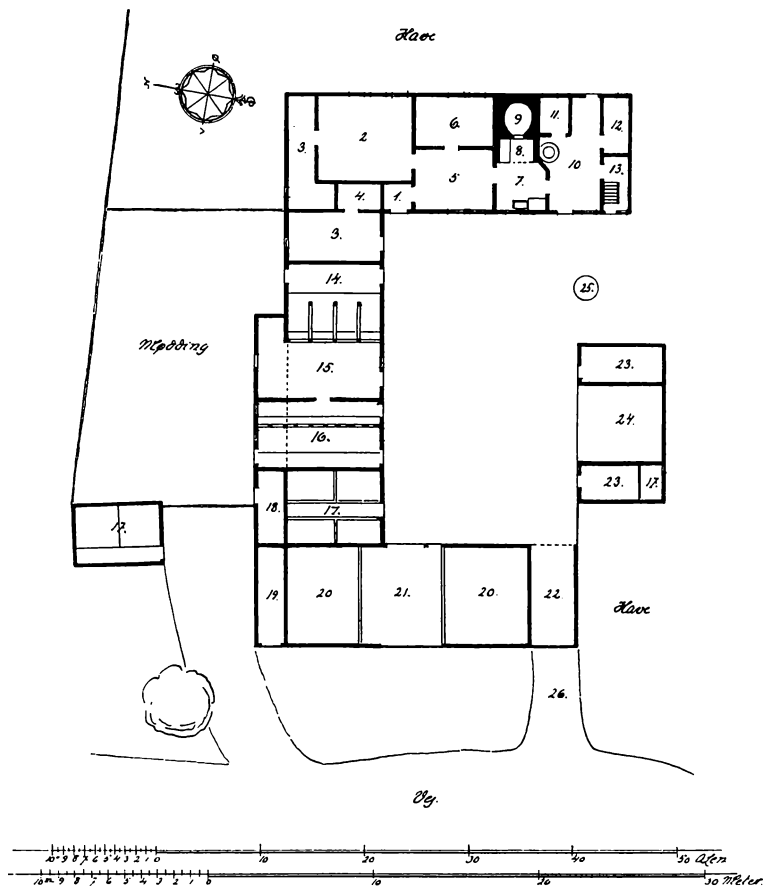
at der paa Baroniet Guldborgland bygges sammenbyggede trelængede Gaarde med Beboelse i den ene korte Sidefløj og Udhusrummene fordelte paa den længere Midterfløj og den anden korte Sidefløj. Samme Art Bygninger byggedes ved Udskiftningen paa Baroniet Lehn i Sydfyn.

Den tredje lollandske Type ses paa næste Billede (13), der er en Grundplan af en Gaard i Vanthore i Nysted Landsogn. Her er Beboelsen henlagt til Gaardens sydvestre Hjørne og findes altsaa baade i Vest- og Sydlængen, og i denne sidste findes tillige Indkørselsport og Staldene. I Udlængerne er

13. Gaarden Matr. Nr. 6, Vanthore, Nysted Landsogn.

1. Storstuen. — 2. Kammer. — 3. Nu Sovekammer. — 4. Dagligstue. — 5. Forstue. — 6. Stegers. — 7. Skorsten. — 8. Bagerovn. — 9. Bryggers. — 10. Pige-kammer. — 11. Spise-kammer. — 12. Loftopgang. — 13. Loer. — 14. Kroglader. — 15. Tærskelo. — 16. Lader. — 17. Svinestil. — 18. Porte. — 19. Kostald. — 20. Hestestald. — 21. Brønd. — 22. Indkørsel. — 23. — Mødding. — 24. Vanding.

14. Matr. Nr. 36a, Thoreby By og Sogn.

1. Forstuen. -- 2. Storstue. 3. Huggehus. 4. Kammer. 5. Dagligstue. 6. Sengekammer. -- 7. Stegers. 8. Skorsten. -- 9. Bageovn. -- 10. Bryggers. -- 11. Kammer. -- 12. Spisekammer. -- 13. Loftgang. -- 14. Hestestald. -- 15. -- Skærelø. 16. Klostald. -- 17. Svinesti. 18. Møddinghus. -- 19. Redskaber. -- 20. Lader. -- 21. Lo. -- 22. Port. -- 23. Brænde. 24. Vognskur. 25. Brønd. 26. Indkørsel.

indrettet de sædvanlige Lo- og Laderum, og her findes de for et Øjeblik siden omtalte Kroglader baade i det nordvestre og nordøstre Hjørne, og en Del af Bryggerset er her bygget ud i en Skynne.

Lolland har dog ikke udelukkende haft firelængede Gaarde; men ogsaa trelængede sammenbyggede Gaarde har været almindelige, selv om de danner Mindsteparten af Gaardene i Byerne. En saadan gammel Gaard fra Thoreby ses paa næste Billede (14), men Gaarden er her ved et lille,

senere opført Udhus paa Vej til at blive firelænget. Ved denne Gaard ligger Beboelsen med Gavlene i Nord og Syd, hvad der ikke er almindeligt, idet Stuehusene for det meste ligger solret, altsaa med Gavlene i Øst og Vest. Stuelængen er her ret bred, og Dagligstuen er delt i en Stue og et Sengekammer. Ildstedet er det sædvanlige med aaben Skorsten, Gruen, Bagerovn og Bryggerkedel samt Stueovn. Staldene er her indrettet i Nordlængen, og Udsættet begynder ved Hestestalden og er ført igennem, forbi Vestlængen, der er indrettet til Lo og Lader samt Indkørselsport. Foran Udskudet ligger Møddingen, og længst til venstre begynder Haven, der altsaa her, efter lollandsk Skik, ligger op til Møddingen. I Stuehuset til denne Gaard fandtes et Vindue med 20 blyindfattede Ruder.

Vi har nu set paa de lollandske Gaarde og vil derefter se lidt paa Husmandsstedet. Det er enten vinkelbygget eller enlænget, og jeg skal i de følgende Billeder vise et saadant Husmandssted fra Taagense. Da det er forbavsende faa Indsamlere af Folkeliv- og Skikke, der arbejder med selve Byggeskikken, og da det især synes at virke afskrækkende

15. Hus i Taagense, Nordsiden.

at tegne Grundplaner, vil jeg forme min Fremvisning af Huset som en Antydning af, hvorledes en saadan, skal vi sige »Husundersøgelse« bør foretages. Husets Nordside ses paa næste Billede (15), og vi faar straks Lejlighed til paa vor medbragte kvadrerede Noteblok at nedskrive nogle Oplysninger om Husets Ydre. Huset har altsaa i Overensstemmelse med lollandsk Skik hvidtede Vægge og Straatag. Gavlen er

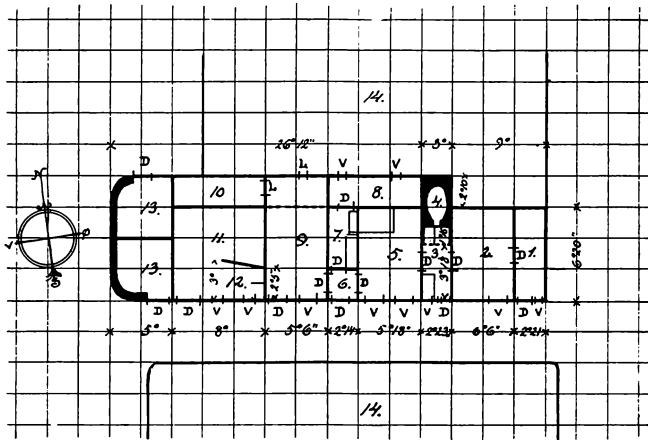
16. Hus i Taagense, Sydsiden.

den karakteristiske Halmgavl med det stærke Fremspring fornedden, som støttes af Skraaknægte mod Undergavlens Tømmer. Over Halmen paa Gavlen findes et vandret Bræt, der her kaldes »Skydebræt«, anbragt for at skyde Vandet ud fra Gavlen over Halmen. Den øverste Gavltrekanter er lerklinet og har udvendig været beskyttet med lodrette Bræder. Paa Rygningen findes Røntræer, og vi bemærker, at der findes Udskud paa Nordsiden. Paa ovenst. Billede 16 ser vi Sydsiden og Husets vestlige Ende. Vi gør vore Bemærkninger om Husets forskellige Vinduesstørrelser og Dørhøjder; endvidere noterer vi, at Udsættet er ført rundt om

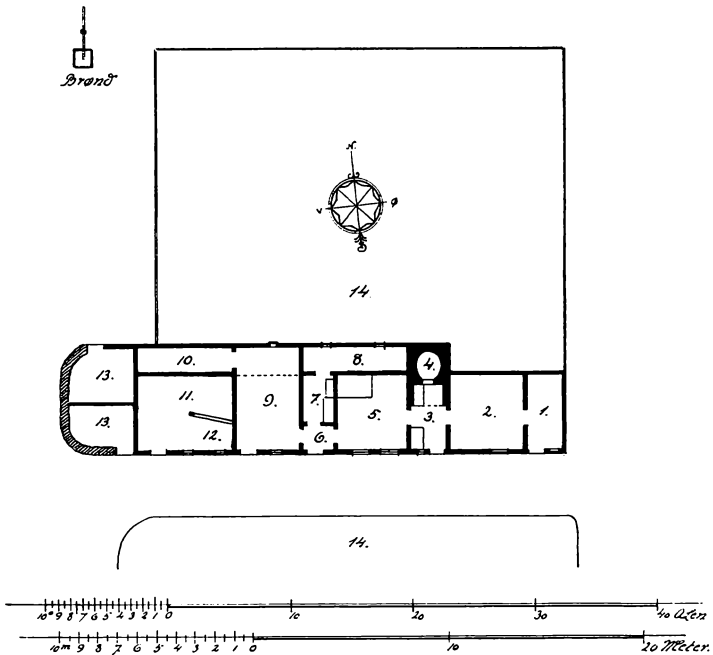
Vestgavlen og er opført med Kampestensvægge. Gaar vi ud paa Engen Vest for Huset, finder vi Brønden med Brøndvippen.

Vi ser nu nærmere paa vort Hus i Taagense og bemærker, at det bestaar af i alt 14 Fag, hvoraf der er Udsæt for de 11 Fag. Vi tegner derefter paa vort kvadrerede Papir Husets Omrids op, saaledes som det ses paa næste Billede (17). Dernæst gaar vi, naturligvis med Ejerens Tilladelse, ind i Huset og begynder fra Øst til Vest at afsætte Skillerummene, som vi ser det paa Billedet forneden (18). Hver af Kvadrat længderne angiver et Fag, ogsaa kaldet »Spænderum« eller »Væggerum«, det vil sige Afstanden fra Stolpe til Stolpe, og Rummene er: Yderst mod Øst et Fag Huggehus, 2 Fag Østre Stue, 1 Fag Køkken med Skorsten og Bagerovn, der gaar ud i Udsættet, 2 Fag Dagligstue, 1 Fag Forstue med bagved liggende Kammer, 2 Fag Tærskelo, 3 Fag Lade med Staldplads til 2 Køer og 2 Fag kampestenssat Udsæt længst mod Vest til Brændsel. Er vi naaet saa vidt, indsætter vi Døre og Vinduer i Planen og betegner en Dør med et D og et Vindue mod V samt en Lem med L. Dernæst maaler vi med en Tommestok Maalene paa Rummene, enten i Alen eller Meter, baade Bredde og Længde, og indsætter dem paa Tegningen, som vi ligeledes ser paa Billedet foroven. Vi anbringer Numre i Rummene og skriver Rumbetegnelsen op paa en Nummerliste, helst med de gamle Benævnelser, som vi faar opgivet af de ældste bosiddende Folk paa Stedet eller i Byen. Vil vi gøre det særlig godt, maaler vi Havens Længde og Bredde, angiver Brønden samt skriver Dør- og Vinduesmaal op paa en Fortegnelse, der f. Eks. bærer Overskrift: Dør- og Vinduesmaal, Sydside. Fra Vest til Øst (eller omvendt), hvorefter Maalene følger paa Række, f. Eks. som her $D = 1^{\circ} 4''$, $D = 1^{\circ} 5''$, $V = 17''$, $V = 15''$, o. s. v. Man skal ikke være bange for at maale i Alen og Tommer, da vi jo maa huske paa, at disse gamle Bygninger er opført ved Brugen af dette Maal, og at man dengang levede i lykkelig Uvidenhed om Meter og Centimeter.

Har vi nu gjort dette, bør vi notere, hvilke Gulve der

17—18. Huset, Matr. Nr. 22 af Taagense, Nysted Landsogn.

1. Huggehus. — 2. Østre Stue. 3. Køkken og Skorsten. 4. Bageovn. 5. Dagligstue med Seng. — 6. Forstue. 7. Kammer med Skabe osv. — 8. Udsætrum. — 9. Tærskelo. 10. Udsætrum. 11. Lade. 12. Kostald. 13. Brændsel. 14. Haven.

findes i Rummene, og hvilke af Rummene der har Loft, og hvad disse Lofter bestaar af. Endvidere maa man ikke glemme Ejerens Navn, By og Sogn, samt helst se at faa opgivet Matr. Nr. og hvor megen Jord der hører til Huset. Paa Billedets nederste Tegning ses den rentegnede Plan. I Almindelighed er det ikke svært at tegne en saadan Plan, og samme Metode kan i de fleste Tilfælde anvendes overfor mere udviklede Opgaver som sammenbyggede Gaarde og Huse; man bliver blot her ofte nødt til at tage Maal langs Gaardspladsernes 4 Sider og et Maal fra et Hjørne i Gaardfirkanten til et modstaaende Hjørne i samme Firkant, altsaa hvad vi i Geometri kalder et Diagonalmaal.

Af andre Bygninger, der ikke egentlig tilhører Bøndergaardene, men har været uundværlige for disse, skal jeg nævne Stubmøllerne. Af disse er der ikke mange tilbage paa Lolland. Jeg skal fremhæve Kappel Stubmølle, der eksisterer endnu og er en virkelig smukt bygget Mølle, hvorpaa Taget er tækket med Straa, hvad der er en Sjældenhed i Nutiden. Til Slut skal jeg blot gøre opmærksom paa de gamle, smukke Haver, der findes ved de lollandske Bøndergaarde og Huse. Haveanlæg er gamle paa Lolland; allerede i »Laalands Vilkaar« fra 1446 træffer man Paabud om at anlægge Humlekuler og plante Ymper, Æble og Pære inden næste Sct. Hans Dag. — Der er meget at tage op for den, som vil gøre et Arbejde i denne Sag, dels med at tegne forskellige Grundplaner af de mest karakteristiske Anlæg, der kan forefindes i nydelige geometriske Mønstre, dels med at give en Fortegnelse af Plantearterne og en Beskrivelse af Anlæggene. Kunde der saa desuden blive taget noget kraftigt fat paa Undersøgelsen af Grundplaner og Byggeskik af de faa endnu resterende gamle Gaarde, hvortil det Museum, jeg har den Ære at tjene, nemlig Dansk Folkemuseum og Frilandsmuseet i Lyngby, gerne yder Raad og Vejledning, saa vilde der, om end i sidste Øjeblik, kunne gøres et fortjenstfuldt Arbejde og dannes et værdifuldt Minde om gammel lollandsk Byggeskik og Bondekultur.

(Hovedparten af Billederne taget ved Nationalmuseets, Resten ved Maribo Stiftsmuseums Foranstaltning). Red.

Lollands mytiske Folkesagn.

Af Hans Ellekilde.

(Hovedmassen af Lollands Folkesagn er endnu utrykte. De findes i Dansk Folkemindesamlings Samlinger, især følgende Kapsler: 1906/23: (Originaloptegnelser), 1906/28 I, 1906/28 II og 1906/28 III (Afskrifter af mytiske Sagn, historiske Sagn og Sagn om kloge Folk og Hekse), 1906/31 (Hellige Kilder), 1923/16 (Mine Thorsens Samlinger), D. S.² (E. T. Kristensens utrykte 2den Række af Danske Sagn, ordnet efter Sagntyperne i Danske Sagn I—VII 1892—1901). Inden for de enkelte Kapsler er Sagnene ordnet topografisk, saaledes at hvert lollandsk Sogn har sit eget Nummer; Sognefortegnelsen er trykt i Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbøger 1922 S. 42—43. I de trykte Kilder findes de lollandske Sagn meget spredt, dels i Sagnsamlingerne fra hele Danmark, dels i topografisk-historiske Værker vedrørende Lolland og Falster. Blandt de første kan fremhæves Thiele: Danske Folkesagn I—IV 1818—23 (cit. Th.¹ I—IV) og den udvidede Udgave Thiele: Danmarks Folkesagn I—II 1843 (Th.² I—II); J. Kamp: Danske Folkeminder 1877 (cit. Kamp); Skattegraveren I—XII 1884—89 (cit. Sk.), E. T. Kristensen: Danske Sagn I—VII (cit. D. S.), Fra Dansk Folkemindesamling I 1908 (cit. D. F. S. I); Evald Tang Kristensens Æresbog ved H. Ellekilde 1923 (cit. Æresbog); Aug. F. Schmidt: Danmarks Helligkilder 1926 o. fl.

Blandt de topografiske Arbejder kan fremhæves P. Rhode: Samlinger til de danske Øers Lollands og Falsters Historie I 1776 (cit. Rhode); J. J. F. Friis: Samlinger til de danske Øers Laalands og Falsters Historie af P. Rhode. Med en Deel Forandringer, Tillæg og Rettelser paany udgivne I 1859 (cit. Friis); T. Trojel: Gamle Efterretninger om Fuglse Herred i Lolland af utrykte Haandskrifter 1811 (cit. Trojel); Wichfeld: Fortidsminder fra Eggen om Mariebo Sjø 1862; C. C. Haugner: Gamle lollandske Kirker (cit. Haugn. Kirker); C. C. Haugner: Gamle lollandske Gaarde (cit. Haugner: Gaarde); C. C. Haugner: Nørre Herreds Historie, Topografi og Statistik 1922 (cit. Haugn. III); samme: Sønder Herreds Historie, Topografi og Statistik 1924 (cit. Haugn. IV); Lolland-Falsters historisk Samfunds Aarbog 1913 ff. (cit. L. F. Aarb.); Thorkild Gravlund: Dansk Folkekarakter 1919, Dansk Bygd II 1922 o. fl.

Lolland er en sagnrig Ø, hvis Sagn vi ikke kender, eller som vi i al Fald ikke kender i tilstrækkelig Grad. At Lolland er sagnrigt, kan vi skønne af den Mængde Sagn, der kendes fra enkelte lollandske Sogne — som Halsted mod Vest, Thoreby og Kettinge mod Øst; vi kan takke Optegnere som C. P. Fugl i Ø. Nordlunde, som Mine Thorsen fra Vester Karleby og som Gaardejer Christen Ringsing i Nagelsti for, at vi kender Lollands Folkesagn saa godt som vi i det hele taget gør; men til Gengæld er der lollandske Sogne, især i Sønderherred, hvorfra vi saa godt som ingen Sagn kender; jeg kan kun opfordre Folk fra Lolland til at raade Bod paa denne Mangel ved at optegne Sagnene til D. F. S. Det er nok Umagen værd, de lollandske Sagn er ikke flade og jordbundne, som vi fremmede maaske vilde vente; de kan snart være fulde af Gru, som Østersøen, naar den rejser sig i Vælde og stormer ind over Landet, snart saa idyllisk milde, som Smaalandsøen en solbeskinnet Sommerdag.

Inddeling af Sagnene. De lollandske Sagn falder lige som de øvrige danske Sagn i to Hovedgrupper: de *mytiske* Sagn og de *historiske* Sagn. De mytiske Sagn eller de overnaturlige Sagn handler om de mægtige mytiske Væsener, der griber ind i Naturens og Menneskenes Skæbne og om Menneskers Forhold til disse Væsener; de historiske Sagn genspejler de Oplevelser, der ned igennem Tiderne har gjort stærkest Indtryk paa det lollandske Folks Bevidsthed. Til de historiske Sagn hører bl. a. Sagnene om Røverne i Tirsted (S. 172), Sagnene om de Frejlev Skalke o. m. fl. Grænsen mellem de to Sagngrupper er ikke fast; meget hyppig kan der blive fortalt mytiske Sagntræk om historiske Personligheder (Borchard Rud, sml. S. 162); omvendt kan mytiske Sagn i Tidens Løb omdannes til »historiske« Sagn uden overnaturligt Moment (Hans Daniel Ahlefelds Landeværn, se S. 167).

De mytiske Sagn falder i tre Hovedgrupper: 1) Sagn om naturmytiske Væsener (herunder Højfolk, Nisser, den vilde Jagt o. s. v.), 2) Sagn om Dødningevæsener, 3) Sagn om magtejende Mennesker (kloge Præster, Troldmænd, Hekse). Hertil kommer som 4. Gruppe den lavkristelige

Mytologi (Sagnene om Fanden o. dsl.). Et Fællestræk for alle disse magtejende mytiske Væsener er, at de har Magt til at forvandle sig til Dyr. (Nissen saaledes til Kalv, Aamanden til Hest, det onde Genfærd eller Fanden til sort Hund, Heksen til Hare o. s. v.).

1. *Naturmytiske Sagn. Tilblivelsessagn.* (De geologiske Sagn). Vi bør begynde Oversigten over de mytiske lollandske Sagn med Sagnene om, hvorledes Lolland er blevet til. Den sidste store geologiske Begivenhed, at Landet mellem Lolland og Tyskland er sunket i Havet, er ikke helt glemt i Sagnene. I Birket har man Forestillinger om, at et helt Kirkesogn er sunket i Havet mellem Fejø og Lolland som Følge af Folkenes Ugudelighed; de havde ladet Præsten paa Fejø give en udklædt Gris Alterens Sakramente. (1906/23: 744). Det hedder sig, at Nakskov engang skal synke, naar der er flest Mennesker i den; derfor maa der ikke blive holdt Marked i Byen (D. S. III Nr. 1449).

Paa Sydsiden af Lolland fortælles der Sagn om Trolden fra Østersøen, der vilde ødelægge Lolland.

Han tog Jord i en Sæk for at begrave Lolland derunder; derved fremkom Rødbyfjorden. Men en god Nisse, der vidste om Troldens Ondskab, listede sig til at stikke Hul paa Sækken, og derved faldt den Sandbanke ud, hvorpaa Ringsebølle Kirke siden er bygget. Alt som Trolden gik, sivede Jorden ud og dannede Bakkedraget gennem Højbygaardsegnen. Men da Trolden kom til, hvor nu Fuglse Kirke ligger, indhentede Nissen ham, og det lykkedes ham at skære Bunden ud af Sækken, og herved fremkom Kirkebakken i Fuglse. (Haugner: Gl. Kirker S. 42 efter Købmand Ole Svendsen i Rødby). Trolden blev saa rasende, at han for i Flint; da Kirken siden blev opført paa Bakken, blev den forstenede Trold henlagt som Smudssten foran Kirkedøren, og her gjorde han Tjeneste i mange Aar. (1923/16: 756). Sagnet fortælles ogsaa saaledes, at da Trolden naaede Fuglse og saa, at der ikke var ret meget tilbage i Sækken, slængte han det sidste ud og sagde: »Her, hvor jeg lægger denne Jord, skal ingen levende faa Ro til at bo«. Det kom de heller ikke til, her blev Fuglse Kirke bygget. (Sk. XI Nr. 50). Fuglse er Midtpunktet i det gl. Fuglse Herred; Sagnet udtrykker Fuglse Tingalmues gamle Syn: Mod Trolden fra Østersøen har vi lykkeligvis en god Land-

vætte til at væрге os (sml. S. 65); derfor fik han ikke Held i sit Forsøg paa at lægge os øde; vor Guddoms opholdende Kraft er stærkere end vor Fjendes ødelæggende Kraft. Ved Kløgt og Snildhed sejrer vor Landvætte over Havjættens raa Voldsmagt og gør hans onde Anslag til intet.

Musse Herred, det store Herred ved Guldborgsund, har ogsaa sit ejendommelige Tilblivelsessagn. Paa Lollandskysten ud for Grønnæs i Frejlev ligger en Mængde store Sten; derimod ligger der ingen paa Falsterkysten. Det forklares saaledes af Sagnet, at Kong Grønnæs var i Krig med Gedserkongen; Kong Grønnæs lod Gedserkongen kaste alle sine Sten fra sig uden at gøre Gengæld; men da Gedserkongen ikke havde flere Sten, vadede Grønnæskongen over Guldborgsund og slog Gedserkongen ihjel (1906/23: 798 Th. Gravlund, sml. Dansk Folkekarakter 1920 S. 345). Vi ser, at ogsaa i Musse Herred klarer Lollænderen sig over for Overmagten ved Snildhed.

En Række østlollandske Kæmpesten tænkes kastede af Trolde paa Falster. Det gælder saaledes »Den hvide Mær« paa Priorskov Strand, der skal være kastet af en Trolde i Væggerløse mod en Trolde i Thoreby (1906/23: 789 C. Ringsing), og en Sten paa Frejlev Mark, som er kastet af Kongen i Nykøbing efter Nysted Kirketaarn (Da. Folkekarakter S. 345); der var Mærker af 10 Fingre og et Knæ i den (1906/23: 798 K. Toxværd). Ogsaa Trolde paa Østersøens Kyst kaster Sten. Troldestenen paa Bjerre Mark er kastet af Trolde paa Stranden mod Taagerup Kirke, men den naaede ikke saa langt som den skulde (1906/23: 752). Ogsaa Dødsmostenen i Dødsmosen ved Ø. Ulslev, Lollands største Sten, er kastet af Trolde ved Østersøen efter Nysted, men den var for tung og naaede ikke saa langt som Meningen var (23: 798 Th. Gravlund). Paa Fejø ligger der en Kæmpesten, Dørstenen, kastet af en Trolde paa Ravnsby Bakke efter Fejø, endnu er der Mærker i Stenen af hans fem Fingre (1906/23: 769).

Disse ensformige Sagn har Interesse som Lævn af noget af vor ældste bevarede danske Digtning. De er fra først af digtet af et Folk, hvem det var naturligt at møde deres

Fjender ikke med Vaaben af sleben Flint eller Metal, men med selve den naturlige, utilhugne Sten. Ligesom vi, har vore Oldefædre for Tusinder af Aar tilbage prist de gode gamle Dage, hvor der levede et Kæmpefolk, der med deres Hænder kunde slynge Stene, vi Nutids Svæklinger næppe kan rokke, og som med kraftig Haand kunde sætte Fingermærker i den haarde Kampesten. Det var for dem en ganske udmærket Forklaring af, hvorfor de store Kæmpesten laa saadan her og der, og hvorfra de mærkelige Revner og Fordybninger i Stenene stammer.

Dyrkelsessagn. (Arkæologiske Sagn). Om en af de lige nævnte Sten, Troldestenen paa Bjerre Mark i Taagerup Sogn, fortælles der, at den vendte sig, naar den lugtede varmt Brød; og at man kunde høre de smaa Børn græde nedenunder. Storcken hentede nemlig de smaa Børn der (1906/23: 752). Det lyder blot som Spøg og Løjer og Børnevrøvl, men jeg nærer ingen Tvivl om, at barnløse Mødre i gammel Tid har ofret nybagt Brød til Troldestenen for at faa smaa Børn. Fra Samsø kender vi nemlig, at Børnene ofrer Brød paa Dyvelstenen Nord for Nordby for at faa en lille Broder eller Søster (D. F. S. II S. 12). I Vendsyssel kaldes en stor Sten, der vender sig, naar den lugter, at de bager i Stavad, skæmtende for Stavads Kirke (Grønborg: Opt. paa Vendelbomaal S. 132). Den betegner med andre Ord det Sted, hvor de tilbageblevne Stavadboere endnu i kristen Tid udfører deres gammeldags hedenske Gudsdyrkelse med Offer af nybagt Brød til Stenens Vætte, for at han skulde sørge for Frugtbarhed og Grøde. Morsomt nok har vi fra 1624 Vidnesbyrd om en kristen Stendyrkelse, sikkert i umiddelbar Fortsættelse af den tidligere hedenske Dyrkelse af Stenen med Frugtbarhedsoffer af Mad. Præsten Hr. Jacob Jacobsen i Østofte fortæller nemlig, at der i Byen Langet fandtes en bred Sten, oplagt paa nogle andre Stene. som kaldes Alterstenen. Det var en gammel Tale hos Bymændene, at før Østofte Kirke blev opbyggt, holdtes der Messe og Gudstjeneste ved denne Sten, og det hellige Sakramente uddeltes, og efter gammel papistisk Vis viedes deres Mad paa denne Sten. Det fortæltes ogsaa

om Alterstenen, at for mange Aar siden vilde en katolsk Præst, Hr. Peder, age Alterstenen hjem for selv at have Nytte af den, og han lod 6 Heste spænde for en Sluffe, men da de kom uden for Langet By, hvor den hørte hjemme, blev Stenen saa tung, at de ikke kunde slæbe den; men da man saa spændte 2 Stude for for at drage den tilbage til sin gamle Plads, kunde de let trække den (Trojel: Gl. Efterretninger om Fuglse Herred. II, S. 22).

En særlig Hellighed knytter sig til Dødsmosestenen ved Dødsmosen i Ø. Ulslev. Sagnet fortæller, at da Højfolket forlod Lolland, samlede de alt det Sølv og Guld, de i Aarhundreder havde ophobet i Højene, og sænkede det ned ved Dødsmosen; de hentede en stor Sten op fra Bunden af Maribo Sø, saa stor, at en forspændt Høstvogn kan vende paa den, og lagde den over Skatten. Den ligger for noget, den ligger for noget, hedder det i Folkemunde (1923/16: 795, Emma Madsen). Hvad den ligger for er, tror jeg, at bevare Lollands Guldskat, til engang Lolland for Alvor kommer i Nød; derfor maa der ikke graves efter den Skat af Enkeltmand, den tilhører Lolland som Helhed. Hvad Dyrkelsen af Helligtræer angaar, saa findes i næsten hver eneste Landsby i det sydøstlige Lolland, Musse og Fuglse Herred, et Bytræ midt i Byen, som der blev holdt Fest ved paa Midsommerdagen. I Frejlev hentede Karlene de unge Piger, der havde været ude at malke ved Grønnæsled, og førte dem med Musik tilbage til Frejlev By. Pigerne hængte Kranse, de havde bundet, op omkring Midsommertræet, og saa dansede de af Hjertens Lyst omkring Byens Træ. Lignende Fester har der været holdt rundt omkring i Sydøstlolland, særlig smukt i den lille By Bursø, Syd for Maribo Sø (Gravlund: Dansk Bygd II, S. 122, 128). Bytræet for den hele By er en yngre Dyrkelsesform for den især i Smaaland bevarede Dyrkelse af Gaardens Træ, Vårdtræet, som Barselkvinderne favner i Barnsnød for at faa Forløsning, og som man ofrer Mælk eller Øl til, for at bevare Sundheden hos Gaardens Folk, ikke mindst de spæde Børn. En Udløber af denne Vårdtræeforestilling har vi bevaret paa Vestlolland. Paa Herregaarden Gammelgaards

Mark staar der et gammelt Pæretræ, der ikke maa fældes, saa gaar Godsejeren fallit. I Østlolland hedder det, at der paa Kæmpehøje altid skal gro Hyldetræer. Ingen kan sige hvorfor, men Reglen overholdes næsten overalt. Grunden turde være den, at Hylden er det gamle, danske Helligtræ, hvis kvindelige Vætte, Hyldefruen eller Hyldemor, har været Genstand for ivrig Dyrkelse i hele det gamle Danmark, Skaane ikke mindre end de danske Øer, paa Grund af Hyldens Lægedomskraft. I Lyndby i Hornsherred har man i gamle Dage hver Lørdag Aften hældt en Spand Kernemælk paa et Hyldetræ, saa vilde man faa bedre Smør af Mælken (Aarb. for Københavns Amt 1924, S. 20). Fra Lolland kendes endnu kun den negative Side af Dyrkelsen, at Hylden paa Gravhøjen skal skaanes og ikke maa forulempes.

Heller ikke *G r a v h ø j e n*, hvor Hylden staar, maa naturligtvis forulempes. En Gaardmand og en Husmand fra Bregninge vil udgrave en Høj med Stendysse og Hyldetræ, hvor en Herremand til Bramslykke, Sunnetyge Maglussen, skal være begravet med Ridetøj af Guld. De fik Overliggeren væltet fra og Hylden fældet og kørt hjem til Husmanden til Brændsel. Næste Morgen klager Husmanden over den forfærdelige Nat han har haft med Uro og Tummel i Huset. Gaardmanden slaar det hen som Snak og siger, at de skal fortsætte; men næste Nat blev det lige saa galt for Gaardmanden, og han lovede sig højt og helligt, at det skulde blive oprettet, hvad der var gjort galt, saa vidt det stod i hans Magt. Ved Naboernes Hjælp fik de Overliggeren løftet paa Plads igen og lagt til Rette paa Sidestenene; Hylden var hugget i Stykker til Brændsel af Husmanden, men Røden blev kørt ud til Højen igen og gravet ned og groede ogsaa og har staaet der siden. Efter det fik de ingen Forstyrrelse senere hen om Natten (D. S. I² A 37: 799). Tankegangen i Sagnet er den almindelig danske, at man skal genoprette den Ulykke, man har gjort paa Oldtidsmindesmærkerne, før man igen kan faa Fred. Fra den stik modsatte Side af Lolland har vi et Sagn, der belyser den positive Side af Forholdet til Højens Vætter.

En Bonde, der boede i Sandbjærg, Lille Løjtofte Sogn, hørte en Aften nogle spæde Skrig inde i Højen og sagde til sin Kone: »Jeg tror rigtig ordentlig, at de faar Smaafolk i Højen«. Da Bondekonen ved Malkningen lukker Stalddøren op for at faa lidt Lysning, saa hun, at der stod en lille Krukke i Halmen; hun kom i Tanker om Smaafolkene i Højen og fyldte derfor Krukken med sød Mælk og satte den paa sin Plads. Næste Dag malkede Køerne dobbelt saa meget som de plejede, og da Krukken saa atter stod ved Stalddøren om Aftenen, saa fyldte hun den igen med Sød-mælk, og det gentog sig hver Aften hele Vinteren. En Aften savnede hun Krukken ved sin Malkning, men hun fik Forklaring paa det, da hun traadte ind i Ølkammeret. Paa Bordet derinde stod den lille Krukke fyldt med Sølvpenge som Betaling for Mælken. (1923/16: 741).

Der er ogsaa Sagn om, at en Bondekone forløser Bjergkonen i Barselnød. Som Betaling faar hun sit Forklæde fuldt af Høvlspaaner; dem slænger hun forbitret bort, hun kender ikke Gavens Værd; en af Høvlspaanerne bliver tilfældig hængende ved Forklædet, og her sidder da en Guldskilling i Stedet om Morgen. Hun leder nu efter de Høvlspaaner, hun taabelig har slængt bort, men de var og blev forsvundne. (D. S. I² A 65: 741 L. Løjtofte).

De fleste andre lollandske Hø j f o l k e s a g n har kun indirekte med den gamle Dyrkelse af Højens Vætter at gøre. Meget udbredt er Sagnet om, hvorledes en Bonde tager Bud med fra Højen til sit Hjem. En Bonde fra Grønnegade kommer paa Vejen fra Nysted forbi Gillehøj; der bliver da raabt til ham: »Sig til Sortøje, at Vittind er død«. Han fortæller sin Kone, hvorledes der blev raabt til ham fra Gillehøj: »Sig til Sortøje, at Vittind er død«. Saa var der en Stemme ude fra Ølkammeret, der svarer: »Hvad! er Vittind død, saa maa jeg skynde mig hjem«. Men han glemmer en stor Kobberkedel under deres Gammelølstønde, og den beholder de i Gaarden og bruger den siden som Bryggerkedel (D. S. I² A 22: 799). Dette morsomme Sagn er knyttet som det typiske Sagn til den Elverhøj i Stevns, der har givet Heibergs Nationalskuespil Navn. Men Formlen er en hel anden end paa Lolland: »Sig til Ade, at Dade er død«; Bjergmanden glem-

mer Guldkedelen, han tapper i, og fra den stammer Velstanden i Elverhøjsbyen Barup i Stevns (D. S. I Nr. 311—12). Rimeligvis har Sagnets Mening ogsaa paa Lolland været at forklare den paafaldende Rigdom i en enkelt Gaard eller By, som kommet fra Højfolkene, men Sagnets Mening er glemmt.

En endnu yngre Sagntype fortæller om, hvorledes et kostbart Klenodie blev røvet fra Højfolkene. Ejendommeligt er Sagnet fra Vignæs.

En Bonde kom en Aften ridende hjem fra Saksjøbing og saa Guldstubbehøj staa paa gloende Pæle og Troldene danse derinde. En Trold rakte ham et Guldbæger og bød ham at drikke; han tog Bægeret, lod som han drak, men kastede Drikken bag over sin Skulder. Hestens Haar blev svedet af, hvor Drikken ramte. Han red nu af Sted med Bægeret, forfulgt af Trolden ind gennem en Kornmark; da han kom ud, blev han skarpt forfulgt af Trolden, til han kom til Byens Led. Da raabte Trolden: »Stat, Gilding«, men Bonden svarede: »Spring, Vrinsker«, og straks sprang Hingsten over Leddet ind paa Bygaden, og Bonden var frelst. Bægret kastede han over Kirkemuren, og om Morgen var det der endnu; det Bæger benyttes som Alterbæger i Vignæs Kirke. (D. S. I Nr. 810).

Dette Sagn forudsætter en ny Opfattelse af Højfolket, den samme som i Folkeviserne: Vætterne i Højen er fjendske Væsener, der vil gøre Mennesker ondt; deres Drik indeholder Gift for det Menneske, der vilde være taabelig nok til at drikke sig i Forbund med Højfolket, naar de holdt deres Gilde, han vilde brændes op indvendig af Edder. Man skylder sine gode fordums Hjælpere Bjergfolkene for, at de b j e r g t a g e r Mennesker. Saaledes siges der i Sandby om en ung Pige, der sporløst forsvandt ved Malkningen, saa at kun Træsko og Malkespand findes, at hun var blevet bjergtaget af Troldene i en Kæmpehøj nær Nakskov Lade-gaards Mark (D. F. S. 1906/28¹: 733). De hjælpende Vætter i Højen paa Gaardens Mark er blevet sammenblandet med og forvekslet med de sikkert fra først af f j e n d s k e Vætter i Skoven, der forvilder Menneskene og gør dem fortumlede i Hovedet — S k o v e n s U v æ t t e r : En Dreng, der havde vovet sig ind i Ridefogedhaven ved Fuglsang, hvor Folk ellers var bange for at komme, var ganske taabelig, da han

kom ud. Han sprang og snurrede rundt, og da de andre vilde have ham fra det, siger han: Ser I ikke alle de pæne Ellepiger, der danser med mig (1906/23: 789). En Dreng, Ejler, var med sin Moder gaaet i Nøbbet Granskov for at samle Brænde. Han havde en Kæp i Haanden, men den kom en Bjergmandsdreng og vilde trække fra ham. Ejler var stum, da han kom hjem igen; det havde Bjergmandsdrengen forvoldt (D. S. I² A 78: 737). En ung Kone i Horslunde lægger sit Barn fra sig paa en Høj i Skoven, mens hun samler Skovjordbær; da hun kommer tilbage igen, saa ligger der en hæsleg, forvokset Skifting i Stedet for hendes pæne Barn (Hist. Arkiv 1888¹, S. 89). Mærkeligst er en Arbejdsmands Meddelelse om, hvorledes han er blevet elleskudt. Han sidder og spiser sin Mellemmad paa en Grøftkant i Christiansdalsmarken; han kaster Blikket hen til en Ellebusk paa en Vold lidt henne, og han ser da en grønklædt Dreng med en Bue i den ene Haand. Straks efter hørte han et lille Smæld, og det for som et smerteligt Sting igennem ham, saa han næsten ikke kunde røre sig. Han forstod, at det var Ellekongen, han havde set, og at han var blevet elleskudt. Han blev meget syg og maatte længe holde Sengen, og siden hen havde han aldrig duet til noget (1906/28¹: 732). Forskellen er stor mellem den Ellekonge, der som Ellefolkens Konge paa Stevns og Bornholm værner sit Land mod udenvælts Fjender, og saa denne ondskabsfulde Pusling, der ogsaa kaldes Ellekongen, men netop derved faar vi maaske stærkest Mod-sætningerne frem mellem Højens Vætter, der normalt er gode, hjælpende Frænder, og Skovenes Uvætter, der normalt er fjendske Væsener, der vil Menneskene ondt.

H u s v æ t t e n. Nær beslægtet med Højenes gode Vætter er Husvætten, vor kære, gamle Ven og Kending, Nissen. Han faar naturligvis paa Lolland sin Julegrød Juleaften som andre Steder i Landet; i Utterslev faar han oven i Købet Sul til, og han danser en Pige til Døde, der synes, at det var for godt til ham og tager det fra ham (D.S. II² B 10: 736). Af de mange Sagn, der fortælles om Nissen, skal jeg kun dvæle ved et enkelt mærkeligt. En Gaardmand i Kettinge havde den Skik, naar det var Tordenvej, at trække en Vogn ud under et stort Æbletræ og lægge noget Halm i den. Det

skulde Nissen have at ligge i, for Meningen var, at Nissen skulde ud af Huset, saa længe Tordenen varede, for at Gaarden ikke skulde brænde. Det var en gammel Tro, at Tordenen trak efter Nissen (D. S. II² B 1: 798). Et Sidestykke til denne Skik kan vi finde hos Lapperne; de jager deres Hunde ud af Teltet under Tordenevej, for at Troidene, der bliver forfulgt af Tordenen og søger Tilflugt i Teltene, ikke skal kunne gemme sig under dem, og Teltet paa den Maade staa i Fare for at blive ramt af Lynet (A. Olrik og H. Ellekilde: Nordens Gudeverden, S. 122). Den almennordiske Opfattelse er jo den, at Tordenen som Troidenes Forfølger og Jætternes Fjende er Menneskenes Ven, der bringer den frugtbargørende Regn. Den sydlollandske Tro, at Tordenen trækker efter Husets Vætte, Nissen, maa da enten betyde en Afvigelse fra almennordisk Opfattelse af Tordenen, eller ogsaa en Opfattelse af Nissen som et ondt, dæmonisk, djævelsk Væsen. Det sidste er snarest Tilfældet; dels stemmer denne (ganske uoprindelige) Opfattelse af Nissen godt med en Række lollandske Sagn, hvorledes man søger at blive af med de ondskabsfulde og drillende Nisser, dels har vi et lollandsk Sagn, der tydeligt viser os Tordenen opfattet som Menneskenes Ven.

En Bonde fra Stokkemark kører en stille stjerneklar Foraarsnat hjem fra Nakskov. Paa Hellinge Hede saa han sig pludselig omstraalet af et vidunderligt klart Lys. »Sandelig«, siger Bonden til sig selv, »Kornmoden slaar«. »Jeg slaar ogsaa«, sagde en mild, men fast Stemme. Bonden saa, at der sad en Skikkelse ved hans Side, der bød ham melde Provst Atke i Stokkemark, at Gud haardelig vil straffe ham, fordi han selv svælger i Overflod, mens hans Medhjælpere og de fattige lider Nød. Atter slog Kornmoden, og Skikkelsen forsvandt i et Lysskær. Bonden bragte Bud til Provst Atke, der lod ham stævne for Provsteret, hvor han blev dømt til at staa aabenbart Skrifte og betale 2 Rigsdaler i Mulkt, fordi han havde bragt Historier, han havde hørt af et Spørgelse, i Omløb. Men siden da blev Bonden stadig kaldt Vorherres Kusk. (1923/16: 725, sml. Rhode 281, Friis 211).

I Kornmodsglansen ser den lollandske Bonde Gud ved

sin Side og bringer trohjertig hans Bud om til Provst Atke, han opfatter ikke Tordenen som noget fjendtligt, men som de undertrykte Menneskers Ven.

Goen (folkelig Odinsdyrkelse). Faar vi end af disse sidste Sagn et lille Glimt af Lollændernes gamle Tordentro, saa bevarer Sagn og Skik ganske anderledes udprægede Minder om deres folkelige Odinsdyrkelse. I Mands Minde er Odin blevet dyrket i det østlige Lolland under Navn af Goden eller Goen; det sidste Neg eller i det mindste de sidste Straa paa Marken har man ofret til Goen og lige saa det sidste eller de sidste Æbler paa Træet. Det sker enten saaledes, at et Kornneg bliver stoppet ned i en Agerren (Frejlev), at de allersidste Straa, saa meget som nogle faa Haandfulde, rives sammen ved Indkørslen af det sidste Læs, og skal ligge til Goen (D. S. II² C 5: 801, Herridslev), eller ogsaa lod man de sidste Straa staa uhugne til Goen (1906/23: 789, Grænge).

Goen kommer paa Besøg i Julen, han kommer ridende Lillejuleaften paa sin hvide Hest og forbliver som Gæst, indtil Julen er forbi (1906/23: 784, Rørbæk, sml. II² C 3: 797). Det er nok Goen, det handler om, naar det i Frejlev siges, at Juleaften maa der aldrig hænges for Vinduerne, for naar St. Knud kommer paa sin hvide Hest og rider Julen ind, skal han have Lov til at se ind til alle Mennesker (1906/23: 798, A. Vedel). Portene til Gaarden skal være aabne, saa Goen frit kan ride igennem. Det hedder i Landet Sogn, at paa de Steder, hvor Portene staar aabne Kl. 8 Helligtrekongers Aften, saa Goen hurtigt kan ride igennem, ønsker han, at alt maa gaa vel, men paa de Steder, hvor Portene er lukkede, ønsker han ondt (1906/23: 718, Meddeler født i Søllested). I Døllefjelde hed det, at naar man vilde tale med Goen, skulde man Lille Juleaften eller Helligtrekonger stille sig paa et Sted, hvor der var tre Markled i Rad, der blev lukket op til samme Side. Her skulde Goen igennem, og saa kunde man komme frem med sine Ønsker over for ham, og i Reglen blev de opfyldte (D. S. II² C 1: 793). Goens Opgave er at sørge for, at Julehøjtiden helligholdes, og at de forbudte Hverdagsarbejder ikke tages op, før Julen er omme.

I Østerby paa Fejø kom Goen ind et Sted, hvor en Kone bryggede Øl Helligtrekongersaften; han trykkede hendes Haand saa fast i, da hun rakte ham Øllet, at hun aldrig mere kunde aabne den, og han sagde: »Lad mig nu se, at du aldrig mere brygger Helligtrekongersaften«. (D. F. S. I, S. 35).

Goens Hverdagsopgave, om man saa maa sige, er at jage Ellefruer. I Herridslev fortaltes der, at Goen mødte en Mand og spurgte ham, om han ikke havde set Ellefruer. Manden sagde jo, han havde mødt to. »Sagde de noget«, spurgte Goen. »Ja, de sagde Nekko vasken«. Goen red videre paa sin skumsvedte Hest, men det første Sted, han kom til, hvor der var noget Vand, stod han af og vaskede sig, og saa red han igen og indhentede Ellefruerne. Noget efter kom han igen tilbage forbi Manden og havde dem nu begge to bundet sammen ved Haaret, en af dem paa hver sin Side af hans Hest. (D. S. II² C 5: 801).

Nekko vasken er jo Tysk nicht waschen, men det behøver ikke at betyde, at Sagnet er indført fra Tyskland; det sker nemlig af og til, at Folkesagnet lader onde, mytiske Væsener tale Tysk for at karakterisere dem som fremmede og fjendske. Saaledes siger f. Eks. Djævelen i et nord-sjællandsk Sagn til den nysgerrige Bondemand, der har sluppet ham løs, was soll ich machen, was soll ich machen (Thiele II², S. 95).

Af andre danske Egenes Folkesagn, ikke mindst af de sydsjællandske, hvor det er Kong Volmer, der er Jægersmanden, fremgaar det tydeligt nok, at de forfulgte Ellefruer er menneskefjendske, ondsindede, kvindelige Skovtrolde, som Kong Volmer udrydder til Menneskers Gavn (Præstø Amts Aarb. 1920, S. 102), og der er Grund til at tro, at hvis vi havde ældre Overlevering om Goen og hans Jagt fra Lolland, vilde det samme være Tilfældet her. Forestillingerne om Goens Jagt paa Ellefruerne kendes ogsaa fra Fejø; man har her set ham med en ung Pige liggende tværs over sin hvide Hest (D. F. S. I, S. 35). Men her, hvor vi staar ved Vestgrænsen for Goens Magtomraade, og hvor Høstofferet til ham af de sidste Straa ikke kendes, staar han i Fare for at glide over i de onde Væseners Række; man anser paa Fejø hans Julebesøg for uheldbringende, ganske

som Jerusalems Skomagere (1923/16: 769), man tænder paa Femø og Askø det tregrenede Helligtrekongers Lys for at værges sig imod ham (1906/23: 771). I Lollands Nørre Herred kendes Goen vistnok ikke, i Sønder Herred har han været kendt i Landet, men i en underlig forvrænget Skikkelse, han rider baglængs paa en hovedløs, gummibeskoet (!) Hest (1906/23: 718). Ogsaa fra Fuglse Herred er Goen endnu meget lidt kendt, bortset fra Øerne Fejø, Femø og Askø. Saa meget bedre er Goen kendt paa Falster, som Modtager af det sidste Æble eller det sidste Neg. Man plejer at opfatte Goen eller Goden, som han tidligere har heddet, som Dækkenavn for Odin. Ved Dækkenavn forstaar man det Navn, man i Dagliglivet anvender i Stedet for Guddommens eller Mytevæsenets virkelige Navn. (Eksempel herpaa er Ederne »for Katten« i Stedet for »for Fanden«, og »ved Grød« i Stedet for »ved Gud«). Baaede i Tyskland og i Syddanmark siger man Goden, men mener Odin; i Skaane kan man anvende Navnet Noen for Odin.

Denne syddanske Odin, Stormvindens Hersker, der i Julens Tid farer gennem Gaardene, hvor Porten er lukket op for ham, ridende paa sin kongelige, hvide Hest, jagende de menneskeødelæggende, kvindelige Trolde i Skovene, er beslægtet med den gamle, berømte, nordiske Gud Odin, vi kender fra Eddamytologien, men paa den Maade, at Nutidens Folkeoverlevering, der er optegnet omtrent 700 Aar efter Eddamytologien, repræsenterer et ældre, og mere oprindeligt Udviklingstrin, end den Gudernes Konge i Valhals Højsæde, vi kender fra Eddaerne. Hvad der udmærker den syddanske, saa ægte nordiske Opfattelse af Odin er da det, at Stormen i Julens Tid ikke opfattes som fjendsk eller menneskeødelæggende (saaledes som den norske Asgaardsrei), men derimod som menneskeværnende, udryddende de Trolde og Utysker, der vil Menneskene til Livs.

V a n d v æ s e n e r. Den lollandske Folketro om Havets eller Indsøens mytiske Væsener er endnu kun ganske lidt kendt. Vi kender kun et enkelt Havfruesagn. En Havnefoged paa Fejø skød efter en Havfrue, der hvilede paa en Sten Øst for Fejø. Vandet farvedes rødt af hendes Blod;

Havnefogden forfulgtes fra den Dag af store Ulykker (1906/23: 769). I Maribo Sø bor der en Trold, der skal have Offer af et Menneskeliv hvert Aar (d. e.: der skal aarlig drukne et Menneske i Søen); det er ikke saa mærkeligt; samme Tro kendes fra mangfoldige andre danske Aaer eller Søer; det mærkelige er, at Trolden i Maribo Sø særlig lader det gaa ud over de utro Mennesker, af dem kræver han Lykken eller Livet.

En Ridder boler med en anden Ridders Hustru, dræber den besvegne Ægtemand, binder store Sten til Liget, sejler ud med hans Hustru og sænker Liget ned i Søen. Men Trolden steg op fra Søens Bund og tog de skyldige med i Dybet, saa de aldrig kom til Syne igen. Men Dagen efter fandtes Liget af den dræbte med de endnu fastbundne Sten skyllet i Land paa Strandbredden. (1923/16: 703).

Dette Sagn er maaske temmelig nyt og nylavet, men det giver Udtryk for den Gengældstro, der, som vi straks skal se, i ret høj Grad præger baade de dyremytiske lollandske Sagn og Genfærdssagnene.

Dyremytiske Væsener. De dyremytiske Væsener træffes mest i den mod Sjælland vendende Del af Lolland, særlig i Vignæs. Ved Guldborgvejen gaar der en hvid Kat i et Kærdrag, der hedder Gaasevandingen; ved Guldstubhjørnet gaar der en anden Kat med Ildtunge ud af Halsen; i en Ellemose ved Vignæs gaar den jøsse (d. e.: allefarvede) Vædder med de krumme Horn; møder man den paa sin Vej, er der visse Ord man skal sige, ellers kommer man ikke forbi den (1906/23: 786). Den hovedløse Hest og Soen med de 12 Grise, der optræder saa hyppig i andre Landsdele, kendes endnu ikke paa Lolland; heller ikke Helhesten er kendt, og Kirkelammet, som kendes fra saa mange fynske Kirker, kendes endnu kun fra Horslunde (D. S. V² D 3: 737). Derimod kendes der Sagn om, hvorledes tre Malkepiger i Fuglse prøver at ride paa en overnaturlig Hest ud til Malkepladsen, og hvorledes den til Pigernes Skræk vokser og vokser helt op over Piletoppene (Sk. V, 639²). Pigerne tror, det er Nissen, der har drillet dem; i Virkeligheden er det et Vandvæsen, i dette Tilfælde snarest Vandtrolden fra Østersøen (sml. S. 58). I Reglen opfattes paa Lolland den

Slags mytiske Dyr som Genfærd i Dyreskikkelse (sml. S. 58). Saaledes opfattes en opsadlet Hest uden Rytter, der skal vise sig i Slotsgaarden paa Aalholm, naar der forestaar ondt, som Genfærdet af Lensmanden Johan Frille. I levende Live plejede han at have en opsadlet Hest bag sin Vogn; han kunde ikke taale at ride. (Haugner: Gamle lollandske Gaarde, S. 18). Mærkeligst er et Sagn fra Sandby. En Kone havde forgivet sin Stifdatter. Da hun kom ned i Ølkammeret for at brygge Øl til Begravelsen, gav hun pludselig et højt Skrig fra sig og raabte til Pigerne, at de skulde jage den store Hund bort, der satte sine Forpoter paa hendes Skuldre, saa hans store Hoved med Tungen ud af Halsen spejlede sig i Øllets mørke Flade. Pigerne kunde ingen Hund se, men hun blev ved sit; hun følte sig bestandig forfulgt af den store, sorte Hund, og under dette knugende Tryk levede hun i 42 Aar (1923/16: 733).

2. *Dødningsvæsener*. Gengangersagnene synes at være den Sagngruppe, der har interesseret Lollænderne mest; der findes mange og fra alle Lollands Egne. De fleste af dem har den almindelige Gengangeropfattelse, dog saaledes, at Gengældelsestanken, Nemesistanken, er stærkere fremtrædende i de lollandske Sagn, end de i Reglen plejer at være i det øvrige Danmark. Men der findes ogsaa Sagn, særlig fra Sydlolland, der afviger fra almindelig dansk Sagnetypen, og dem kan der være Grund til at gaa særlig ind paa.

I Underup, Bregninge Sogn, var der et Par Koner, der undsagde hinanden; hvis de ikke kunde hævne sig paa hinanden i dette Liv, saa skulde de gøre det i det andet. Kort efter blev den ene syg, og saa kom den anden og bad, om de kunde tilgive hinanden. Men den syge var saa haard, at hun sagde: »Nej, jeg udfører min Hævn«. Efter sin Død spøgede hun i Gaarden, Folkene kunde ikke være i Fred for hende, selv Børnene blev efterstræbt af hende, saa de maatte sendes bort fra Gaarden.

De holdt Raad om, hvordan de hurtigst skulde blive færdig med Arbejdet, inden Moder kommer, men inden Ordet var udtalt, viste hun sig som en And, der svømmede i Møddingpølen, og hun sagde: Jeg er kommen. Præsten i Nabosognet blev hentet for at nedmane Genfærdet. Han kunde ikke med al sin Anstrengelse faa drevet Genganger-

sken ud af Huset, alle hans Bøger blev revne fra ham, han beholdt kun den lille Katekismus, og saa sagde han: »Med Herrens Hjælp skal jeg mane dig ned paa Stedet«. Det lykkedes ogsaa at faa Gengangersken manet ned inde i selve Huset, og omkring Stedet, hvor hun blev manet ned, blev der sat ni Pæle; i hver Pæl blev der skaaren 9 Skurer, og Præsten dømte hende til at sidde 9 Aar for hver Skure, saa skulde hun kunne faa sin Frihed til at hævne sig paa et Menneske og drikke Menneskeblod. (D. S. V² A. 38: 799).

Sagnet fortæller desværre ikke, hvorledes den døde vilde hævne sig paa sin levende Fjende; rimeligvis har den dødes Hævn bestaaet i, at hun har suget den efterlevendes Blod. At drikke Menneskeblod er noget ganske usædvanligt for et dansk Genfærd, men for et slavisk Genfærd fra den anden Side Østersøen er det noget ganske normalt, at den døde som Vampyr suger de efterlevendes Blod. Derved forklares, hvorledes et Menneske sygner hen af Tæring; den døde suger den levendes røde Blod. Paa dansk Omraade plejer Svindsot for det meste at forklares som foraarsaget af en Heks, der hader den syge og vil hende til Livs. Et andet slavisk Træk er det, at Genfærdets Forfølgelseslyst gaar ud over dets egne Børn, saa de ikke kan være i Fred for det. Den slaviske Vampyr blodsuger uden Forskel Venner og Fjender, ja, foretrækker snarest at hjem søge dem, hun har levet sammen med før sin Død. Den naturlige Begrundelse herfor er den, at Brystsytgen smitter fra den ene til den anden inden for samme Husstand og snart bryder ud hos en, snart hos en anden. For de slaviske Folk sætter Døden Skel, der er Fjendskab mellem den levende og den døde. Dansk Synsmaade finder vi derimod, naar en ung Pige i Thoreby Sogn, Marie Jyde, erklærer, at hun ikke er bange for Genfærdet af sin Husbond, der har hængt sig. Han var god ved hende, mens han levede, saa vidste hun ogsaa, at han ikke vilde gøre hende noget ondt, naar han var død. (D. S. V, Nr. 1613).

Nedmaningen mellem ni Pæle er en Sammenblanding af dansk Opfattelse, hvor den onde Genganger bliver fængslet til Jorden med en Egepæl slaaet gennem Liget, og tysk Opfattelse, hvor det onde Genfærd bliver sat fast inden for

et Hegn af Tjørn eller lignende paa et afsides Sted. Den slaviske Fremgangsmaade mod det onde blodsugende Genfærd, at halshugge Liget med Spaden paa Kistens Kant, kendes slet ikke paa Lolland, og saa vidt jeg ved, heller ikke noget andet Sted i Danmark. Derimod kan det slaviske Naboskab have bidraget til, at Opfattelsen af Genfærdets Skadekraft er mere udpræget i det sydlige Lolland, end den plejer at være i dansk Sagnverden, hvor det onde Genfærd egentlig blot forulemper de efterlevende ved Tummel og Uro.

I Radsted kunde en Mands anden Kone ingen Steder være i Fred for den afdøde Kone. Da Præsten kom for at nedmane hende, for hun ud i Stalden, hvor den unge Kone sad og malkede, og vilde dræbe hende. Hun løb ind i Stuen, men Genfærdet var saa forbitret, at det fulgte efter. Da hun saa Præsten, flygtede hun ud i et lille Kammer, og her manede Præsten hende ned. (1906/23: 788). — I Fuglse væddede en stærk Herregaardskarl en Flaske Brændevin paa, at han turde give sig i Lag med den gamle Degns Genfærd. »Kom nu, din gamle Rad, saa skal jeg »knigge« dig et Par Gange«, sagde han til Genfærdet. Aldrig saa snart havde han sagt det, før han fik et lille Tryk paa venstre Arm, og han blev saa syg, at han næppe kunde slæbe sig hjem. Armen hovnede op, det bredte sig til sidst ud over hele Kroppen, og efter faa Dages Forløb døde han. Ingen af Doktorens Midler kunde hjælpe ham det allermindste; han havde faaet Døden i Kroppen, da Genfærdet rørte ham. (Sk. V Nr. 739). Jørgen Kusk i Vester Karleby Præstegaard, der bander: hvad Satan er det, da han ikke kan faa Porten op, føler sig kastet over mod Hønsehusdøren. Men han havde siden fem sorte Pletter i sin Side, ligesom af fem Fingre, og de var brændt. Det var jo Spøgelset, der havde grebet ham der, da han blev smidt over mod Døren. Han blev meget syg efter det og gik fra Forstanden og hængte til sidst sig selv. (D. S. V² D. 3: 739).

I denne Forbindelse kan jeg nævne Sagnforestillingen om Nøglefruen paa Krænkerup, det nuværende Hardenberg ved Sakskøbing.

Nøglefruen skal være Genfærdet af den gerrige og haardhjertede Benedicte Margrethe Brockdorff (død 1739, Statsminister Chr. D. Reventlows Farmoder). Nøglefruen trykker en gloende Nøgle af paa dem, hun møder paa sin

Vej, saa at Mærket stadig kan ses. Særlig hadefuld skal hun være paa Medlemmer af Slægten Reventlow, og ikke taale, at de opholder sig paa Hardenberg. Saaledes faar den unge Grevinde Ane Louise Hardenberg-Reventlow i 1855 ved et Besøg paa Hardenberg en brændende hed Nøgle lagt paa sit Bryst. (Haugner: Loll. Gaarde S. 53 og 55). Aarsagen til Nøglefruens Spøgeri er den, at hun i levende Live plejede at slaa de Bondekoner, hun havde tvunget til at spinde for sig, over Fingrene med sit store Nøgleknippe, saa at Blodet dryppede fra Fingerenderne. (1923/16: 788).

Smukkere Grund til at gaa igen havde Jomfru Margrethe Friis, der ejede Kjærstrup fra 1665 til 1681. Hendes Bryllup var bestemt, da hendes Brudgom druknede i Maribo Sø. I søvnløse Nætter stod hun op af sin Seng, gik med et tændt Lys i Haanden ad de lange Gange til Skabsværelset, lukkede Skabet op, kyssede sin Brudekjole og klagede over sin tabte Lykke, til hun overvældet af Træthed segnede ned foran Skabet og græd sig i Søvn. Der kunde hendes Folk finde hende om Morgen. Efter sin Død vandrer hun den samme Vej med Lys i Haand gennem Slottets Gange og Sale til Skabsværelset, lukker Skabet op, kysser Brudekjolen og forsvinder. (1923/16: 756).

Det skønne Sagn om den dybe Kærlighedssorg, der ikke giver den døde Adelsjomfru Ro i hendes Grav, er ikke enstaaende inden for lollandsk Sagnverden. I Vestenskov Præstegaard har en Præstedatter sørget sig ihjel over sin Brudgoms Død kort før Brylluppet. Hun gaar igen i Ligklæder med Brudekrans paa Hovedet i det Værelse, hvor hun har sørget sig til Døde over sin tabte Brudgom. (D. S. V² B 14: 711). I Horslunde Præstegaard var under Svenskerkrigen en Præstedatter blevet forført af en svensk Oberst og havde druknet sig selv i Haven. I Begyndelsen af det 19. Aarhundrede kunde man Nat efter Nat høre hendes Angestskrig uden for Præstegaardens Vinduer, de samme Skrig, hun udstødte, da hun druknede sig. (Hist. Arkiv 1888^t, S. 83).

Saadanne gode, ulykkelige Genfærd som disse skulde naturligvis ikke nedmanes, saadan som de onde Genfærd; der skulde lyses Fred over dem, saa de kunde hvile med Fred i Graven. I Ryde lød der meget ofte Jammer og Klage langs Hækken, der skilte Bondemarken fra Gammelgaards-

marken. En Aften var det særlig slemt. I sin Fortvivlelse raabte Ryde Møller ud i Natten: »Vorherre give dig Fred«. I næste Øjeblik svaredes der, som kom det fra Møllens Undergrund: »Det er de Ord, jeg har gaaet om i mange Aar«. Saa blev der stille, og Klagen hørtes aldrig siden. Den ulykkelige Genganger havde fundet Fred (L.-F. Aarb. 1926 S. 126).

3. *Magtejende Mennesker.* Vi har nu gennemgaaet to Hovedgrupper af mytiske Væsener i den lollandske Sagnverden, Naturvæsnerne og Dødningevæsnerne, vi har nu den tredje Hovedgruppe tilbage: Mennesker, der er i Besiddelse af en for de almindelige Mennesker uopnaaelig og derfor beundringsværdig Kraft. Ligesom vi har gode og onde Naturvæsener eller Genfærd, har vi gode og onde Magtmennesker; til de gode hører de kloge Præster, og hvad man kalder kloge Mænd og Kvinder, til de onde hører først og fremmest Heksene.

Præsten og den kloge Mand har ikke samme Kraft. Præsten har, om man vil, juridisk Kraft, men ikke medicinsk Kraft, den kloge Mand har medicinsk Kraft, men i Reglen ikke hvad man kalder juridisk Kraft. Fra denne Hovedregel i dansk Folketro gør de lollandske Folkesagn ikke nogen Undtagelse. Om baade denne og hin højtansete lollandske Præst fortælles, at han kan *binde* Tyve, d. e.: han kan hindre Tyven i at flytte sig ud af Stedet, naar denne har Tyvekosterne paa Nakken; men den kloge Præst er god, han viser Barmhjertighed med den sølle forslæbte Tyv og lader ham slippe med Skrækken. Om mange Præster fortælles, at de kan vise igen, d. e.: tvinge Tyvene til at bringe de stjaalne Ting til Veje igen. De har Fjernsyn, saa de kan se, hvorledes Karle og Piger gør sig til gode, naar de selv er borte paa Rejser; eller de kan se under deres Prædiken, at en Nabopræst er i Livsfare under sin Maning, og da straks ile ham til Hjælp. Hr. Niels Pedersen i Landet († 1573) kunde sætte Landet Mølle i Staa, lige saa tit Mølleren prøvede at snyde Bønderne, ved at udlevere dem Mel af Spildekorn, naar de havde leveret ham godt, rent Korn (L.-F. Aarb. 1922, S. 144). Ikke faa Præster kan *dølge Ild*, ikke mindst

naar de som Pastor Sandø i Thoreby (1774—1805) er født i Sejersskjorte (d. e.: Fødselshinde). Engang brændte der to Gaarde i den tæt sammenbyggede Flintinge By. Hr. Sandø kom til Stede, tog sin Sejersskjorte med og gik gennem en Slippe saa snæver, at han lige kunde knibe sig der igennem; men Ilden blev dulgt, og den anden Gaard reddedes (1906/23: 789).

Men Hovedsagen var, at Præsten skulde have Magt over de onde Genfærd, der plagede og fortrædagede Folk i hans Menighed, og mane dem ned. Nedmaningen umuliggøres, hvis Genfærdet kan lade Præsten høre for, at han har begaaet Tyveri. Præsten i Købelev prøvede at nedmane et Par Gengangere i Glostrupskoven, men han kunde ikke magte det, han havde i sin Ungdom stjaalet en Toskillingskage fra en Hvedebrøds-kone, og den havde han ikke betalt for endnu. Pastor Schlegel (1791—1810) stod paa Prædikestolen i Herredskirke og saa, hvorledes Købelevpræsten var i Livsfare, og begiver sig pludselig af Sted. Da han naar til Glostrupskoven, smækker han et af Genfærdene en Toskilling paa Næsen og faar Genfærdene læst ned i Jorden (D. S. V² A: 38: 734). Nedmaningen mislykkes ogsaa, hvis Præsten ikke har den Myndighed over sin Karl, at han kan forbyde ham at liste sig til at se, hvorledes Nedmaningen gaar for sig. Vanskeligt var det for den unge Præst, han skulde gerne have lige saa megen Kraft og Myndighed som sin ærværdige Formand.

I Slemminge var der en ung Præst, der ikke kunde staa lige for Alteret. Nogle faa Aar efter blev han forflyttet; han sagde da i sin Afskedsprædiken, at han ikke kunde staa lige for Alteret, fordi Pladsen der altid var optaget, før han kom, men efter ham skal der komme en Præst, der nok skal staa lige for Alteret. Den nye Præst stod i den første Tid heller ikke lige for Alteret, men han lod da hjemme i Præstegaarden to rene Jomfruer spinde Hør, væve Lærred og sy 2 Skjorter, som kun disse uberørte Møer havde haft i Hænde. Skjorterne blev lagt ind i hans Studereværelse; næste Morgen laa de snavsede og svedvaade paa Gulvet, men fra den Tid af kunde den ny Præst staa lige for Alteret. (1906/23: 781, Ringsing).

Meningen er, at de uskyldige Jomfruers Skjorter giver den unge Præst Uskyldens og Renhedens Kraft i Kamp mod hans afdøde, magtejende Formand, der ikke vil slippe sit Livsarbejde. Fortællingerne om, at en Mand som Biskop Boisen paa Vesterborg blev manet af sin Søn og Eftermand, maa forklares ud fra Almuens Krav om, at den unge Efterfølger ikke maa være ringere i Kraft end sin store Forgænger, men ikke i skjulte Beskyldninger mod den gode Biskop. Almuen føler Bispen saa ivrig i sit Kald, at han ikke som en anden brav Almuesmand kan bekvemme sig til at lægge sig til Ro i Døden og hvile i Fred efter vel udført Dagværk.

Hovedprøven for Præstens Kraft var, at han kunde faa Bugt med selve Djævelen. Ved et Sviregilde i Naskov, hvor Spillefuglene bandede og svor af alle Livsens Kræfter, opdagede de pludselig, at Fanden sad lyslevende under Bordet midt iblandt dem. De kunde ikke faa ham til at gaa af sig selv; grinende sagde han, at han i det mindste vilde have en af dem med sig. Hurtig blev der sendt Bud til Præsten, han kom, lod bore et Hul i Vinduesblyet og tvang Fanden til at fare ud derigennem med en pibende eller fløjtende Lyd (1906/28¹: 704). Almuen har ganske overordentlig vanskeligt ved at tænke sig Djævelen som Guds nogenlunde jævnbyrdige Modstander, og som Følge deraf Menneskene umaadelig overlegen i Kraft; nej, Fanden staar paa lige Hammel med de onde Genfærd. En gammel Hædersmand af en Præst skal være Mand for at kunne tvinge Fanden, der har drillet ham med at gøre hans Vogn tung, til at være fjerde Hjul til Vognen i Stedet for det Hjul, der lægges op i Vognen, og lade ham i Møddingpølen bære Vognakslen Natten igennem til den lyse Morgen, hvor Præsten giver ham fri. Saa stærk er ogsaa paa Lolland den danske Almues Tillid til det gode Princip's Sejr i et velordnet Samfund.

Den kloge Mand vil gerne fuske lidt i den kloge Præsts Næringsvej, at tvinge Genfærd. Graavæveren i Horslunde prøver at vise Jeppe Skomagers bort ved i hvert Værelse af hans Hus at sige: »Er du her, Jeppe, enten skal du bie i Jorden, eller du skal svæve i Luften« (1906/28³: 737). Den

kloge Mands egentlige Opgave er dog at gøre godt, hvad Heksen eller Skademanden har gjort galt paa Folk og Fæ. Heksen er hans naturlige Modstander, som Tyven eller Gengangeren er Præstens. Grundlaget for Heksetroen er Personlighedstroen, Troen paa den nogle Mennesker iboende Kraft til at skade deres Medmennesker og disses Dyr og alle deres Foretagender ved at se paa dem med ondt Øje, ved at røre ved dem med ond Haand, ved at tale over dem med ond Mund. En Husmand Børre i Branderslev kunde faa sine Naboers Pile i Skellet til at gaa ud, blot ved at lægge sin Haand paa dem (1906/28^s: 732). Skademandens onde Tanke kan gemmes bag søde og indsmigrende Ord. »Hvilket dejligt Dyr«, siger den onde Heks og klapper den røde Ko paa Ryggen, siden vil den slet ikke trives mere. Bliver den kloge Mand hentet til den syge, gaar hans Arbejde ud paa at isolere den syge fra Heksens Paavirkning. Hun vil smiskende laane et eller andet, som var i den syges Besiddelse, en Naal eller en anden Ubetydelighed, eller hun vil slesk komme med en Vennegave til den syge. I begge Tilfælde er Forbindelsen mellem Heksen og hendes Offer tilvejebragt, hendes Skadekraft kan uhindret virke paa den syge, og den kloge Mands eller Kones Anstrengelser er nyttige.

Lolland har ikke saa udpræget en Heksetro som andre Egne af Landet, Jyllands Hedeegne, f. Eks. Blot en enkelt Gren af Hekseriet, Smørhekseriet, synes mere udformet.

En Mand i Thorslunde, hvis Køer var forgjort af en ond Heks, saa de ikke kunde faa Smør af Mælken, fik det Raad af en klog Kone i Maribo, at stjæle en trebenet Potte og sætte Fløden i Kog i den. Han fik endelig en Potte stjaalet i Rødby og satte den over Ilden; straks efter kom en gammel Kone og bankede paa Døren og vilde laane et Brød, men efter den kloge Kones Anvisning lukkede de ikke op, selv da Heksen tredje Gang kom for at laane noget. Lidt efter kogte Fløden over; før havde den staaet og kogt saa underlig op i en Top. Nu vidste Manden, at den, der vilde ham ondt, var blevet skoldet, idet Fløden kogte over, og der var ogsaa en Kone i Nabolaget, der var syg fra den Dag af. Siden var der ikke noget i Vejen med Kerningen. (1906/23: 753).

I Ø. Ulslev (eller maaske paa Falster) skulde man stikke Fingrene i Komøg, første Gang man malkede Koen efter Kælvningen; naar Heksen saa vilde tage Smørret, fik hun Komøg i Gryden i Stedet for Smør (1906/23: 795). Et godt Middel mod Smørhekseri var at tage Kiler af tre Slags Træ i Kernestaven. De skulde tages paa et Sogneskel for at være rigtig kraftige, og det ene Træ skulde være en Røn (D. S. VII² C 39: 739). Prøvede Heksen at *stille Plove*, saa de ikke kunde gaa frem, var det et godt Middel at bore Hul i Ploven og lægge »flyvende Mare« (d. e.: Flyverøn, groende i Piletræ) derind og tætte Hullet igen, saa havde Heksen ikke Magt over Ploven (1906/23: 734); en Hestesko over Stalddøren tog ogsaa Magten fra Heksen, saa hun ikke kunde gøre Skade paa Hestene (1906/23: 752). At sige: Er du der, din Heks, naar man mødte hende og spyttede ad hende, tog ogsaa Magten fra Heksen, saa hun ikke kunde gøre Børn Skade (1906/23: 795).

En Ting, som nævnes tit nok i jydsk Sagn, at Heksen er i Stand til at forvandle sig til Hare og i den Skikkelse udføre sin Trolddomskunst, til man endelig kan faa Ram paa hende med en Sølvkugle, kendes mærkeligt nok ikke fra lollandsk Overlevering, selv om det rimeligvis har været kendt her lige saa vel som i det øvrige Danmark. Vi har nemlig Sagn om, hvorledes en Heks i Hundeskikkelse blev levende begravet i en Stald i Egholm, Horslunde Sogn, for at sikre Køerne mod Spøgeri i Stalden (Kamp. S. 197 Nr. 595).

Den gammelkendte Forbindelse mellem Heksene og Djævelen kendes næsten ikke i lollandsk Folketro; den har i øvrigt næppe heller nogen Sinds været saa fremherskende i Almuens Tro som i Renaissanceoverklassens Forestillingsliv. Ved Korsvejen ved Engestofte samles de lollandske Hekse St. Hans Nat for at ride til Bloksbjerg. En Dreng, der vilde se, hvorledes det gik for sig, lagde en frisk Græstørv paa sit Hoved, og han kunde da se Heksene bestige Kosterkæft og ride af Sted under Opsangen: »Nu over Bjerg og Dal til Bloksbjerg« (1923/16: 783). Ved at tage Græstørv over Hovedet anstiller Drengen sig for død og til-

vender sig derved de dødes Kraft, at kunne færdes usynligt.

De kloge Folk kunde anvende samme Princip i Lægekunstens Tjeneste. En klog Kone i Sæddinge prøvede at hjælpe en ung Pige fra Vesterborg, der havde Koldfeber, ved at stille hende paa Lergulvet i sin Stue i hendes bare Særk, skære en Lerklump ud under hendes Fødder og lægge den paa hendes Hoved; det gjorde hun tre Torsdage i Træk. Egentlig skulde hun have haft Græstørv lagt over Hovedet, men det var umuligt, da det var Vinter (D. S. VI² B 7: 762). Den syge Pige skulde ved denne Fremgangsmaade tilegne sig de dødes Kraft, deres, om man vil, ubrudte Livskraft og Sundhed.

De kloge Folk anvender naturligvis ligesom Heksen og Skademanden Ordets Magt, Øjets Magt, Haandens Magt til Fremme af deres Formaal. Naar Børre i Branderslev, han, der fik sine Naboers Pile til at vantrives (S. 78), vilde have sine egne Pile til at trives, saa sagde han ved Plantningen: »Gro saa baade ned og op, og voks dig stærk i Rod og Top« (1906/28³: 732). En Kone i Gurreby stak sine Ællinger gennem et Bukseben, idet hun sagde: »I ser Himlens Fugle, men Himlens Fugle ser ikke jer« (D. S. VII² C 39: 723). Mod Skæver og andre lignende Trivselssygdomme plejede de kloge Koner i Stedet for saadanne rent hedenske Trylleformler at anvende Guds rene Ord som det mest helbredskraftige, men der gives ingen nærmere Oplysninger om, hvad det var for Guds Ord der blev brugt. Ikke sjældent maa man se de kloge Koner den syge; Maalene fra Isse til Fodsaal og fra Fingerspids til Fingerspids skulde være lige lange, før det kunde hjælpe (D. S. VI² B 7: 762). Konen fra det røde Led i Sandby maalte Væveren fra Branderslev og læste lidt over ham. Saa fik han en Fornemmelse, som om al hans Sygdom gled ned fra hans Isse og ned gennem hans Krop og forsvandt med det samme. Maalingen er da i Virkeligheden Udtryk for den gode, kraftige Haands lægende Kraft. Konen ved det røde Led i Sandby maa vist regnes for en god Type paa en lollandsk klog Kone. Hun beskrives som en ældre, temmelig før og stærkt bygget Kvinde med et fyldigt, lidt rødmutset Ansigt, der havde et

halvfjøllet Udtryk; men lærte man hende lidt nærmere at kende, var hun mild og kærlig, særlig over for Børn, saa de kom til at holde af hende og stole paa hende. Hun bliver hentet til en lille Dreng i Branderslev, maaler ham paa kryds og tværs, imens hun signer ham med uforstaaelige Ord. Dernæst støber hun Bly over ham, d. v. s. hun hælder smeltet Bly i koldt Vand i en lille Vandballe i Drengens Vugge. Hun viser da i den ene Kant af Blyklumpen Skytten, som har gjort Drengen Fortræd. Hun mener rimeligvis Elleskytten, der har elleskudt Drengen (sml. S. 65), ikke en menneskelig, heksekraftig Skytte; derimod kan vi tydelig forstaa hendes Mening med Blystøbningen: at kende Ondets Ophav er det samme som at have Magt over det. Hun kom igen to Torsdage til; da var Sygdommen rigtig dreven ud af den lille Dreng, og han blev fuldstændig rask (1906/28^a: 732).

Slutning. Jeg har nu gennemgaaet de lollandske mytiske Sagn, og jeg skulde nu til de historiske Sagn, men Tiden tillader mig ikke at fremføre, hvad jeg her har samlet. Kun et enkelt Sagn vilde jeg gerne anføre til allersidst, et lollandsk Heltesagn. I Maribo Sø ligger der et gammelt Voldsted Borgø; inde paa den nordre Bred af Maribo Sø ligger Rævshalegaard; her boede de to Fostbrødre Kong Bork og Kong Ræv. De var saa gode Venner, at de havde lovet at følge hinanden i Døden. Kong Bork troede ikke rigtig paa Kong Ræv og lod, for at prøve ham, sende Bud til ham, at Kong Bork var død. Da hængte Kong Ræv sig straks. Saa maatte Kong Bork ogsaa søge Døden. De er begge begravet ude paa Borgø i Maribo Sø (D. S. IV Nr. 2). Længere Øst paa i Lolland fortælles Sagnet om Kong Kat og Kong Mus. Kong Mus hænger sig ved at høre om sin Vens »Død«, og Kong Kat maa nødtvungen følge ham i Døden. Efter sin Død blev Kong Kat til Spot for sin Mistro, mens Kong Mus fik et smukt Eftermæle for sin Trofasthed (1906/23: 780). Vi fremmede, hvis Viden om lollandsk Folkekarakter maaske kun indskrænker sig til det gamle Folkeord om de tre Slags Mennesker: de gode, de onde og saa dem fra Lolland, skulde gerne forlade Lolland

med et Indtryk af lollandsk Folkekarakter, ogsaa som den tegner sig i deres Folkedigtning og Tro. Jeg tror, at hvis man skulde betegne Karakteren hos dem fra Lolland med eet Ord, maatte det blive Ordet trofast. Kong Ræv, der tager sit Liv for ikke at bryde sit Ord til sin Fostbroder, den onde Giftmorderske, der 42 Aar føler sig forfulgt af den sorte Hund, Genfærdsbruden paa Kjørstrup, der i Liv og Død ikke kan forvinde Sorgen over den elskede og stadig kysser Brudekjolen, hun ikke kom til at bære, det er alt sammen Udslag af Sindet hos et Folk, der sætter Trofastheden saare højt. Det Billede, som Sagnene giver af lollandsk Folkesind, stemmer med Verset paa Søllested Højskoles Genforeningssten, der paa glimrende Maade giver Udtryk for Lollændernes Følelse ved de store Begivenheder, de har været Vidne til.

Ørne rev, og Blodet randt,
men Troskab holdt, til Retfærd vandt.

Lolland-Falsters Kirker.

Udarbejdet paa Grundlag af Hovedforedrag og Vejledninger.

Af C. M. Smidt.

De ældste Kirker paa Lolland-Falster blev, som andre Steder i Danmark, bygget af Træ, og først da man lærte at bruge Sten og Kalk, afløstes Trækirkerne efterhaanden af Stenbygninger. De staar endnu den Dag i Dag som Vidner om vort Folks Bygningskultur i Middelalderen.

Hovedmaterialet i Danmarks gamle Stenkirker var Fraadsten og Kamp, Limsten og Tegl, og blandt disse Byggeemner er Teglen det yngste. I mange Egne var Kirker af Fraadsten, Kamp og Limsten bleven opført allerede før Midten af 12te Aarhundrede. Og bortset fra nogle faa Fraadstenskirker, der er bygget før 1100 eller i den nærmeste Tid efter, kan det i det hele og store siges, at Fraadsten og Kampesten væsentlig har samme Alder som Byggeemne, og at Limstenen ikke er meget yngre. Først noget over Midten af 12te Aarhundrede lærte man endelig at brænde Tegl, og omkring 1200 eller lidt senere var dette Materiale almenkendt i vort Land.

Af naturlige Byggeemner var der hverken Fraadsten eller Limsten paa Lolland-Falster, mens derimod Kamp, som Rullesten, fandtes rundt om paa Markerne. I store Mængder træffer man dem endnu paa Sydøstlolland; men netop i denne Egn ligger ikke en eneste Kampestenskirke. Overhovedet findes ingen Kirker af Kamp paa den Del af Lolland, som ligger Øst for Maribo- og Røgbølle-Søer, hvori- mod der ligger 6 Vest herfor, alle bygget af veltilhuggede Kvadere: *Halsted, Søllested, Landet, Ringsebølle, Fuglse og Hunseby.*

Ogsaa paa Falster er der Kampestenskirker, i alt 4: *Torkildstrup, Tingsted, Horbelev* og *Sønder Kirkeby*, men de er i Modsætning til de lollandske alle af raa Kamp med

mere eller mindre Anvendelse af Limsten til Døre, Vinduer og Bygningshjørner. — Limstenen, der er hentet paa Stevns, er anvendt som Hovedmateriale i to Kirker paa Nordfalster: *Nørre Kirkeby* og *Stubbekøbing*, der altsaa ikke blot geografisk ligger Sjælland nær, men ogsaa med Hensyn til Materialet viser denne Vej.

Bortset fra disse 12 Kirker er alle Lolland-Falsters øvrige Kirkebygninger (6 i Byerne, 78 paa Landet) af Tegl. — Mens de 12 af Granit og Limsten er romanske og maa anses for opførte i sidste Halvdel af 12te Aarhundrede, er ikke en eneste af de 84 Teglstenskirker ældre end 1200 eller Begyndelsen af 13 de. De yngste: *Nykøbing*, *Kappel*, *Nysted*, *Avnede* og vistnok ogsaa *Vesterborg* stammer først fra 15de Aarhundrede. Den lille Kappel Kirke, oprindeligt en Valfartskirke, er endog saa sen som efter 1464, ja Nykøbing er fra Tiden nær 1500. — Kirkerne paa Lolland-Falster er da gennemgaaende yngre end i andre danske Egne. Gennem mere end et halvt Aarhundrede var der bygget Stenkirker i Danmark, inden en eneste af disse Øers nuværende Kirker blev opført, og Sjælland, Fyn og Jylland var for en stor Del forsynet med Landsbykirker, inden Lolland-Falsters Teglstenskirker byggedes.

Man har fremsat den Forklaring, at Vendernes Plyndringer, der særlig gik ud over disse syddanske Øer, har hemmet Befolkningen, som derfor senere end i andre Egne afløste de gamle Trækirker med Bygninger af Sten. Forklaringen er sikkert rigtig. Øernes Beliggenhed nær Venderlandet ved Østersøens Sydkyst i Forbindelse med deres isolerede Stilling i Forhold til det øvrige Danmark har utvivlsomt betinget Bygningskunstens sene Udvikling her-nede.

Betragter vi først Lollands Granitkvaderkirker, er de i deres Materialbehandling og Stil nærbeslægtede med Kvaderkirkerne paa Langeland, Fyn og *Jylland*. Et Par af dem er desuden prydet med Skulptur. Saaledes har den lille *Ringsebølle* Kirke over sin Syddør en Granitoverligger, i hvis Underside en meget ejendommelig Kampscene er

Fig. 1. Døroverligger fra Ringsebølle Kirke (Eigil Rothe i Aarbøger f. nord. Oldk. 1908).

hugget i kraftigt Relief, sandsynligvis forestillende det godes Kamp med det onde (Fig. 1). Det gode repræsenteret ved en Kriger med slankt, trekantet Skjold, svingende et stort Slagsværd; bag ham hans Hest bundet ved Tøjlen. Det onde repræsenteret ved en Mand med rundt Skjold, svingende en vældig Stridsøkse; bag ham et vildt Dyr, sikkert en Bjørn. — Beslægtede Relieffremstillinger af Kampscener findes paa flere nørrejydske Kirker; men trods Slægtskabet har Ringsebøllereleiffet et mærkelig egenartet Præg, og dets klare Komposition taler et djærvt og kraftigt Sprog, som utvivlsomt er blevet forstaaet af Menigheden.

Over Døren paa *Halsted Kirkes* Kor findes et halvcirkulært Stenrelief (Tympannonrelief), der fremstiller Guds Moder, eller egentlig hendes Sjæl, som føres til Himlen af to Engle. Det er i sit hårde Granitmateriale ikke rigt paa Detailler; men det er af stor Skønhed. Marias Skikkelse og Hoved er præget af en sjælden Adel, og den symmetriske Komposition med Maria som Midtfigur, set i Front, er udmærket og er fortrinlig indføjet i det halvrunde Felt.

Hunseby Kirke Nord for Maribo ejer en interessant Sydportal, nu anbragt omkring Taarnets nye Vestdør. Den er prydet med Rebsnoninger og med en latinsk Indskrift i store, smukke Majuskler. Ordene »Salomon me fecit monasterium«. — Salomon gjorde mig, Klostret — maa sikkert forstaas som en Meddelelse om, at en Mand ved Navn Salomon har bygget eller grundlagt Kirken.

Saadanne Indskrifter med Meddelelser om en Kirkes Bygherre, dens Grund-

lægger eller Stifter, er sjældne herhjemme og altid af Interesse; men Hunseby-Indskriften med dens Beretning om en ganske ukendt Mand, Salomon, kan dog ikke maale sig i Interesse med Indskrifttavlen paa Bjernede Kirke ved Sorø,

Fig. 2. Søllested Kirke.

Kun den profilerede Sokkel og nogle faa Kvaderskifter staar urørte. Den anden Apsidekirke, *Søllested*, er en lille, men meget smuk og mærkelig Bygning (Fig 2). Dens Apsis slutter sig umiddelbart til Skibets Østgavl uden særskilt Korbygning, hvad der giver Kirken et eget sluttet, usammensat Præg. Et saadant Plananlæg kendes herhjemme kun i et Par nørrejydske Kirker, Rær og Bur, men ifølge Mackeprangs »*Landsby-*

der fortæller os, at to kendte, navngivne Mænd af Hvidernes berømte Æt har bygget denne mærkelige Kirke.

To blandt Lollands 6 Kvaderkirker, *Halsted* og *Søllested*, har særskilt, halvcirkulært Alterhus, »*Apsis*«.

— Halsted Kirke bestaar da af 3 Hovedafsnit: Skib, Kor og Apsis. Men Apsiden er rigtigt nok senere ombygget.

kirker« træffer man det paa den vestslesvigske Ø, Før og i frisiske Egne Syd for Vesterhavet. — Besynderligt nok har Søllesteds Apsis profileret Sokkel af Sandsten og Rundbuefrise af Tegl.

De romanske Kirker har langt mindre stejle Tage end de gotiske, hvad der skyldes den romanske Stils Afstamning fra Syden. De gotiske Kirker derimod, hvis Stil oprindelig stammer fra Frankrig, fik stejlere Tage, som passede til den nordiske Vinter. Paa dem kunde Sneen ikke blive liggende. Men mange af vore romanske Kirker har i senere Middelalder faaet et mere gotisk Præg, idet man har forhøjet Gavlene og gjort Tagene stejlere. Og netop det er sket med Søllested. Baade Sidemure og Gavlne er blevet forhøjede med Munkestensmurværk, Gavlne er blevet Trappegavl, og alle Paamuringer er, ligesom Rundbuefrisen, blevet hvidtede. Den slanke Rejsning klæder den lille Kirkebygning, og de kalkhvide Flader staar henrivende til Granittens graalige Farvetoner.

Mens Lollands Kvaderkirker af Kamp slutter sig til vestdansk Arkitektur, staar Falsters Limstens- og raa Kampestens-Kirker som nævnt de sjællandske nær med Hensyn til Materialet. Ogsaa i sin Stil er i hvert Fald den nordligste af dem, Stubbekøbing, nær beslægtet med sjællandsk Arkitektur. Den maa være paabegyndt mod Slutningen af 12te Aarhundrede og bestod oprindelig af et 3-skibet Langhus og et smallere Kor. I Midtskibet er der rundbuede Vinduer over rundbuede Arkader (de Bueaabninger, der forbinder Midtskibet med de lavere Sideskibe). Hver Arkadepille har to Halvsøjler, een paa hver af de to Sider, som vender mod Arkadeaabningerne, altsaa paa Øst- og Vest-siden, og alle Arkadepiller er prydet med Baand af røde

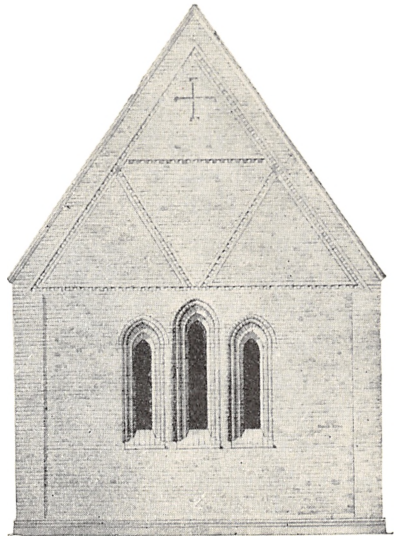

Fig. 3. Stubbekøbing Kirkes Korgavl (Francis Beckett: Danmarks Kunst)

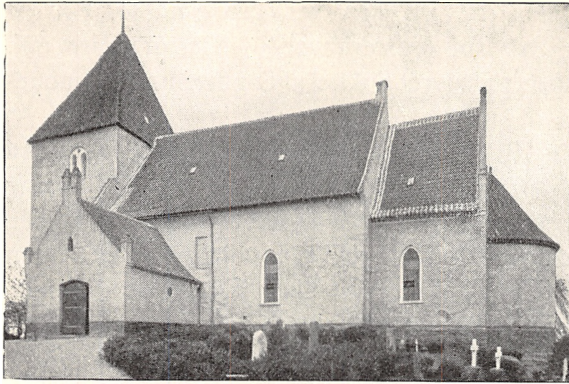

Fig. 4. Tingsted Kirke (Trap).

Tegl, der fortræffeligt bryder de hvide Limstensflader. — I sine Profiler og Halvsøjler ses Stubbekøbing tydelig at være paavirket af

Sct. Bendt i Ringsted, den berømte Teglstenskirke der blev paabegyndt i 1160-erne. Og Korbuen i den lille Teglstenskirke i *Maglebrænde* tæt Syd for Stubbekøbing har ganske tilsvarende Halvsøjler.

Stubbekøbings romanske Kor er for længst nedbrudt og i 13de Aarhundredes 2den Halvdel erstattet med en betydelig større Korbygning af Tegl, i hvilken Dør og Vinduer er spidsbuede (Fig. 3).

Blandt Falsters Kirker af Limsten og Kamp har *Nørre Kirkeby*, *Tingsted*, *Horbelev* og *Sønder Kirkeby* Apsis. I Tingsted har Apsisvinduet og Skibets Døre profilerede Limstenskarme, og i Sønder Kirkeby findes en gammel Søjleportal, nu anbragt indvendig i Skibet. Disse Træk stammer ikke fra Sjælland, hvis Landsbykirkers eneste to Søjleportaler er af skaansk Oprindelse. Ikke heller finder vi paa Sjælland Forbilleder for de

ejendommelige Stensculpturer fra *Sønder Kirkeby*, der siden Kirkens Ombygning ved 1830 har været i Nationalmuseet. Af de to Relieffer fra denne Kirke (Fig. 5)

Fig. 5. Reliefferne fra Sønder Kirkeby (Francis Beckett: Danmarks Kunst).

fremstiller det ene Kristus mellem Petrus og Paulus, mens det andet har to Figurer: en gejstlig, Conrad, og en verdslig Mand, Toste. Et tredje Navn, Walter, er indskaaret i dette Reliefs Limstensflade, og disse Mænd maa være Kirkens Grundlæggere. — Paa det første Relief er Petrus og Paulus karakteriserede hver paa sin Maade som Kirkens to Grundpiller, idet Kristus rækker Paulus en Skriftrulle, mens Petrus staar med Himmerignøglen. Der er blandt Granitkirkerne paa *den jydsk Halvø* flere, som over Kirkedøren har et Tympanonrelief med Kristus mellem to Apostle, formodentlig netop Petrus og Paulus. Ja i det sønderjydske Angel har Nordportalens Tympanon paa den store, smukke Sørup Kirke et Relief, der endnu stærkere understreger Petrus-Paulus Motivet, idet Kristus med sin højre Haand rækker Paulus Skriftrullen og med sin venstre giver Petrus Himmerignøgler. Endelig er der i *Horbelev* paa Falster en fra Gotland stammende Døbefont, med Kristuslammet, Petrus og Paulus.

Sønder Kirkebys 5 Relieffigurer hører til de mærkeligste blandt vore romanske Stensulpturer. De har en højtidsfuld Alvor i Udtryk og Holdning, og mens den siddende Kristus og de to staaende Apostle har lange Gevandter og bare Fødder, er de to andre Figurer i Modsætning hertil karakteriserede som Tidens Repræsentanter, den ene i sin lange, gejstlige Dragt, den anden i kortere verdslig Kappe, begge med Sko paa Fødderne og bærende Gaver til Kirken. Relieffet giver os da ikke blot Navnet paa den lille falsterske Kirkes Grundlæggere eller Bygherrer, men viser os dem ogsaa i klar og anskuelig, billedlig Fremstilling.

Lolland-Falsters Kirker af Kamp og Limsten er ikke talrige og ikke rige i arkitektonisk Udstyr. De staar ikke Maal med de bedste i andre danske Landsdele og er ikke saa særprægede som flere af disse. Alligevel er de af betydelig Interesse, og de viser os, at Øernes Bygningskunst i 12te Aarhundrede dels er vstdansk, dels østdansk præget. — Typen er den »vesterlandske«, den vi hyppigst træffer i Danmarks romanske Kirkearkitektur. Den bestaar af et Skib og en særlig Korbygning. Kirken har to Indgange, Mandsdøren paa Skibets Sydside, Kvindedøren paa Nord-

siden. Døren kan have vandret Overligger eller en halvcirkulær Bue, og under den runde Bue kan der være indsat en halvcirkulær Sten, Tympanon, der — som i Halsted — kan være reliefprydet. De højtsiddende Vinduer er smalle og rundbuede, og fra deres snævre Lysning aabner de sig skraat udad og indad med smige Sider. Kirkerne havde Bjælkelofter (med Brædebeklædning paa Undersiden). Hvis de undtagelsesvis overhvælvedes, var det med Tøndehvælvinger eller ribbeløse Krydshvælvinger. Hvor Apsis findes, er den overhvælvet med en Halvkuppel.

Blandt Lolland-Falsters 11 Landsbykirker af Brud- og Marksten har de 6 Apsis. Over Halvdelen. Tager vi det øvrige Danmark under eet, er Apsidekirkerne dér ikke nær saa hyppige. Paa den anden Side er ingen af de lollandske Apsider udstyret med Halvsøjler eller Liséner, saaledes som vi finder baade i Jylland, paa Sjælland og et enkelt Sted paa Fyn, hvor i øvrigt Apsider er forholdsvis sjældne. Falster ejer een Kirke, *Horbelev*, hvis Apsis har Liséner og Rundbuer.

Naar man taler om en lolland-falstersk Kirkebygningskunst, om en særlig »Skole« inden for dansk, kirkelig Arkitektur, er det dog ikke disse Brud- og Markstenskirker, man tænker paa, men Teglstenskirkerne. Det er dem, der giver Øernes Kirkearkitektur dens Præg.

Blandt 89 gamle Landsbykirker er de 78 af Tegl, og blandt 7 Bykirker de 6. Altsaa har Lolland-Falster i alt 84 Teglstenskirker fra Middelalderen, et forholdsvis langt større Antal end nogen anden dansk Landsdel.

Som det tidligere er sagt, er ingen af dem ældre end 13de Aarhundrede. Ikke saa ganske faa er yngre, og de fordeler sig mellem de to Hovedstilarter, den romanske og den gotiske.

Allerede inden 1200 bliver den gotiske Bue optaget i dansk Arkitektur, og det romanske er gennem 13de Aarhundrede underkastet Forvandlingens Lov. En Overgangstid er inde. Gavlene bliver rankere, Tagene stejlere. Man sammenstiller Vinduerne 2 og 2 eller 3 og 3. Ogsaa i Gavlfelterne (Taggavlene) optages 2-Delingen, eller de prydes

med Zigzagsmuring, hvorved der — foruden den romanske Stils lodrette og vandrette Virkninger — tillige indføres skraanende og krydsende Linier. Gavlene kan faa en lille Kamtak i Toppen, og een ved hver Fod, paa Lolland undertiden ogsaa een paa hver af Skraasidernes Midte. Her er Begyndelsen til de senere gotiske Trappegavle. Apsidernes halvcirkulære Grundplan afløses af en Plan med 3 rette Sider. Senere faar selve Korbygningen 3-sidet Afslutning i Øst, og idet Taget føres de 3 Sider rundt, er dermed Korgavlen, den lodrette Taggavl, forsvundet. Naar endelig Skib og Kor samles i eet, og denne Bygning faar 3-sidet Afslutning i Øst, har det gotiske Kirkeskib naaet sin fulde Udvikling. Murfladerne i det samlede, stort anlagte Kirkehus brydes dels ved de Stræbe- eller Støttepiller, der deler Bygningen i Fag og tjener som Støtte for Hvælvingerne, dels ved de store, spidsbuede Vinduer med retvinklede eller profile-rede Led i Karmsiderne — hvert Vindue i sit Fag mellem Støttepillerne.

I Kirkens Indre er Korets og Skibets skarpt adskilte Rum med deres primitivt geometriske Form afløst af eet helt samlet Kirkerum, der afrundes af Hvælvingerne, samtidig med at det ved Hvælvingsbuer og -piller leddes i tydelig udtalte Fag fra Øst til Vest og faar en dybere perspektivisk Virkning. Naar Støttepillerne paa Kirkens Yderside endelig bygges med to eller flere Afsæt, bredest forneden for at modstaa Hvælvningernes Tryk, er ogsaa i det ydre det strengt lodrette afløst af en skrævende Virkning, som giver Bygningens Profil noget af selve den gotiske Bues Karakter.

Saadan er Udviklingen, og det er af saadanne Elementer, den gotiske Kirkebygning bestaar. Spidsbuen og Stræbepille-systemet er Betingelsen for de høje, himmelstræbende, gotiske Katedraler, vi finder i Udlandet; men det er ikke selve det himmelstræbende, der udgør Gotikken. En lille, simpel dansk Landsbykirke som *Vesterborg* i Lollands Nørre Herred er ogsaa gotisk, selv om den er langt fra at naa den store Gotiks Højde og Perspektiv, dens vidunderlige, fantastiske Formrigdom eller dens konstruktive Genialitet.

Ingen anden dansk Landsdel har inden for saa snævert

et Omraade saa mange Kirketyper, der viser Udviklingen gennem alle Afskygninger fra det rene romanske gennem Overgangstidens ejendommelige Blandingsstil til det gotiske.

Romansk er for det første de nævnte Brud- og Markstenskirker, men ogsaa nogle af Teglstenskirkerne, som Hillested paa Midtjylland. Det er dog vanskeligt at drage Grænsen

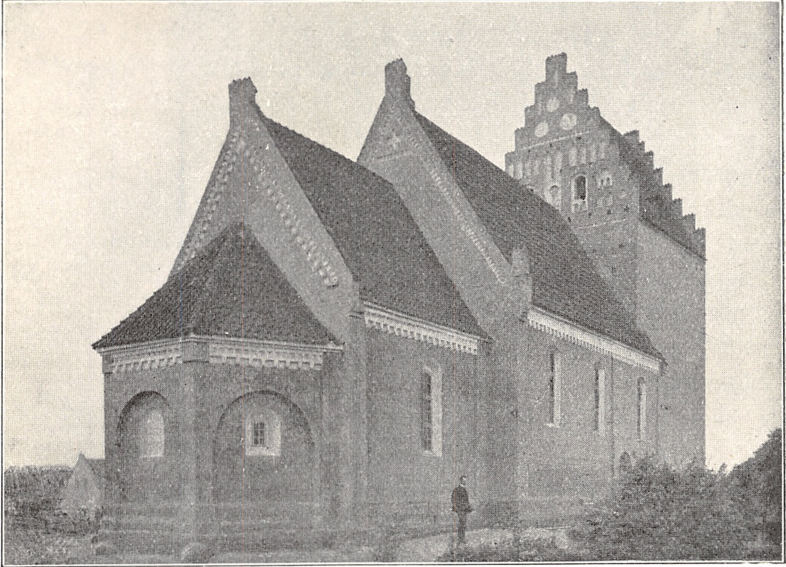

Fig. 6. Eskildstrup Kirke (Mackeprang: Vore Landsbykirker).

mellem, hvad vi vil kalde *romansk*, *senromansk* og *Overgangsstil*, da allerede de ældste romanske Teglstenskirker her er sene og prægede deraf, og det i de fleste Tilfælde er vilkaarligt, om man vil kalde en Kirke senromansk eller betegne den som en Overgangskirke.

I den senromanske Arkitektur eller Overgangsstilen er der en udpræget Forkærlighed for Udsmykning af Døre og Vinduer, Gesimser og Gavle. Men intet Sted i Danmark kommer det til saa rig Udvikling i en større, samlet Kirkegruppe som paa disse to Øer. Og det er disse *Overgangstidens senromanke Kirkebygninger, der er Lolland-Falsters store Indsats i Danmarks Middelalderkunst.*

Blandt ca. 40 romanske eller senromanske Teglstenskirker paa Lolland har de 11 Apsis, hvorimod kun een eneste

af Falsters 13 er Apsidekirke, nemlig *Eskildstrup*, hvis Apsis er 3-sidet (Fig 6). De lollandske Teglstenskirker staar da i denne Henseende ikke tilbage for Gennemsnittet af Danmarks Kirker. Se f. Eks. *Branderslev* (Fig. 7).

Modstillet Apsis ved Kirkens østre Ende opførtes der undertiden ved den romanske Kirkes Vestende et Taarn, og det er naturligt, naar vi har nævnet Apsiderne, da ogsaa at omtale de Kirke-
taarne, der er saa gamle, at de enten har hørt med til det oprindelige Anlæg eller dog er tilføjede endnu i det romanske eller senromanske Tidsrum.

Mest kendt er *Tirsted*, hvis anselige Taarn med den rektangulære Grundplan kan minde om to sammenvoksede Tvillingetaarne. Dets to underste Etager aabner sig hver med to rundbuede Arkader mod det høje Kirkerum. De nederste Arkader hvilende paa en svær, rund Søjle. Et lignende Taarn har hørt til *Godsted* Kirkes oprindelige Anlæg. Ogsaa *Ryde* har et kraftigt, romansk Taarn, som er ejendommeligt ved, at det har haft to sideskibsagtige Udbygninger, der dog nu er forsvundne. (Se Fig. Side 199). Endnu en Kirke, *Nebbelunde*, har vistnok oprindeligt været opført med Taarn, men det er som i *Godsted* senere brudt ned.

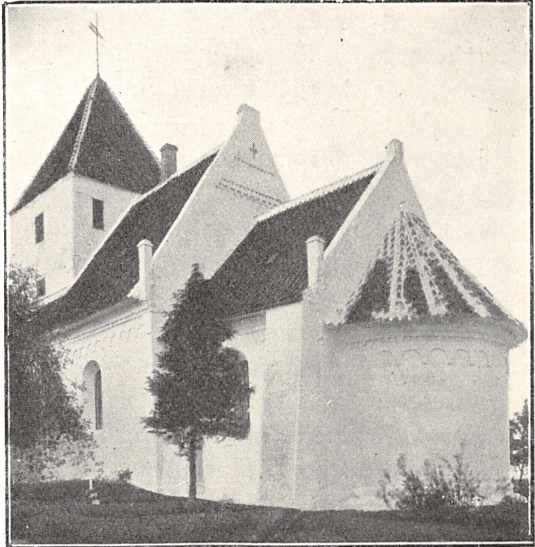

Fig 7. Branderslev Kirke (C. C. Haugner: Lollands Nørre Herred).

Foruden disse Taarne, som gaar tilbage til Kirkernes oprindelige Anlæg, er der paa Lolland endnu 3 romanske Kirke-
taarne i *Landet*, *Herredskirke* og *Thoreby*, som ganske vist ikke er samtidig med Kirkerne, men dog ikke mange Aar

yngre. Mens der paa Falster vistnok kun er eet eneste romansk Taarn — i *Idestrup* — har Lollands romanske Kirker hyppigere været taarnprydede end Kirkerne i de fleste andre Egne.

Ogsaa i andre Henseender er Kirkerne rigere udstyret end Gennemsnittet af Danmarks Kirker, saaledes med Hensyn til Sokler. Bygmestrene har vidst, hvad det betød for en Bygnings Holdning, at den stod paa en god Sokkel. Dog kan en og anden lille lollandsk Kirke forekomme lidt spinkel i Forhold til sin rige, vægtige Sokkel med de mange Profiler.

Det er i vore romanske Teglstenskirker ikke ualmindeligt, at Dørene anbringes i et Murfremspring. Den større Murtykkelse, som herved opnaas, giver Mulighed for en langt rigere Reliefvirkning i Portalerne. Ogsaa disse Portalfremspring er hyppigere anvendt paa Lolland-Falster, hvor de findes paa næsten alle romanske (eller senromanske) Teglstenskirker. Portalfremspringenes Murtykkelse udnyttes da ogsaa fuldt ud, idet Døre eller Portaler udstyres med Grupper af Rundstave eller Halv- og Trekvartsøjler, undertiden veksellende med retvinklede Murhjørner. Men desuden har ikke faa af Kirkerne — paa Lolland henimod 20 — foruden Skibets Nord- og Syddør tillige en Dør paa Sydsiden af Koret, ogsaa *de* hyppigst i Murfremspring. Disse Kirker har da ikke mindre end tre Døre eller Portaler, i ikke faa Tilfælde rigt udstyrede Halv- eller Trekvartsøjleportaler.

Fleere Steder naar det Portalen omgivende Murfremspring kun faa Skifter op over Portalbuen, her afsluttet med nogle profilerede Skifter i eet eller flere Afsæt. Andensteds er det afsluttet med en Gavltrekan, som over *Gurrebys* og *Sandbys* Norddør, eller med en spidsbuet Gavlfront, som over *Horslundes* to Døre. Men ofte rækker Murfremspringet helt op under eller i Taggesimsens Frise, og med de lollandske Bygmestres Trang til at bryde Murfladen og skabe pyntelige og festlige Virkninger er flere af disse høje, slanke Portalfremspring udstyret med Blindinger over Portalaabningen. Saaledes en stor, halvcirkulær Blinding*) over *Sandbys*

*) Denne Blinding er som mange andre prydet med Zigzagmuring («Sildebensmønster») i Blindingsfladen.

Syddør. Over *Stokkemarkes* Norddør en høj Blinding med Dobbeltafslutning foroven; men denne Dobbeltafslutning bestaar hverken af to rundbuede eller spidsbuede Buestik, men af *vinkelformede* (tag- eller spærformede) Stik. Man kalder dem Spærstik eller Vinkelstik. *Brarup* Kirke paa Falster har over Norddøren to tætsiddende spidsbuede Blindinger.

Over *Saks-købing* Kirkes Syddør ses et nu til-muret rundbuet Vindue og over Norddøren en stor Blinding afsluttet med en 3-delt Rundbue.

Vaabensted har over Norddøren en Dobbelt-

Fig. 8. Brarup Kirke (Trap).

blinding, hvis to Rundbuer hviler paa en Midtsøjle, og denne Dobbeltblinding indrammes atter af en stor 3-delt Spidsbue. Men skønnest er Portalfremspringet udformet over den lille Syddør paa *Skovlænges* Kor, hvor Dobbeltblindings to Rundbuer bæres af en kraftig, fintudformet Søjle (Fig. 9), og et lignende Motiv ses over *Herredskirkes* Taarnportal. Ved flere af de Kirker, som foruden Skibets to Døre ogsaa har en Dør paa Korets Sydside, viser Undersøgelsen, at Koret er ældre end den øvrige Del af Kirken. Det vil sige, at man ved Kirkens Anlæg midlertidig nøjedes med at bygge Koret, og at man — sandsynligvis ikke mange Aar efter — har fortsat med at opføre Skibet, naar man har naaet at tilvejebringe de nødvendige Bygningsmaterialer. Har imidlertid en saadan Korbygning for kortere eller længere Tid fungeret som Kirke, maatte her naturligvis være en Indgang, ja efter gammel, kirkelig Tradition egentlig to: en Syddør og en Norddør. Dog Korets Funktion som Kirkerum var jo

kun midlertidig, og man nøjedes da med een Dør, sædvanlig Syddøren. Eksempler herpaa er *Herredskirke* og *Skovlænge*. Begge Steder har Koret staaet med en selvstændig, oprindelig Vestgavl. Denne er saa senere, da Kirkeskibet

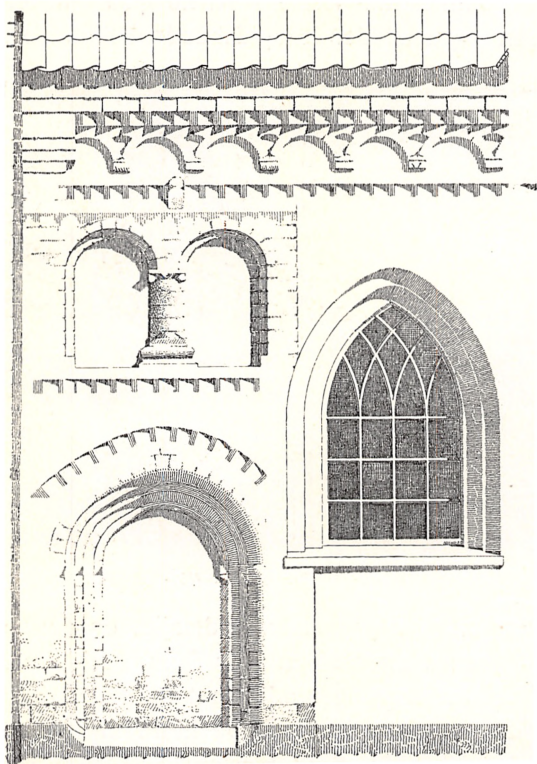

Fig. 9. Dør paa Sydsiden af Skovlænges Kor.
(Mackeprang: Vore Landsbykirker).

tilføjedes, blevet forhøjet. Som et Udslag af Lollændernes »horror vacui«, deres Skræk for den tomme Murflade, har man i Herredskirke prydet den midlertidige Vestgavl med Sav- og Rundsnietskifter*) og yderligere benyttet et for Overgangstiden karakteristisk Motiv: Udkrægning af Taggavlens øverste Parti, med et afrundet Profil som Overgangsled. — Der findes paa Lolland 18 eller 19 Kirker med Dør paa Korets Sydside, een med Dør paa Nordsiden (Musse Kirke). Om Koret i alle disse Kirker virkelig oprindelig skulde have staaet isoleret og midlertidig fungeret som Kirke, er et Spørgsmaal, som er forbeholdt en kommende Undersøgelse. Det er af Interesse, da det giver os Indblik i Forholdene ved de lollandske Kirkers Opførelse,

*) Savsnitskiftet fremkommer ved, at et Skifte af Mursten lægges med Stenenes retvinklede Hjørne fremefter. Et saadant Skifte minder om Tænderne i en Sav. Rundsnietskiftets enkelte Led er i Modsætning til Savsnitskiftets ikke retvinklede men halvcirkulære.

tilføjedes, blevet forhøjet. Som et Udslag af Lollændernes »horror vacui«, deres Skræk for den tomme Murflade, har man i Herredskirke prydet den midlertidige

Vestgavl med Sav- og Rundsnietskifter*) og yderligere benyttet et for Overgangstiden karakteristisk Motiv: Udkrægning af Taggavlens øverste Parti, med et afrundet Profil som Overgangsled. — Der findes paa Lolland 18 eller 19 Kirker med

og det muligt kan kaste Lys over beslægtede Forhold andre Steder i Landet.

Døres og VinduersBuer er som sædvanligt i vor romanske Bygningskunst muret af flere Buestik i

Halvkreds uden om hinanden. Der er dels halv Stens Stik, dels Buestik af Sten paa Fladen, som er formede med Buens Krumning. Paa et Vindue i *Nordlunde Kirkes* Østgavl samt paa *Vindeby Kirkes* Syddør er disse krumme Sten prydet med fine Rudeornamenter, et meget sjældent Motiv,

derherhjemme kun kendes paa Sjælland: i *Søborgs* Borgruin, paa *Tikøb Kirke* og paa det gamle *Skovklosters*, nu

Herlufsholms Kirke. Paa Sjælland finder vi ogsaa Savsnittet. Men i langt højere Grad end de

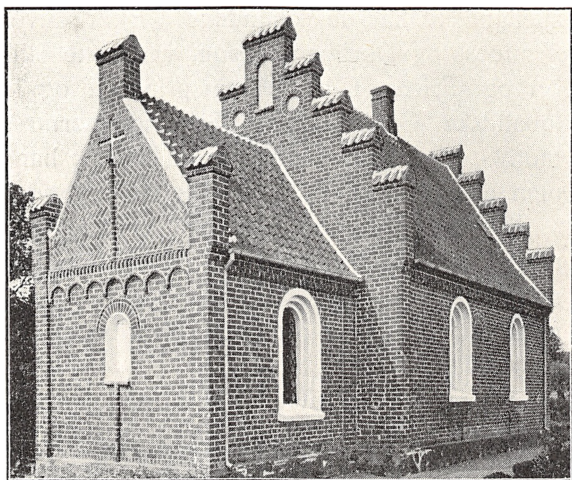

Fig. 10. Nordlunde Kirke. (C. C. Hanguer: Lollands Nørre Herred).

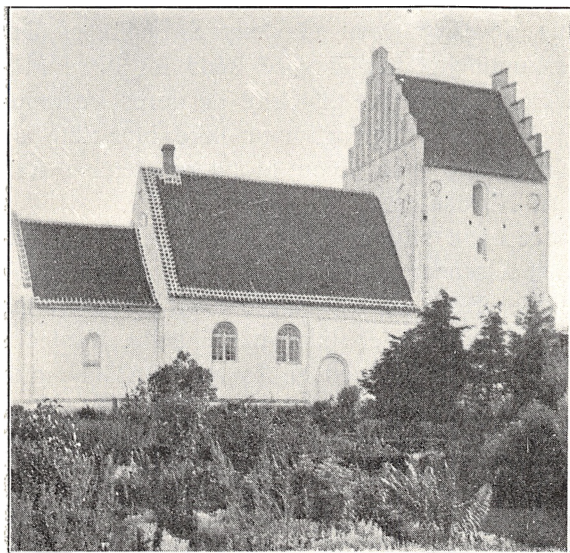

Fig. 11. Vindeby Kirke. (C. C. Hanguer: Lollands Nørre Herred).

sjællandske har de lollandske Kirker anvendt Savsnittet i Vindues- og Dørbuer og som vandrette Skifter i Taggesimser og -Friser, i Portalfremspringene og i Gavlene. I de lollandske Gavle indgaar Savsnitskifterne som et Hovedmotiv. Kun Fyns senromanske Kirker har noget lignende, men dog ikke anvendt ganske paa samme Maade.

Ogsaa Zigzagmuring er paa Lolland langt hyppigere benyttet som Hovedmotiv i Gavlene end paa Sjælland og meget rigere varieret. De lollandske Bygmestre har i Benyttelsen af disse Motiver udviklet en beundringsværdig Virtuositet.

Og med Virtuositet er Kirkernes Taggesimser og Friser behandlet. Den kendte almindelige Rundbuefrise veksler med en Frise af krydsende Rundbuer og med Friser af simple eller krydsende Spærstik. Ja endog Aftrapningsfrisen kan forekomme. Meget hyppig har man anvendt en Konsolfrise, i hvilken den enkelte Konsol oftest blot bestaar af en Munkesten med afrundet Underkant. Disse Friser træffer vi ofte i Gavlene, og modsat paa Sjælland lægges Frisen paa skraa op langs med Gavlens Skraaliniér. Det vilde være uoverkommeligt her at gøre Rede for disse Motivets muntre Vekslen fra Kirke til Kirke og deres Variationer paa den enkelte Kirkebygning, hvor ikke blot Skib og Kor ofte er forskellige, men hvor Motiverne endog kan skifte fra Syd- til Nordsiden.

Modsat i andre Egne finder vi ikke her Kirkernes Side-mure inddelt med Liséner; derimod træffer vi Liséner paa Hjørnerne af Skib og Kor. Og den allerede omtalte 2-Deling eller 3-Deling af Korgavlen er ikke ualmindelig. Saaledes er Korgavlen i *Tirsted* 2-delt ved en lodret Rundstav midt

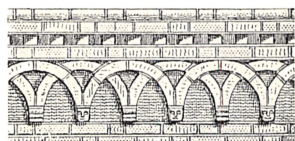

Fig. 13. Frise af krydsende Rundbuer. (Mackeprang: Vore Landsbykirker).

paa Gavlen, hvis 2 Vinduer sidder tæt ind mod Gavlmid-

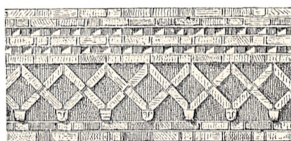

Fig. 14. Frise af krydsende Spærstik. (Mackeprang: Vore Landsbykirker).

Fig. 12. Sempel Rundbuefrise. (Mackeprang: Vore Landsbykirker).

ten. I *Gloslunde, Skovlænge* og *Vestenskov* er der ingen 2-

Deling af denne Art; men alle tre Steder har Gavlen 2 Vinduer. —

Bregninges Korgavl er 3-delt ved 2 Liséner og

har yderligere 2 Hjørneliséner. *Vaabensteds* 3-delte Gavlen har, foruden de 2 Hjørneliséner, 2 Rundstave, og i hvert af de 3 Felter et rundbuet Vindue. — I *Tillitse* og *Østofte* (Fig. 15)

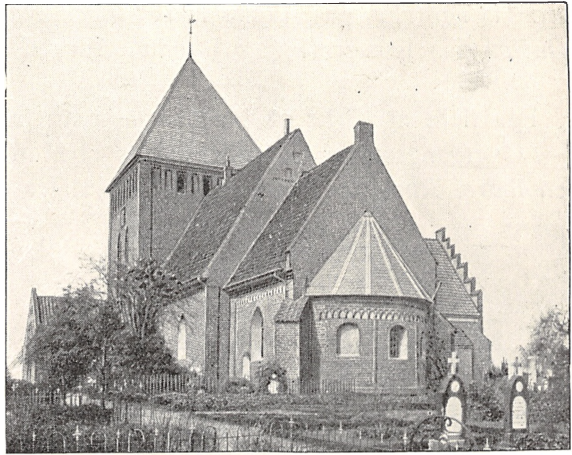

Fig. 15. Østofte Kirke (Trap).

er det Apsis, som 3-deles ved 2 Rundstave, og *Eskildstrups* 3-sidede Apsis har Hjørneliséner forbundne med runde Blindingsbuer. — Endelig er der 3 Vinduer i *Købelevs* Østgavl (Fig. 16).

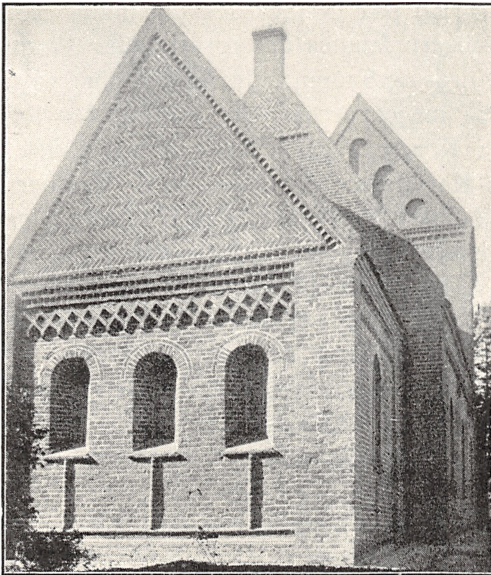

Fig. 16. Købelev Kirkes Korgavl. (C. C. Haugner: Lollands Nørre Herred).

Den skønne »Tregruppe« bestaaende af 3 tæt sammenstillede Vinduer — det midterste højest —, som er kendt andre Steder fra, netop i Overgangstilens Kirker, træffer vi fire forskellige Steder, nemlig paa Korgav-

lene i *Thoreby* paa Lolland, i *Stubbekøbing* (Fig. 3) og *Ønslev* paa Falster (Fig. 21) samt i Kirken paa *Fejø*.

Paa flere af Kirkerne i denne — man fristes til at sige — Overgangsstilens Landsdel findes et Motiv, der bestaar i en lodret Rundstav, som fra Soklen stiger op til Vinduets

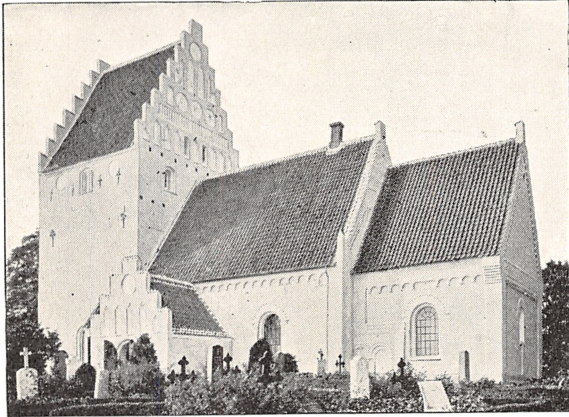

Fig. 17. Aastrup Kirke (Trap).

Underkant og her for-
ener sig
med en kort
vandret
Rundstav,
derafslutter
Vindues-
saalbæn-
ken. I *Aa-
strup* og
Stadager
paa Falster
og i *Fjelde*

og *Nordlunde* (se Fig. 10) paa Lolland ses det under Korgavlens Vindue, og tidligere fandtes det ogsaa under Vinduerne i Nordlundes Nord- og Sydmur. Ja Motivet har tiltalt Kirkens Bygmester saa meget, at han har anvendt den lodrette Rundstav midt i Korets Taggavl som derved 2-deles. Under *Bursø* Kirkes Korvinduer og under de to Vinduer i *Skovlænges* Østgavl fandtes Rundstavmotivet tidligere, ligesom det ogsaa har været paa den i 1890-erne nedbrudte Dannemarre Kirkes Kor. Endnu er det bevaret paa *Købelev* Kirke, (se Fig. 16), hvor det ses under alle tre Vinduer i Korets Gavl, der ogsaa i andre Henseender virker ved kraftigt Relief. — Denne usædvanlige Anvendelse af Rundstaven er noget særegent for Lolland-Falster, et Udslag af Øboernes Glæde ved at fylde Murfladerne og skabe Reliefvirkning.

Nordlundes Korgavl har i Toppen en lille, korsformet Blinding (se Fig. 10), og lignende pryder flere af Kirkegavlene hernede, men er i øvrigt kendt fra ikke faa blandt Overgangstidens Gavle i Danmark. Et Motiv derimod, som

i sin lolland-falsterske Form ikke kendes andre Steder, er den ejendommelige Deling af Taggavlene i 4 trekantede Felter ved skraanende og vandrette Savsnitskifter. Saaledes i *Stubbekøbings, Taars'* og *Stokkemarkes Østgavl* og i *Lillebrændes* og *Skovlænges Vestgavl*. Betragter vi imidlertid

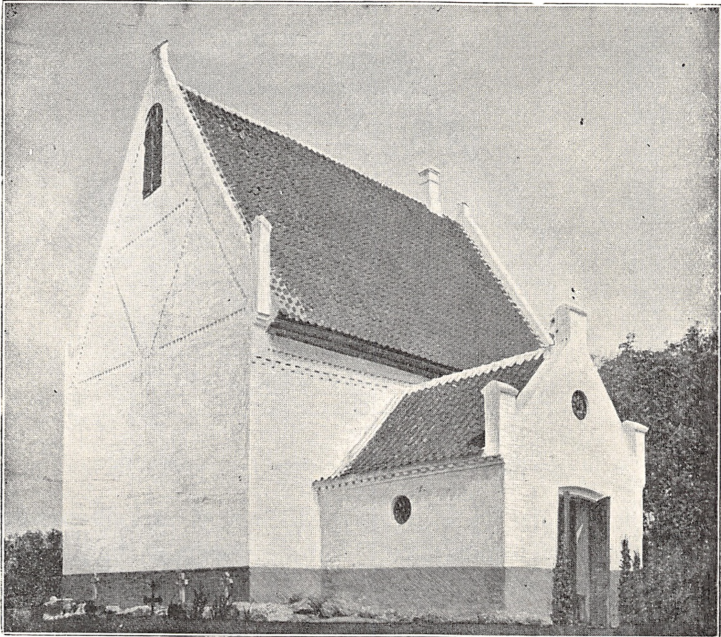

Fig. 18. Lillebrænde Kirke. (Mackeprang: Vore Landsbykirker).

en af disse Gavle nøjere (Fig. 3 og 18), vil vi se, at Gavlfeltets nederste Parti ved de skraanende Savsnitskifter deles i 2 mindre Gavlfelter eller Gavltrekanter, mens det vandrette Savsnitskifte foroven afskærer Gavltoppen som et Felt for sig. Og netop dette Gavlmotiv træffes under noget rigere Form — i Forbindelse med to 3-delte Spidsbuer — i en lille Gavl ved Roskilde Domkirke og paa Vestgavlen af Benløse Kirke ved Ringsted (Fig. 19), begge som de lolland-falsterske stammende fra 13de Aarhundrede. Ja, det er i noget anden men dog beslægtet Form ogsaa kendt i Udlandet, og Motivet gaar, anvendt paa andre Maader, over i Gotikken. — Saadan indgaar dette lolland-falsterske Gavlmotiv altsaa naturligt mellem de for Overgangsstilen karak-

teristiske Prydelser af Gavle og Murflader (som Gavlenes 2-Deling, de krydsende Linier i Gavlfelterne, Spærstikfriserne m. m.).

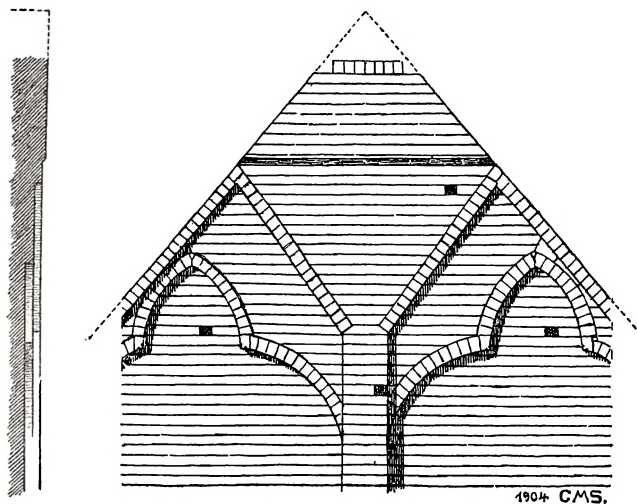

Fig. 19. Benløse Kirkes Vestgavl. (Aarbøger f. nord. Oldk. 1923).

I Hillested har vi et lærerigt Eksempel paa, hvorledes det relativt gamle romanske i samme Bygning kan mødes med den udprægede Overgangsstil. Til den romanske Kirke med den rene, enkle Rundbuefrise paa Skib og paa Apsis er der nemlig, formodentlig efter Midten af 13de Aarhundrede, føjet en ret betydelig vestlig Forlængelse, og her i Vestpartiet er der dels Konsolfrise, dels meget slanke rundbuede og spidsbuede Vinduer i klart udtalt Overgangsstil. Endelig findes allervestligst et helt gotisk Taarn, som er betydelig yngre.

Som Eksempel paa Blindingsgavlenes Udvikling inden for Overgangsstilen fra det endnu romansk prægede til det gotiske kan to skønne Korgavle paa Nordfalster fremhæves og modstilles, den ældste i *Maglebrænde* (Fig. 20), den yngste i *Ønslev* (Fig. 21).

Med Ønslev er vi inde i Gotikken. Alligevel har denne Kirke endnu det rent romanske Anlæg med særskilt Skib og særskilt Kor, begge med fuld Gavl. Til samme Type,

rent romansk Plananlæg og gotiske Enkeltheder, hører *Gunslev*, *Horreby* og *Karleby* paa Falster, *Majbølle* paa Lolland og Kirkerne paa *Femø* og *Askø*.

Længere fremme i Udviklingen, men endnu beslægtede

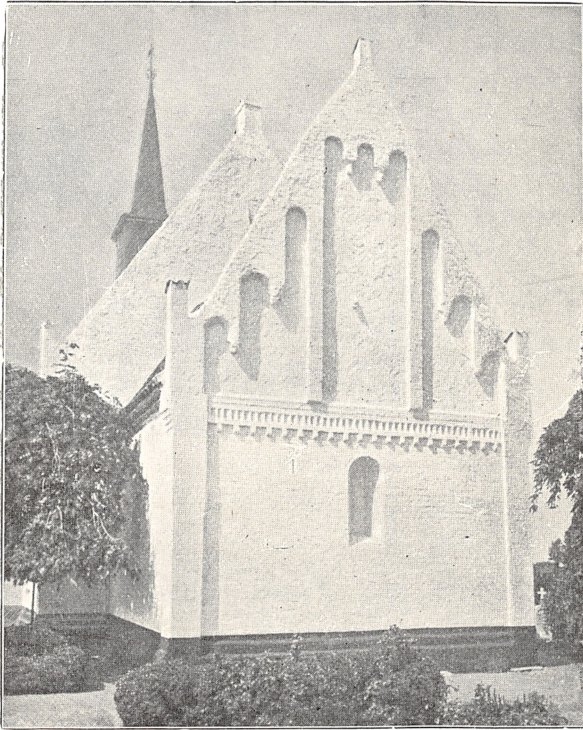

Fig. 20. Maglebrænde Kirke. (Mackeprang: Vore Landsbykirker).

med denne Type er de Kirker, som vel harsærskilt *Skib* og *Kor*, men hvor selve *Koret* har 3-sidet Afslutning i *Øst*. Til denne Type, der virker langt mere gotisk, hører *Nørre Alslev* og *Sønder Alslev* paa Falster, *Birket* og *Kappel* paa Lolland. *Koret*

i den mærkelige *Kappel Kirke* maa dog nærmest karakteriseres som svagt spidsende til mod *Øst*, og det har fuld *Taggavl*.

Endelig tilhører *Kippinge*, *Nørre Vedby* (Fig. 22) og *Gedesby* paa Falster samt *Vesterborg*, *Avnede* og *Engestofte* paa Lolland den fuldt udviklede, gotiske Type, det samlede Kirkehus, som i *Øst* har 3-sidet Afslutning.

Med Undtagelse af *Sakskøbing* og *Stubbekøbing* er alle *Købstadkirker* gotiske, men baade *Nakskov* og *Rødby* var oprindeligt romanske. I *Nakskov* skal man dog op over *Hvælvingerne* for at finde *Murværk* med romanske *Detaller*,

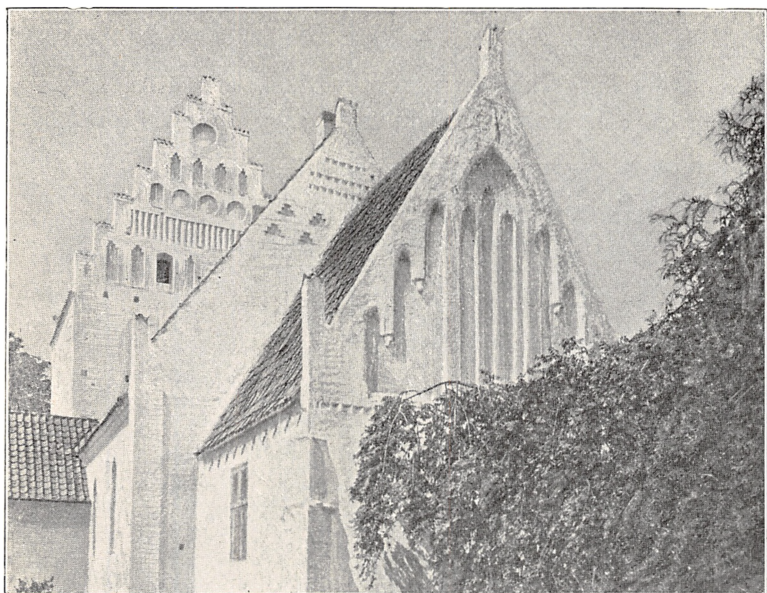

Fig. 21. Ønslev Kirke. (Mækeprang: Vore Landsbykirker).

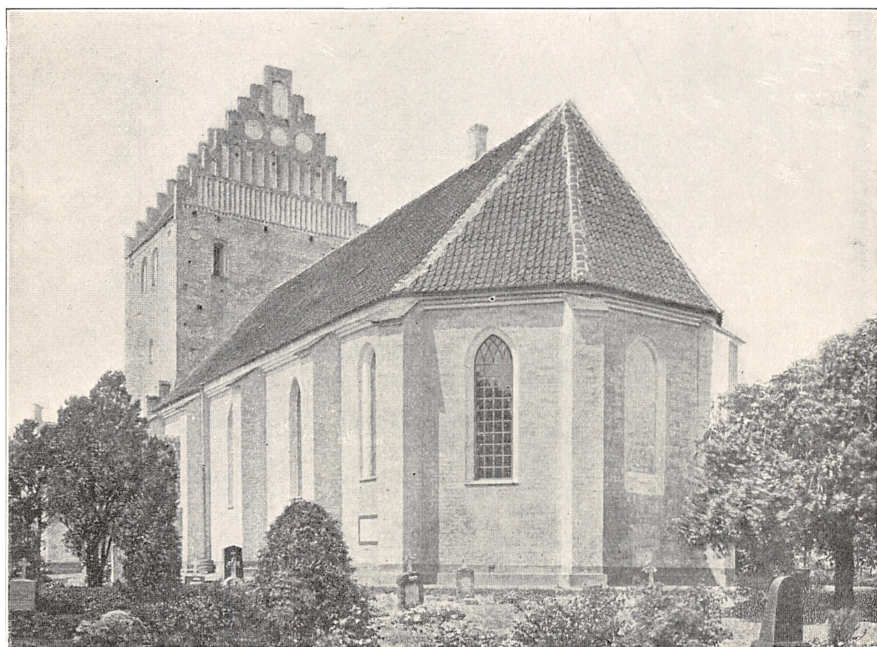

Fig. 22. Nørre Vedby Kirke. (Mackepreng: Vore Landsbykirker).

mens derimod i Rødby Skibets Vestparti har bevaret det romanske Præg.

Ogsaa Lollands sydligste Landsbykirke, *Errindlev*, og den sydøstlige, *Kettinge*, er fuldt gotiske, men var oprindelig senromanske Kirker. I Kettinges Østvæg ses et nu tilmuret Vindue med Rester af det skønneste gotiske Stavnværk, ret enestaaende herhjemme, men sørgelig skamferet. Det synes skaaret i en udenlandsk Kalksten, og i Udlandet maa Forbilledet paa dette Stavnværk søges.

Den store, gotiske Kirke i *Maribo*, opført i 15de Aarhundrede, har Skib eller Langhus i Øst, et lavere Kor i Vest og et Taarn ved Korets Vestgavl. — Med dette mærkelige Plananlæg og med Langhusets mægtige 3-skibede Kirkehal, hvis Hvælvinger er næsten lige høje, kan den ejendommelige Kirkebygning ikke i strengeste Forstand indordnes under lollandsk Kirkearkitektur, skønt den med Rette er Lollands Stolthed. Plananlægget stammer fra Vadstena. Maribo var jo et Birgittinerkloster, og Kirken er bygget efter denne Ordens Forskrifter.

De gotiske Købstad- og Landsbykirker paa Lolland-Falster har utvivlsomt deres Forbilleder i Nordtyskland og følger i saa Henseende den samme Linie som de fleste gotiske Kirker i Danmark, blandt hvilke navnlig mange Bykirker bærer Vidne om tysk Paavirkning. Og naar der er flere fuldt gotiske Kirker paa Lolland og Falster end i andre danske Egne, skyldes det Øernes Nærhed ved Østersøens Sydkyst.

Med Hensyn til den store Gruppe af senromanske og Overgangskirker er Afstamningen mere kompliceret. Der er imidlertid ingen Tvivl om, at de har modtaget Paavirkning Syd fra, og fæster man sig ved visse senromanske Motiver, som hyppig forekommer saavel paa lollandske Kirker som paa Kirkerne i Nordtyskland, synes Paavirkningen fra Syd endda ret betydelig. Dog trods alt, hvad disse lolland-falsterske Teglstenskirker har modtaget fra de nordtyske, har de til Gengæld ikke blot Enkeltheder, som er i Slægt med eller ligefrem optaget fra sjællandsk Teglstensarkitektur, *men har tillige som Helhed et umiskendeligt dansk Præg.*

Stærkest i Slægt med tysk Murstenskunst er saadanne Motiver som Friserne med krydsende Rundbuer, enkelte og krydsende Spærstikfriser, Konsolfriserne og Gavlenes Friseprydelse. Derimod er den ejendommelige Benyttelse af Rundstavmotivet noget særlig lolland-falstersk, og det samme er Tilfældet med den mærkelige Todeling af Taggavlene,

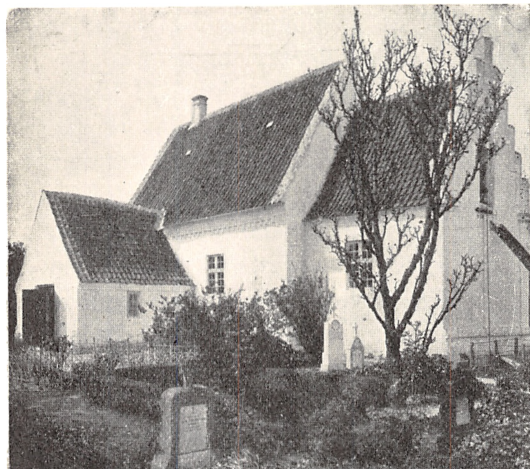

Fig. 23. Løjtofte Kirke. (C. C. Haugner: Lollands Nørre Herred).

den Deling i mindre Trekanter, hvortil svarer be-slægtede Gavlmotiver paa Sjælland.

I sjællandsk Arkitektur træder af og til Rundsnitskiftet i Stedet for Savsnitskiftet, saaledes paa *Cisterciernes gamle Klosterkirke i Sorø* og paa den lille *Tikøb*

Kirke nær Cistercienserklostret Esrom. (Det findes ogsaa i en Gavl paa Haderslev Vor Frue). Og vekslende med Savsnittet forekommer Rundsnittet paa Sct. Bent, Benediktinerklostrets Kirke i *Ringsted*. — Dette Rundsnitskifte forekommer flere Steder paa Lolland, saaledes i *Løjtofte, Herredskirke og Vestenskov*, paa Falster i *Aastrup* og vekslende med Savsnittet i *Væggerløse*.

Ganske vist findes Rundsnitskiftet ogsaa i de tyske Østersølande, men under saadanne Forhold, at det kan skønnes at stamme fra dansk Cistercienserarkitektur. Vi finder det nemlig paa de Kirker, der hørte til de gamle Cistercienserklostre i *Bergen* paa Rygen, *Eldena* ved Greifswald og *Colbatz* Syd for Stettin. *Men disse tre Klostre er alle anlagt fra Cisterciensernes berømte Kloster Esrom* i Nordsjælland, og Kirkerne er bygget af sjællandske Mestre Rundsnittet er da sikkert bragt herved fra Esrom, ligesom

det nydelige »Rudeornament«, vi paa Lolland har fundet over Østvinduet i *Nordlunde* og over Syddøren i *Vindeby*, netop er konstateret i *Esroms allernærmeste Omegn*, nemlig paa Tikøb Kirke og i Søborgs Borgruin. Skønt selve Esrom Klosters romanske Bygninger for længst er forsvundne, viser lollandske og nordtyske Kirker os den Dag idag, hvilken Betydning Esrom og andre sjællandske Klostre har haft for Bygningskunsten i disse Landsdele.

At der i vor romanske Teglbygningskunsts ældste Tid fra Sjælland er gaaet en Kulturbevægelse til vidtforskellige Egne endog saa langt som helt ned i de tyske Østerølande (Klostret Colbatz ligger 230 Kilometer Sydøst for Gedser Odde), er utvivlsomt. Lige saa utvivlsomt er det, at der i Overgangstiden gaar en Kulturstrøm fra de tyske Østersølande til Lolland-Falster. Dog disse Øer laa jo ikke blot nær Østersøens Sydkyst. De laa nærmere Sjælland med dets gamle Teglbygningskunst. Den tyske Kulturstrøm mødte paa vore to Sydøer den gamle danske Bygningskultur og en lolland-falstersk Smagsretning.

Spørges der, om den romanske og senromanske Bygningskunst paa Lolland-Falster med Hensyn til Kirkernes Plananlæg og arkitektoniske Hovedform er rig paa Ideer og forskelligartede Typer, maa der svares Nej. I Modsætning til andre danske Egne ejer Lolland-Falster ikke en eneste Rundkirke, overhovedet intet Centralanlæg, og ikke nogen Korskirke. Alle Kirker er komponerede om een Akse, Længdeaksen. Her er ingen Dobbelttaarne, intet rigt udviklet Kor med flere Alterhuse, og naar undtages Stubbe-købing, er alle de gamle Kirker eenskibede. Denne Bygningskunst er ikke præget af rig Fantasi. Den er jævn og stilfærdig, selv om af og til en lille lollandsk Kirke med sine mange Enkeltheder kan virke lidt konversabelt. I al deres Jævnhed er disse Kirker dog ingenlunde svage. De kan paa een Gang være baade kraftige og fine, og inden for en ret ensartet Hovedform er de forbavsende rigt varierede. Mon ikke Bygningskunsten paa de to Øer afspejler Lollændernes og Falstringernes Temperament. Disse Øboere har med aaben Dør og frisk Modtagelighed ladet Impulser

strømme ind fra alle Sider, og i deres gamle Kirker veksler mangeartede Motiver lunefuldt og rigt inden for en ikke alt for vid Ramme

Ingen af Kirkerne fra 12te og 13de Aarhundrede er os overleveret ganske, som de saa ud, da de blev opført. Næsten alle er ændret baade ude og inde. De har faaet større Vinduer, og de fleste er i senere Middelalder overhængede. Der findes dog oprindelige Hvælvinger i Apsiderne og i Tirsted Kirkes Taarn. Og enkelte Steder har der været nogle oprindelige, for Lolland-Falster ejendommelige Træhvælvinger eller buede Lofter, beklædte med Puds, som dog for længst er erstattede med Hvælvinger af Sten. — Skønt man som andre Steder har overhængt Kirkerne i senere Tid, træffes Kirker, der endnu delvis eller helt staa uden Hvælvinger, hyppigere her end f. Eks. paa Fyn og Sjælland. De fleste hvælvendes i 15de og 16de Aarhundrede, og foruden Krydshælv med 4, 6 eller 8 Ribber finder vi paa Lolland ret hyppigt Stjernehvælvinger, sikkert en Paa-virkning fra Maribo, hvor Birgittinerne har benyttet dem i det store Midtskib og Kor.

Blandt de gotiske Kirker var flere hvælvende fra første Færd, som *Nørre Vedby* og som Koret i *Kippinge*, begge fra 14de Aarhundrede. Men vi træffer andre, hvor Hvælvingerne, ligesom i mange af de romanske Kirker, først er indbygget i Middelalderens seneste Tid.

Ogsaa i det ydre er Kirkerne mere eller mindre ændrede ved forskellige Tilbygninger: Taarne, Vaabenhuse, Sakristier eller Kapeller. Enkelte har ved Ombygning helt skiftet Karakter, som *Kettinge*, *Errindlev* og *Rødby*. *Nakskov* er endog blevet en 3-skibet Kirke med Koromgang, og i *Nykøbing*, hvor Graabrødrenes eenskibede Kirke paa Reformationstiden blev gjort til Bykirke, har man inddraget Klosters Korsgang ved Kirkens Nordside som et nordre Side-skib, saaledes at den nu er 2-skibet.

Radsted Kirke er ved Ombygning blevet en Renaissancekirke med Kapeller og svungne Gavle, og *Thoreby* 3-skibet dog med Bevaring af det lave romanske Kor. Skibets mægtige Gavl med det dobbelte System af Blindinger fortæller

morsomt om Kirkens gradvise Udvidelse gennem Tiderne. Men det er dog det indre Rum, som giver denne Kirke Betydning og hæver den over Landsbykirkernes almindelige Niveau. Hvilken mærkelig og malerisk Lysvirkning i det 3-skibede Kirkerum, hvor Lyset kun strømmer ind gennem Vinduerne i de lave Sideskibe!

De fleste Kirker har Vaabenhuse, hvorimod Sakristier er sjældne. Og den Vrimmel af rige, blindingsprydede Vaabenhuse- og Sakristigavle, vi kender fra Sjælland, har Lolland og Falster ikke.

Taarnene, der tilbyggedes i gotisk Tid, staar som de romanske ved Kirkernes Vestgavl, naar undtages den lille sengotiske *Avnede* Kirke, hvor et Taarn er opført ved Skibets Sydside. Det er svært og kraftigvirkende med højt Pyramidetag. — I alt er der paa Lolland en Snes Taarne med Pyramidetag eller -spir, enkelte meget høje og slanke; paa Falster derimod faa, idet de fleste Kirketaarne her, ligesom paa Sjælland, har Trappegavle, der vender i Øst og Vest. De falsterske Taarn-gavle er i Almindelighed blindingsprydede, og den særlige falsterske Type har mange smaa Blindinger ordnede etagevis over hinanden. Men disse rige Gavle er sene, de stammer sikkert først fra Tiden efter 1500. Som Repræsentanter kan nævnes *Aastrup* (Fig. 17), *Ønslev* (Fig. 21), *Stadager*, *Nørre Vedby* (Fig. 22) og *Eskildstrup* (Fig. 6).

Der er paa Lolland i alt kun en halv Snes Taarne med Sadeltag og med Gavle i Øst og Vest. Et enkelt, Taarnet i *Fjelde*, har Gavle i Nord og Syd. Men de lollandske Gavлтаarne er ikke saa rige som de falsterske. Til Gengæld tilhører flere af dem en ældre Type.

Blandt Lollands Taarne med Pyramidetag eller Spir er der ikke faa, som i deres massive Kraft og Bredde hører til vore anseligste Landsbykirketaarne. Et af dem skal fremhæves: Taarnet i *Østofte* (Fig. 15), der maa være opført allerede i 14de Aarhundrede. Under Pyramidetagens Gesims danner Glamhuller og Blindinger en vandret Frise alle 4 Sider rundt, og herunder pryder 2 slanke, spidsbuede Blindinger hver af de frie Taarnsider. Det kraftige, bevidst komponerede Taarn kan minde om et Borg- eller Bytaarn

og bringer de tyske Hansestæders Arkitektur og visse Kirke-
taarne i Mecklenburg og Pommern i Erindring. Herved
maa Østoftetaarnets Stamfrænder søges.

Dog, det mest monumentale er *Stokkemærkes* mægtige
Kirketaarn. Over den Krans, som Glæmhullerne danner for-
oven, rejser sig 4 Kamgavle og danner en takket Krone.

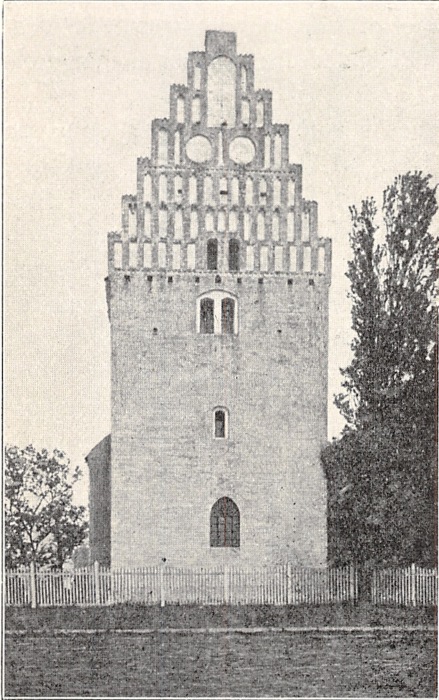

Fig. 24. Stadager Kirkes Taarn. (Mackeprang: Vore
Landsbykirker).

har tidligere haft Taarn, og 9 af de kullede Kirker har i
nyere Tid faaet en »Tagrytter«, som oftest over Kirkens
Vestende.

6 af de kullede har — uden Sammenhæng med selve
Kirkebygningen — Taarne af Træ, Klokketaarne, som staar
frit paa Kirkegaarden. Naar der altid har været flest af
disse Trætaarne paa *Vestlolland*, og de nu til Dags kun findes
her, kunde det vel opfattes som et Tegn paa, at Lollænderne
har hentet Ideen et Sted Vest paa. Saadanne fritstaaende
Klokketaarne, byggede af Tømmer, er da ogsaa ret almin-

I Stedet for det absolut lodrette i Østofte er der
i Stokkemarketaarnet en mild Voksen i Bredde
fra Taarnets Top til dets Fod. Det giver paa
een Gang Styrke og Finhed. Hvorfra det end
ses, er Linierne i dets Profil mærkeligt føl-
somme. Her er en sjæl-
den Kraft, som er langt
fra det voldsomme. Og
ser man det ude fra
de lollandskgrønne Mar-
ker, kan det minde om
gotiske Taarne i engelsk
Landskab (se Fig. S.177).

Mange af Kirkerne er
kullede: 4 blandt Fal-
sters og ikke mindre end
25 af Lollands er taarn-
løse; men et Par af dem

delige i Slesvig, navnlig i Angel, hvor de bedste, største og ældste endnu findes. Paa Lolland er der Trætaarne i *Birket*, *Søllested*, *Græshave*, *Gloslunde*, *Arninge* og *Vestenskov*; men der har været endnu flere, f. Eks. i *Dannemarre*, *Løjtofte* og *Nordlunde*, hvor de imidlertid for længst er nedbrudt. Bedst er Taarnet i Birket (Fig. 25), et bredt, firsidet Tømmer-

taarn, som staar paa en Bronzealderhøjindenfor

Kirkegaardens Kampestensdige. Den lave, brede Kæmpehøj er en fortrinlig Sokkel for det sorttjærede Tømmer-taarn med de skraanende Sider. Det har teglhængt Tag, Gavle i Øst og Vest, og det kraftige Tagudhæng giver Skygge ned over de mørke brædeklædte Taarnvægge. Virkningen er primitiv og djærv; man synes at ane en ældgammel Tradition.

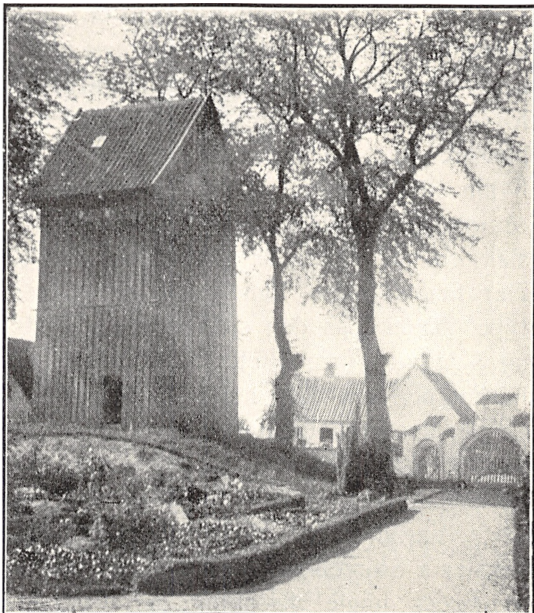

Fig. 25. Klokketaarnet paa Birket Kirkegaard. (C. C. Haugner).

Hvilken Modsætning mellem dette primitivt kraftige Taarn og de slanke Renaissance- og Barokspir! Jeg tænker ikke paa de konkavt svungne Spir i Rødby og Saksøbing (for øvrigt fra Midten af 19de Aarhundrede) og ikke paa Nakskov Kirkes naalespidse, helt moderne Spir, der væsentlig har sin Fortjeneste i Højden, men paa de tre fine, slanke Spir over Kirketaarnene i *Nysted* (fra 1650), *Radsted* (fra 1621, fornyet 1899) og *Kippinge* (fra 1701, fornyet 1911). Kraftigst er Nysted- og Radstedspirene; men bedaarende staar Kippinges Spir til den lille, røde, teglhængte, gotiske

Kirke. I Nykøbing er det høje Murtaarn med Løgspiret fortrinlig anbragt i Hjørnet mellem Kirken og den gamle Klosterfløj. Taarnets øverste Del og Spiret fra 1766.

Saaledes som de lollandske Kirker nu staar, ændrede eller ombyggede i større eller mindre Grad efter vekslende Tidens og Slægters Smag, er de vidt forskellige i deres Virkning. Der er romanske Kirker, og der er gotiske. Der er kullede Kirker, og der er andre med Taarne af de mest uensartede Typer. Men ogsaa i Farvevirkningen er de højst forskellige. Mens flere af Østlollands Kirker er kalket røde ligesom mange Kirker paa Falster, er de øvrige lollandske hvide eller graagule, eller de staar med Kampestenens eller Murstenens naturlige Farve. Det er derfor umuligt at fastslaa en for lollandsk Landskab karakteristisk Kirketype. Der findes andre Egne, som har deres bestemte Hovedtype. Tænk paa den sjællandske. Trods enkelte mærkelige og sjældne Former ejer Sjælland en forholdsvis ensartet Kirketype, den lille hvide Landsbykirke med de takkede Gavle, der med Gentagens Charmen virker hjemligt i det sjællandske Landskab. Lolland ejer, med sine uensartede Kirker, Overraskelsens. Det er en Oplevelse at se den store Variation fra Sogn til Sogn, at se, hvorledes de veksler i Størrelse og Form, i Farve- og Materialvirkning, hvorledes nogle væsentlig har bevaret deres oprindelige Skikkelse, mens andre er ombygget og præget af skiftende Tider og Paavirkninger.

De mange *Døbefonte* fra 12te og 13de Aarhundrede, som endnu er bevaret i Danmarks Kirker, er en Skat af stor kunstnerisk og kulturhistorisk Værdi.

Ogsaa Lolland og Falster har Fonte, som gaar tilbage til den Tid, Stenkirkerne opførtes, og Hovedparten er af Granit og gullandsk Kalksten.

Lolland har 23 Granitfonte, 21 af gullandsk Kalksten, 2 af Sandsten og 1 af Klæbersten, mens der paa Falster er 7 af Granit og 11 af Kalksten. Naar Tallet af gamle Fonte ikke er større, er Grunden den, at man i vor Tid alt for ofte har kasseret de gamle og erstattet dem med nye og

»bedre«. Med Skam at bekende er der som Repræsentanter for vor Tid et helt Dusin hæslige Cementfonte blandt Afløserne. I Søllested har Menigheden dog i det sidste Aar atter afløst Cementuhyret med en Døbefont af Granit, tegnet af en af vore bedste Arkitekter. Man har i øvrigt allerede i Renaissance- eller Baroktiden erstattet gamle Fonte med nye, som blev skaaret i Træ. Der er 4 paa Lolland og 2 paa Falster, og af dem har den berømte Jørgen Ringnis skaaret den i *Kippinge*, mens Døbefonten i *Arninge* maaske stammer fra den ikke mindre kendte Mester Henrik Werners Værksted.

Blandt Øernes Granitfonte har ikke faa Rebsnoninger paa Kummen, og paa omtrent en halv Snes er Kummen prydet med rundbuede Felter. Nogle af disse, nemlig Fontene i *Dølleffelde*, *Fjelde*, *Kettinge*, *Skørringe* og *Majbølle*, har Kors, Liljer og forskellige Figurer i Felterne, mens der paa enkelte Døbefontes Fod ses Mandehoveder eller andre Prydelser. I *Krønge* har Kummen romanske Bladrankeornamenter. De viser, som i øvrigt alle Granitfontene, et tydeligt Slægtskab med jyske Døbefonte.

De to Øer kan opvise et Antal af 32 gullandske Kalkstensfonte, og der har været endnu flere. Intet Sted herhjemme har vi noget tilsvarende. Sammenholder vi disse Kalkstensfontes hyppige Forekomst, deres Alder og Stil med Granitfontenes, forstaar vi, at Granitmaterialets Tid slutter i 13de Aarhundredes 1ste Halvdel, at den jyske Paavirkning paa Lolland-Falster ebber ud i samme Tidsrum, og at disse Øer nu er undergivet Østersøkulturen. Det er Øst fra, Kalkstensfontene er kommet, fra et af Østersøegnens berømteste Kunstcentre. De er ikke blot skaaret i gullandsk Kalksten, men de er udført paa selve Gotland (Gulland) og bragt til Lolland og Falster over Havet. De vidner da ikke om Kunstnersnille og Haandværkerdygtighed paa Lolland-Falster, men om Øernes Handelsforbindelser paa Østersøen og om Befolkningens Evne og Vilje til at hente værdifuld Kunst hjem til deres Kirker.

De gullandske Fonte kan være Bæger- eller »Kalk«formede. I Grundplan er de som oftest cirkulære, men kan ogsaa være pylogonale. Kummen kan være kanneleret eller

buklet, prydet med Rundbuer eller Spidsbuer eller med gotiske Bladornamenter. Sjældne og interessante er tre 8-kantede Fonte med figurlige Fremstillinger i Relief fra 13de Aarhundrede. En i *Horbelev* paa Falster med Kristuslammet, Petrus og Paulus samt nogle fantastiske Dyrefigurer, en i *Skelby* (ogsaa paa Falster) med Kristi Lidelseshistorie og endelig en i *Birket* paa Lolland med Fabeldyr i alle 8 Fel-

Fig. 26. Døbefonten fra Tirsted Kirke. (Maribo Stiftsmuseum)

ter. Et af Dyrene har Løvekrop og et stort hornet og skægget Menneskehoved, og disse Fabeldyr forestiller øjensynligt det dæmoniske og onde, som Daaben skal værne Menneskenes Børn imod.

Imponerende er den store, 4-kløverformede Font fra 14de Aarhundrede, som tidligere stod i *Tirsted* Kirke, men nu findes i Maribo Stiftsmuseum (Fig. 26). Den er fra en Tid, da man smykkede Fontene med en Bladornamentik, der virker helt naturalistisk paa Baggrund af den romanske Stils Rankeornamenter.

Af hel anden Art er den Døbefont fra Slutningen af 12te Aarhundrede, som staar i *Løjtofte* (Fig. 27) Nord for Nakskov. Den er hugget i Sandsten, og omkring dens runde Kumme har den i Relief en Kreds af skønne Skikkelser. Saaledes Marias Bebuelse, Jesu Fødsel, de hellige Trekonger samt den tronende Kristus som Verdensdommer i Mandorlaen, omgivet af to Engleskikkelser. Paa Foden ses 4 Løvehoveder i kraftigt Relief udført i den karakteristiske, dekorative gullandske Stil. — Denne Font er gjort af en af Gotlands største Mestre. Hans Navn er ukendt, men han gaar i Kunsthistorien under Navnet »Majestatis-Mesteren«, fordi Billedet af Kristus i sin Herlighed ses paa alle hans Døbefonte. Der findes fortrinlige Arbejder af ham i Skaane, hvor man ogsaa ser hans Hovedværk, Døbe-

fonten i Tryde Kirke. Men Fonten i Løjtofte med dens milde, skønne Reliefkunst hører til denne Meisters allerbedste Arbejder og staar højt blandt vore romanske Skulpturværker.

Talrige *Kalkmalerier* i danske Kirker vidner om, hvor højt Malerkunsten stod i Middelalderen, og selv hvor vi træffer barnlig Ubehjælpssomhed, maa vi beundre Malernes Evne til at løse de Opgaver, Kirken stillede dem, og anskueliggøre de hellige Skikkelser for Menigheden.

Den ædle, skønne og strenge, romanske Malerkunst, vi eksempelvis kender fra Jellinge og Hvorslev i Jylland, Sønder Næraa paa Fyn, eller fra Hjørlande, Alsted og Hagested paa Sjælland, ejer Lolland-Falster slet ingen Prøver paa. Fra 13de Aarhundredes 2den Halvdel stammer Lolland-Falsters ældste Maleri, Billedet i *Eskildstrups* Apsishvælving. Her ses Marias Kroning, Petrus og Paulus, og paa Korets Nordvæg Flugten til Ægypten. I *Kippinges* Korhvælvinger er der gode Malerier fra 14de Aarhundredes Midte, og i *Nørre Alslev* har vi et tidliggotisk Maleri, fremstillende Kristus med Apostle og Helgener, derunder en Frise med det danske og holstenske Vaaben og en Indskrift med Navnene Styg Keg og Andreas Præst (formodentlig Kirkens Grundlæggere), samt Aarstallet 1300. Der findes fra senere Middelalder ikke faa daterede Kalkmalerier i danske Kirker, men intet fra saa tidlig Tid. Nørre Alslevs Apsisbillede er det ældste *daterede* Kalkmaleri i Danmark.

Fig. 27. Døbefonten fra Løjtofte Kirke. (Francis Beckett: Danmarks Kunst).

Paa Skibets Østvæg, »Triumfvæggen«, ses Kristus som Verdensdommer mellem de 12 Apostle fra Tiden omkring 1350, og fra en langt senere Tid, omkring 1500, findes paa Skibets Nordside et mærkeligt Billede, en »Dødedans«, hvortil vi herhjemme ikke ejer noget Sidestykke. Endelig er der senmiddelalderlige Kalkmalerier, fremstillende Skabelseshistorien, i Skibets vestligste Hvælving. Nørre Alslev viser os Udviklingen af det gotiske Kalkmaleri fra 1300 til omkring 1500 gennem flere, vidt forskellige Stadier.

Paa Tirsteds Korvæge ses gammel- og nytestamentlige Scener, mens Navnet Hennyngus Kabel er malet paa nordre Væg. Denne Mand vides at have ejet den nærliggende Herregaard Tostrup i 1397, og Billederne skønnes at stamme fra ca. 1400. Fra samme Tid er der karakterfulde Kalkmalerier i *Østoftes* Korhvælving. De er malerisk fortrinlige og er overordentlig godt bevarede (Se Fig. S.201). Her er levende og morsomme Billeder, saaledes af Skabelsen og Syndefaldet og en sjælden og ejendommelig Fremstilling af en Sjæl, der bringes til Himlen. Endelig finder vi fra Tiden hen mod 1500 gode, kalkmalede Billeder i *Taagerup* og *Kettinge* paa Lolland og i *Tingsted* paa Falster. De gengiver paa livfuld og letfattelig Maade de bibelske Fortællinger og fylder Hvælvingsfladerne med snart alvorlige, snart drastisk morsomme Motiver af stor malerisk og ornamental Værdi. I *Tingsted* ses, foruden de nytestamentlige Scener, et morsomt Billede af Djævelen, som paa ondskafuld Vis hjælper en Kone at kerne Smør, samt en Fremstilling af det berømte »Lykkehjul«. Rundt om paa Lolland er der bevaret Kalkmalerier, undertiden blot større eller mindre Brudstykker, nogle Steder kun et enkelt Billede. Alle er fra gotisk Tid, og mens det romanske Kalkmaleri maa studeres i andre Egne, finder man her usædvanlig mange og gode Repræsentanter for det gotiske Kalkmaleri i næsten alle dets Faser.

Ogsaa af gotiske *Altartavler* er her ikke faa, og der er gode Ting imellem. Saaledes den lille Tavle i Maribo Kirkes Kor, et paa Lærred malet, herhjemme enestaaende Billede fra omkring 1450, en yndig og sjælfuld Fremstilling

af Guds Moder. Her findes ogsaa en Augustinusfigur, som ikke blot er et ædelt Skulpturarbejde, men endnu har bevaret Farverester af stor Skønhed. Desuden hænger i dette Kor et stort Krucifiks, hvori der har været indkapslet nogle Relikvier, som menes at være bragt til Maribo fra Vadstena i 1416 og endnu opbevares i Kirkens Kor.

Man træffer paa Lolland og Falster Krucifikser og Træskulpturer fra vidt forskellige Tider lige fra Slutningen af 13de til Begyndelsen af 16de Aarhundrede, saaledes en Krucifiksgruppe i *Thoreby* fra ca. 1300.

Og nævnes maa de 3-fløjede Alterskabe eller -Tavler, som endnu er bevaret i lolland-falsterske Kirker. En Mariatavle i Engestofte, i hvis Sidefløje bl. a. Sct. Birgitta og Sct. Clara ses. Den fandtes oprindeligt i Birgittinernes Kirke i Maribo. — Der er Tavler i *Halsted* med Korsfæstelsen i Midten omgivet af Apostle og Helgener. Paa Falster en Korsfæstelsestavle baade i *Brarup* og i *Vaalse*. Og endelig ejer *Horbelev* en lille Mariatavle. Alle disse sengotiske Arbejder viser tydelig Tilknytning til nordtysk Billedskærer-kunst.

Mange af denne Art Arbejder er gaaet til Grunde paa Reformationstiden og senere. Man gik jo haardt frem overfor alt, hvad der var katolsk. Saa blev det den protestantiske Tids Sag igen at fylde Kirkerne. Ungrenaissancen, Højrenaissancen og Barokken fik mange og store Opgaver og løste dem ofte mesterligt.

De fleste gamle Døbefonte har nu gode Daabsfade af Messing, blandt hvilke ikke faa gaar tilbage til 16. Aarhundrede, og flere af dem har hollandske eller plattyske Indskrifter.

Paa Altrene finder vi Alterstager fra Gotik, Renaissance og Barok. Der er skønne Renaissance-Lysekroner af Messing og af Smedejern (Vesterborg). Der er fortrinlige Epitafier og Ligsten, udskaarne Stolestader, Pulpiturer og Orgelfacader, og ikke at forglemme er der paa de to rige Øer en stolt Samling af rigt udskaarne Altertavler og Prædikestole.

Den tidlige Renaissance, Ungrenaissancen, er ikke stærkt repræsenteret paa Lolland-Falster. Nogle Arbejder findes her dog, som de fortrinlige Alterbordsforsider fra om-

kring 1560 i *Landet og Vejleby*. Og i *Græshave* og *Gloslunde* staar et Par nu desværre kasserede Altertavler med Baldakin, der i deres Form og Opbygning viser, at Ungrenaissancen endnu staar Gotikken nær. Endelig ejer Femø Kirke en Prædikestol i Ungrenaissance, ligeledes *Arringe* og *Løjtofte*.

I mange Kirker er der fra Tidsrummet nærmest efter 1600 baade Altertavler og Prædikestole i Højrenaissance. De er oftest i Slægt med eller paavirkede af Billedskærerarbejder fra Næstved. Et af de betydeligste er Prædikestolen i *Maribo*. Højrenaissancen er langt kraftigere i Reliefvirkning end Ungrenaissancen. Alle Gesimser og Fremspring er stærkere i deres Udladning, og de bedste Højrenaissancearbejder er bygget fortræffelig arkitektonisk op.

I *Nykøbing*, hvor Dronning Sofies berømte mecklenborgske Stamtavle, malet 1627 af Anton Clement fra Odense, er ophængt i Koret, finder man gode Højrenaissancearbejder, og de Billedskærere, som har været virksomme her i Byen og paa det kongelige Nykøbing Slot, har ikke blot øvet Paavirkning overfor Egnens Kunsthaandværkere, men ogsaa selv udført forskellige Arbejder i Omegnens Kirker.

Der skal ikke gøres Rede for den Rigdom, Øernes Kirker rummer af Højrenaissance-, Senrenaissance- og Barokkunst, men to Kunstnere skal nævnes, dels fordi de begge i længere Tid var bosat paa Lolland og udførte mange Prædikestole og Altertavler her, dels fordi de fortrinligt repræsenterer hver sin Periode af Træskærer- eller Billedsniderkunsten. Den ene er *Jørgen Ringnis*, hvis Arbejder tilhører Senrenaissancen, men under stærk Udvikling efterhaanden nærmer sig Barokken. Hans sidste Arbejde er fra c. 1642. Jørgen Ringnis er vistnok en Slesviger fra Ringenæs ved Flensborg Fjord. Den anden er *Hendrik Werner*. Han er en karakteristisk Repræsentant for »Bruskbarokken« med dens Brusk- eller Øreflip-Ornamentik, dens vilde, dekorative Slyng, dens voldsomme Linier og forvredne Skikkelser. Hendrik Werner er født Tysker. Han er maaske mest kendt ved sine store og fortrinlige Arbejder i Sorø Kirke, men han er ogsaa Mester for Altertavlen i Maribo fra 1641 og har ligeledes skaaret Tavlerne i *Sønder-*

Kirkeby paa Falster og i *Østofte* (se Fig. S. 201), *Arninge* og *Majbølle* (Majbølletavlen staar paa Berritsgaard). Desuden saadanne Arbejder som det pragtfulde Korgitter og et Par Epitafer i *Halsted* Kirke. Modsætningen mellem Hendrik Werners Stil og den ældre Mester, Jørgen Ringnis' fremtræder tydeligt, naar man sammenligner Hendrik Werners Altertavle i Maribo med Jørgen Ringnis' Orgelpulpitur og Prædikestol i Naskov eller hans Altertavle i Kippinge paa Falster.

Museumsinspektør Chr. A. Jensen har gennemstuderet danske Billedsnideres Arbejder og gjort fortrinlig Rede for Skoler og Værksteder. Paa Grundlag af hans Studier kan vi følge de store Mestres Arbejder fra Kirke til Kirke, og vi kan for Jørgen Ringnis' Vedkommende gøre op, hvilken uhyre Mængde Altertavler og Prædikestole der er udgaaet fra hans produktive Værksted til lollandske og falsterske Kirker. Mester Jørgen har leveret Altertavler til Kippinge, Nørre Alslev, Nørre Vedby, Gunslev og Torkildstrup paa Falster og til Krønge og Tillitse paa Lolland. Prædikestole har han udført til Stubbekøbing, Nykøbing, Vaalse, Kippinge, Nørre Alslev, Torkildstrup, Nørre Kirkeby, Eskildstrup, Stadager, Brarup og Tingsted paa Falster samt til Thoreby, Ryde og Halsted paa Lolland. Man vil heraf se, at det navnlig er paa Falster, denne Mesters Arbejder maa søges.

Et enkelt Kunstværk fra en langt senere Tid skal fremhæves, Billedhuggeren Wiedewelts skønne Gravmæle over Katrine v. Walmoden fra c. 1790. Det staar i Thoreby Kirkes Taarnrum. Og vi kan ikke helt forbigaa tre af vor Malerkunsts store Navne fra 19. Aarhundrede, som er knyttede til Arbejder i lollandske Kirker. Der er Eckersberg, som har malet Alterbilledet i Købelev, fremstillende den hellige Nadvere, Jørgen Roed: Kristus i Emaus i Kappel og Chr. Dalsgaard: Marie Bebudelse i Kirken paa Fejø.

Statsminister Grev C. D. F. Reventlow.

Af Louis Bobé.

I Digtet om det ædle Grevekløverblad i Byrd og Færd saa lige, de Venner tre, der under Frederik, Kongens Søn, har styret Danmarks Rige — Bernstorff, Schimmelmann, Reventlow — føres vi fra Støtten »paa høje Gentoft Bakke« og Sølysts Park, hvor de til Minde om deres fælles Bestræbelser for Indførelsen af Landboreformerne plantede hver sit Frihedstræ, ned til Statsminister Reventlows Hvilested paa Horslunde Kirkegaard. Herom hedder det i Sangen:

Men længer bort fra København,
Dog midt i Fredriks Have,
Forkyndes os det tredje Navn,
Hvor Graner staa om Grave.
Grev Reventlow det er, paa hvem
Hver Bønde end bør tænke;
Han bar hans Sag for Kongen frem,
Da løstes Bondens Lænke.

I Dag vil vi ikke genvække Mindet om Grev Christian Reventlow ved hans Grav, men paa hans Fædres Bosted, hvorfra han hentede sin stærke Livskraft og Livsglæde, og i de Skove, hvor han udfandt Lovene for deres Nyplantning og Bevarelse til Gavn og Glæde for Landet, først og sidst dog i Hjemmet ved Pederstrup Sø, der gennem et halvt Aarhundrede var Vidne til hans sjældent rige Familielykke, fra han som ung Mand med Glæde og Stolthed løftede sin førstefødte Søn op paa sine stærke Arme og til han endte sine Dage som en ærværdig Patriark, omgivet af en talrig Efter-slægt.

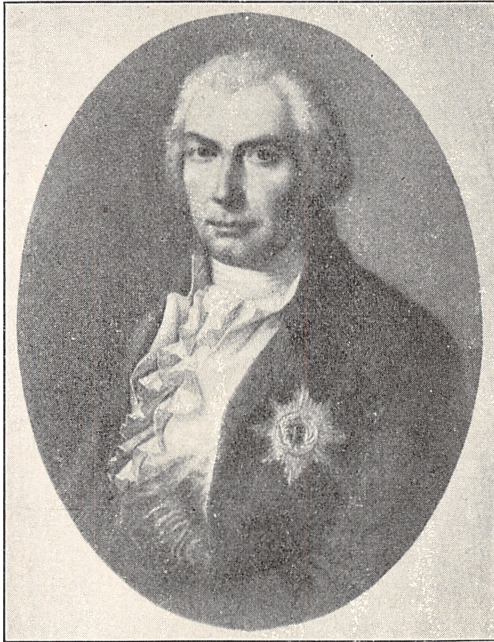
Hans Væsen og Værd han ikke udtrykkes bedre end i de smukke Ord, hvormed hans Søster, Louise Stolberg, har

hyldet ham: »Hos Dig og Dine paa Lolland er det en Lyst at leve for Frænder og Folk, for Markens Dyr som for Skovens Træer«.

Et godt Navn er bedre end Guld, siger det gamle Ord; et godt Navn har Slægten Reventlow haft i vort Land alle Dage til den Dag, hvor vi er samlede her som Gæster hos Statsminister Reventlows Ætling.

I Fjor var der forløbet 200 Aar siden den Slægt, der mere end nogen af vore gamle Adelsætter har præget den Jord, der har baaret den, fæstede Rod her paa Lolland. 1725 købte Statsminister C. Reventlows Bedstefader, General, Greve C. D. Reventlow, Godset Pederstrup med Skjels-tofte af Kontreadmiral Heinrich Brandt (Farbroder til den 1772 henrettede Greve Enevold Brandt) samt Aaret efter Gaardene Taastrup, Aalstrup og Lungholm og forenede i 1729 samtlige disse Ejendomme til Grevskabet Christians-sæde. Arving til dette blev efter Forældrenes Død, henholdsvis 1738 og 39, deres anden Søn, Grev *Christian Ditlev Reventlow*, født 1710 under Generalens Tilbagetog fra Helsingborg. Tilsidesat af Moderen og forsømt i sin Opdragelse og Undervisning hævdede han sig ved sin naturlig gode Forstand og retsindige Karakter. Han var, som Datteren skildrer ham, gennemtrængt af en aldrig svigtende, altomfattende Velvilje, æret og elsket af sine Børn og Undergivne. Af hans Børn i første Ægteskab med en tidligt afdød Baronesse Bothmar var det ældste Datteren *Louise*, der kun 22-aarig blev Enke efter et kort Ægteskab med en af Hoffets smukkeste, men tillige letsindigste unge Mænd, Hofjægermester von Gram, der tidligt bukkede under for sine Udskejelser, hvorefter hun ægtede Grev Christian Stolberg, først Amtmand i Holsten, senere Ejer af Vindeby ved Eckernførde og kendt som tysk Digter. Louise Stolberg er en af de betydeligste Kvindeskikkelser, Danmark har fostret. Udmærket ved sin Tænkningens Klarhed og Skarphed, frisindet i religiøs og politisk Henseende, gennemtrængt af dyb og vedholdende Kampiver for alle Tidens bærende, reformatoriske Ideer og Bestræbelser, var hun det aandelige Samlingsmærke for den Bernstorff-Reventlow-Schimmel-

mannske Kreds, »et livskraftigt Træ, der slog Rødder over Belterne, Elben og til Weser«. Den fængende Kraft, den hellige Overbevisning, der ofte lyser ud af hendes Breve til Brødrene, har, især i afgørende Øjeblikke af deres Liv og Gerning, sat umiskendelige Spor i de Bestemmelser, de tog baade i deres almennyttige Virksomhed og private Færd. Skønt født paa Christianshavn og død paa Pederstrup, hvor

Grev C. D. F. Reventlow*).

hun tilbragte sine sidste Aar som Enke, var og blev hun tysk i Skrift og Tale, om hun end altid omfattede sit Barn-domshjem paa Lolland med stærk og trófast Følelse.

Af hendes Brødre var den ældste Grev *Christian Ditlev Frederik Reventlow*, om hvem Hovedinteressen i Dag bør samle sig. Født 1748 var han i sin Opvækst og Uddannelse nøje knyttet til sin 3 Aar yngre Broder *Ludvig Reventlow*, Bondevennen og Børnevennen, den danske Almueskoles Fader og senere Besidder af Baroniet Brahe-Trolleborg. Sam-

*) Fig. velvillig udlaant fra C. C. Haugner: „Nørre Herred“.

men med ham var han først Elev paa Gymnasiet i Altona, siden i Sorø og derefter paa Studierejser under Ledelse af deres ypperlige Hovmester og senere faderlige Ven gennem hele Livet, Dr. med. Carl Wendt fra Sachsen, der fulgte dem til Leipzig. Her studerede de under Prof. Gellert, Tysklands Humanitetsideal og ypperste Ungdomslærer, der gav deres Aand en sund og forstandig Retning. Et Ophold i England, hvor Brødrene blev grundig kendt med dette Lands fremskredne Agerbrug, Fabriks- og Industrianlæg, gav dem Forstaaelsen af de Reformer, Danmark i høj Grad tiltrængte. I Slutningen af 1770 vendte de tilbage til Hjemmet, fuldt udrustede til at optage den Gerning, ved hvilken begge har indskrevet deres Navn i vort Fædrelands Historie.

I de fem Aar, deres Fader endnu levede, i lykkeligt Ægteskab med sin anden, forstandige og virksomme Hustru, en Datter af Statsminister, Grev Johan Ludvig Holstein-Lethraborg, var Christianssædes stille Stuer Vidne til et Familieliv, der herhjemme er det første kendte Udtryk for Følelsernes Frigørelse og Sejr over kolde Former og stivnede Fordomme, der hidtil havde sat Skranker i den daglige Omgang, endog mellem Forældre og Børn. Overbevisende om den Naturlighedens og Jævnhedens Aand, den Hygge og Hjertelighed, der prægede deres Liv, er Juels skønne Dobbeltportræt af Forældrene, vel det intimeste og dybest karakteriserende Billede, Kunstneren har malet. Endnu i sit 70. Aar skriver Statsminister Reventlow, at det drager og fængsler ham, »malet af Juels Geni, der saa ganske evnede at opfatte det venlige, fordringsløse Udtryk i deres Sjæle«.

Uden Tvivl har Christianssæde i hine Aar i det Indre faaet sit nuværende Præg. I 1773 omtales de Dørstykker, Grev Reventlow havde ladet male af en kunstfærdig Maler fra Fyn, og Dekorationen af de øvrige Stuer i kinesisk Stil som havende fundet Sted nogle Aar før.

I Efteraaret 1772 havde Grev C. D. R. fejret sin Forlovelse med *Sophie von Beulwitz*, hvis Fader, den fra Württemberg som Hofmester for den senere Kong Frederik V. indkaldte Geheimeraad von Beulwitz, da beklædte Stillingen som Amtmand i Sorø, hvor Reventlow allerede som

Discipel havde lært sin Brud at kende. Sankte Hans 1774 fejredes deres Bryllup paa Christianssæde fra Tirsted Kirke med festligt Optog af Grevskabets unge, beredne Bønderkarle og Piger, der, iførte deres maleriske Dragter, strøede Blomster for Brudeparret. Da de nyformælede kom ud af Kirken, hilstes Grev Reventlow med Raabet: »Bliv god som Din Fader«.

Alle gode Ønsker om Lykke i Ægteskabet fra fjern og nær gik i rigeste Opfyldelse. Grevindens stille, blide Væsen gjorde hende almindelig afholdt; den sjælelige Ligevægt, der stedse udmærkede hende, dannede et heldigt Komplement til hendes Ægtefælles rastløse og stundom iltre Natur. Sin store Børneflokk, i alt 12, hvoraf 9 overlevede Forældrene, opdrog hun forstandigt med aarvaagen Ømhed og i borgerlig Jævnhed. De sunde og kloge Domme, om Mennesker og Forhold, man kender af hendes Breve, gør hende Ære.

Aalstrup, som Grev Reventlow genopbyggede, var de nygiftes første Hjem. Efter Faderens Død 1775 arvede han Grevskabet Christianssæde, hvor han gjorde sine første Forsøg til et forbedret Landbrug. For at lære Bønderne at kende, gik han med sin Familie paa Besøg i deres Huse og bad dem ind i sine Stuer. Med Hustru og Børn overværede han jævnligt deres landlige Fester og Gilder, Dans om Majtræet og Riden Sommer i By, Høst- og Møggilder. De traadte endog med Liv og Lyst Dansen med Bønderne, og Greven lærte dem alle Haande morsomme Lege. »Statskærren«, som Søsteren kalder Embedspligten, var dog allerede begyndt at hale ham bort fra »det velsignede Land«. I Aaret 1774 blev han Deputeret i Kommercekollegiet, 1782 tillige i Generaltoldkammeret, og ved efterhaanden at faa Sæde i talrige Kommissioner og Direktioner blev han den mest arbejdstyngede af de højere Statseembedsmænd i Kristian VII's og Frederik VI's Tid. Ved Bernstorffs Afskedigelse traadte han i Opposition til Guldberg og dennes Parti og var en af Hovedmændene i de hemmelige Forhandlinger, der indledede Bernstorffs Tilbagekaldelse og Regeringsskiftet 1784. Kort efter blev han Deputeret i Rentekammeret, hvorved han fik Landbosagerne under sig.

Kun i korte Træk skal her dvæles ved Grev Reventlows banebrydende og følgerige Gerning i de for Landet saa lykkelige Aar umiddelbart efter — Firsernes Grødetid, Danmarks Skærsommer, som man har kaldet dette Tidsrum. For Reventlow er dette Tidsrum en fortsat Sejrsgang. Han blev den ledende Mand i den i November 1784 nedsatte lille Landkommission, der skulde overveje, hvilke Forbedringer der kunde udvirkes i de kongelige Fæstebønders og Husmænds Kaar i Frederiksborg og Kronborg Amter, hvis Udskiftning fuldendtes i 1790. I de første Dage af Juli 1786 havde Reventlow sin mindeværdige Samtale med Kronprinsen, hvori han med glødende Iver og Veltalenhed skildrede Bondestandens trange Kaar og tillige gav en Oversigt over sine længe forberedte Planer til dens Rejsning. Kronprinsen gik, som bekendt, med udelt Glæde og Forstaaelse ind paa hans Ideer, og Sagen modnedes i utrolig kort Tid. I disse for Bondesagen saa betydningsfulde Dage var Reventlow gennemtrængt af en mægtig Begejstring, der gav sig Udslag i hans paa overvældende Følelser rige Breve til Søsteren. Der gaar gennem hans Ord en Jubel og Stolthed over, at det skulde falde i hans Lod at bryde de hundredaarige Fordommes Lænker. Højtidsfulde, profetiske Ord i gammeltestamentlig Kraft skifter med de kaadeste ungdommelige Løjer i en forunderlig betagende Stemning. I August nedsattes derefter den store Landbokommission. Medens Proprietærpartiet, der stadigt holdt paa sine Rettigheder, bekæmpede Reventlows Ideer i Flyveskrifter, blev han i Folkets brede Lag den populære Mand i Landet, hvis Skaal man drak paa alle Kroer og Beværtninger. I Kommissionens Møde 30. Oktober 1786 forelagde Reventlow sin store Plan til Bondereformerne og gendrev i et ypperligt Indlæg alle Indvendinger mod den paatænkte Ophævelse af Stavnsbaandet, der gennemførtes ved Forordningen af 20. Juni 1788. Over for det stærke Røre, denne Begivenhed vakte i Folket, maatte dens Modstandere for en Tid forstumme. Reventlows og hans Meningsfællers Navne var i de Dage paa alles Læber. Digtere, kaldede og ukaldede, sang til hans Pris.

Under Forberedelsen til Ordningen af Hoveriforholdene skete det, at et Antal Godsejere, særlig fra Jylland, ialt 103, sluttede sig sammen for at standse Reformbevægelsen, i hvilken de saa en Krænkelse af deres Rettigheder og Forringelse af deres Ejendom. I 1790 overrakte de Kronprinsen et Klageskrift, som blev tilbagevist. Det følgende Aar udkom Forordningen om Overholdelse af god Orden i Hove-riet. Der nedsattes Hoverikommissioner for hele Landet, en ny Lov for Markfredens Ordning udgik 1794 og et Par Aar senere Bestemmelser for Tiendens Ydelse i Kærven. For disse og andre nyttige Forordninger tilkommer Hovedæren Reventlow.

Selv om Grev Reventlow paa Skolesagens Omraade træder i Skygge for sin Broder Ludvig, har han dog ogsaa store Fortjenester af Bondens intellektuelle Rejsning. Han udstedte i 1792 et Reglement for Skolerne paa sit Grevskab, der tjente til Mønster for mange Skoler rundt om i Landet. I en lang Aarrække var han den ledende Aand i den 1789 nedsatte Kommission til Forbedring af Almueskolerne.

Saa ofte hans Embedsforretninger tillod det, var han paa Lolland, hvor han opbød al Kraft for at ophjælpe sine forsømte Besiddelser. 32 Landsbyer foruden dem, der laa i Fællesskab paa Grevskabet, tilhørte ham, over hvilke han herskede uafhængigt som en lille Konge. Medens Pederstrup, Skjelstofte og Lungholm var bortforpagtede, drev han selv Christianssæde, Dansted og Aalstrup. I Stedet for de forældede og forfaldne Avlsbygninger opførte han nye og tidssvarende og delte i Modsætning til det gamle Firevangsskifte Jorderne i otte til ti Marker, saa at Jorden kunde faa den fornødne Hvile. Fra England lod han komme nye Agerdykningsredskaber og tilsaaede Markerne med Kløver og andre Foderurter. Godset opmaaltes og kortlagdes, hvorefter først Landsbyerne og derefter de enkelte Jordlodder udskiftedes.

Allerede 1781 kunde Grev Reventlow til sin Søster berette om de store Fremskridt, der var sket paa Pederstrup, siden han overtog det. »Kom og se vort kære Pederstrup«, skriver han, »klædt i et enfoldigt Klædebon, fuld af Uskyld

og Mangfoldighed, som kun den opmærksomme Iagttager, ikke den tilfældige Besøgende lægger Mærke til. Alt omkring mig er en Have, en Guds Have, som jeg maa vogte mig for at vanhellige«.

De store Forbedringer, han indførte, slugte helt Godsets Indtægter, saaledes at han med sin store Familie var henvist til at leve af sin Gage og nogle mindre uvisse Emolumenter. Medens Godserne Aar for Aar steg i Værdi, og Bønderne snart blev de mest velstaaende i Landet, tyngedes han af Gæld, der 1786 beløb sig til ca. 70,000 Rdlr. Mere end een Gang skriver han, hvor gerne han vilde bytte med en velhavende Bonde og se alt sit Gods solgt, undtagen Pederstrup, som han særlig følte sig draget til.

Christianssæde blev det første Gods paa Lolland, hvor Hoveriet ophævedes. Den glade, tillidsfulde Stemning, der i hine Aar gennemtrængte Landet, har Baggesen givet Udtryk for i sit Digt Landforvandlingen, skrevet under et Besøg paa Christianssæde i September 1787, i den først 1870 styrtede saakaldte Baggenses Eg i Skoven bag Slottet. Den maalte 20 Fod i Omkreds og rummede i en Højde af 8 Fod over Jorden en lille Stue med Bord og Bænk. Digteren priser Grev Reventlows Landboreformer og ser i Aanden, hvilke Frugter de vil bringe i de næste Slægtled:

Flittige og fri, og raske Glæder
Mødte mit umættelige Blik —
Dette virkte Bondens Ven, hvis Øje
Skuede, hvad der var godt og ret,
Og hvis Hjerte koldt ej lod sig nøje
Med at skue — men begyndte det.

Deltheden i hans Virksomhed i Byen og paa Landet tyngede ham ofte — Slavekitlen med Stjerner og Baand i Modsætning til den norske Bondekofte, han bar paa Landet. »Aldrig vil jeg kunne opfylde Maalet for min Bestemmelse«, klager han, »saa længe mine landlige Pligter kommer i anden Række. I det Øjeblik, jeg tror at have handlet rigtigt, er maaske min Forvalter i Færd med at fratage den retskafne, men fattige Mand hans sidste Hvid, forstøder den Træn-

gende, som en medlidende Bonde har taget til sig, og gør mig til en grusom Mand, hvor jeg tror at være god og mild. Om man vidste, hvorlidet Herremanden gælder, hvormeget Forvalteren, vilde man ikke fortænke Herremanden, naar han ønsker selv at være Forvalter. Men det skal ikke gøre mig bedrøvet, men ivrig efter at opfylde mit Kald«. Aar for Aar blev han dog mere staalsat i Kampen og voksede sig stærkere og stærkere i Troen paa sin Gerning; alle Angreb, al Modstand prellede af mod hans mægtige Skikkelse, hvortil Kælenavnet »den gule Kæmpe« hentyder, som han lød i Familien.

Med sit store Administrationstalent, sin utrættelige Virksomhed og praktiske Dygtighed knyttede han ud over sin Gerning for Bondesagen og Skolesagen sit Navn varigt til Indførelsen af talrige nyttige Foranstaltninger, saasom Udstedelsen af den frisindede Toldlov af 1797, Ordningen af Fattigforsørgelsen, Organisationen af Vej- og Digevæsenet, Sandflugtens Bekæmpelse, o. s. v. Hans forstmæssige Behandling af Christianssædes Skove ledede ham ad Erfaringens Vej til en forbedret Skovdrift, der blev banebrydende for hele Landet og ud over dets Grænser.

I Aaret 1789 blev Grev Reventlow Rentekammerpræsident og 1797 Statsminister. Om hans Virksomhed i Statens Tjeneste er kun at bemærke, at hans heldige Indflydelse paa Kronprins Frederiks Beslutninger efter dennes Tronbestigelse svækkedes kendeligt, idet Kongen besluttede sig til at regere uden Statsraad. Efter højtideligt at have frasagt sig Ansvaret for Rigsbankforordningen af 5. Januar 1813 søgte og fik han i Slutningen af Aaret omsider sin Afsked som Rentekammerpræsident og Finansdeputeret. Resten af hans Liv var viet til Godsbestyrelsen; Bondesagen, Skolevæsenet og Skovdriften havde hans Interesse til det sidste. Hans Gerning, efter at han atter helt havde viet sig til Landlivet, der i unge Dage stod for ham som den attraaværdigste Tilværelse, var særlig knyttet til Pederstrup, hvor han boede, men Christianssæde kaldte atter og atter paa ham som alle lyse Minders Hjem. »Her omsvæver mig Fortidens Syner«, skriver han 1819 til Louise Stolberg, »Fader og Moder bor

endnu paa deres Værelser, Wendt og Ludvig med mig i vore Stuer og Du, kære Søster, i den lange Stue, og hele Fortiden tilraaber mig: Lovet og priset være Gud, der faderlig og lykkelig har ledet Dig«. Mismod over Skuffelser kunde kun forbigaaende kue Reventlows livsbekræftende Sjæl, hans dybe Guds frygt og sjældne fysiske Kraft. Glæden over Fremskridt og Trivsel er den fremherskende Stemning i hans efterladte Breve med deres bibelske Tone, paa-virket af Davids Salmer, ja, til Tider former de sig som en betagende Højsang over Livets og Arbejdets Lykke.

I de for Danmark saa tunge Aar, i Nedgangens og Søn-dringens Tid, bevarede hans kernesunde Natur sin klippe-faste Tillid til Fremtiden.

»Man gjorde »Kristen Smed«, hans Øgenavn i Familien, til Præsident og Statsminister«, skriver han til Søsteren, »nu er han igen Smed, men ogsaa Fader til en stor Familie og til 4000 Børn, hvis religiøse Tænkemaade, Oplysning og Velfærd han kan virke meget paa«.

Ligesom Christianssædes Skove er bleven et varigt Minde om »det danske Skovbrugs Fader«, som Statsminister Reventlow med Rette er bleven kaldet, vidner i mindre Maalestok Pederstrup Smaaskove om hans forstlige Indsigt. Herom udtaler han sig 1814: »Paa Pederstrup forestaar der mig endnu meget Arbejde. Jeg hugger alle gamle Krøblinger af og giver den Plads, de uværdige indtager, til en haabefuld Eftervækst. Nu og da afbrydes den talrige Række af forkrøblede Bøge ved et underskønt Egetræ, og de allersmukkeste og ærværdigste blandt dem, der vel er 500 Aar gamle, bliver staaende som Mindesmærker til Beundring for kommende Tider. Jeg agter at døbe dem efter Methusalem og andre Patriarker«.

Selv tænkte han sig i sit Yndlingstræ Egens Billede, der frisk og grøn trodser Tidens Storme og giver Ly for kommende Slægter.

Fra Ungdommen af vant til anstrengende Arbejde og til punktlig Inddeling af Tiden fulgte han ogsaa paa Landet sin gamle, nøje overholdte Arbejdsplan for Dagen. Husets Gæstfrihed og patriarkalske Hygge var kendt over hele Lan-

det. At være Gæst ved hans store Familiebord var en Oplevelse, om hvilken flere samtidige har berettet. Til daglig spiste 24—30 Medlemmer, Børn, Børnebørn og Børnebørnsbørn ved hans Bord.

Efter hans Hustrus Død i 1822 blev det mere stille i Huset. Med sin Søster Grevinde Louise Stolberg, der flyttede til ham, kunde han i Erindringen genkalde den Rigdom af Minder, der til det sidste beskæftigede hendes trods høj Alder og Svaghed lyse Aand.

Grev Reventlow overlevede de fleste af de Mænd, der havde staaet ved hans Side i Kampen for Bondesagens Fremme, og næsten alle sine jævnaarige blandt Slægt og Venner. Med en 50-aarig Mands Kraft fejrede han sin 79-aarige Fødselsdag i 1827, paa hvilken de ældste Drengene af Grevskabets 13 Skoler var mødt for under Anførsel af Biskop Boisen at bringe ham deres Tak. I Efteraaret følte han Døden nærme sig og lod sig føre til Christianssæde. Han døde 11. Oktober og blev efter sit Ønske begravet paa Horslunde Kirkegaard i en kort før indviet Jord. Grevskabets 500 Bønder skiftedes til at bære ham til Graven.

Træffende er J. G. Rists Karakteristik af Statsminister Reventlow: Han var en fuldendt Hædersmand, utilgængelig for Smiger; han levede for alt, hvad der bør erkendes for godt og ret; staalsat paa Sjæl som paa Legeme, vel i Stand til at nære forudfattede Meninger, ikke altid fri for at forveksle det betydningsfulde med det ringe, men aldrig er han vegen fra Rettens og Ærens Vej.

Statsminister Reventlows ældste Søn, Grev C. D. Reventlow, der arvede Grevskabet, boede en Aarrække paa Pederstrup og traadte som human og reformvenlig Godsejer i Faderens Fodspor. Han virkede særlig til Fordel for Husmændene og tog som Medlem af Østifternes Stænderforsamling Ordet for den fuldstændige Ophævelse af Hoveriet og Tiendens Ydelse i Kærven. 1848 havde han naaet at faa alt Husmandshoveri og Naturalpligtarbejde afskaffet paa Grevskabet. I Lighed med sin Fætter, Grev Ditlev Reventlow til Brahe-Trolleborg, betegner han det naturlige Tilbageslag efter de stærkt virksomme og initiativrige Fædre.

Gennem to Aarhundreder har Reventlowernes Æt bygget og boet paa Lolland, og det skal siges med Fynd og fuldgod Sandhed, at ingen Slægt i Danmark kan staa Maal med den i Arbejdet for at bygge vort Folkesamfund op, ligesom dens Privatliv til alle Tider har været et mønstergyldigt Forbillede for alle omkring sig. Statsminister Reventlows Efterslægt har indtil den Dag i Dag med trofast Kærlighed følt sig bundet til Mindernes frugtbare Jord.

Christianssæde er en af de faa og snart ogsaa færre Herregaarde, der fornemt tilbagetrukkent ruger over sine Minder i en drømmende Fred. Her er Egens sidste Tilflugtssted, hvor aarhundredgamle Træer af kongelig Rejsning og Vælde breder deres livsfriske Kroner som Vidner om Bondefrigørelsens Tid. Skulde den altudjævnende Tidsaand i sin uforstandige og ensidige Forfølgelse af al Stordrift i Landbruget, sin Uvilje mod fevdale Mure og deres ærværdige Traditioner, ogsaa ville føre Kampen ind i denne fredfyldte Idyl, bør Erkendtligheden og den historiske Samvittighed byde den Holdt foran disse Skove og dette Bo, hvorfra saa meget Lys er udgaet.

Paa den festlige Skærsommerdag, da Bondens Lænke løstes, udtalte Louise Stolberg i sin Glæde og Stolthed over Broderens Gerning, at hundrede Aar efter hans Død vilde Bønderne valfarte til hans Grav. Den 10. Oktober 1927 er de hundrede Aar udrundne. Lad os da til den Tid ikke helt gøre hendes Ord til Skamme. I vort Folk er Mindet en Hjertesag, en Hovedsag.

Lollandsk Præstegaardsliv.

Af Thyra Jensen.

Inde paa et Hospital i København var der en gammel Kvinde, der i en let syngende Tone klagede sin Nød for Overlægen. Og han stod pludselig stille og sagde mildt: »Tal videre, det er saa kønt, det er min Moders søde Maal — hun var fra Lolland«. Men Sygeplejerskerne, de unge Læger og de andre Patienter smilte let ironisk. De havde vel næppe smilt til hinanden, om det havde været jydsk, fynsk eller sjællandsk — men lollandsk! Dette lave, flade Land, bortgemt bag Pilene.

Og saa er der dog maaske en Tone hernede, beslægtet med noget af det bedste i den jydsk Folkekarakter, men tillige mere rørende, vemodig blød end noget andet Sted i Danmark, men den gemmer sig i de mange gode Hjem (Præsterne kan fortælle, at der næsten aldrig er Ægteskabs-skilsmisser paa Lolland) bag de smukke, blomsterrige Haver og bag — Pilehegnene, der har været symbolsk for Folkekarakteren; her leves endnu mange Steder noget bortgemt — aandelig blufærdigt i Læ af det nedarvede.

Et saadant Sted er det yndige Vignæs ved Guldborgsund, hvortil min Mand blev kaldet for snart 25 Aar siden.

Vignæs fortryllede (trods de Mangler, der ogsaa var) saa fuldstændigt, saa vi blev der i over 20 Aar og rimeligvis aldrig havde kunnet løsrive os, hvis ikke den meget gamle Præstegaard, som vi elskede, var brændt ned til Grunden en Sommermorgen 1918.

Der var i Præstegaarden en gammel Embedsbog, hvor der stod en Del interessant om de gamle Præster i Vignæs.

Jeg havde den ofte inde i min Stue for at afskrive et og andet; derfor var den ved Branden ikke blandt Kirkebøgerne, der var de eneste Bøger, der blev reddet; kun Opskrifterne blev reddet i et gammelt Bord.

Der afviges en Del fra, men oplyses ogsaa mere end i Rhodes Optegnelser.

I.

Den første Vignæs Præst, vi hører om — Hr. Jørgen — er den sidste katolske Præst. Han var en Mand, om hvem der gik mange Historier, en munter Mand, der gerne indfandt sig ved Gilderne i Sognet, hvor han spiste og drak godt, og bagefter var det hans største Lyst at slaas! Mens de andre Præster i Musse Herred let lod sig overbevise og gik over til Lutherdommen, holdt Hr. Jørgen sig til den gamle Tro. Ofte foreholdt hans Embedsbrødre ham alt det daarlige, de vidste, om Afladskræmmeren Tetzal, men saa blev han meget hidsig og grov i Munden og raabte: »I er ikke halvt saa gode som han, gid han engang kunde faa fat paa Jer og Dr. Luther med, saa skulde han snart dreje Jeres Næse om i Eders . . .«.

Rhode siger, at han blev afsat formedelst sin Grovhed, i Optegnelserne staar, at han døde pludseligt af Slag.

Det skal have været Biskop Palladius, der, nok saa klogt, efter Hr. Jørgen med de mange Historier, skikkede dem *Peder Barfoed*; der stod nemlig i den gamle Bog, at Peder Barfoed var »en saa øndig Mand, at ingen kunde hade hannem«.

Men lidt stille blev der vist i Sognet. Han brød sig ikke meget om Gilder, slet ikke om at slaas, men Lyset brændte sent i hans Studerekammer; der sad han og oversatte Dr. Staupitz »Von der Liebe gottes« etc. Trykt blev den dog aldrig, han var maaske mere elskelig end lærd.

Nu hører vi om Hr. *Rasmus Rerav*, der ikke alene er redelig og alvorlig, men og en »besønderlig lærd Mand, der oversatte og udgav langt over en Snes Bøger«. Enkelte udkom endog mange Aar efter hans Død. De fleste var sprænglærde og paa Latin, men ogsaa letfattede som: 1568 Undervisning om en christen Ridder. — 1571 Unge Karles og Drenges Spil (En lystig Historie). — 1572 Om Ægteskab (Et Rim). — 1572 Hustavle med Bønner for alle Stater. — 1573 Gyldne Klenod om det fortabte Faar (Trøst og Husvalse og Guds Ord for sygelige Danneqvinder og

Barselqvinder, udtagne og oversatte af Spangenberg's Bru-
deprædiken 1572). — 1573 Bønnebog med Figurer. —
1574 Om hvad man skal dømmen om Trolddom, Signelse og
Manelse. — 1575 Oversættelse af Niels Hemmingsens
Postil om *Husfred*. — 1575 Om Frederik d. II og Dronning
Sophiæ Kronings Historie. — 1580 Det sorrigfulde og be-
drøvede Hjertes Urtegaard.

Man behøver ikke at være Videnskabsmand i Litteratur
for at se et Fingerpeg angaaende hans eget Liv, naar han
1571 skriver en lystig Historie om unge Karles og Drenges
Spil — Aaret efter om Ægteskab, og derefter Bogen med
Trøst og Husvalse for de sygelige Danneqvinder og Bar-
selqvinder! Tre Aar efter om Husfred!! Og atter fem Aar
efter som en af hans sidste Bøger: De bedrøvede og sorrig-
fulde Hjerters Urtegaard!!!

Han var nok ikke rigtig glad mere.

— Man skulde have en ny Præst i Rødby. Hele Byens
Befolkning sammen med de udvalgte Kaldsmænd ønskede
Kapellanen *Jakob Tyche*, men Kongen befalede, at Hr.
Jakob skulde forblive Kapellan alle sine Dage, da han ej var
lærd nok til at være Sognepræst, særdeles i Rødby, hvor der
var Færgested, og hvor mange fremmede kom; Kongen be-
falede at vælge Rasmus Rerav i Vignæs.

Saa rejste da Rerav med sin sygelige Danneqvinde til
Rødby. Men havde der været et og andet, som trykkede i
Vignæs, saa blev det nu meget værre.

Blandt Kapellanens mange Venner i Rødby var især en
Jens Rød, der flere Gange overfaldt Rerav paa selve Kirke-
gaarden, og naar Præsten formanede Folk til at holde deres
Børn til Skole, raabte Jens Rød paa næste Sognestævne, at
de hellere maatte holde deres Børn til at drive Plov og svinge
Smækkesvøbe. En anden Mand havde undsagt Rerav og en
tredje slaaet ham halvt fordærvet.

Der blev klaget til Kongen, der skriver bebrejdende:
»— at I saa modvillige lader Eder befinde, ikke at ville an-
tage Eders Præst — truer og undsiger hverandre, at ville
slaa hannem ihjæl, hvilket os ikke lidet forundrer — —!«

Det hjalp noget.

Vildt og utugtigt levede de i Rødby, kun faa vilde give Præsten Tiende, og de faa, der kom, drak Tiendeøl og svirede i Præstegaarden til den lyse Morgen. Men Rasmus Rerav græmmede sig og døde pludselig 1582, faa Aar efter at han var kaldet dertil. »Saa maatte de lade hannem i Ro«.

Der er nu i Vignæs intet af Betydning før i Vakancen 1658; da staar der, at Sognet er *ærlændigt*, næsten ødelagt af Svenskerne. Saa meget smukkere er det, at Sognets syv Kaldsmænd alligevel er meget optaget af, hvem de skal vælge til Præst. 14. S. efter Trinit. (12. September 1658) giver de Studiosus *Hans Iversen* Kaldsbrev paa Vignæs Sognekald. Man lider ham saa vel.

Derfor bliver der stor Fortrydelse, da de kort efter hører, at han ikke maa faa Kaldet for det Drabs Skyld, han (i sin Huslærertid paa Søllestedgaard) for halvandet Aar siden har begaaet.

Man lever i Krigens Tid, et Menneskeliv fra eller til, hvad vil det sige? Saa havde kanske den unge Hans Iversen haft god Grund til at slaa ned paa Jens Pedersøns unge Søn paa Søllestedgaard — hvem ved. De har selv hos Provst Knud Lerche i Nysted læst Jens Pedersens Skrivelse saalydende:

»Eftersom jeg underskrevne haver tilforn havt nogen Trætte og Uenighed med Hans Iversøn, som var min salig Søns forrige Proceptor paa Søllestedgaard, saa haver jeg samme Trætte ladet falde for godt Folks Intercessions Skyld, og vil ikke hindre hannem udi hans Lykke og Forfremmelse, hvor det og være kan, men ser det gjærne, at det kunde gaa hannem vel.

Med egen Haand.

Nysted, 23. Aug. 1658.

Jens Pedersen.«

Dette menneskevenlige Dokument maa Jens Pedersen senere have fortrudt. Der skal have været en Kontrakt mellem ham og Hans Iversøn, hvori denne forpligter sig til aldrig at komme Jens Pedersen for Øje; men da Jens Pedersen nu bor i Nysted, hvor Hans Iversøn ofte har Ærinde hos Provst Lerche, maa der være sket et Uheld. Jens Pedersen paastaar, at denne Kontrakt er »trodsig brudt«, og bruger hele sin Indflydelse over for Provsten, der pludselig

og uventet bebrejder Kaldsmændene, at de vil tage en Drabsmand til Præst.

Da Kaldsmændene staar fast, indstævnes de af Lensmanden paa Aalholm og Provsten for Musse Herred, Sognepræst Lerche i Nysted, til den 25. Oktober 1658 at møde paa Aalholm.

Her regner det ned over dem med Bebrejdelser.

Det er beundringsværdigt, som de forsvarer sig og angriber Provsten »som har leget utro Naboskab baade imod Hans Iversøn og os« — og »er det ikke Provsten bevidst og af hannem tilstedet, at Hans Iversøn baade i Saxkjøbing og andre Steder har betjent Menigheden i deres Saligheds Sag« — og »meget mindre skulde Provsten bevilliget ham paa vort Kald sig at lade høre« — og at Provsten »imod Ordinantsen ikke selv personlig mødte os fattige Raadløse at raadføre« — og hvad Jens Pedersens Seddel angaar, »da maa den dog formodes ved Magt staar, thi aldrig igjenkalder nogen ærlig Mand sin Haand, eller nægter det, han oprigtig lover og tilsiger«, — ligesom de spydigt bemærker, at om Jens Pedersen »mod Guds Bud er saa begærlig efter at sky et Aasyn, saa kan det hannem jo lettelig tilstedes«.

Til sidst henvender de sig med rørende Patos til den: »*Dannemand Provsten* der dog ikke kan billige os herudi haver at skylde eller hindre os fattige Almue i denne eneste og naadigste bevilligede Frihed, vi fattige taabelige Bønder ere medforlemede, vi forser os ydmygeligen til at vort Kaldsbrev maa ved Magt staa, og at nyde og beholde den Person som os af Gud og Øvrighed er tilskikket og vel befalder at nøjes med, og at vi fattige Almue i slig besværlig Tid ikke skal have mere og større Bekostning«.

Dommen gik dog de syv Kaldsmænd imod; de havde handlet mod Provstens Raad, forset sig mod Ordinansen og Recessen, »saa bør Hans Iversøns Kaldelse død og magteløs at være!«

Kort efter blev paa lovlig Vis kaldet Kapellanen Hans Madsen i Rødby.

Men Rødbynitterne er som for mange Aar siden svært glade ved Kapellanen og lover at forhøje hans Løn, om han

vil blive. Saa lod Hans Madsen sin Kaldelse opsig i Vignæs.

Havde Kaldsmændene været vrede før, saa blev de det ikke mindre nu. Provst Lerche har nok ikke følt sig helt sikker paa Liv og Lemmer.

Endelig faar de dog i Vignæs en Præst, *Frants Frantsen*. Undervejs til sit nye Embede bliver han imidlertid opbragt af Svenskerne, der holder ham fangen i Stralsund i 12 Uger og senere i lang Tid paa Sjælland. Da han til sidst naar Vignæs, er alt saa ødelagt ved Krigens Rædsler, saa hverken han eller Beboerne har noget at leve af. Aaret efter ved Vakance faar han Nabosognet Taars lagt til, saa gaar det nogenlunde. Da han ti Aar efter dør, blev Taars og Vignæs atter skilt. Ved den Lejlighed omtales Frants Frantsens Enke *Gunild Jakobsdatter* fra Saksøbing; hun blev gift med den nye Præst i Taars: Johan Pedersen Stenstrup, »Sognemændene vilde ikke have Enken forskudt«, saa ved man nok, paa hvilke Betingelser han fik Kaldet. Dette med Præsteenkerne var jo her som andensteds i Landet et meget ømt Punkt. Jeg har dog ingensteds hernede set et saa grelt Eksempel som i Ljunge og Draaby paa Sjælland, hvor to Præstekoner ægtede alle Sognets Præster, 6 i alt, gennem 100 Aar. Paa den enes Ligsten staar der: »Legemet forventer hos de trende hendes salig Mænds Been en glædeligen Opstandelse«.

II.

De første Aar vi levede i Vignæs var der mange gamle Originaler, der havde meget at fortælle, deriblandt den gamle Urmager Rasmus Hansen og gamle Madam Buxbom. Fra hende hørte jeg halvt hviskende om det grumme Mord i 1808 paa den smukke hanoveranske Premierløjtnant Jakob von Hille, der laa i Indkvartering i Vignæs hos Pastor Bøving, hvis Fader var udvandret fra Bremen, saa Tysk taltes til Fuldkommenhed. Andre gamle Koner fortalte senere det samme og paa samme hemmelighedsfulde, forsigtige Maade, saa jeg erfarede, at ikke alene et Indhold, men en vis Maade at fortælle det paa, kan gaa i Arv.

Den megen Forsigtighed skyldtes aabenbart fra først af Hensyn til Præstefamilien og den unge Kapellan Schriver, der efter Rhode først kom til Præstegaarden Aaret efter Drabet, men som ifølge de gamle Koners Udsagn var kommen nogle Aar før.

Rhode skriver, »at von Hille var en duelig Officer af udmærket Retskaffenhed, men paadrog sig derved *Anderledessindedes* Had i den Grad, at han blev overfalden og dræbt med *Sabelhug* i Berritsgaard Allé, da han Natten mellem den 7.—8. November red fra Maribo. Hverken Morderen eller Bevæggrunden er bleven aabenbaret, thi han døde vel først den 10. — men var i al den Tid ude af Stand til at tale«.

Til mig er der hvisket, at han var saa smuk og indsmigrende over for Fruentimmeret, saa ingen unge Mænd paa Eggen kunde fordrage ham, heller ikke Kapellanen, der elskede en lille Jomfru i Præstegarden.

Saa fik han den mørke Efteraarsaften det dræbende Hug bagfra, hans Viljesstyrke var saa stor, saa han red de $1\frac{1}{2}$ Mil til Præstegaarden; han sad klempt saa fast til Hesten, saa de havde nær aldrig faaet ham ned; men det blev aldrig til noget med Jomfruen og Kapellanen, hvorover han græmmede sig og døde 1813.

Endnu mens vi var i Vignæs, var der mange ældre Mænd (ogsaa nogle, som intet kendte til dette Drab), der tilstod, at de følte en uforklarlig Angest for en mørk Efteraarsaften at køre gennem Berritsgaard Allé; de kørte hellere den lange Omvej gennem Taars.

Samme gamle Madam Buxbom havde i sin Ungdom tjent som Kokkepige paa Orebygaard under den gamle Kammerherreinde, som hun ærede og elskede. Kort efter Kammerherreindens Død blev det første Komfur sat op i Køkkenet paa Oreby; men da gik Kammerherreinden igen, det ny-modens Væsen kunde hun ikke lide. Madam Buxbom havde ofte set hende i Skumringen komme i sin hvide Natdragt og staa og se hen paa Komfuret, hvorpaa hun svandt som en Taage, og saa blev det paa engang meget koldt!!

Saa vilde hun ikke tjene længere paa Slottet, og en Aften, hun laa i sin Seng, hørte hun saa tydeligt Kammerherrein-

dens Stemme sige helt mildt og venligt: »Nu maa du hellere formæle dig med den gamle Snedker Buxbom i Vignæs!!«

Det gjorde hun, og saadan kom hun til Vignæs, hvor hun levede som barnløs Enke i henved 40 Aar.

Hun var bekendt for at være meget mistænksom, hvilket ikke kunde skjules, da hun gennem sin ensomme Tilværelse havde vænnet sig til at »tænke højt«.

Første Gang hun besøgte os, satte jeg noget smurt Hvedebrød frem til Kaffen; halvt bortvendt saa jeg hende med Neglen skrabe noget Smør af, idet hun udbrød: »Mon de sku' vær Otto Mønstedes Margarine?« og kort efter, »nej, Gud ske Lov, det er Smør«.

Min Mand vandt hende hurtigt og fuldstændigt.

Hun havde besøgt os en Efteraarsaften, og min Mand fulgte hende hjem. Hun var højt op i Firserne, og da hun kom ind i sin Stue, sank hun ned paa en Stol og udbrød: »Hvem der dog nu var i Seng«. Saa klædte min Mand hende af og lagde hende i Seng.

Nogle Dage efter kom hun hen med en gammel, meget slidt Tegnebog, der havde tilhørt »Salig Buxbom«; i den laa 60 Kr., alle hendes rede Penge; dem skulde min Mand gemme og saa — naar hun var død — sætte en Sten over hende og hendes Mand; hun stolede ikke paa, at andre vilde gøre det, »men nu ved jeg«, sagde hun med sin rystende Stemme, »at Præsten ham kan man stole paa«.

Den gamle Urmager Rasmus Hansen, vor nærmeste Nabo, var et af de stilfærdigste Mennesker, jeg har kendt. Som et Islæt i hans aandelige Liv gik Præster af Slægten Boisen. Han var en Gaardmandssøn fra Oreby ved Saks-købing og huskede fra sin tidligste Barndom, at han havde været med sine Forældre til Bispesvisitats i Saks-købing, hvor Biskop Boisens ældste Søn, Boie Outzen Boisen var Præst. Sønnen prædikede og Faderen katekiserede med saadan Liv og Lyst, saa »Menigheden næsten dansede i Stolene«, ja, Bispen med det gode, joviale Ansigt var saa ivrig og maatte hvert Øjeblik tørre Sveden af sit Ansigt med et stort, broget Silkelommeklæde.

Rasmus Hansen blev konfirmeret i Saks-købing hos Pastor Boisen. Denne havde et særdeles mildt og vindende

Ansigt; men da han tillige var en særdeles nidkær Præst, forsikrede han ofte sine Konfirmander, at de endelig ikke maatte tro, han var saa mild, som han saa ud til.

Han oprettede en skriftlig Konfirmationspagt med sine Konfirmander med 14 Paragraffer!!, som R. H. underskrev den 13. April 1828.

Som ung Mand laa R. H. tre Aar inde som Soldat. I den megen Fritid lærte han sig Urmagerhaandværket og at spille Violin, og han fik Brug for begge Dele, for da han kom hjem, var hans gamle, svagelige Fader saa forarmet, saa de maatte sælge Gaarden og flytte ind i et Hus med en lille Jordlod (i Vignæs), hvor han saa ernærede sig selv og sin Kone, senere en Børneflokk, samt sine gamle Forældre ved sit Urmageri og ved at spille til Dans.

Den Tids almindelige Urmagersvendestykke var et Repeterur, der kunde slaa, naar man trykkede paa en Fjeder. R. H. paalagde sig selv som Svendestykke at udføre et Repeterur, der kunde slaa uden Tryk. Han blev med Aarene en meget berømt og paaskønnet Urmager. Hans Liv er gaaet i Nøjsomhed, med meget Arbejde. Men saa kom der en god Tid for ham, da en yngre Søn af Biskoppen, Pastor Harald Boisen, i Treserne blev Præst i Vignæs.

Ved hans Forkyndelse var det, som en Kilde fra Sjælens Dyb brød frem til Overfladen. I de Aar skrev Urmageren sine 188 Salmer og aandelige Viser.

De er ikke kunstnerisk værdifulde, de er som oftest en alt for tydelig Kopi af andre Salmer, men de fortæller om saa megen Fromhed, og har man kendt ham selv, saa ved man, at det er ægte Følelse, der har skabt dem.

Efter Pastor Harald Boisens Afrejse holdt han op, og Salmerne gemtes hen; men saa hændte det jo, da han var nær de 90, at min Mand, Pastor Frede Bojsen Jensen, Bispens Barnebarnsbarn, blev hans Præst, og nu kom han frem med sine gamle Salmer, og da Melodien altid var angivet, sang min Mand ofte, naar han besøgte ham, nogle af hans egne Salmer, ligesom de da ogsaa blev sunget ved hans Begravelse.

Som Prøve et af hans smaa Aftensuk:

»Langt under Havet alt Solen staar,
Og Natten med Magt udvælder,
Paa Himlen tindre Stjerner smaa,
Om Hviletiden de melder.

O, Herre Jesu, Du Sjælens Ven,
Se naadig ned til os Svage,
Giv Sjælen Trøst og Fred igen,
At den ej mere skal klage!

Du er det evige Guddomslys,
Som bange Sjæle kan fryde,
Kom, bo udi mit Hjertes Huus,
At jeg den Glæde kan nyde!

Saa lukker jeg mine Øjne til,
Og mig til Søvnens hengiver,
Jesu, Du hos mig blive vil,
Alt Ondt Du fra mig bortdriver!«

III.

Hver Egn har gerne een bestemt Præst, om hvem der gennem flere Generationer gaar sagnagtige Fortællinger, snart rosende, snart dadlende, men sjældent kedelige. Præstegaardene var i svundne Tider Landsbyens Midtpunkt.

De bedste Præster fra Rationalismens Tid var ofte baade fromme og dygtige, saaledes Provst Andreas Brünniche i Skovlænge, Gurreby og Søllested, død den 4. Marts 1842, efter en Menneskealders Præstegering i disse Sogne.

Han var en god Ven af Biskop Boisen, der har skrevet i Kirkebogen: »Den 10. Feb. 1822 visiterede jeg i Schoulænne Kirke og var med Menighederne og deres Ungdom overmaade vel fornøjet. Gud velsigne og lønne den trofaste Mand, der virker i det kristelige Samfund.

P. O. Boisen.«

Der hørte et stort Landbrug til Skovlænge Præstegaard — 130 Tdr. Land af Lollands fede Jorder. Provsten tillod

sig da ogsaa at køre med fire, de daarlige Veje fik Skylden; men betegnende er den Lyst og Iver, hvormed han selv oplærer sine Kuske, ikke alene at kunne vende paa den mindst mulige Plads, men ogsaa — hvor Pladsen tillader det —, at kunne svinge saa kunstfærdigt ud og ind med de fire Heste, saa Hjulene skriver Ottetaller. Den Karl, der havde lært at køre hos Provst Bränniche, kunde siden søge højere op som Kusk hos Baroner og Grever.

Lad os aflægge et lille Besøg i Skovlænge Præstegaard en Høstdag i Sommeren 1826, for 100 Aar siden.

Avlskarlen, en højt betroet, gift Mand, der faar hele 80 Kr. om Aaret i Løn, er tidligt oppe, han skal jo have alle Mand purret ud inden Kl. 4. Der er anden Karlen (Kusken) og tredje Karlen, de faar kun halvt saa meget i Løn, og saa er der sidst i Rækken: Røgteren (ogsaa gift Mand) og Daglejeren. Denne gaar ellers for en Dagløn af 16 a 24 Øre og Kosten, men nu i Høsten vanker der mere, og Kosten er halvt Gildesmad, saa Humøret staar højt. Der kaldes ved Pige-kammervinduet paa Kokkepigen og Stuepigen, mens Malkepigen mødes søvndrukken med Røgterens Kone; der skramles med Aag og Spande, de skal langt ud i Marken for at malke.

Stuepigen har svært ubelejligt faaet Koldfeber, hun tager kun modvilligt Provstens Kinapulver; Jomfruen har hende mistænkt for at smide Pulverne væk og i Hemmelighed dyrke de gamle, yndede Midler. Den foregaaende Dag saa Jomfruen hende liste sig til at grave en liden Nævefuld Salt ned omme i Stakhaven, dække det med Jord og — reverenter talt — lade sit Vand derpaa. Naar Saltet opløses, skulde Feberen svinde, men hun maa dog bebrejde Stuepigen nu i denne travle Tid at bruge et saa sendrægtigt Middel. Maaske af den Grund har hun til Morgen drukket 9 Peberkorn i Brændevin og ligger nu lige saa drukken som febersyg paa sin Seng.

Jomfruen maa da selv ordne Dagligstuen, dække Tebordet. give Børnene Mælkebrød og sørge for Gløder paa Temaskinen, der skal være paa Kog, naar Provsten og Madammen Kl. 6 kommer ind. Imens har Kokkepigen sørget

for Davre til Folkene: Mælkegrød og kogt Spegesild; hun har ogsaa faaet Lejlighed til at betro Madam Brünniche, at da hun tændte op paa den aabne Skorsten, faldt en stor Brand ud paa Gulvet; det varsler fremmede i Gaarde.

Madam Brünniche ler, men giver dog kort efter Jomfruen Ordre til at lægge en stor Kringle.

Og saa smøres der store Madkasser fulde af Smørrebrød, der skal i Marken til Folkene.

Kød mangler man ikke i den Tids Præstegaarde; det fortæller en Spiseseddel fra hine fjerne Tider:

»Søndag: Suppe og Peberrodskød. — Mandag: Vandgrød, stegt Flæsk og stuede Kartofler. — Tirsdag: Graa eller gule Ærter og Flæsk. — Onsdag: Vælling og Steg. — Torsdag: Kaal og Flæsk. — Fredag: Grød og Steg. — Lørdag: Øllebrød og Pandekager«.

Kom der fremmede til Aften, vankede der altid Steg, der var nok at tage af. Præstekonerne havde en stor Hønsegaard med alle Slags Fjerkræ; desuden fik man langt over 100 Tiendegæs, der alle blev spist hjemme, nogle dog saltet og røget. Der var Kalve og Lam, og ofte forærede Bønderne smaa Pattegrise, der blev stegt hele, og naar dertil kom, at Oksekød kun kostede 4—6 Øre Pundet, saa blev der selvfølgelig ikke sparet paa Kød. Snarere paa Kartofler; man saa endnu med Mistro paa denne udenlandske Plante, særlig naar det gjaldt Børnene, de maatte ikke spise for mange. Derimod var der *stor* Nøjsomhed over for alt det, der kostede rede Penge — Sukker, Te og Kaffe, ikke at tale om Vin; Bispen kom ofte selv med Vin til Visitatsen; Præsternes var for ringe.

Alt Tøj var hjemmegjort, selv Præstekjolen. Saa snart Husgerningen tillod det, sad alle Kvinderne ved Spinderokken; den holdt Fødderne varme, og den hyggelige Snurren tillod gerne, at man fortalte Historier og sang Viser.

En Piges Løn var kun 16—24 Kr. om Aaret, men saa vankede der ogsaa baade Lærred og Kjoletøj, naar de lange Triller Tøj kom fra Væveren.

Sønnerne blev ofte i Hjemmet til efter Konfirmationen, undervist af en Huslærer eller af Faderen selv. Havde saa

Faderen travlt med sin Embedsgerning, kunde der nok komme temmelig mange Fridage, og da tumlede man sig i Mark og Have og læste, hvad der især interesserede; men det oprettedes med Liv og Lyst, naar Faderen atter fik Tid. Disse hjemmeunderviste Præstesønner tog det gerne med Lethed op med Klassekammeraterne, naar de kom paa Latinskolen, blev lige saa tidligt Studenter som de, der havde gaaet i Latinskolen fra 8—9-Aars Alderen.

Fra disse gamle Præstehjem udgik mange af Landets bedste Navne: Digtere, Videnskabsmænd — men mindst en af Sønnerne, ofte dem alle, blev Præst.

Men jeg maa tilbage til den Høstdag i 1826 i den gammeldags, hyggelige Præstegaard i Skovlænge.

Den brede Gang fra Havedøren til Lindelysthuset er kranset med alle de yndige, gammeldags Blomster, som alle kendte og elskede, fordi de saa velsignet hvert Aar kom paa ny: Akkelejer, Morgenfruer, Jomfruen i det grønne, brændende Kærlighed, Ambra og Balsam og de mangfoldige Liljer. Alt kranset og hegnet af Lavendler og Buksbom.

Provsten havde talt om at anskaffe Georgineknolde; det var kun faa Aar siden, at Alex. Humboldt havde fundet Georginen paa Andesbjergene og bragt dem til Europa. Det var en hel Seværdighed at have den i sin Have.

Børnene og de mange Feriegæster er dog især optaget af Frugthaven — Morbærtræet nede ved Dammen, Sommeræblerne ved Gavlen, de gule Blommer, Abrikos- og Ferskenespaliers. Hver Morgen paa fastende Hjerte maa man ud for at undersøge og samle; dog er der selvfølgelig her som i alle Præstegaardshaver et Træ, som kaldes »Morders Træ« med et flerkantet, dejligt, rødt Æble af en forunderlig krydret Smag; laa der et nedfaldent, fuldmodent, smukt Æble, da blev det baaret ind til Moderen; ingen kunde være saa lumpen at tage det selv.

Den nedfaldne Brand paa Køkkengulvet havde spaaet rigtigt. Klokkeren er næppe tre, da to svingende Læs kører ind i Gaarden. Det er Biskop Boisens fra Vesterborg med deres egen Ungdom, de to ældre Tanter, Bispindens ugifte Søstre, Lise og Sara Nannestad, der altid bor i Bispegaard-

den, og saa alle deres Sommergæster; man har jo ikke andet at more de mange liggende Gæster med end at køre paa Besøg hos hinanden.

Der dækkes Tebord i Lindelysthuset med den dampende Temaskine, den store, friskbagte Kringle gør Lykke efter Køreturen.

Senere plukker Ungdommen Stikkelsbær til Høstfolkene. Madam Brünniche er gaaet ind paa, at en af de unge Gæster som Stafet rider til Søllestedgaard for at faa Ungdommen dernede fra til ogsaa at komme, saa vil man rydde i Salen og danse Engelskdans, Skotsk, Totur og Firtur, og de, der endnu ikke kan den, skal lære den meget yndede, noget udviklede *Molinasky*.

Men Jomfruen, der med sine 24 Aar ser langt efter den megen Ungdom, faar travlt med at slagte Kyllinger til Aftensbordet.

Hun hører, at man aftaler, at Høstgildet skal være, mens al den Ungdom er samlet paa Egnen.

Senere kommer saa Møggildet, den Dag, da Bønderne efter Tilsigelse møder for at køre Præstegaardens Gødning ud, med Gildesmad til Middag og en Svingom i Loen om Aftenen — ak ja, Møggildet! — naar alle de smukke, belevne unge Mennesker er rejst tilbage til København — da bliver det kanske hendes Tur, saa kan hun faa Lov at danse »den toppede Høne« med Karlene fra Byen.

Men oppe i Studereværelset sidder Biskop Boisen og udøser sit Hjerte for Provsten. Det er jo nu to Aar siden, at Biskoppens rigt begavede unge Søn, Lars Nannestad Boisen, blev cand. theol. med Udmærkelse og Aaret efter havde paabegyndt sin toaarige Rejse til Halle, Bonn og Paris for under den Tids berømteste Lærere i de orientalske Sprog at uddanne sig i disse. Boisen havde aldrig lagt Skjul paa, at det var hans Drøm og inderlige Ønske, at Sønnen skulde blive Professor ved Universitetet — men skønt Sønnen drev sine Studier med Iver og Held, saa var det for hvert Brev tydeligere at forstaa, at Faders og Søns Ønsker og Forhaabninger ikke faldt sammen. Allerede i 1825 skrev han hjem fra Halle: »Det har gjort mig ondt

at se, at Eders Haab, Eders Forventninger om mig ere saa høje«; han har vel allerede dengang følt, at han vil blive nødt til at skuffe dem. Og nu, Aaret efter (i 1826) er endelig det Brev kommet, som Biskop Boisen under stor Bevægelse drøfter med sin gode Ven. Han læser: »I dine høje Planer for mig, elskede Fader, kan jeg nu engang ikke gaa ind, af den Grund, tror jeg, fordi jeg kender mig selv bedst« — det er en stille, ydmyg Præstegerning, han er kommen til at længes imod, — »en Tilbagevenden til barnligt Sindelag, barnligt Haab og Tro efter at have gennemgaaet Videnskabens og Erfaringens Regioner, efter at have tumlet om mellem Tvivlens og Fristelsens Skær — —«.

De to Mænd ser alvorligt bekymrede paa hinanden; Provsten vilde gerne trøste, han forstaar, at dette piner Bispen; der er foruden Skuffelsen med den glimrende Løbebane tillige en for dem fremmedartet Tone i den unges Brev, der lige som indirekte anklager og saarer, og indvarsler en ny Tid; men dette er det alt for vanskeligt at røre ved.

Pludselig smiler Boisen, og endnu dybt bevæget siger han: »Men har man Lov at sørge over ham, naar han samtidig med dette Brev kan skikke os disse Vers, nu skal De høre:

»Mig Verden synes saa underlig,
Den ejer ej det, som jeg søger,
Fra alle Sider den trykker mig,
Dens Uro min Uro forøger.

Livsalige Stilhed, livsalige Ro!
At se dine evige Goder,
Det har jeg lært i min Fædrenebo,
Det har jeg lært af min Moder.«

De sidder begge rørte og tankefulde en Stund, Musikken klinger dæmpet fra Salen — pludselig lytter de begge, det er den nye Dans: Molinasky, der nu spilles op til, og Bispen vil dog nok se sine unge Døtre danse den; saa stopper og tænder de Piberne paa ny og gaar ind for at se paa Ungdommens Dans.

Sydøernes folkemål*).

Af Marius Kristensen.

I.

Ved Sydøerne forstår jeg her Langeland (med Agersø og Omø og vistnok Stryn), Låland (med Femø, Fejø, Askø), Falster og Møn (med Bogø og Nyord). Disse øers folkemål danner en underafdeling af de danske øsmål og har en række ejendommeligheder fælles med de andre øsmål, især hovedøerne Fyns og Sjællands.

1. Medens sydøstjysk, Ærøgruppens mål og vestsånsk kun har 2 køn i navneord, tillægsord og stedord, har ømålene i det hele bevaret de tre gamle køn, hankøn, hunkøn og intetkøn (ligesom nordøstjysk og østskånsk-bornholmsk).

2. Endelseselvlyden, som i jysk er tabt og i østdansk endnu for en stor del bevaret som *a*-lyd, er i ømålene ret ubestemt, mere fornemmes end høres, og i så fald som et noget tilbagetrukket *e*.

3. Den lange dybe *a*-lyd og den noget »svenske« lange *u*-lyd har ømålene fælles med Ærøgruppen og østdansk, men udviklingen af langt *å* til *uo* er noget særligt for ømålene.

4. Gammeldansk (og svensk) *p* og *k* efter selvlyd er i jysk og østdansk blevet lyd, der omtrent svarer til skriftsprogets *b* og *g* (i *tabe*, *greb*, *bage*, *snog*), men i ømålene er de blevet til *u*- eller *i*-lyd eller faldet bort.

II.

Indenfor ømålene slutter sydøernes sprog sig nærmest til fynsk.

5. Skriftsprogets *ng* og *nd* er ikke længer medlyd, men den foregående selvlyd er mere eller mindre stærkt snøvlet og ofte efterfulgt af en svag *i*- eller *u*-lyd. Da bestemtheds-

*) Forf.s Retskrivning er bevaret.

endelsen i hankøn havde en lyd svarende til skriftsprogets *nd*, er *n* her faldet bort, og endelsen er *-i* (men hunkøn *-en*, modsat norsk landsmål, hvor hankøn har *-en*, hunkøn *-i* eller *-a*).

6. De høje selvlyd *i*, *u* og *y* er altid korte sidst i ordet og foran *s* (*by*, *hus*).

7. Der findes spor af stærktbøjede tillægsmåder på *-en* (som *sprungen*; sjællandsk har altid *sprunget*).

III.

8. Syd- og østdansk (derunder sydøstslesvigsk, Ærøgruppen, sydfynsk og den sydligste del af sjællandsk) mangler det ejendommelige danske *stød* (som skelner mellem *ender* og *ænder*). Både i fynsk, slesvigsk og ærøsk på den ene side og skånsk på den anden er der dog en tydelig *tone*-forskel mellem sådanne ord, men i de egentlige sydøsmål er denne forskel så at sige ikke til at høre.

9. *kj* og *gj* er i udtalen faldet sammen med *tj* og *j*, men *kj-tj* udtales ret forskelligt de forskellige steder og af de forskellige aldersklasser (dette gælder også Ærøgruppen og østdansk). Selv om denne ejendommelighed går videre både mod øst og vest, skiller den temmelig skarpt fra de store øers mål.

IV.

Inden for området slutter Langeland sig lidt nærmere til Fyn og Møn til Sjælland.

10. Langeland har *å*-lyd i *bud*, *skud*, *gulv*, medens de øvrige sydøer har *u*- eller *o*-lyd.

11. Møn har en *u*-lyd i *flyve*, *drøj*, medens de øvrige øsmål ikke har det (*flye*, *dry*). Fynsk har *fløje*, *drøj*.

12. For sig selv har Møn overgangene *vr* til *fr* (*frie*, *frang* for *vride*, *vrang*, sml. Sydsjæll. *Fråby*) og *rn* til *r* (*bar*, *kyre* for *barn*, *tjørne*, sml. Sydsjæll. *Mær*, byen Mern).

V.

Låland og Falster hører nærmere sammen på en række punkter.

13. *ang* er blevet klart *a* (snøvlet), medens både Langeland og Møn har det dybe *a* med et efterslag af *i* eller *u*.

14. I *egetræ*, *bøgeskov* og lign. ord har Låland-Falster (ligesom Sjælland) et tydeligt *j*: *ejetræ*, *bøjeskov*, medens Langeland og Møn har *eetræ*, *bøeskov*.

15. Ordet *efter* hedder *øtter* (som paa Sjælland), men på Møn og Langeland *ætter*.

16. Ordet *være* hedder *vare* ligesom i østdansk, men på Møn og Langeland *være*.

17. *Vejr* og *læder* hedder som på Sjælland *væjr*, *læjr*, men på Langeland, Nordfalster og Møn *vær*, *lær*.

18. Ordet *ikke* hedder *enne*, men på Langeland *ette*, på Møn *ete* eller *ente*.

VI.

Indenfor området findes der forskellige egne som har særlige forhold.

19. De fleste steder på sydøerne *bawer* de *kawer*, som *smawer* godt, men på Vestlåland til lidt øst for Nakskov *baer* de *kaer*, som *smaer* ligeså godt (ligesom på Langeland og Sydfyn). Det samme finder vi på Østmøn (i tilslutning til østsjællandsk).

20. Egnen vest for linien Nakskov og Rødby har ligesom Agersø og Omø (og Nordvestfyn) *krøw*, *løwe* for *krog*, *love*.

21. Den nordligste pynt på Vestlåland har ligesom Sjælland *ew* og *iw*, hvor resten har *øw*, *yw* (som i *løb*, *dyb*).

22. Den samme egn og Frejlev-halvøen har *brøwe*, *øwe*, *sløwe* for *bruge*, *uge*, *sluge* (ligesom Agersø, Omø og Sydøstsjælland).

23. Medens store dele af området nu kun kender former af *agte*, *magt*, *slagte*, der stemmer med rigsmålets, finder vi på Vestlåland hos de ældre *awte*, *mawt*, *slawte*, men på Sydøstfalster *ajte*, *majt*.

24. Nordfalster udmærker sig ved bortfald af *w* efter alle selvlyd.

25. Sydfalster har langt *æ* i *gemme* og enkelte lignende ord.

26. Endelig har et par små egne, Sydfalster og Midtmøn, i modsætning til alle de andre og til den fynske og ærøske målgruppe, bevaret det åbne *d* i *mad*, *bide*, *grød*.

Vesterborg seminarium*).

Af Marius Kristensen.

Vesterborg seminarium er af grundlæggende betydning i den danske folkeskoles historie, og derfor vil vi her dvæle ved mindet om de mænd, som skabte det. Det var grev *C. D. F. Reventlow*, biskop *P. O. Boisen* og lærer *Andreas Hansen*. Om *Reventlow* er der talt, så jeg kan henvise til, hvad der allerede er sagt om denne mand, der var sin broder Ludvigs ligemand i uegennytte og trang til at gavne det jævne folk, og langt hans overmand med hensyn til forståelse af dette folk og ævnen til at tage praktiske hensyn, selv om han måske ikke nåede ham i iverigdom.

Peter Outzen Boisen¹⁾.

Den anden hovedmand, *Peter Outzen Boisen*, var en bondesøn fra Emmerlev. Hans fødegård hørte til enklaverne, så han altså statsretligt var nørrejde af fødsel, men hans fader, *Boy Hansen*, var fra Højer og havde friet sig ind i gården ved sit ægteskab (1751) med den forældreløse kniplingskræmmerske *Geske Marie Pedersdatter Outzen* (født 1727, død 1783). Allerede 1745 havde gården lidt et hårdt tab ved kvægpesten,

idet der døde 20 kreaturer, og 1762 kom kvægpesten igen, samtidig med, at den ældste søn blev født, og i de følgende

*) Forf.s Retskrivning bevaret. ¹⁾ Se Note 1 S. 154.

år var der oven i købet misvækst. Formodentlig er det knipplingshandelen, som i disse år har holdt slægten oppe, så den i 1772 kunde købe gården til ejendom og endda et stykke marsk.

Den ældste søn blev kaldt op efter morfaderen, og hans trosstærke moder havde fra vuggen bestemt ham til præstegæringen. Hans gode ævner gav udsigt til, at han nok skulde kunne lære det fornødne, men det tredje angreb af kvægpesten (1779—82) i forbindelse med et stort pengetab, som Boy Hansen led, ved at en utro handelsrejsende rømte med et større beløb, som han havde fået ind for kniplinger, gjorde at familien i den sidste del af 1770-erne ikke magtede mere end lige at klare renter og skatter. Der blev dog udvej til at sætte Peter Outzen i en privat skole hos præsten Ulrik Anton Petersen i Tinglev, hvor man kunde betale med naturalier. Da han var moden til dimission, i april 1782, vidste faderen ingen udvej, men moderens tro var urokkelig, og nogle få dage før eksamens afholdelse i Kiel kom der en stor del af de penge, den rejsende i sin tid havde tilvendt sig. Med disse rejste sønnen til Kiel, og anden hjælp fik han ikke hjemmefra. I Kiel kom han især i et nært forhold til Cramer, som året i forvejen havde grundlagt et seminarium i Kiel og som nok var den betydeligste af universitetets lærere. Skønt han var en indvandret tysker, holdt han mere af Danmark end af Tyskland og var godt kendt med dansk åndsliv fra sit lange ophold i København. Han stod Reventlowerne nær, og det var utvivlsomt på hans anbefaling, at C. D. F. Reventlow i august 1787 kaldede den unge P. O. Boisen til sognepræst i Vesterborg og Birket, umiddelbart efter at han havde taget sine teologiske eksaminer i Gottorp og København.

P. O. Boisen siger om Cramer: »Ved råd, ved eksempel, ved praktiske foredrag og ypperlige skrifter tændte han i min sjæl den varmeste gavnelyst«. Når Cramer har anbefalet Boisen til Reventlow, har det utvivlsomt været med henblik på en fremtidig virksomhed for almuens oplysning, men greven på Christianssæde forstod jo i modsætning til broderen på Trolleborg at vente, til tiden kom, og foreløbig

blev Boisen kun præst. Hans kristendom var, som Cramers og Reventlows, nærmest en lys forsynstro, og i den danske kirke blev han ikke den forkynder, hans moder havde håbet på. Det blev først hans sønner, som blev de store kirke-talere.

Imidlertid fik han lejlighed til at opøve sine lærerævner praktisk. Ved sit giftermål med formandens enke blev han stefader til 8 børn og fader til en søn, og i sit andet ægteskab med Anna Nannestad fik han 7 sønner og 3 døtre. »Børnene blev mine lærere«, siger han selv.

De seminarier, som staten havde oprettet på Blågård 1791 (senere flyttet til Jonstrup), og Ludvig Reventlow på Trolleborg 1794, havde vist sig lidet tjænligte. De rev de unge mennesker ud af deres sædvanlige kreds og fyldte dem med en lærdom, som de ikke kunde fordøje. Uddannelses-tiden var for lang (og derfor også for dyr), men dog ikke lang nok til, at seminaristerne forstod, hvor langt de var fra at forstå alt. Seminarierne og de seminarieuddannede lærere var ved at komme i vanry.

Da først greb C. D. F. Reventlow ind. I 1802 forflyttede han sin tidligere huslærer, læreren i Nybygd Andreas Hansen¹⁾, til Vesterborg, og med ham og Boisen som lærere begyndte Vesterborg seminarium, det første præstegårdsseminarium.

Det blev et *billigt* seminarium. Boisen fik af staten 600 rdl. til at sætte det i gang, og et par hundrede rdl. årlig indtil 1807, da han gav afkald på dem af hensyn til statens pengenød. Han var alle dage selv i pengetrang, så han vidste, hvad det vilde sige. Hansen blev fritaget for sine embedsforretninger for at kunne ofre seminariet hele sit arbejde, men lønnen til hans hjælpelærer blev vist betalt af Reventlow.

De unge bønderkarle, som kom til seminariet, boede og spiste hos landsbyens bønder. De blev altså i deres egen kreds, og når de siden kom ud til skolerne, faldt de let i lave mellem den befolkning, de skulde arbejde for. Oftest giftede

¹⁾ Andreas Hansen var født i Norsted ved Husum 1770, seminarist fra Kiel med udmærkelse 1790.

de sig med bønderdøtre og fik i disses medgift en økonomisk støtte, som hjalp på den lille løn.

Undervisningen var beregnet på, at seminaristerne ikke havde egentlige forkundskaber. Den skulde være treårig, og der blev også indrettet tre skolestuer, men snart blev væggen mellem de to revet ned, og undervisningen foregik for hele flokken under ét. Boisen underviste selv i ånds-fagene, mest i foredrag og samtaler, næsten uden brug af

Præstegaard og Seminarium¹⁾.

bøger, men elevernes tilegnelse af stoffet blev sikret ved, at de ældre skulde anvende det i øvelsesskolen, og de yngre nedskrive det som opgave. I færdighedsfagene var Andreas Hansen en ypperlig lærer, så denne nødvendige side af undervisningen blev ikke forsømt.

Boisen forstod at færdes mellem de unge. »Han gik om mellem os som en fader mellem sine børn«, siger en af dem, og var der anledning til lidt festlighed, f. eks. fødselsdag i den talrige Boisenske familie, gik den ikke ubenyttet hen. Der bestod det bedste forhold mellem lærere og seminarister. Dette viste sig på den smukkeste måde, da Boisen 1805 blev udnævnt til biskop i Kristiania stift. Da han meddelte seminaristerne dette, brast de i gråd, og Boisen gik

¹⁾ Se Note 1 S. 154.

så til kronprinsen og bad sig fritaget for at blive biskop. Kronprinsen blev også rørt ved at høre, hvorledes det hang sammen, og udnævnte i stedet Boisen til biskop over Låland-Falster med tilladelse til at blive ved at være præst i Vesterborg. Han blev der da også til sin død i 1831 og blev efterfulgt som præst af sin søn Lars Nannestad Boisen.

Ved Boisens død var de tre fjærdedele af skolelærerne i stiftet seminarister fra Vesterborg. Hans gamle elever satte en mindesten på hans grav.

Seminariet i Vesterborg blev forbilledet for de senere »bondeseminarier« i Brøndbyvester, Skårup, Borris, Lyngby og Snedsted (Ranum), ja i visse henseender for hele vor nuværende seminarieordning, selv om et og andet i tidens løb er forandret, måske ikke altid til det bedre.

Note 1. Billederne velvilligt udlaant fra »Festskrift i Anledning af Lolland-Falsters 50de Stifts-Skolemøde den 25. Juni 1924«.

1. Skovlænge Præstegaard.

Kursus-Dagbog.

Søndag 1. Aug. Kl. 5 $\frac{1}{4}$ samledes Kursusdeltagerne i *Lollands Højskoles* Foredragssal. Da Stiftamtmand *Oxholm* var bleven hindret i at møde, bød Amtsforsvalter *A. Holck* Velkommen og meddelte, at Stiftamtmanden næste Dag personlig vilde bringe Deltagerne sin Velkomsthilsen paa Østersødiget ved Hummingen. Taleren bragte Tak til forskellige, særlig til Maribo Amtsraad og Lollands Spare- og Laanebank, der havde støttet Foretagendet med Tilskud. Det var vel med megen Betænkelighed, man nu tog Traaden op efter de tre foregaaende vellykkede Kursus; men efter det saa talstærke, storstilede — og dygtigt ledede — Stævne i Tønder kunde det maaske være baade sundt og godt, at man ogsaa kom ned paa en mere beskeden og jævn Levefod. Kursus'et her i Søllested vilde søge sin Styrke i Begrænsningen. Allerede Mødestedet hernede gav en naturlig Afgrænsning. Vi maatte paa Forhaand være klare over, at Lolland i det almindelige Omdømme ligger mere afsides, end Tog- og Tidplan berettiger til, og at det er forholdsvis faa, der turistmæssig søger hened; selv om vor Landsdel rummer saa mange landskabelig fine og skønne Egne (og desværre havde vi maattet trække vor Aktions-Radius saa snævert, at adskillige af de for vort Lands Natur mest karakteristiske, idylliske Steder netop laa uden for vor Cirkel), saa ejer Lolland dog ikke de store dragende Linier, ikke det prospektkortmæssigt slaaende, som tiltrækker de mange. Denne Begrænsning gav imidlertid en naturlig Udvælgelse m. H. t.

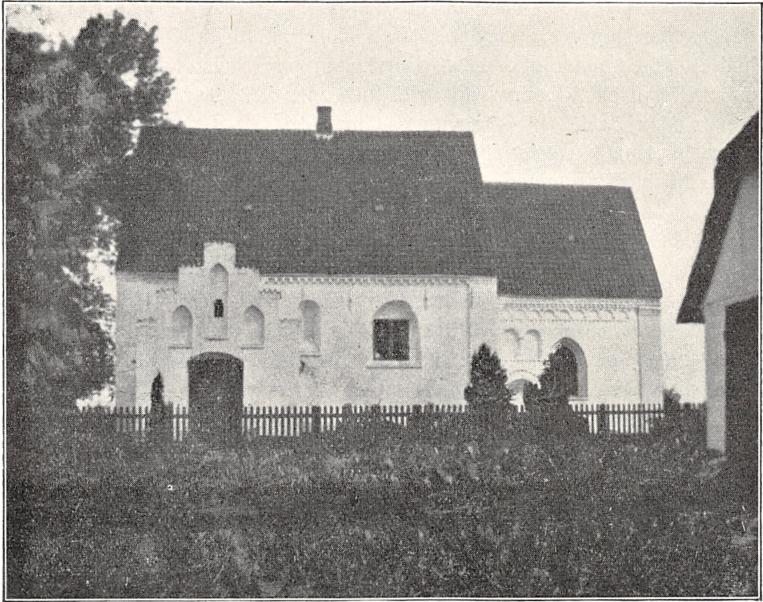
Kursusdeltagernes Art og en ikke helt uvelkommen Udskydelse af de blot turistinteresserede Elementer. Et Hjemstavnskursus skulde jo ikke være bare Turistnydelse og hastig Rundskue-Adspredelse. Forhaabentlig vilde vort Kursus give Deltagerne klarere Blik over Lolland-Falsters Særpræg, ikke alene i Naturen og dens Dyrkning, men i den historiske Udvikling med dens ejendommelige Blandingskultur, der skyldtes Beliggenheden, Forbindelserne Syd paa og deres Vekselvirkninger samt Strømningerne fra Slesvig. — Et Hjemstavnskursus søger ikke sit eget. Det skal ikke opelske Hjemstavns Selvglæde; Deltagerne fra andre Hjemstavne troppør jo op med, sammenligner, værdsætter og danner naturlig Modvægt. Men idet Hjemstavnsbevægelsen fra Aar til Aar gaar sin Runde over Landet og skildrer Egn for Egn, Landsdel for Landsdel, skaber den Skridt for Skridt i Mosaik et Billede af vort fælles Fædreland, et Billede, hvortil hver Landsdel med dens Særpræg giver sin uundværlige Farvetone — ogsaa den lolland-falsterske — men en Tone, der kun skal føles som Led, der forsvinder i Helheden. Velkommen! — Skyldraadsformand *Skaftø*, Søllested, bød som Formand for Højskolens Bestyrelse Velkommen. Tilslutningen her fra Egnen vilde selvfølgelig være bleven noget større, hvis ikke Høsten havde lagt saa stort Beslag paa Landmændene. Vi har ikke den store Natur at byde paa, men vi har Minder, som viser, at vi har været med til at værne og bygge vort Land. — Højskoleforstander *A. Petersen* bød som Højskolens Forstander Velkommen ud fra Ordene i Aakjærs Sang, som indledede Mødet:

Din egen Dag er kort, men Slægtens lang;
læg Øret ydmygt til dens Rod forneden.
Aartusind toner op i Graad og Sang,
mens Toppen suser imod Evigheden.

Disse Ord udtrykte noget af Højskolens Program. Ogsaa vi vil have, at Ungdommen skal lægge Øret til Slægtens gamle Rod. Forstanderen og hans Hustru havde derfor med stor Glæde sagt ja til at huse dette Kursus. Taleren bad til Slut Deltagerne om Overbærenhed med Arrangementet og udtalte Haabet om et godt Samvær. — Mødet sluttede med »*Lollands-Sangen*«, den Sang, Forfatteren Lektor *Olaf Hansen* havde skrevet til Glæde og Ære for Hjemstavnskursus'et.

Aftensmaden indtoges, som alle større Maaltider, i Teltet i Haven. Højskolens Lokaler var derimod indrettede til Opholds- og Læsestuer, med en Bogsamling af topografiske Hovedværker og stedlig Litteratur, en lille Udstilling af lolland-falsterske Folke-

dragter, en større Samling indrammede Fotografier af stedlig Bygnings-, Billedkunst m. v., og endelig en af Lektor Regnar Knudsen arrangeret Samling af pædagogisk Hjemstavnstoft: Elevarbejder, illustrerede Stile m. v. — *Første Udflugt* tog sin Begyndelse Kl. 7. Denne Udflugt blev som de følgende begunstiget af Vejret. En kort

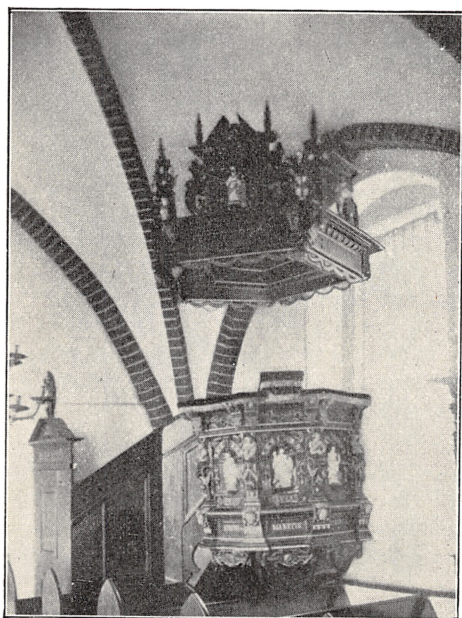
2. Skovlænge Kirke fra Syd.

(Fot. Axel Smidt).

»Fører« med knappe Smaaforklaringer — udarbejdet for hver Udflugt — gav Deltagerne Vink om de Steder, man blot passerede forbi uden Ophold. Saaledes første Aften om det lille Voldsted, man kom forbi, kort før man svingede ind i *Skovlænge* gamle Præstegaard (se Fig. 1); tæt herved har en Runesten staaet, som Astraad satte over sin Fader, og som nu findes i Maribo Stiftsmuseum. Amtsforvalter Holck var ogsaa ved Udflugterne Lederen og den, der bragte Talerne og de gæstmilde Værter Forsamlingens Tak.

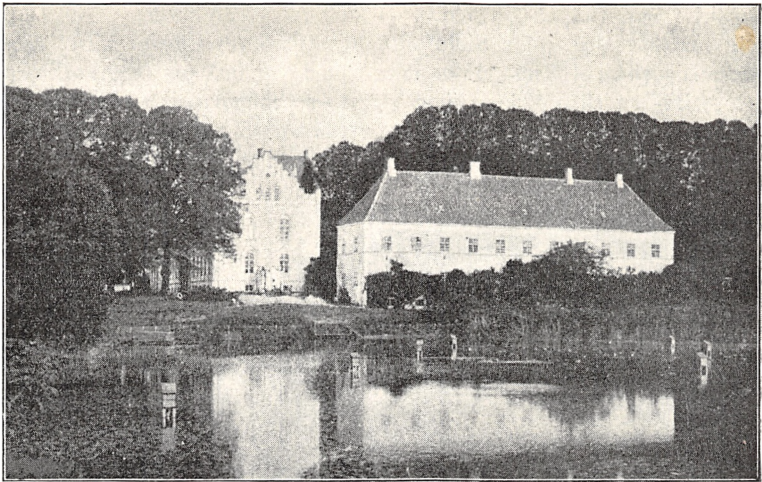
Man samledes paa Skovlænge Kirkegaard, hvor Arkitekt ved Nationalmuseet *C. M. Smidt* gjorde Rede for den senromanske Murstenskirke med dens to Hovedafsnit: Kor og Skib. Skibets to Døre, Mandsdøren i Syd, Kvindedøren i Nord, er om- eller tilmurede. Men Skovlænge Kirke har tillige en nu tilmuret Dør paa Korets Sydside. Alle Døre sidder i Murfremspring, Kordøren (se Fig. 9 S. 96) usædvanlig rig. Over den en Dobbeltbinding med en smuk og kraftig Midtsøjle.

Koret er ældre end Skibet. Baade i Kor og Skib var der oprindelig rundbuede Vinduer, »smige« i Karmsider og Bue. Kirken har nu nye, store Vinduer. Der er Skraakantsokkel, Hjørnelisener, Gesimser med smukke senromanske Friser, stærkt varierede, idet Koret har Rundbuefrise og Spærstikfrise, Skibet Konsolfrise. Den for Overgangsstile eller den senromanske karakteristiske Anvendelse af Savsnitskifter finder man baade paa Kor og Skib, i Friser, i Kordørens Bueslag og i Gavlene. Paa Korets Sydside har man Lejlighed til at sammenligne og se Forskellen paa Savsnitskifte og Tandsnitskifte. Den 2-Deling, der ofte anvendes i Overgangstidens Gavle, fremtræder baade i Korgavlen — med to tæt sammenstillede Vinduer, hvorunder oprindelig fandtes Rundstave — og i Skibets Vestgavl, hvor »Taggavlen« eller »Gavlfeltet« ved skraa Savsnitskifter deles i to mindre Gavltrekanter, mens et vandret Savsnitskifte for oven afskærer Gavltoppen som et Felt for sig. I Korgavlens Gavlfelt er der Zigzagmuring, saakaldt »Sildebensmønster«. Klokkeren med Minuskelindskrift fra 15. Aarhundrede er ophængt i en senere brudt Aabning i Korgavlen. — Gennem det senmiddelalderlige Vaabenhus gik man ind i Kirken. Arkitekten viste, hvorledes de Hvalvinger, som i senere Middelalder »indbyggedes« i Skib og Kor, her som andre Steder fremtræder med *Skjoldbuer* langs alle Rumets Vægge, mens de Buer, der skiller de enkelte Hvalvinger i

3. Prædikestol, Skovlænge. (Fot. Axel Smidt).

Skibet, og som en »Gjord« er spændt tværs over Rummet fra Sidevæg til Sidevæg, kaldes »Gjorbuer«. — Af det ældste Inventar er her kun den romanske Granit-Døbefonts Kumme paa muret Fod. Alt andet er fra Renaissance eller nyere Tid. Den fortrinlige Lysekroner fra c. 1600 er i 1709 skænket Kirken af Præsten Mogens Rahr. En anden Præst Jens Jacobsen Ribber og hans Hustru Anna Due har i 1633 skænket baade Altertavle og Prædikestol, skaarne af samme Billedsnider. Begge er karakteristiske Arbejder for deres Tid. —

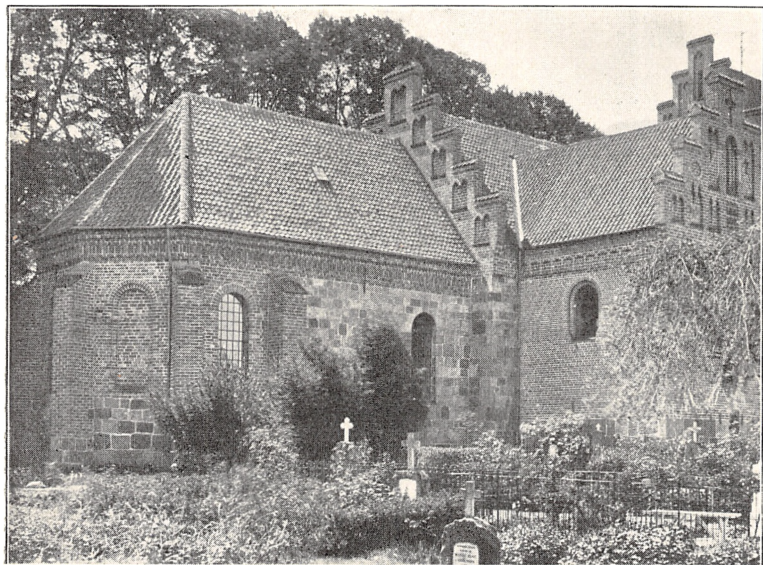

4. Halsted Kloster (Juellinge).

Da man var samlet foran den store Trappe paa Havesiden af Herregaarden *Juellinges* eller *Halstedklosters* Hovedbygning fra 1847, og der var bragt Lensgrevinden en Tak, fordi man maatte holde Møde her paa private Enemærker, fortsatte Arkitekt *Smidt*: Med denne Hovedbygning som Vestfløj danner Kirken i Nord og en gammel 2-etages Bygning i Syd et Komplex, der omslutter et smukt »fransk« Haveanlæg. Det er anlagt for faa Aar siden efter Tegning af den i 1926 afdøde Grev Frederik Krag-Juel-Vind-Frijs, som havde store kunstneriske og historiske Interesser og selv besad kunstneriske Evner. De mægtige Lindetræer langs Kirken og Sydfløjen stammer dog, som Parkens gamle Alleer, fra det 18. Aarhundrede. Inden nuværende Hovedbygning blev opført, laa her en ældre Herregaardsbygning, hvoraf nu kun Sydfløjen er tilbage. Den bærer i Jernankere Aarstallet 1591. Bygmesteren var Hans v. Andorp. Byggherren: Danmarks Riges Raad, der opførte Bygningen til Dronning Sofie, Frederik II's Enke. Ældre end Herregaarden er dog det gamle Halsted Kloster, vistnok tilhørende Benediktinerordenen, og gamle Synsforretninger viser, at det har været et 4-fløjet Komplex med Kirken som Nordfløj.

Klostret er vistnok grundlagt i 1284 af Erik Plovpenning's Datter Jutta, men det omtales som Kloster første Gang i 1305. Det afbrændtes af Lybeckerne i 1510, men opbyggedes atter og blev i 1520 ophøjet til Abbedi. Ældre end Klostret er den store Granitkirke, der maa stamme fra sidste Halvdel af 12. Aarhundrede. Det nævnes i 1400, at Kirken var indviet til Sct. Samson. Denne Helgen er lidet kendt herhjemme. Om ham fortælles det, at han — fra de

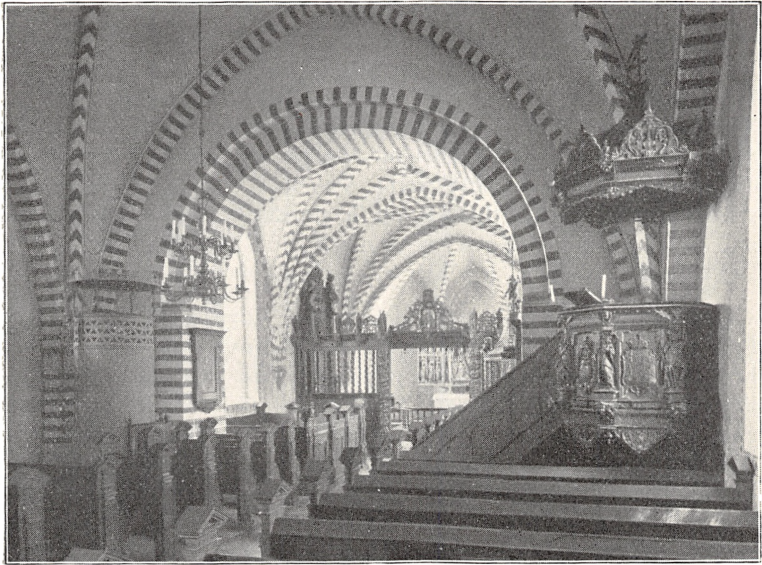
britiske Øer, vistnok fra Wales — kom til Nordbretagne i 548, slog sig ned her med nogle Stalbrødre og stiftede et Kloster i Dol (senere Bispeby). I Bretagne er ikke blot de smaa Landsbykirker, men store By- og Bispekirker, langt større end nogen dansk Granitkirke, bygget af Granitkvadere. Muligt, at danske Bygmestre kunde have lært at behandle den haarde Kamp i Bretagnes Granitland.

5. Halsted Kirke.

Kirken bestaar af Skib, Kor og Apsis, alle romanske. I senere Middelalder er Munkestenstaarnet opført, og Kapellet paa Nordsiden stammer fra 1636; det er bygget af Borchard Rud som Gravkapel for Herregaarden Sæbyholms Ejere. I 1868 til 77 blev hele Kirken restaureret og Partier af den delvis ombygget (f. Eks. Apsis). Over Korets Syddør findes et skønt og ædelt Granitrelief af Jomfru Marias Sjæl, der bæres til Himlen af to Engle. —

Deltagerne gik gennem Kordøren ind i Kirken, som nu har senmiddelalderlige Hvælvinger. Det rige Inventar blev gennemgaaet. Foruden den sjældne kannelerede Døbefont af gullandsk Kalksten (med Daabsfad fra 1608) stammer den store trefløjede Altertavle fra Middelalderen. Hovedfeltet med Korsfæstelsen omgives af Apostle og Helgener. Tavlen er fra 15. Aarh.'s Slutning. Paa Bagsiden er der interessante Malerier. — Prædikestolen med den udvalgte Prins Kristians Navnecifre og Vaaben er fra 1636, skaaret af Jørgen Ringnis. Der er Epitafier, skaarne af Hendrik Werner

6. Halsted Kirke.

med gode Portrætmalerier. Og i Hendrik Werners Stil er det rige Korgitter fra 1671. Derimod er det pragtfulde Gitter med fire Soldaterstatuer, som lukker for Nordkapellet, vistnok skaaret af Lorentz Jørgensen. Af samme Mester en rig Dør inde i Kapellet. I dette Kapel findes 3 store, fortrinlige Gravstene over Borchard v. Pappenheim († 1595), Eiler Rud († 1618) og Borchard Rud († 1647), alle med Hustruer. Gravstenenes store Portrætfignurer karakteriserer interessant tre Tidsaldr.

Hans Ellekilde: Sagn fra Halsted Kloster.

Halsted Kirke er efter Sagnet bygget af en Frue, der bad Gud om, at han til Løn for hendes Gave vilde lade hende leve saa mange Aar, som hendes Kirke stod. Gud hørte hendes Bøn. Alle hendes Slægtninge og Venner døde, en efter anden; selv blev hun indskrumpen og træt til Døden, men hun kunde ikke dø. Til sidst mistede hun Mælet og havde kun Talens Brug i Midnatstimen hver Julenat. Saa bød hun en Julenat, at man skulde lægge hende i en Kiste og hensætte den her i Kirken bag Alteret. Hver Julenat kom Klosters Præst til hende og løftede Kistelaaget. Hun rejste sig da sagtelig over Ende og sagde: Staar min Kirke endnu? Og naar saa Præsten havde sagt Ja, sukkede hun og sagde:

Ak, give Gud, at min Kirke var brændt,
thi da er først al min Jammer fuldendt.

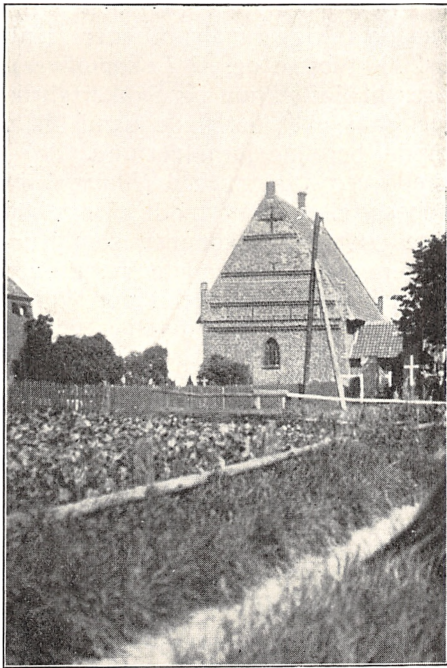
Derpaa synker hun tilbage i Kisten, Præsten lader Laaget falde og kommer ikke tilbage før næste Julenat. Saaledes gik det i Aarhundreder, men til sidst tog en hellig Præst sig for at bede for hende ustandselig hele Julenat i tre Aar i Træk, da fik hun Fred. — Sagnet, meddelt hos Haugner, stammer sikkert fra Thieles »Danmarks Folkesagn«, hvor Sagnet handler om »Kirken paa Falster« — det har forekommet Vestlollikerne saa smukt, at de har maattet stædfæste det her til Halsted og har maattet tildigte Slutningen med det medfølgende Træk, at den hellige Præst tre Julenætter i Træk beder for Kvinden i Kisten, saa hun til sidst faar Fred.

Borchard Rud, hvis Ligsten vi lige saa i Kapellet, havde indgaaet Pagt med den onde. I Sæbyholms Have stod nogle gamle, hule Ege, hvor den onde havde sin Opgang, og Borchard Rud havde sine naturlige Sammenkomster med ham. Borchard Rud forskrev sig til den onde mod at faa al den Jord, han kunde ride ind, mens Præsten stod paa Prækestolen her i Halsted Kirke. Den onde skabte sig om til en sort Hest, Borchard Rud satte sig op, og som en Stormvind jog den over Mark og Enge, og de havde redet det halve Lolland ind, hvis ikke en klog Mand, der anede Uraad, havde sendt Bud til Halsted for at bede Præsten forføje sig ned af Prækestolen. Hr. Borchard Rud maatte lade sig nøje med 900 Tdr. Land, som nu hører til Gaarden. Men endnu stod Indgrøftningen tilbage, og den gjorde Hr. Rud Krav paa hos den onde. Djævelen sendte derfor en Sværm af Helvedes Aander, hvilke i Skikkelse af sorte, hovedløse Svin opkastede de Volde, der strakte sig Markerne rundt. Da nu Regnskabstimen slog, kom den onde en mørk Vinternat og hentede Borchard Rud. Da Familien traadte ind i Soveværelset paa Sæbyholm, fandt de hans Lig saa ilde tilredt, at han bogstavelig maatte være revet ihjel. Af Blodpletterne, der var sprøjtet paa Vægge og Loft, kunde man se, hvor haard Kampen havde været. Man prøvede forgæves paa at vaske Blodpletterne af; de forsvandt først, da man rev hele Bygningen ned.

Vi har nu hørt Sagnets Vidnesbyrd om Borchard Rud. Nu Historiens Vidnesbyrd! Borchard Rud, der ejede sin Fødegaard Sæbyholm fra 1618 til sin Død 1648, hældede til Calvinismen; han prydede en Prækestol i Utterslev med de 10 Bud i Calvins Ordning af Budenes Rækkefølge, og han lod Prækestolen male med Skriftsteder, der støttede den calvinske Nadveropfattelse og stred mod den lutheranske. Sagen blev af Bispen indbragt for Kongen, Kristian IV, og Borchard Rud maatte efter lang Tovtrækning falde til Føje. At Herremanden ikke delte Kongens og Almuens lutheranske Retroenhed, er jo en ikke uvæsentlig Forudsætning for Folkets Tro, at han havde med selve den onde at gøre. Historien om Diget har ogsaa sit Virkelighedsgrundlag. Borchard Rud fik nemlig som Kommandant i Nakskov Garnisonens Soldater til for et ringe Vederlag at

opkaste Digerne, men af Hensyn til den stærke Solvarme blev Arbejdet udført ved Nattetid og ikke i Dagens Lys, saaledes som Almuen var vant til. At Dagen tilhører Menneskene, Natten de overnaturlige Magter er jo grundfæstet gammel Almuetro; hvor overhængende Høstarbejdet end kunde være, det maatte ikke udføres efter Solnedgang, men kun i Dagens Lys. Borchard Ruds Natarbejde er da kun en Bekræftelse af Almuens Tro, at han stod i Pagt med den onde. Derfor kan let Vandresagn overføres paa ham, som det om Indridningen af Sæbyholms Jord ved Fandens Hjælp, og hvorledes han bliver hentet af Fanden og revet ihjel af ham. I Virkeligheden har vi en opbyggelig Skildring af hans Dødsleje, hvorledes han kaldte sine Folk til sig og bad dem tjene hans gode Kone trolig og vel, saa de kunde forsvare det lige over for Gud. Hans Kone var saa grebet af »Hjertens Sorg og Besvimelse«, at hun maatte føres ud af Sygeværelset. Det eneste dæmoniske, der var over hans Død, var, at han døde forholdsvis tidligt, blot 55 Aar gammel og barnløs. Og saa er Mindet om ham blevet holdt i Live ved hans Kapel og ved hans pragtfulde Ligsten.

Mandag den 2. August.

7. Græshave Kirke. (Fot. Sv. Jørgensen).

Kl. 9 talte Statsgeolog Dr. *V. Nordmann* om Træk af *Lollands Geologi* (Foredrag med Lysbilleder, se S. 1; Henviisningen her gælder ligesom de følgende Side-Henviisninger: Foredrag efter mere udførligt Manuskript). Derefter Professor Dr. *Wesenberg-Lund* om den *lollandske Feber* før og nu (ligeledes Lysbilled-Foredrag; se S. 16). — Dagens *Udflugt* (som sædvanligt Kl. 1^{1/2}) gjaldt først *Græshave Kirke*.

Arkitekt *Smidt* fremhævede denne lille, yderst simple og jævne Kirkes Skønhed. Koret og det korte Skiber sen-

romanske, hviler paa profileret Sokkel, har Hjørneliséner, men prydes ellers kun af simple Konsolfriser. Og i Gavlene, som har en lille Kamtak i Top og ved Fod, er der ingen anden Prydelse end Savsnitskifter og Zigzagmuring; men de er anvendt med sjælden Finfølelse. Det lille Vaabenhus mod Syd og Sakristiet med Vaaben i Sandsten og R. Pors' og S. Kaas' Navnecifre og Aarstallet 1637 paa Nordsiden af Koret, begge senmiddelalderlige, gaar ogsaa i Farvevirkningen harmonisk ind i Kirkens Helhedsvirkning. Nordligt paa Kirkegaarden staar et lille Klokketaarn af Tømmer med Spaan paa de skraanende Sider og paa det lave Pyramidetag. — Kirkens Indre er endnu fladloftet med Undtagelse af Koret, der har en senmiddelalderlig, 8-ribbet Krydshvælving. Prædikestolen (med J. F. v. Papenheims og Fru Regitze Urnes Vaaben og Navnecifre) i rig Senrenaissance fra 1631 er skaaret af samme Mester som Prædikestol og Altertavle i Skovlænge og prydet med tilsvarende »Hermer«. Den gamle Altertavle i Ungrenaissance fra 1581 med Skriftsprog i de 6 Felter med Rudbeck Porses fædrene og mødrene Vaaben staar nu i Sakristiet. —

Turen til Græshave og videre Syd paa gav Deltagerne rigelig Lejlighed til at syne de talrige Smalsporbaner (i alt paa Lolland 420 km med 2000 Vogne og 32 Lokomotiver), ad hvilke Sukkerroerne føres til Saffstation og Sukkerfabrik. Inden man naaede Digerne, saas over det flade Land bl. a. t. venstre Hoby, Stedet for det berømte Jernalderfund (Sølvkarrene m. v.). Man rastede ved *Digerne* ved *Hummingen*, hvor Medlemmer af Digebestyrelsen var mødt. Her bød Stiftamtmand, Kammerherre *Oxholm* Velkommen som Kursus'ets Formand og som Vært paa Amtsraadets Vegne ved et fristende Bord med Forfriskninger, anbragt i det skønne stille Solskinsvej oppe paa Diget; Stiftamtmanden udtalte bl. a. sin Glæde over, at de fremmede Deltagere ogsaa var kommet til dette Sted, hvor Lollændernes sejt udholdende og dygtige Arbejde i Kamp i sin Tid mod Havets Ulykker og nu ved Digeværnet imod dem netop gav sig et saa smukt Vidnesbyrd. Efter at man havde lejret sig paa Dige og Strandbred, talte Redaktør *Haugner* om *Stormfloden 1872* og derefter Arkivar *Ellekilde*.

C. C. Haugner: *Stormfloden 1872*.

Naar jeg her skal fortælle lidt om Stormfloden, er det bedst først at forklare, hvorledes den opstaar. Hvis De i Tankerne tager Landkortet for Dem, ser De, at vi i Nord-

vest har Bælterne, Kattegat og Skagerak, og i Øst og Nordøst Østersøen og den botniske Bugt. Afstanden herfra og til Skagen er kun $\frac{1}{4}$ af Afstanden herfra og til Bunden af den botniske Bugt, og Vandarealet i Bælterne og Kattegat er kun en ringe Brøkdæl af Vandarealet Øst og Nordøst for os. Stormfloden opstaar kun, naar to bestemte Vindretninger med fornøden Styrke virker umiddelbart efter hinanden. Den ene er en vedholdende og stærk Vestenstorm, der fra Vesterhavet trykker store Vandmasser ind gennem Skagerak ned gennem Bælterne til Østersøen og den botniske Bugt. Naar her paa denne Maade er samlet store Vandmasser, og Stormen saa pludselig springer om i Nordøst, har vi Stormfloden. Thi Nordøststormen tvinger de vældige Vandmasser herved omkring vore Øer og øver samtidig et Modtryk paa Vandet i Kattegat, saa det ikke kan faa Afløb gennem Skagerak. Det var det, der skete i November 1872. Den 9. og 10. November havde vi en vestlig Storm, der den 11. om Middagen sprang over i Nord til Øst og den 12. om Morgenen voksede til en voldsom Storm af Nordøst, der holdt sig til om Eftermiddagen næste Dag. Den 12. om Aftenen var Vandstanden her ved Sydlollands Kyst 4 Fod over daglig Vande, og den vedblev at stige indtil den næste Dags Eftermiddag var ca. 10 Fod over daglig Vande. Samtidig var Vandstanden oppe i den botniske Bugt 4 Fod under daglig Vande, saaledes at Østersøen dannede et mægtigt Skraaplan med en Hældning paa 14 Fod. Vandmasserne væltede ind over de daværende lave Diger og satte $3\frac{1}{4}$ Kvadratmil af Sydlolland under Vand, bortrev Huse og drog Mennesker og Kvæg ud i Havet; alene i det Sogn, hvor vi her befinder os, druknede 26 Mennesker.

Det Spørgsmaal ligger nær, om der da aldrig før har været en saadan Stormflod? Jo, flere Gange, bl. a. 1625, 1694 og 1825; men man hører ikke her noget om Tab af Menneskeliv. Det hænger sammen med, at Jorderne ud mod Havet dengang var ubebyggede og henlaa som udyrket Overdrev. Diger af Betydning kendte man heller ikke. Vandet steg jævnt Fod for Fod, og Folk kunde da trække sig tilbage om jeg saa maa sige i god Orden. Anderledes i 1872. Da var ogsaa Markerne ud mod Stranden bebyggede og der var rejst Diger til Beskyttelse; men Beskyttelsen bliver til Fare, naar Digerne gennembrydes af Stormfloden; thi saa styrter Vandet ind med en Vælde og Hurtighed, der afskærer Beboerne paa de yderste Marker Tilbage-toget. Netop saadan gik det i 1872. Paa de Steder, hvor Vandet først brød ind over Digerne, skete det med en saadan Vold-

somhed, at der inden for Bruddene blev slaet Huller i Jorden paa en halv Snes Fods Dybde.

Det første Digebrud skete paa den anden Side af Rødby den 13. November ved Syvtiden om Morgenens, og i Løbet af forbavsende kort Tid var hele Arealet omkring Rødby sat under Vand, saa kun Pladsen i Nærheden af Kirken dannede en lille tør Holm. Kort efter blev ogsaa Digerne her ved *Hummingen* gennembrudt, og som en mægtig Flodbølge væltede Havet ind over det flade Sydlolland op i nordvestlig Retning. Omtrent samtidig havde ogsaa Digerne *Vest for Nakskov* givet efter, saa Vandfloden herfra gik mod Sydøst. Ved Græshave tønnede de to Flodbølger sammen med Brag og Sprøjt, saa selv Arealer, der laa 12 Fod over Højvandet, blev oversprøjtede.

Hvorledes gik det nu de ulykkelige Mennesker, der befandt sig midt i denne Naturkatastrofes Hvirvel? De var alle tyet op paa Lofterne i deres Huse, og det ahang nærmest af disses Højde, om Beboerne blev frelst eller gik til Grunde. Alle Husene var Bindingsværk klinet med Ler, og Leret blev naturligvis hurtigt opblødt af Vandet og skred ud, saa Huset stod paa Stolperne. Naar Vandet naaede Loftsbræderne, blev Huset løftet af Grunden og baaret mod Havet, hvor det hurtigt splittedes ad, saa Folkene paa Loftet ynkelig omkom. Var Stuehøjden større end Vandhøjden, blev Huset staaende paa sine Stolper, der ikke frembød større Modstand for Vandet. I mange Huse havde Beboerne været klar over Faren og var tyet over i bedre og højere Nabohuse, og flere Steder var der da ogsaa samlet op imod en Snes Mennesker paa et enkelt Stuehusloft. Men i adskillige lavere Huse blev Folkene hjemme paa deres eget Loft — og førtes i Døden. De, der havde søgt sikrere Tilflugtssted, kunde se det ene Hus efter det andet drive til Søs og nu og da høre de ulykkelige Beboeres Angestraab uden at kunne hjælpe. Værst gik det ud over Sydfalster, hvor 30 Mennesker druknede, og over det sydvestlige Lolland, hvor et lignende Antal blev Ofre for Stormfloden.

Om Eftermiddagen den 13. gik Vinden om i Øst og snart efter i Syd, hvorved Vandet fik rivende Afløb gennem Bælterne, Kattegat og Skagerak, samtidig med at den lave Vandstand i den botniske Bugt blev udjævnet, og paa faa Timer faldt i Vandet saa meget, at de nødstedte Folk turde vove sig ned fra Lofterne. Det var et sørgeligt Syn, de nu havde for Øje. Mange Huse var bortrevne; og de tilbageværende grundigt ramponerede. Bohavet var borte. Kreaturerne druknede. Foderet væk eller ødelagt. Jorderne saa

gennemtrukne med Saltvand, at man maatte frygte, de ikke vilde bære ordentlige Afgrøder de første Par Aar.

Men var Nøden stor, saa var Hjælpsomheden ikke mindre. Fra alle Landets Egne strømmede Bidragene ind og det i saadan Mængde, at man ikke uddelte alle Pengene, men lod en Del henstaa i en Fond, som fik Navnet *National-fonden*, og som flere Gange senere har ydet Hjælp blandt andet til de druknede Harboøre-Fiskeres efterladte.

Den materielle Skade blev for Lollands Vedkommende opgjort til godt 700,000 Rigsdaler. Af de andet Sted i Landet indsamlede Midler fik Lolland 440,000 Rigsdaler og dernæst 85,000 Rigsdaler, der var indsamlet her paa Øen, saa der altsaa kun manglede godt 175,000 Rigsdaler i, at det hele Tab var afhjulpet.

Selvfølgelig blev der ogsaa straks taget fat paa Udbedringen af de gennembrudte Diger. En større Militærstyrke blev sendt herved og arbejdede sammen med den stedlige Arbejdskraft saa energisk, at den skete Skade blev udbedret i Løbet af 14 Dage. Men alle var naturligvis klar over, at dette ikke var nok til at forebygge en Gentagelse; allerede i Februar 1873 understregedes dette yderligere ved, at Højvandet igen gik over Digerne, dog uden at anrette større Skade. Regering og Rigsdag forstod nu, at det hastede, og 18. Maj 1873 gennemførtes *Digeloven*. Arbejdet, der straks sattes i Gang, var af et mægtigt Omfang, idet der paa en Strækning af 9 Mil skulde bygges et Dige paa indtil 12 Fods Højde. Forskellige Højvande sinkede Anlægget, saa det først blev afleveret 1878. Det havde da kostet over 2 Mill. Rigsdaler.

Det Dige, der da skabtes, har modstaaet alle senere Højvande; men de har nu og da naaet saa højt op paa Digerne, at der sine Steder kun har været ca. en Fod til Digets Top. Men Digerne er nu bygget saaledes, at et Brud et enkelt Sted ikke betyder, at hele Sydlolland oversvømmes. Man har nemlig, hvor Højdeforholdene inde i Land talte derfor, bygget Tværdiger fra Hoveddiget ind til et højt Punkt i Land og har paa denne Maade dannet 6 saakaldte »Kasser«; gaar der Brud paa Diget et enkelt Sted, bliver derfor kun den paagældende »Kasse« fyldt med Vand. Man har saaledes den størst mulige Sikkerhed for, at en Gentagelse af Stormfloden 1872 er udelukket.

H. Ellekilde: Hans Daniel Ahlefelds Landeværn.

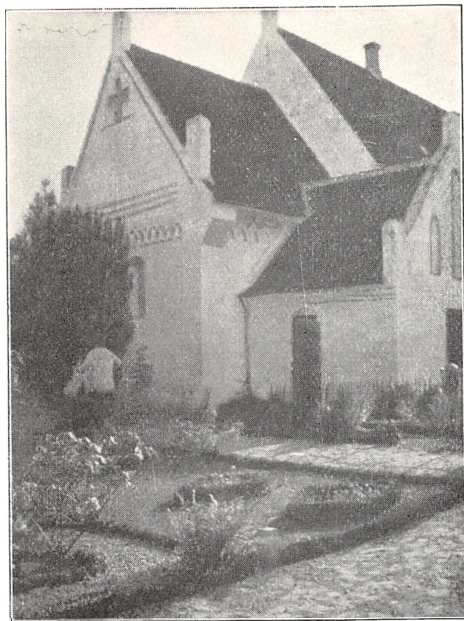
Vi har nu hørt en Fremstilling af, hvorledes Lollænderne har værget deres Land mod Østersøens Storme, men der er

ogsaa Sagn om, hvorledes Lollænderne har værget deres Land mod fjendtlige Flaader, der kom sejlene paa Østersøen. Paa den store nordiske Krigs Tid var engang alle danske Soldater ude af Landet, og den svenske Flaade laa her uden for og truede med Landgang. Da samlede Herremanden Hans Daniel Ahlefeld paa Baadesgaard alle Bønder og Bønderkoner her omkring fra, forsynede dem med tjærede Plejler og Køller og lod desuden alt Kvæget drive sammen ved Rødby, saa at Hæren syntes forfærdelig stor. Den forskrækkede Svenskerne i den Grad, at deres Anfører udraabte: »Vor Herres Død! jeg tror Djævelen har sk... Folk paa dette Land«. Jeg vil tro, at vi her har en yngre Omformning af et oprindeligt overnaturligt Sagn, beslægtet med de berømte bornholmske Sagn om de underjordiskes Landeværn, de underjordiske, der hindrer, at den fremmede svenske Flaade kan gøre Landgang paa Øen og erobre den fra Danmark. Forestillingen om Landvæterne, der værner Landet, er en gammelnordisk Forestilling, som ogsaa har været kendt uden om Bornholm. Ved Karl Gustafs Erobringstog over Isen havde Lollænderne tabt Troen paa Ellefolkens mytiske Landeværn, men Forestillingen kan ikke dø ganske uden videre; Sagnet om Ellefolkens Landeværn historiseres og knyttes til en Herremand efter Folkets Hjerte, Hans Daniel Ahlefeld paa Baadesgaard. En saadan Sagnudvikling hører ingenlunde til Sjældenhederne. —

Tilbage ad samme Vej drejede man nu mod Øst til *Gloslunde*.

C. M. Smidt: *Gloslunde Kirke*.

Gloslunde Kirke er en senromansk Kirke af lignende Type som Græshave, men den er rigere og minder om Skovlænge, ikke blot derved, at den staar hvidkalket, men ogsaa ved sine 2 rundbuede Vinduer i Korgavlen, ligesom Vestgavlens Gavlfelt ogsaa staar i 2-Delingens Tegn. Her dog kun ved to slanke, spidsbuede Blindinger i Taggavlen. Som i de nævnte Kirker er de oprindelige Vinduer ude af Funktion, og de store nye Vinduer slaar i nogen Grad Kirkens Størrelsesvirkning ned. Det lille Vaabehus mod Syd har, ligesom Skovlænges og Græshaves, Kamgavl med tre spidsbuede Blindinger; det er en ret almindelig lollandsk Type. — Kirken har Krydshvælving i Kor og Sakristi, 2 Stjernehvælvinger i Skibet. — Aandløs Cementfont som mange Steder i Egnen. Den gamle Altertavle staar i Vaabehuset ligesom den ganske tilsvarende i Græshave. I Vaabehuset tillige to Præsteligsten fra 1588 og 1790. Det fritstaende Tømmer-Klokketaarn, med Spaan paa de skraanende Sider og

8. Glosunde Kirke. (Fot. Sv. Jørgensen).

Tegl paa Pyramide-
taget, staar lige inden-
for den overbyggede
Kirkegaardsport (med
gammel Kirkerist), der
som Kirke og Kirke-
gaardsmur er hvide.
Tæt udenfor ligger en
af store Træer hegnet
Dam, der strækker
sig ind i den store
Præstegaardshave
med Præstegaardens
lange, lave, straatækte
Længer. Hele Ensem-
blet ejer i sin Uberørt-
hed en sjælden gam-
meldags Stemning.

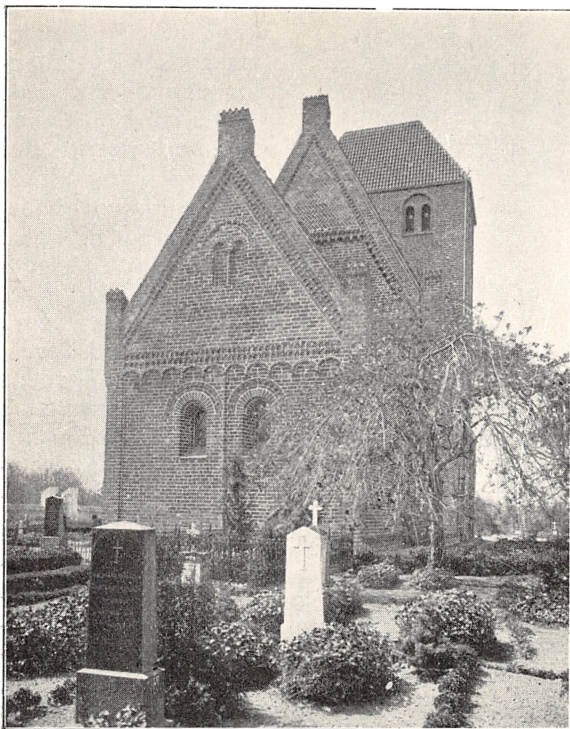
Nu videre i mange
Sving gennem Almin-
de til *Landet*. Arki-
tekt *Smidt* gennem-
gik *Landet Kirke* og
udtalte bl. a. om dens

Ydre: Efter Græshave og Glosunde imponerer *Landet Kirke* ved sin Størrelse. Allerede den gammelromanske Del af Kirken, Skib og Kor af Granitkvadere paa Skraakant-sokkel, har store Dimensioner, og hertil er føjet et mægtigt Taarn i Vest med højt, konkavt svunget Spir. Arkitekt *Smidt* gjorde opmærksom paa, at dette nu desværre helt overcementerede Munkestenstaarn ikke, som det almindelig antages, er en sen Tilbygning fra gotisk Tid, men et *senromansk Taarn fra 13. Aarhundrede*. Det har romansk profileret Sokkel, Liséner og en i sin Karakter ganske romansk Vindeltrappe indvendigt i Taarnets nordvestre Hjørne. Spiret derimod har Baroktidens Præg. Sakristiet paa Korets Nordside har afvalmet Gavl, mens Vaabenhuset paa Skibets Sydside har bevaret sin blindingsprydede Trappegavl; begge senmiddelalderlige. Kirkens Indre og Inventar belystes. —

Videre mod Øst med Udsigt mod Syd til Vejleby Kirke og hist og her Rødby Fjord — over Brandstrup til *Tirsted*.

C. M. Smidt: Tirsted Kirke.

Taleren viste, hvorledes den store Kirke, som staar med røde Teglstensmure, paa flere Punkter er rigere i sin Komposition end Øernes andre Kirkebygninger. Til det senro-

9. Tirsted Kirke.

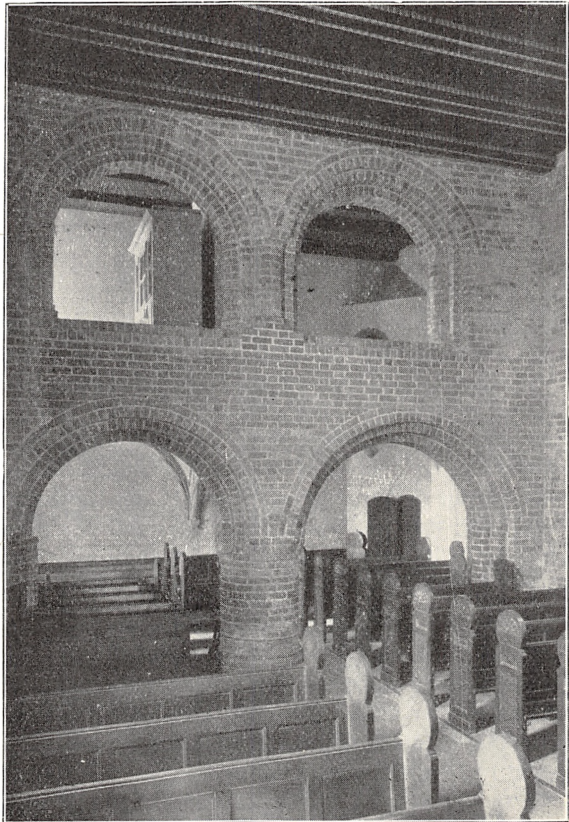
romanske Anlæg hører ikke blot Skib og Kor, men ogsaa det store, betydningsfulde Taarn, der baade nærved og paa Afstand ude i Landskabet gør Kirken anselig. Og 2-Delingen i Korets Gavl — der deles ved en Midt-Rundstav og har to nær Midten siddende Vinduer — gaar igen i Vest-taarnet. Dette minder i sin Udformning om to tæt

sammenstillede Tvingtaarne. I Øst og i Vest har det to tvendelte Giamhulsgrupper, i Nord og Syd een, hver indrammet af en større Rundbue. Men Taarnets Dobbeltmotiv kommer ogsaa frem i det indre, hvor Taarnrummet i to Etager aabner sig ved to rundbuede, brede Arkader i hver Etage. Kirken har i øvrigt lignende Motiver, som vi har set i de foregaaende. Profileret Sokkel, Hjørneliséner, Konsolfrise paa Korets Sidermure og Rundbuefrise paa Korgavl og paa Skibets Sidermure. Vinduer og Døre har den rundbuede, romanske Form, og paa Sydsiden af Koret er der en ret rig, med Rundstave prydet Dør (nu tilmuret). Kirken er temmelig haardt restaureret i 1891—92. Men trods al Haardhed glæder man sig over, hvor anskueligt det romanske Præg er kommet frem. — I det indre virker Rummet med en egen dyster, højtidstidstydning. Gennem de højt siddende Vinduer falder Lyset ind i det høje Kirkerum med røde Munkestensmure og Bjælkeloft; og svarende til det rige Motiv i Vest, hvor Væggen mod Taarnrummet gennembrydes af Dobbeltarkader i

to Etager, har Østvæggen, »Triumfvæggen«, paa hver Side af »Triumfbuen« en slank rundbuet Alterniche. I disse Nicher staar nu en Mariafigur og en Johannesfigur, malede Træskulpturer fra en Krucifiksgruppe (skaaret af den berømte Mester Claus Berg), men først i 18. Aarhundrede kommet hertil fra Brahetrolleborg paa Fyn; og herfra stammer ogsaa den romanske Granitfont med Hjørnehoveder paa Foden. Tirsteds gamle, store Døbefont af Kalksten staar nu i Maribo Stiftsmuseum. — Kalkmalerier, delvis meget utydelige, fra ca. 1400, ses paa Korets Vægge med gammel- og nytestamentlige Fremstillinger. — Nogle meget slidte Renaissanceligsten ses indmuret i Kirkegaardsmuren, og i denne stod tidligere en *Runesten*, rejst over en lollandsk Viking, Frode, som faldt paa Vikingefærd i Sverige. Efter at være ført fra Tirsted stod denne Runesten en Aarrække i Nysted, men blev for godt 70 Aar siden indlemmet i Nationalmuseets Runestenssamling.

Lidt Syd for Kirken ved Skolen med den gamle Kilde samledes Deltagerne snart efter om Arkivar *Ellekilde*, der fortalte Sagn fra Egnen.

Til den Kirke, som vi nu har været inde i, er der knyttet et grufuldt Sagn. Oven paa Kirkens Hvælvin-

10. Tirsted Kirkes Indre.

ger havde en *Røverbande* søgt Tilflugt, uden at Folk vidste af dem at sige. Om Natten hissede de hinanden ned med Reb, gik omkring og røvede Faar og Kvæg og Gods. De kunde jo i Taarnet overse hele Eggen og agte paa, naar det var bekvemmest for dem. Engang røvede de en ung Pige, som de holdt fangen hos sig oven paa Hvælvingen; de drev i Flæng Utugt med hende, og naar hun fødte et Barn, saa knuste de dets Hoved mod Murene; endelig lykkedes det hende at slippe fra dem og melde dem. De blev alle fangne og henrettede. Saaledes fortæller Lollands gamle Historiker, Pastor Rhode Sagnet. I Folkets egen Overlevering fra Nutiden fortælles Sagnet om den unge Pige hos Røverne med endnu flere og ganske anderledes anskuelige Træk. — Det var syv Røvere, en Fader og 6 Sønner, der havde deres Tilhold i Taarnet i et Rum, ingen vidste af at sige. En Dag var en Pige paa en 17—18 Aar ude paa Marken bag Kirken for at flytte sin Moders Ko. Men saa stjal den ene Røver hende, og i 7 Aar maatte hun blive hos dem og lave Mad til dem. Om Søndagen, naar der var Gudstjeneste, kunde hun høre sin Moder sidde nede i Kirken og synge. Men der stod altid en af Røverne med en Sabel over hende for at dræbe hende, hvis hun vovede at give et Skrig fra sig. En klar Maaneskinsnat, da alle 6 var ude at røve, skulde hun lyske den gamle Fader, mens han sov; men i Stedet for selv at gøre det strøede hun nogle Gryn i hans Haar og satte en Kylling til at pille dem op, og saa tog hun en Overdyne og svøbte sig ind i og styrtede sig ud af Taarnhullet. Hun var saa led og ked af det, at hun ikke brød sig om, at hun mistede Livet. Hun tog ikke anden Skade, end at hun brækkede sin lille Finger. Røverne, der var derovre ved Vejleby Kirke, hvor de vilde have plyndret Bøsserne, løb paa Liv og Død efter hende; de vidste, at det gjaldt deres Liv, hvis hun slap bort. En af dem fik fat i et Hjørne af hendes Kjole; men den var saa mør, at den gik i Stykker, hun havde jo haft den paa i 7 Aar; og den anden hug sin Økse i Dørkarmen. Men hun slap fra dem, og de blev alle fangede og henrettede. De 7 Aar hun havde været der, havde hun faaet et Barn hvert Aar; men saa snart det var født, havde de taget fat i et Ben og hugget det imod Muren. Blodet deraf er at se den Dag i Dag, og det er ikke til at kalke bort.

Sagnet om Røverne i Tirsted Kirke kendes allerede 1707. Provst Kaalund i Tirsted (1700—1709) fortæller det i en Indberetning til Odense Biskop, Christian Müller, i samme Form som hos Rhode og tilføjer, at der endnu paa den Tid fandtes Kul og andre Tegn til, at de havde gjort Ild oppe i Taarnet, samt at deres Gestalter, 7 i Tallet og 1 Kvindfolk, fandtes aftegnede paa Hvælvingen over Koret med røde og andre Farver (Trojel, Fuglse Herred). Spørgsmaalet er nu: Har dette grufulde Sagn historisk Virkelighed, har en Røverflok virkelig holdt sig skjult over Hvælvingerne og holdt en ung

Pige fangen hos sig, til hun omsider saa sit Snit til at undslippe og bringe dem af med Livet, eller er Røversagnet blot opstaaet for at give Forklaring af de yngre, nu forsvundne Kalkmalerier af de 7 Døds syndere, raat udførte og meget anstødelige som de var. Friis mener, at Sagnet ikke er noget som helst andet end et Forklaringssagn til Kalkmalerierne; gamle Rhode mener derimod, at Begivenheden virkelig har fundet Sted, dengang Hr. Clemens var Præst i Tirsted. Han skriver, at Røverne ofte havde luret paa at slaa ham ihjel, hvad Gud dog ikke tillod dem. Hr. Clemens Christoffersen var Præst i Tirsted fra 1585 til sin Død i 1602; rimeligvis har Sognets Folk ved Aar 1776 henført Begivenheden til hans Tid. Desværre nævner Hr. Niels Rasmussen Bogense ikke det mindste herom i sin Indberetning til Ole Worm 1624. Men hans Beretning er nu ogsaa usædvanlig mager, indeholder blot en Opregning af Landsbyerne med Gaardenes og Husenes Tal og blot med den ene sagnagtige Beretning, at Præstegaarden Rubbelykke fordem laa lige Nord for Tirsted Kirke, men da de Lybske afbrændte Lolland (1510), blev ogsaa Præstegaarden der ødelagt (Trojel). Min egen Opfattelse er den, at Røversagnet fra Tirsted er et virkelig historisk Sagn, ikke bare som Friis mener et ret ligegyldigt Ophavssagn, men at de tilgrundliggende historiske Begivenheder taber sig i Middelalderens Mørke. Jeg kunde tænke mig den Mulighed, at vendiske Strandrøvere kan have haft deres Tilhold paa Hvælvingerne over Tirsted Kirke. Sagnet er ogsaa knyttet til Maribo Kirke i ganske beslægtet Form, om hvorledes nogle Sørøvere havde deres hemmelige Bo i Rummet over Kirkens Hvælvinger, og hvorledes en ung Pige, de havde fanget, undslap ved at vikle sig ind i nogle tykke Dyner og lade sig dumpe ned fra en Aabning i Murværket. Dynerne tog af for Faldet, saa hun slap uskadt ned. Dette Maribosagn er blot en Overføring af Tirstedsagnet til Maribo, hvor det ikke har noget naturligt Voksested; det afledte i Sagnet kan vi ogsaa se deraf, at det i Maribo har mistet det gribende, grufulde Præg, som det har i sit Hjemsted Tirsted. Fra Tirstedegnen kendes et andet Røversagn, der ogsaa handler om, hvorledes en ung Pige slipper bort fra Røverne. Hun har skaaret Hul paa en Melpose, da Røverne henter hende ind til deres Slot i Skoven — der viser sig ikke at være andet end en Røverkule, Brinkes Hule nær Ryde Station. Ved at følge Melstriben i Maaneskinnet lykkedes det hende først at slippe hjem og dernæst at faa Røverne grebne og henrettede. Mens dette sidste Røversagn er saa hjertelig almindeligt rundt om i Landet, saa er Tirstedsagnet noget ganske særegent, noget helt for sig selv, og netop derfor er der Mulighed for at tro paa en historisk Virkelighed for Sagnet i middelalderlig Tid.

Endnu et mærkeligt Sagnminde knytter sig til Tirsted, til selve det Sted, hvor vi staar, Tirsted gamle, nu forsvundne *Helligkilde*.

Den gamle Rhode siger, at Kilden indeholder det sundeste og lifligste Vand, skønt Saltvandet, som skærer herind, ofte gaar saa højt, at det synes at maatte beskadige det. Men nej, Kilden har sine sikre, stærke Aarer lige fra Maribo Sø over en Mil Nordøst her fra. Kilden var dengang forsynet med Træværk og Trætag af Godsets Besidder. Om denne Kildes Dyrkelse har vi et ganske usædvanlig mærkeligt Vidnesbyrd fra Nutidsoverleveringen. En gammel Kone, Mose-Ellen, i Hillested Sogn fortalte, at det var til bestemte Tider, Nymaane eller Fuldmaane — Optegneren kan desværre ikke rigtig huske hvilket — at man søgte en hellig Kilde i Tirsted, og det særlig for Feber. Man skulde vende sig imod Solens Opgang og bøje sig tre Gange i Øst, lige idet Solen stod op. De danske Helligkilder bliver i Reglen besøgt Midsommeraften efter Solnedgang; her ser vi Besøgstiden angivet til Solopgang, og Kildebesøget indledet med en Dyrkelse af Solen. Vi har Kildebesøgets Tidspunkt bestemt af Maanens Stilling, og ikke af Almanakkens Dato, hvad der ganske sikkert er oprindeligt dansk Tidsregning. idet vi, før vi fik vort nuværende Solaar, utvivlsomt har haft Maanaar. Julen faldt dengang i Midvinter, rimeligvis den første Nytaending efter at Solen ganske aabenbart var kommet igen; ligesaa har naturligvis Midsommer, der nu regnes til 24. Juni, været bestemt af Maanen, enten det nu regnes for 6 Nymaaner efter Julenyet, eller 6 Nymaaner og en Fuldmaane; derved vil vi faa Midsommer midt i Højsommeren i Juli i Aarets varmeste Tid og ikke som nu astronomisk rigtigt, men praktisk forkert ved Sommersolhverv i Juni. Jo varmere Solen brænder, des mere livsaligt er Kildens kølige Vand, des mere forfriskende for de febersyge, som drikker af Vældet med de dybe Aarer lige fra Maribo Sø. Soldyrkelsen ved denne Kilde i den tidlige Morgenstund faar en til at tænke paa Byens Navn *Tirsted*. Jeg vil være tilbøjelig til at tro, at Forleddet i dette Navn er Navnet paa den gammeldanske Himmelgud Tir, til hvem Tisvilde Kilde i Nordsjælland har været indviet (Tisvilde betyder nemlig Tirs Væld), og til hvem den store sjællandske Sø Tisø og den vældige Sten Tislundestenen ved Askov har været viet. Tir er sproghistorisk set samme Navn baade som Grækernes berømte Himmelgud Zeus og Romernes Juppiter, det sidste Navn betyder Fader Himmel, og som den Tyr vi kender fra Eddamytologien, han, hvis Arm Fenrisulven bed af. Jeg vil tro, at man i ældgammel Tid har tilbedt Himmelguden Tir her ved den til ham viede Helligkilde paa det gamle Helligsted i Tirsted; en Bronzealderdyrkelse af Sol og Himmel og Kildens Vand, hvis sidste Minde er Mose-Ellens mærkelige Beretning. Det er i alt Fald et Vidnesbyrd om, at Nutidens Folkeoverlevering kan indeholde mærkelige Ting, og at det derfor er i høj Grad værdifuldt at faa den optegnet i saa fyldigt Omfang som muligt.

Det gik nu atter hjemad mod Vest, men med Holdt ved Christianssæde. Automobilerne kørte gennem søndre Haveport ind i *Christianssædes* Park med de store Trægrupper og Mindestenen for Reventlowerne, hvis Slægt har ejet Gaarden siden 1728. Ad Broen Syd for Hovedbygningen kørte man over Slotsgraven ind paa Pladsen foran den slotslignende Herregaardsbygning, og ved Foden af den store Trappe holdt Arkitekt Smidt det sidste af sine fem Foredrag i Dagens Løb.

C. M. Smidt: Christianssæde og lolland-falsterske Herregaarde.

Grevskabet Christianssædes Hovedgaard hed oprindelig To-

11. Christianssæde.

strup. Man ved, at denne Gaard i 1397 ejedes af Henning Kabel, hvis Navn er malet paa Tirsted Kirkes nordre Korvæg. Ved Giftermaal og Arv forblev Tostrup i samme Slægt gennem 300 Aar. Gaarden skal være anlagt i 1353, og først i 1653 solgtes den til en Mand uden for Slæg-

ten. Gennem disse tre Aarhundreder er gode, danske Navne som Lunge, Brahe, Lykke og Grubbe knyttet til Tostrup. Saa købtes Tostrup og det nærliggende Aalstrup af Jokum Gersdorff. Senere ejedes de af den kendte Poul Klingenberg, og fra 1686 af Regitze Vind, gift med Jens Juel, Broder til Søhelten Niels Juel. — Jens Juel har ladet Christianssædes Hovedbygning opføre. Herom vidner Indskriften paa en Sten over Indgangen: »Hr. Jens Juel, Friherre til Juellinge, Herre til Urup, Taastrup og Aalstrup, Kongelige Majestæts Etats- og Kancellieraad, Præsident i Commerce-Collegio, Ridder og Geheimeraad, blev 1699 Ridder af Elefanten, med sin elskelige, kære Friherreinde, Fru Regitze Sophie Vind, Friherreinde til Vilhelmsborg, Urup, Taastrup og Aalstrup, bygde dette Hus 1690«.

Paa en høj Granitsokkel, gennembrudt af Kældervinduerne, hviler den firkantede Bygnings røde Teglstensmure med sine to høje

Etaget. Taget er konvekst brudt, det saakaldte Mansardtag, med store Kvistvinduer alle fire Sider rundt.

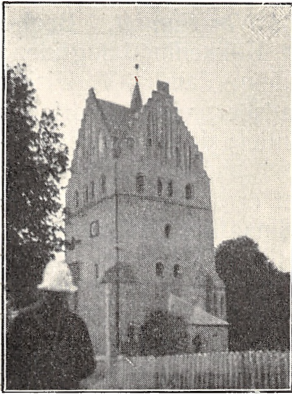
Bygningen har i Syd et fremspringende Midtparti, en »Risalit«, med Hovedtrappen foran. I Nord har der tidligere været to slanke, karnapllignende Fremspring, som desværre er forsvundne ved den brutale Restauration, der i 1880-erne næsten totalt raserede Bygningens Indre og efter Evne paatrykte dens Ydre Cementalderens aandløse Præg med Sokkel og Gesimser, Baand, Vinduesrammer og Forsiringer i Cement. Men skønt Arkitekt og Haandværkere har berøvet Christianssæde den Charme, der betinges af gammelt, ædelt Materiale, har Bygningen stadig bevaret sine gode, yndefulde Forhold og Hovedlinier, og paa Afstand ser det lille Palæ charmerende ud mellem Parkens store Trækroner. Ude og inde har det Baroktidens Komposition med dens festlige Indgang, det store Trapperum og den klare Fordeling af Rummene. — De oprindelige Dekorationer i det Rum, der i 1773 benævnes »Pekingstuen«, havde Grev Reventlow dette Aar ladet udføre af en kunstfærdig fynsk Maler.

Arkitekt Smidt gennemgik kort de bevarede gamle Herregaarde paa Lolland-Falster fra Aalholms mægtige Middelalderborg, som var kongelig Ejendom lige til 1725. *Aalholm* gaar i sine ældste Pantier tilbage til hen mod 1300. — *Hardenberg*, hvis ældste Fløj er bygget af Eskil Gjøre i Slutningen af 15. Aarhundrede, mens Sønnen Mogens Gjøre udvidede Faderens enfløjede Bygning og opførte Sidefløjene, er senere forhøjet og har i 19. Aarhundredes 1. Halvdel faaet et noget klassicistisk Præg. — Mens Birgitte Bølles Renaissancebygning paa *Orebygaard* fra 1587 i 1870'erne er helt moderniseret, ejer Lolland endnu i *Berritsgaard* og *Rudbjerggaard* be- daarende Vidner om Renaissancetidens Bygningskunst. *Berritsgaard*, opført 1586 af Elisabeth Friis, staar i Munkesten og Sandsten med svungne Gavle og 8-kantet Taarn med et højt, barokt Spir. *Rudbjerggaard*, bygget af Knud Juel omkring 1605, er en knægtbygget Bindingsværksbygning med delvis malet Tømmer og hvide Murflader og med et 8-kantet grundmuret Taarn. — *Aalstrups* simple, hyggelige Bindingsværksbygning er vistnok fra Begyndelsen af 18. Aarhundrede; men i Husets Vestende findes nogle overordentlig skønne, hvælvede Kælderrum, der muligt er fra 17. Aarhundredes sidste Halvdel. — *Bramslykkes* enlige 2-etages Hovedbygning i røde Mursten med to karnap- eller taarnlignende Udbygninger paa Havesiden, er fra 17. Aarhundredes Slutning, bygget af Generalmajor Joachim Schack. Det er vel i Anlægget en Barokbygning; men Arkitekturen i dette af Grave omflydte simple Hus peger alligevel tilbage mod ældre Tider. — Den, der sammenligner de bevarede middelalderlige Partier af Aalholms store Borganlæg med Christianssæde, vil forstaa den mægtige Udvikling fra 14. Aarhundrede til Baroktiden i 17. Aarhundredes sidste Halvdel. I Aalholm den

strenge, tillukkede Borg med de svære Mure, de smaa Vinduesaabninger, de snævre Trapper i Murtykkelsen og den besværlige Adgang, der har sin Aarsag i Forsvarshensynet. I Christianssæde det moderne palæagtige Beboelseshus med dets festlige Virkning, de høje og brede Vinduer og den store, frie, udvendige Trappe, der udfolder sig aabent og gæstfrit.

Efter Foredraget en hastig Vandring gennem Salene i Slottets nederste Stokværk, og saa til Vogns og hjem.

Tirsdag den 3. August.

12. Stokkemark Kirkeetaarn.

Første Taler om Formiddagen var Inspektør ved Nationalmuseet *Hans Kjær*. Foredraget ledsagedes af en Række Lysbilleder.

Hans Kjær: Lollands Oldtidsmindesmærker.

Efter nogle indledende Bemærkninger, der nærmest formede sig som en Advarsel mod at danne smaa Museer, der ofte grundedes paa en øjeblikkelig Stemning, men savnede økonomisk Basis for en virkelig nyttig Virksomhed paa længere Sigt og der- ved let kommer til at gøre mere

Skade end Gavn, til Skade saavel for det videnskabelige Hovedmuseum som for de vellede, ældre Provinsmuseer, behandlede *Lollands Oldtidsmindesmærker* i nærmest kronologisk Orden. Da en mere udførlig Fremstilling senere vil fremkomme i Lollands-Falsters historiske Aarbog, skal her kun meddeles et ganske kort Referat.

Den ældste Stenalder-Boplads, som kendes fra Landsdelen, er fra *Skottemark*. Den tilhører »Fastlandstiden«, det ældste hidtil kendte Afsnit af vort Lands Bebyggelse; karakteristisk er navnlig, at de Dyreben, som fandtes ved Nationalmuseets Undersøgelse 1902, næsten udelukkende er af Elsdyr. Vel synes de sjællandske Bopladser fra dette fjerne Tidsafsnit at være lidt ældre, men det er vistnok en Tilfældighed, at lige saa gamle Bopladser, vel fra ca. 6000 f. Kr., hidtil ikke er fremkomne her. I Fastlandstiden havde Lolland en langt større Udstrækning end nutildags; det strakte sig stærkt over mod Tyskland, hvorfra vi fik vor ældste Kultur og Bebyggelse, og højst sandsynligt har det dannet en

Del af den Bro, ad hvilken Indvandringen kom. Enkeltvis fundne Harpuner af gamle Former peger ogsaa i denne Retning.

Fra den ældre Stenalder, »Køkkenmøddingstiden«, stammer vigtige, vel kendte Fund, dels fra Havkysten, dels fra Søer: Vaalse Vig, Nysted Nor, — Godsted Mose, Vester Ulslev Mose, Thorsø Strand. Da *Vaalse Vig* inddæmmedes 1874—77, fremkom Stenalderbopladsen, liggende paa en Holm, saaledes som det ogsaa er iagttaget andensteds, og maaske indhegnet. Med disse Bopladser er vi nede i et nyt Tidsafsnit, Krondyrtiden. Kun Stensager og andre tungere, mindre let forgængelige Ting er bevarede, det øvrige udskyldt af Vand. Det samme gælder *Nysted Nor-Fundet*. Begge er Vidnesbyrd om Sænkningen siden Køkkenmøddingstiden; de ligger paa henholdsvis 1,25 og 2,5 m Vand. V. Ulslev og Godsted-Fundene, fra fordums Indsøer, viser, hvorledes Befolkningen trængte videre ind i Landet; det er meget omfattende Fund. Alene fra *V. Ulslev* har Nationalmuseet 5—6000 Oldsager. I *Godsted-Fundet* er som en Art Minde om den gamle Stenalder bevaret den Smaaflint, *Mikrolitterne*, som ellers hører den gamle Stenalder til. I Maribo Sø ligger »Worsaae's Ø«, hvor der 1860—61 paa Foranledning af Wichfeld, Engestofte, ligeledes skete et større Fund. Den yngre Stenalder's Mindesmærker, Dysser og Jættestuer, er af absolut østdansk Karakter. Deres Fordeling ud over Landet er ujævn, men netop derved lærerig. Et bredt Bælte findes langs Kysterne af *Guldborgsund*, især i Majbølle, Soesmarke, Flintinge og Frøjev. Fra Kysten har den nye, agerdyrkende Befolkning bredt sig indover. En mindre Provins er Lollands nordvestre Hjørne, især om *Birket*. Endelig strækker sig et ved Syd-kysten bredt, indefter smallere Parti fra Østersø-kysten frem mod Mariboegnen. Især i det østre Parti findes meget smukke Mindesmærker; et af dem, en Jættestue fra Nørregaard under Hardenberg, er som udpræget Type ført til Nationalmuseet, idet det ikke kunde bevares paa sin oprindelige Plads. Jættestuen i Flintinge Byskov (under Fuglsang) er i høj Grad et Besøg værd. »Kong Svens Høj« (se S. 190) er maaske det største bevarede Stenkammer i Landet.

Ved *Bronzealderens* Begyndelse er der ligesom et Slip. Den ældre Bronzealder er paafaldende svagt repræsenteret. Kun faa af de mange Høje er fra ældre Bronzealder. Men tidligt har skønne Sager dog fundet Vej hertil; et Syd fra indført prægtigt Sværd, fundet ved Bregninge, tilhører den tidligste Tid. Men fra senere Tid er der en Mangfoldighed af Høje, om end mest ret smaa; den største kendte Halsring er fundet ved Maribo, et Tegn, der bekræfter Formodningen

om en ny Fremgang for Landsdelen i dette Tidsafsnit. Højene ligger ofte i Grupper, og Undersøgelser har vist, at Højene i en saadan Gruppe er fra samme Tid (saaledes 7 Høje, undersøgte ved Cypressegaard). En stor Gruppe, 40, er fredet ved Godsted (under Engestofte); endnu større er en Gruppe ved Idalund.

Jernalderen giver sig ikke saa ofte Udtryk i Mindesmærker hernede; det er dog muligt, at ikke faa af Smaahøjene stammer fra dette Tidsrum. Men et højttalende Vidnesbyrd om Lollands Stilling i de første Aarhundreder af vor Tidsregning er de noksom kendte Fund fra *Hoby*, Sydlolland, og *Juellinge* ved Nakskov; fra sidstnævnte Sted kendes den gærede Drik, som trøstede vore Fædre i de dertil egnede Øjeblikke. Sagerne fra Hoby ser ikke ud til nogen Sinde at have været i Handel; det er et samlet, sluttet Bordsæt, som meget vel kan være en Æresgave fra den *Silius*, hvis Navn staar under Bunden af Bægrene, til en lollandsk Stormand, som han vilde vinde, eller hvem han skyldte Tak. En *Silius* var 14—21 e. K. i Mainz som Militærguvernør.

Det prægtigste Fund (1845) fra Folkevandringstiden er Vejleby-Halsringen, en svær Guldring; for dens Guldværdi oprettede Grev Reventlow det endnu eksisterende Hospital i Vejleby. En ganske lignende Ring er fundet i Sydøstfyn. Ret stærkt fremtræder *Vikingetiden*. Nævnes skal kun det store Sølvfund fra *Vaalse*; et andet, faa Aar gammelt, er fra *Nørreballe*, navnlig med store Sølvbarrer, samt en Del arabiske, »kufiske« Mønter. Et mærkeligt Sølvbæger er fundet paa Fejø. Runestenene fortsætter Linien til historisk Tid; et Par af dem synes at tale om Kolonisation fra Sverige. Vi tør tro, at Storgaardene allerede da begyndte at udvikle sig paa Lolland, hvis Jord maatte byde særlige Fordele for Drift i større Stil.

Det følgende Foredrag (ligeledes med Lysbilleder) af Museumsinspektør *Zangenberg* er gengivet Side 29.

Eftermiddagsudflugten gik forbi Søllestedgaard over Vesterborg ved Vesterborg Sø til Skoven *Rosningen* (under Pederstrup). Her inde i Skoven talte Skovrider *Konradsen*.

O. G. Konradsen: De lollandske Skove.

For godt hundrede Aar siden, før Udskiftningen og Indfredningen af Skovene, laa der rundt omkring paa Markerne uden for de noget mere kompakte Skovpartier Grupper og Holme af Træer, Tunger og Frynser af Skov. Herom vidner de spredte Træer, der netop karakteriserer Egnen her, Pederstrup-Skjelstofte-Vesterborg.

Skovens Træer bliver oftest 1—200 Aar gamle, enkelte Træer, her i Landet kun Ege, bliver 500 Aar, ja maaske 1000. Led for Led

nedstammer Træerne, maaske det Træ der, maaske det der, fra et Stamtræ, der har staaet netop paa den samme Plet der for Aartusinder siden.

Danmarks Skove staaar paa gennemgaaende ringere Jord end Agerjorden udenfor, ofte paa bakket, stenet, sandet Jord. Men saadanne Jorder er jo sjældne paa Lolland. Det bliver da ofte paa den mest vaade, d. v. s. mest lerede Jord, at de lollandske Skove staaar. Der er dog Undtagelser — Pederstrup-Skovene staaar f. Eks. paa delvis bakket og god Jord. Mange lollandske Skove paa den flade Jord faar udefra et ejendommeligt, regulært firkantet Udseende i Landskabet; men ofte har de lollandske Skove indvendig et eventyrligt, urskovsagtigt Udseende paa Grund af den frodige Opvækst af forskellige Træer og Buske.

De lollandske Skove hører ikke til Danmarks bedste, men det er ganske gode Skove. Egen hører særlig hjemme i den lollandske Jord, men dog er Bøgen nu ogsaa her Hovedtræart. Endvidere finder vi endnu i Hjørner og Kanter, undertiden ogsaa dybt inde i Skoven, ved Moserande Efterkommere efter de danske Træer, der indfandt sig i Landet i Egeblandingskovens Tid: Lind og Løn, Ask og Avn, Æl og Ælm, men ogsaa finder vi Efterkommere efter de oprindeligste Skovtræer her i Landet: Birk og Bævreasp. Lige her inden for Skovhegnet staaar et vildt Kirsebærtræ.

Men ved Siden findes Træer, hvis Hjemstavn ligger langt herfra. F. Eks. kan Frøet til disse tætstaaende unge Bøge være hentet andensteds her fra Landet, maaske fra Udlandet. Længere nede i Skoven her staaar nogle Graner, maaske af Frø fra Schwarzwald, og nogle Lærketræer, maaske af Frø fra Alperne, og der findes her nede Bøge af Frø fra Karpatherne.

Det er dyrket Skov, vi her ser. Mange af disse Træer har været i Menneskehaand flere Gange, før de er sat her, og de har derefter flere Gange staaet for en Dom over, hvorvidt de var værdige til endnu en Tid at indtage deres Plads.

Det danske Skovbrug har netop en særlig Rod i de lollandske Skove. Der blev allerede ca. 1780 udarbejdet Driftsplaner for et Par af de større Skovdistrikter paa Lolland (Hardenberg og Distrikterne her), og her i Skovene virkede den daværende Besidder, Statsminister, Lensgreve Reventlow, der selv var interesseret Forstmand. Skoven her er indfredet Aar 1788, men allerede nogle Aar før var nogle andre Skove paa Pederstrup og Christianssæde indfredede. Dette blev Indledningen til den almindelige Indfredning af Landets Skove, til vor nugældende Fredsskovslovgivning, til Fredsskovsforordningen af 1805. Denne Lov er ikke nogen Naturfredningslov i moderne Forstand, men en økonomisk Lov. Den giver Skovejeren Pligt til at bevare Skoven i nationaløkonomisk Øjemed, Fred for Mennesker og Kreaturer samt Ret til at dyrke sin Skov

i øvrigt efter Forgodtbefindende. Resultatet er det vi nu ser. Men det er ikke alene et Resultat af Lovens Fordringer, men Resultatet deraf i Forbindelse med Skovejernes Interesse for og Kærlighed til deres Skove.

Næste Holdested: *Birket Kirke*.

Ad den smukke, lave Dobbeltportal, prydet med Trappegavle, i Kirkegaardens Nordmur gik Deltagerne ind. I øvrigt beherskes Kirkegården helt af de mægtige Træer alle fire Sider rundt langs Kampestedsdiget og af det store, kraftige Tømmer-Klokketaarn, der staar umiddelbart inden for Kirkegaardsportalen paa en lav Bronzealderhøj (se S. 111 Fig. 25). — Den gotiske Kirke, Lollands højstliggende, Skib med særskilt Kor og 3-sidet Afslutning, blev gennemgaaet af Arkitekt *Smidt*. Kirken er udvendig graagul, mens Inderrummet med indbyggede Hvælvinger er hvidkalket og har nymalede Dekorationer paa Buer og Ribber; kun i Korafslutningens Hvælving findes et interessant Kalkmaleri fra 15. Aarhundrede, fremstillende Getsemane. — Kirkens mærkeligste Kunstværk er den tidliggotiske Døbefont af gullandsk Kalksten med Fabeldyr i fladt Relief i den 8-kantede Kummets Felter (se nærmere S. 114). Prædikestolen er et ret ringe Arbejde med Reminiscenser af Renaissance. Altertavlen (et Maleri fra Slutningen af 18. Aarhundrede, fremstillende Kristi Gravlæggelse) er et smukt Billede og af udmærket Virkning i Kirkerummet. Den gamle, gotiske Altertavle fra Slutningen af 15. Aarhundrede findes siden 1844 i Nationalmuseet. Tre Ligsten fra 1620-erne og 30-erne er indmurede i Korets Vægge. — Fra Kirken gik Deltagerne ud paa den umiddelbart uden for Kirkegaardens Sydøsthjørne liggende store Bronzealderhøj, hvorfra man har en udmærket Udsigt over den for lollandsk Landskab usædvanlig bakkede Egn. Her forklarede Statsgeolog *Nordmann* det foran liggende Landskab, over hvilket man havde en smuk Udsigt mod Øst. Han paapegede de mosefyldte Sænkninger med de forholdsvis stejle Sider og de enkelte »Bakkers« forholdsvis plane Overflader, som overalt laa i tilnærmelsesvis samme Højde, hvilket alt var karakteristisk for et Plateau-Land, sønderskaaret ved senere Erosion af det rindende Vand. De enkelte, mere eller mindre isolerede Partier var altsaa *ikke* Bakker i geologisk Betydning, d. v. s. Opdyngninger, men Udsnit af en større, oprindelig sammenhængende Plade.

Nu gik det, forbi de mange Bronzealderhøje, ad *Ravnsborg* til.

Man gik op ad den store Borgbankes stejle Skrænt og lejrede sig paa Toppen af Banken, hvorfra man paa denne Sommerdag med dens skyfri Himmel og klare Luft havde et uforglemmeligt Udsyn over det blaa Smaalands-hav med de smaa frodige Øer: Fejø, Femø, Askø, Lilleø og Lindholm. Endog Sjællands blaanende Bakker og Skove tegnede sig tydeligt i Horisonten. Heroppe paa den grønne Borgbankes Top fremhævede Lederen, inden Foredraget begyndte, den nylig afdøde Lensgreve Frijs' store og gavmilde In-

teresse for Udgravningerne paa *Ravnsborg*, og man samledes i et Ære være hans Minde! Arkitekt *Smidt*, der paa Nationalmuseets Vegne har ledet Udgravningerne, gennemgik kort *Ravnsborgs* Historie, han forklarede det store Anlæg og gjorde Rede for Hovedresultatet af Udgravning og Undersøgelser.

Arkitekten mindedes ligeledes den afdøde Grev Frederik Frijs, der i 1913 havde henvendt sig til Nationalmuseet og tilbudt at betynde Udgravningen, naar Nationalmuseet vilde lede Arbejdet. Museet havde med Tak taget mod Tilbudet, og i 1913—16 gravedes der aarlig paa *Ravnsborg*, ligesom Nationalmuseet efter Aftale med Grev Frijs betynde Restaureringen af de fremdragne Mure. Greven standsede Arbejdet i 1916 under de vanskelige Forhold i Krigstiden, men henvendte sig atter i 1925 paa Nationalmuseet og tilbød nu at gennemføre det paabegyndte Arbejde, der altsaa er fortsat i 1925 og 26, og bevilgede efter Konference med Nationalmuseet inden sin Død i Sommeren 1926 4000 Kroner for dette Aar. Det er altsaa Grev Frijs, der har Æren af at have sat det store Arbejde i Gang, ligesom han har ofret en ikke ringe Sum herpaa i de Aar, Arbejdet har staaet paa. En ikke meget ringere Sum har Nationalmuseet i Aarenes Løb anvendt i Forvisning om, at Arbejdet maatte blive fuldført efter det Tilbud, det havde modtaget af Grev Frijs.

C. M. Smidt: Ravnsborg.

Ravnsborg skal efter ikke alt for sikre Meddelelser — af Huitfeld og Hamsford — være anlagt af Grev Johan den Milde i 1334 eller 1335, snarest dette sidste Aar, og det skal være nedbrudt i 1510 af Kong Hans. Netop inden for dette Tidsrum kendes Navne paa en Række af Lensmænd, og de Vidnesbyrd, der kan uddrages af Udgravninger og Undersøgelser, synes i Virkeligheden at bekræfte de lidt usikre historiske Meddelelser om Tidspunktet for *Borgens* Anlæg og Nedbrydning. Men vi har yderligere et Vidnesbyrd, der ikke er at foragte, i de paa *Borgbanken* fundne Mønter. Blandt disse er der, foruden nogle faa ubestemmelige Brudstykker, en svensk Mønt fra Birger Magnussens Tid (1295—1319) og en Regnepenning fra *Nürnberg*, om hvilken det kun kan siges, at den er fra 15.—16. Aarhundrede. Alle andre Mønter — i alt 16 — gaar tilbage til 14. og 15. Aarhundrede, altsaa netop det Tidsrum, da *Ravnsborg* ifølge de historiske Meddelelser skal have været i Funktion.

Den mægtige Banke er $18\frac{1}{2}$ Meter høj. Dens *Overflade* er $125\frac{1}{2}$ Meter lang fra Nord til Syd, ca. 19 Meter bred ved Sydenden og $85\frac{1}{2}$ ved nordre Ende. Østsiden falder stejlt mod Havet. Paa de tre andre Sider er der Grav, og uden om Graven en Ringvold. Nu strækker sig brede Engdrag og lave Marker paa alle Sider uden for Ringvolden; men i

Middelalderen var her en bred Havvig, saaledes at Voldstedet helt var omflydt af Vand, ligesom det salte Havvand fyldte Gravene. Og det brede Bassin, der udgjorde søndre Grav, har vistnok — som et stedligt Sagn fortæller — været Havn.

13. Ravensborg nordre Gaards østre Ringmur, set mod Nord (1915).

— Over Havvigen maa en lang Bro fra søndre Ringvold have ført til det faste Land i Syd, og en lignende har fra Ringvoldens Nordvesthjørne ført over til Ravensborg Ladegaard, som har ligget paa den Bakkeholm, hvor nu Landsbyen Ravensby ligger. — Borgen bestod af 3 Gaarde: *Nordre Gaard*, *midterste Gaard* eller Hovedgaarden og *søndre Gaard*.

Efter at man ad en Bro fra Ringvoldens nordvestre Hjørne var kommet over Graven og op paa et skraanende For-

plateau paa Borgbanken, maatte man gennem en Port i nordre Gaards Vest-Ringmur for at naa ind i Borgens Nordgaard. Først herfra havde man Adgang til selve Hovedgaarden. — Nordre Gaard var omgivet af Ringmur i Vest, Nord og Øst, midterste Gaard Ringmur i Vest og Syd, mens der langs den bratte Skrænt mod Havet, altsaa i Øst, laa nogle lettere Bygninger. For søndre Gaards Vedkommende er der kun fremdraget et mindre Brudstykke af Vestmuren. Formodentlig har denne Gaards Befæstning da blot bestaaet i Palissadehegn, maaske af lignende Art som det, der, paa det middelalderlige Kalkmaleri i den nærliggende Birket Kirkes Kor, omgiver Getsemiane Have. Et Taarn har staaet i nordre Gaards Nordøsthjørne, eet ved Hovedgaardens nordvestre Hjørne nær Borgporten og eet i denne Gaards Sydvesthjørne. Endelig har der vistnok været et stort Taarn paa Bankens øverste Top ved Nordsiden af Hovedgaarden. Herfra er der høj og brat Skrænt mod nordre Gaard.

Mange Rester af Bygninger, af Stenbro og af Gulve er fremdraget, desuden en Mængde Vaaben, Sporer, forskellige Redskaber og Brudstykker af Stentøj m. m. — Der er mange interessante Ting mellem Fundene; men størst Interesse frembyder dog selve Borgresterne, hvis Udgravning og Undersøgelse det er Nationalmuseets Haab om faa Aar at have fuldført. —

Der skulde nu ses lidt nærmere paa det udgravede, man skulde nyde Udsigten og ogsaa en højst tiltrængt Forfriskning oppe i Bjørns Pavillon tæt ved. Det kneb vel for Deltagerne at forene alle disse Interesser inden for den fastsatte Frist; men da Signalet lød, var man dog saa nogenlunde mobile til Færden mod *Glentehøj*.

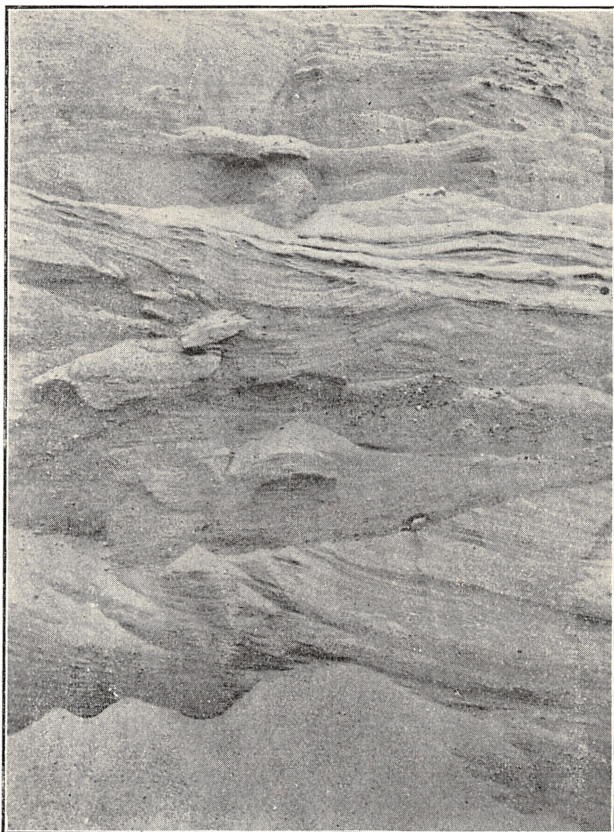
Hans Kjær: Glentehøj.

Den anselige Høj omslutter en typisk Jættestue, fra den yngre Stenalder's Hovedafsnit, Aarhundrederne paa begge Sider af Aar 2000. Den blev udgravet af en ung Mand, Kamla, som dengang var Huslærer paa Pederstrup, efter at Fæsteren havde begyndt at afgrave den fra Sydenden, for ca. 100 Aar siden; han skrev et Brev derom til gamle *Thomsen*, og de ret faa Oldsager kom til Samlingen paa Pederstrup, hvorfra de for et Par Aar siden tillige med den øvrige, anselige Oldsagssamling af Lensgreve Reventlow skænkedes til Nationalmuseet (en Del deponeredes derefter i Stiftsmuseet i Maribo). Kamret er mærkeligt ved sin underlig skæve Form; man har været afhængig af, hvad Materiale der kunde skaffes. Efter at det næsten et Aarhundrede havde været holdt fredet under Halsted Kloster, fredlystes det for 2 Aar siden offentlig, under Nationalmuseet.

V. Nordmann: Birket Grusgrav.

I den østlige af de to store *Grusgrave* ved *Birket* gjorde Dr.

Nordmann opmærksom paa de to, i Oprindelse vidt forskellige, Aflejring, der saas i Væggene: Foroven et forholdsvis tyndt Lag af Moræneler, hvis Materiale er aflejret ganske usorteret af den smeltende Indlandsis og derfor viser store og smaa Sten siddende spredte mellem hverandre; — og derunder den mægtige Dannelse af Sand

14. Krydslejret Smeltevandssand (Diluvialsand) med Lag af forskellig Kornstørrelse. Detailbillede af Væggen i den østlige Sandgrav ved Birket.

og Grus aflejret af Smeltevandet enten foran Isen eller i store Hulheder under denne og smukt sorteret i Lag af grovere Grus og finere Sand, alt efter den vekslende Kraft og Hastighed i det strømmende Vand. Han paaviste nærmere detailleret i Væggene den smukke Krydslejring af Sandet, fremkommen ved, at Strømmen stadig fylder Flodlejrets Bund op og derved jævnlig bliver nødsaget til at skifte Plads og Retning, hvorved de nye Sandlag ofte bliver afsatte med en vis Vinkel mod de ældre, tidligere dannede. At Isen dog til sidst har hvilet paa Sandmasserne, fremgaar jo af Moræneleret over San-

det, og at den ved sit uhyre Tryk og ved sin Bevægelse kan frembringe Forstyrrelse i de allerede afsatte Lag, saas i den vestlige Grusgravs Nordvæg, hvor Sandlagene var stærkt opadbøjede og næsten paa Veje til at blive helt sammenrullede. —

15. Bavnehøj. (Fot. Sv. Jørgensen).

Paa Vejen fra Glentehøj Jættestue fik man Lejlighed til at kaste et Blik ned i den ejendommelige Sænkning »Møllelungen«, og fra Toppen af *Bavnehøj* (hvor Statsgeolog Nordmann og Inspektør Kjær med sædvanlig Hjælpsomhed var rede til at besvare Spørgsmaal og klare Deltagernes Begreber), saa man ned i »Kirkelungen« og i en anden, noget mindre Fordybning i Terrainet; de er alle, ligesom flere andre mindre Sænkninger,

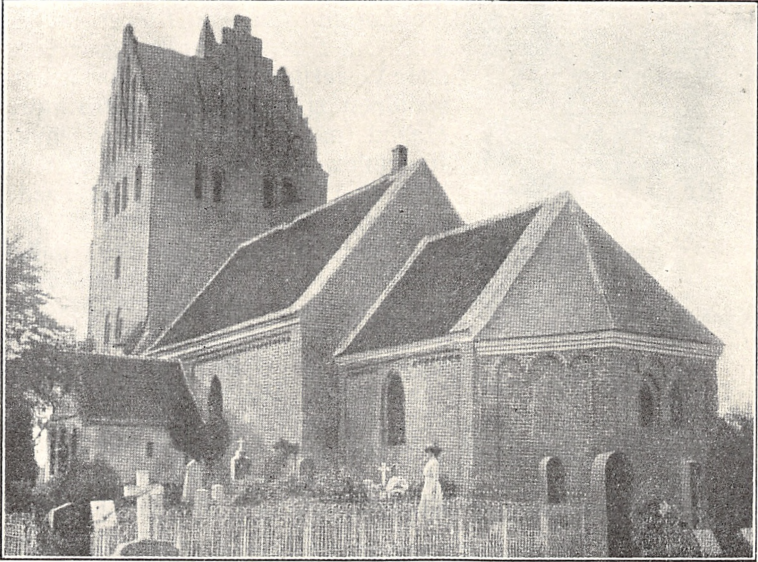
afløbsløse Huller, dannede ved Bortsmeltningen af mægtige Isklumper, som af Indlandsisens tilbageværende Rand var efterladt i Isens Bundmoræne.

Ad Landevejen mod Bandholm gennem Hejringe, hvorefter til højre Ugleholt Skov, til venstre Ørbygaard (under Halsted Kloster) gennem Saltvig (ved Kysten ubetydelige

16. Jættestue ved Kældernæs. (Fot. Sv. Jørgensen).

Rester af Olafs Kapel) til *Kældernæs*. Trods Dagens Anstrengelser maatte de fleste dog ud at se paa *Jættestuen* her ved Vejhjørnet; de modigste kravlede paa alle fire ind i Højen og fraterniserede her paa det livligste langs Højens Jerngitter-Bur med de mere forsigtige, der holdt sig udenfor.

17. Stokkemærke Kirke.

Automobilerne kørte op paa Nordsiden af *Stokkemærke Kirke*, og mens de fleste af Deltagerne blev i Vognene, talte Arkitekt *Smidt* ganske kort og fremhævede det mægtige *Kirketaarns* monumentale Skønhed (se ogsaa Vignetten Fig. 12). — Taarnets Aftagen i Brede opefter, dets Stræbepiller forneden, dets tre nederste Etager med de opefter mindre og mindre Vinduesaabninger, Kredsen af Glamhuller herover, der fortrinlig markerer Taarnets Klokkeetage, endelig øverst den festlige Virkning af Kamgavle mod alle fire Verdenshjørner, det er Elementerne i *Stokkemærkes Taarn*, der i Monumentalitet næppe overgaas af noget Landsbykirketaarn i Danmark. Taarnet er fra 15. Aarhundrede (jfr. i øvrigt S. 110).

Hjem ad Landevejen mod *Nakskov* forbi *Saftstationen*, længere frem til højre *Bøllesminde* og nu til venstre gennem *Abed* (betydeligt Fund fra ældre Jernalder); til højre *Søllestedgaard Skove*. Forbi *Abed Planteavlsstation* (tidligere *Højskole*, nu tilhørende *Lolland-Falsters samvirkende Landboforeninger*, med *Forsøg og Tiltrækning af nye Stammer*, særlig af *Kornsorter*, ved *Forsøgsleder Vestergaard*). Derefter lige ned mod *Søllestedgaard* og hjem.

Onsdag den 4. August.

18. Nakskov Apotek.
(Fot. O. Bager).

Dagens Foredrag begyndte med Arkivar *Ellekildes* om *Lollands Folke-minder* (se S. 56). Derefter talte Arkitekt ved Nationalmuseet *C. M. Smidt* om *Lolland-Falsters Kirker* (se S. 83). Om *Eftermiddagen* passeredes atter Vesterborg, men nu forbi Saftstationen og Vesterborg Sø paa højre Haand (med Theophili Skov, hvor Reventlow'erne har Familiegravsted); kort efter paa venstre Haand Tvede Mølle (Juellinge-Fundet), forbi den pragtfulde Række af store, enlig staaende Træer (fredede af Lensgreve Chr. Reventlow), Skjelstofte (under Pederstrup) og Skoven Ludvigshave til *Pederstrup*. Her var der beredt Deltagerne en festlig

Modtagelse af Lensgreve *Chr. Reventlow*, der selv var til Stede. I det med grønt pyntede Ridehus talte kgl. Ordenshistoriograf Dr. phil. *Bobé* om *Reventlow'erne* med Statsministeren som Centralskikkelsen (se S. 120). I Tilslutning til Dr. *Bobé's*

Foredrag meddelte Arkivar *Ellekilde* nogle Anekdoter, der viste, hvor afholdt Statsministeren var af den lollandske Almue.

Statsministeren havde lært Smedehaandværket af en sydfynsk Smed, og han indrettede sig et Smedeværksted her paa *Pederstrup* og syslede

19. Pederstrup Slot.

i sin Fritid med at fremstille en Plov, der kunde erstatte Hjulploven og derved gøre det store Hestehold overflødig. En Dag, mens han var sysselsat i Smedjen, fik han Besøg af nogle høje Herrer, der gerne vilde gøre ham fløv. Greven modtog dem roligt og værdigt, men passede i øvrigt sit Arbejde. I Samtalens Løb sagde en af de fremmede Herrer drillende: »Lollands Pløjning og Helvedes Pine faar, som bekendt, aldrig Ende«; men Statsministeren svarede i Takt med Hammerslagene, der faldt i Ambolten, saa Gnisterne stod ham om Ørene: »Lollands Pløjning og Himlens Velsigelse faar det være bekendt aldrig Ende«.

— Statsministeren arbejdede ivrigt for at indføre Kartofflen som daglig Kost hos Smaafolk. En Dag forærede han en fattig Kone med en stor Børneflokk nogle Jordæbler, som han kaldte dem, for at Konen ikke skulde blive forskrækket for det fremmede Navn Kartoffel. Nogle Dage senere spurgte Greven Konen, hvorledes Jordæblerne smagte. Hun svarede: »De smagte ræligt, je kou enne tygge dem«. »Har hun nu ogsaa forsvarlig mørkogt dem, min gode Kone«, spurgte Greven. »Sku di kovet?« — Hun troede jo, at Jordæblerne skulde spises ligesom andre Æbler!

I Christianssæde Skov mødte Statsministeren engang en hvid Skikkelse, der gav sig til Kende som Genfærdet af en Pige, der havde født i Dølgemaal, dræbt sit Barn og nedgravet det i en Baas i Kostalden; hun bad om, at han vilde lade det begrave i indviet Jord. Greven lod Ladefogden grave efter Liget, han fandt det, lagde det i en Kasse, for at begrave det; men han opsatte Begravelsen paa Grund af den stærke Frost. Greven tror, at Sagen er i Orden; men et Par Dage efter møder han igen Genfærdet, der bebrejder ham, at han ikke har holdt sit Løfte. Han paalægger nu Forvalteren at faa Barneliget begravet, om han saa skulde grave det ned med Hænderne; det blev saa begravet paa Skovlænge Kirkegaard, og siden viste Genfærdet af den unge Pige sig ikke; hun havde faaet Fred.

Til Pederstrup er der knyttet et Par langt ældre Sagn. En tidligere Ejer, Rigens Drost Laurids Jonsen skænker før sin Død 1340 Pederstrup og en Række Gaarde i Vesterborg, Nordlunde og Birket til Halsted Kloster, mod, at der som Vederlag skulde læses Messer for hans Sjæl. Endnu saa mange Hundredaar senere fortælles der i V. Karleby Sagn om Munke-ridderen. Hr. Laurids var af Bondeæt, men havde svunget sig op ved Hjælp af en latinsk Formel, som en Munk engang havde lært ham. Naar han brugte den, vilde alting lykkes for ham, Krig, Kærlighed eller Spil. En Aften han vilde gaa til sin Skriftefader i Kapellet, snublede han over Dørtærskelen, og uvilkaarlig slap Formelen ham af Munden. Skriftefaderen hørte ham og forklarede ham, at Formelen, hvis Betydning han ikke kendte, indeholdt en Forskrivning til Djævelen. Hr. Lau-

rids lovede sig selv, at han aldrig mere vilde anvende denne Formel. Paa Vejen hjem blev han overfaldet af et stort Uvejr; i Mørket snublede hans Hest over en Trærød, hvorved han styrtede i et Morads. Uvilkaarlig brugte han sin gamle Formel. I det samme var det, som hans Haandled blev fastholdt af gloende Tænger, han saa den onde for sig i frygtelig Vælde; i navnløs Rædsel raabte han: Jesus Christus! Ved dette Navns Nævnelser forsvandt Djævelen, Maanen stod op over Skoven, og Hr. Laurids kunde finde Vej hjem. Næste Morgen afførte han sig sin Ridderdragt, iførte sig Bodsdragt og gik paa nøgne Fødder til Halsted Kloster. Han lovede Prioren at skænke alt sit Gods og Guld til Halsted Kloster og indtræde som Munk i Klostret. Der fandt han Fred for sin Sjæl, men Mærkerne af Djævelens Klo i hans Haandled beholdt han til sin Dødsdag.

20. Gammel Eg i Pederstrup Slotspark.
(Fot. Axel Smidt).

Man bænkedes nu til Forfrikninger ved lange Borde, foran Slottet i den skønne Park. Efter Tak og Hurra-raab for Lensgreven og hans Familie tog man Afsked, gjorde en hastig Afstikker for at se Parkens enestaaende ærværdige Ege — særlig den mægtige, ca. 21 Meter høje, endnu friske og kraftige 500-aarige »Pederstrup-Eg« med den ejendommeligt tredelte Krone (adskillige Deltagere

maatte til for i favnende Rundkreds at spænde om den tykke Stamme, i Brysthøjde ca. 687 ctm. i Omkreds) — og saa af Sted til *Svens Høj*.

Her gav Museumsinspektør *Hans Kjær* en kort Meddelelse. Det mægtige Stenkammer ligger omsluttet af en nærmest firsidet Høj med svære, men nu en Del forstyrrede Randsten. Selv om Gangen nu ikke kan ses, maa Mindesmærket nærmest regnes for en *Jættestue*; og det er det mægtigste Kammer i sin Art, 12,5 m l., 1,75 m br., med 7 svære Dæksten, der ligger frit synlige. Omtrent lige saa stort er ganske vist en *Jættestue*, der for et Par Aar siden udgravedes ved Græse, nær Frederikssund, men den er uden Dække og i det hele langt mindre anselig. Uden for Danmark kendes et endnu større Kammer i Nærheden i Falköping, Vestergötland. »Kong Svens Høj« er udgravet allerede 1780. Det meget ringe Fund gav dog ingen videre Oplysning.

Paa Opfordring gav derefter Sogneraadsformand, Gaard-

21. Kong Svens Høj (1876).
(Tegning i Nationalmuseet).

ejer *Chr. Ringsing* en østlollandsk Dyrefabel til Bedste, med tørt Lune og paa mundrapt Lollandsk.

Chr. Ringsing: Pa Smes dei gamle Haikat.

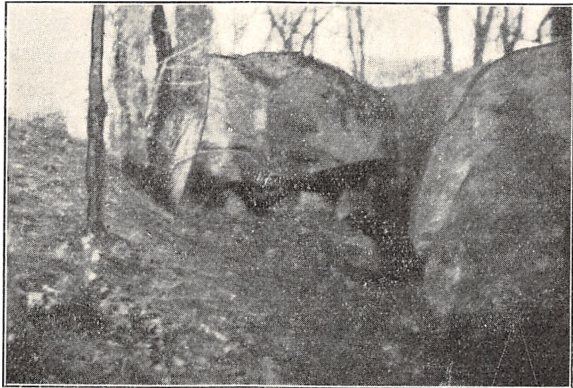
Dæ va igang i Hui aa i Ulv dæ va bleit Uvenne, aa Strien skulle aajøres væ Slavsmaal. Di ble enie om, at di mutte taae vær tov mæ dom, saa Ulvi valte Bjørni aa Vilśvejne. Hui jik ein tæ Naboens Hui, hae hette Trofast, aa spore ham, om ha ville jælpe ham aa slaas, aa de ville ha nok, naa ha ville taae Pa Smes dei gamle Haekat mæ, aa de ville ha nok.

Naa va dæ vel fler Haekatte i Bøjei, aa Pa Sme hue osse fler Haekatte, men de skulle naa vaare Pa Smes dei gamle Haekat, dæ skul mæ, faa ha va saa jennengoven.

Huiene jik saa in tæ Pa Sme, aa di traf Pa Sme ue i Gaari, aa di spore fram om hans gamle Haekat va hime. Jov de trode Pa Sme nok. Om di ku komme tæ aa snakke mæ ham, de trode Pa Sme osse nok.

Saa kom Pa Smes dei gamle Haikat, aa di spore ham, om ha ville jælpe dom aa slaas, aa de ville ha nok.

Saa drov di aasted. Slavet

22. Kong Svens Høj (1926).

sku staa ue i Skovi uier e sturt Træ, de var om Øtteraare, Blaene var fullee aa Træerne aa laa i sture Haakker ueir Træerne.

Ulvi, Bjørni aa Vilsvejne kom først tæ Stæet. Bjørni krøv op i Træe faa aa haale Uvkik. Ulvi jemte sej i Buskene ve Sejen aae, aa Vilsvejne krøv ner i Blaene aa dække sej tæ, saa dæ va enne vien de jenne Øre dæ stak op.

Da di hue sit saan lit, saa raaver Bjørni: »Saa, naa kommer dæ tre«. »Vun se di uv?«, sejer Ulvi. »Ja, di tov se enne saa gale uv, men dei jenne, ha haar e sturt Svær dæ stikker lie i Luften, aa saa gaar ha aa sanker Sten op. Ha blejr nok faarle«.

De Svær Ulvi saae, de va Pa Smes dei gamle Haekats Rumpes, aa saa va de ingang, ha hue vaat oppe aa slaas, saa hue ha faat bit de jenne Forben aae, aa vær Gang, han tran ner paa Stombi, saa lumbe ha, aa saa trode Bjørni, ha sankee Sten op.

Da vaare Venner kom hen tæ Træe aa enne saae noen, saa trode Huiene, aa de aarre enne va kommee, men Pa Smes dei gamle Haekat, ha hue vaat mæ i saa manne Slav aa Bataljer, saa ha va paa sie Paast, aa ha opdavee Vildsvejnes Øre, dæ jik frem aa tæbae, ha trode de va en Møus, aa ha spræi tæ aa faeie de, men Vilsvejne va enne faabereet paa saan e Oerfal, aa de gaee e Vræl fraa sij aa stak aa Skovi tæ.

Men da Pa Smes dei gamle Haekat saae de sture Dyr fare op aa Blaene, ble han mer baee, hans Rumpes ble daavel saa tyk som sevanli aa ha stylee Bøster, aa faa aa reje sej smore ha op i Træe. Her sa Bjørni, aa da ha hue set dei Mæfaart Vilsvejne hue faat, aa Katti saa meje være uv naa, saa tænkte ha, a de va bæst aa reje sej, aa ha krøv øv paa di yerste Grene, men di kun enne bære ham, aa ha falt ner. I Fallet kom ha ner aae dei Gren, vaar Katti sa, men dei lod øtter, saa Bjørni faldt ner paa Joren aa stak aa Skovi tæ, men da Greni smak tæbae, saa ku Katti enne haale sej fast, men ha fløj i en stur Bue øv i Luften øvr mod Buskne vaar Ulvi sa. Da Ulvi saae Katti komme flyiens jennem Luften, saa stak ha osse aa Skovi tæ.

Dæmæ va Slavee ent, aa Trofast saae tæ Hui: »Dæ kaa du se, de va gaat vi taav Pa Smes dei gamle Haekat mæ, faa de va ligaat ham dæ leverte hele Slavee«.

Inden man kørte videre, henledte Redaktør Haugner Opmærksomheden paa Resterne af Voldstedet (efter den gamle Hyedtsgaard) lige over for Svens Høj paa den anden Side af Kørevejen i Sofiebjerggaards Have mod Vejen.

Paa Hjemturen ad Nakskov blev der gjort et kort Op- hold i Skoven *Ludvigshave*. Der ligger her en Gruppe af ca. 20 Smaahøje, mest kun $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ m høje. Undersøgelser af nogle af dem, udførte dels af Lensgreve Reventlow, dels

af Nationalmuseet, har vist, at de dækker over Grave med brændte Ben, af lignende Art som i Smaahøje i det nordlige Jylland. Disse synes at vise Tilknytning til Norge. Det er nærliggende, udtalte Museumsinspektør *Kjær*, at tyde de lollandske i Forbindelse med 2 Runestenes Omtale af *Sveer* paa Nordlolland. De er nemlig fra Oldtidens sidste Aarhundreder; i en af dem fandtes en stor Stridsøkse, i hvis ud-

23. Nakskov Kirke (set fra Bibrostræde).

skaarne Midtparti der ses et Kors- eller Hammertegn, og Gravene afviger fra den almindelige Vikingetidsskik, saa vidt man hidtil kender dem.

I *Nakskov* stoppede man op foran *Kirken*. Efter at Sognepræst *J. Holck* i en kort Velkomsttale havde berørt den Overensstemmelse, der er mellem Menighedens Trang til at frede om de Værdier i de gamle Kirkebygninger, som den har arvet fra Fædrene, og Hjemstavnsbevægelsens Opgave at vække Sansen for og saa vidt muligt bevare de Skatte, som gennem Tiderne

har givet hver Egn sit Præg — og fremdraget enkelte af de historiske Minder, der knytter sig til Nakskov Kirke, holdt Museumsarkitekt *Smidt* Foredrag om Kirkens arkitektoniske Ejendommeligheder.

C. M. Smidt: Nakskov Kirke.

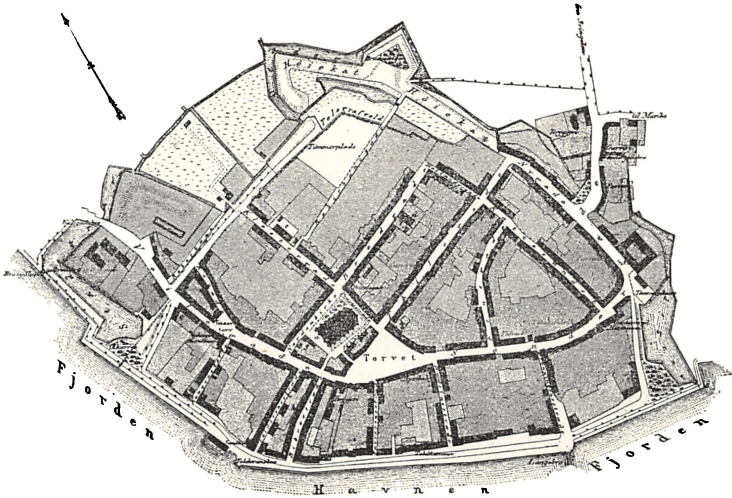
Kirkebygningens mærkelige Form: det høje, slanke Taarn, det korte, høje Skib, det lave Kor, om hvilket Hovedskibets to Sideskibe fortsætter sig som en Omgang, er ikke Udtryk for en enkelt Tidsalders Smag eller Resultatet af en fast Planlægning, men er fremgaet af Arbejde og Ombygninger gennem Aarhundreder. Gaar man op over Hvælvingerne,

viser Murværk i Midtskibets østre Parti og nærmest tilstødende Del af Koret Rester af en romansk Kirke. I øvrigt er Skib og Taarn samt væsentlige Dele af Koromgangen fra senere Middelalder. Andre Partier, saaledes alle de østlige Hvælvinger, stammer fra 17de Aarhundrede, og paa Høj-kirkens Østgavl staar i Murankrene Aarstallet 1601. Restaurationen ved Midten af 19de Aarhundrede har ogsaa sat sit Stempel paa dette mere ejendommelige end ligevægtige Bygningsværk. Kirken ser paa Afstand forbløffende kort ud, fordi kun det høje, korte Hovedskib og Taarnet, hvis Bredde fra Øst til Vest er ringe, rager op over Byens Tage. Indvendig, hvor det høje Midtskib faar stærkt Lys gennem Vinduerne foroven, mens det meget lavere Kor kun belyses fra Siderne, er Rummet interessant og malerisk. Taarnet har sin mærkelige Historie. Ramt i 1587 af Lynet maatte Spiret nedtages i 1617. Et nyt rejstes følgende Aar; men det blæste ned under en Storm i 1625. Saa fik det høje Taarn en lille, grim Stormhat, men rantes igen ved Lynnedslag i 1687. Alligevel stod Taarnet med sin lille Hat, lige til det i 1822 atter blev truffet af Himlens Lyn. Saa endelig rejstes der et højt, konkavt svunget, spaanklædt Spir af lignende Form omtrent som de kendte Spir paa Roskilde Domkirke. Dog dette Spir er nu forsvundet. I 1906 blev det nedtaget, og Taarnets øverste Parti blev ombygget og forhøjet. Det fik Gavle i Nord og Syd og murede Gavlkviste i Øst og Vest. Herover løfter sig det nuværende slanke, kobberklædte Spir, det højeste paa Lolland. — Kirkens *Inventar* er fra Renaissance og Barok. Altertavlen er et Værk af Odensemesteren Anders Mortensen fra 1657. Prædikestolen er et fortrinligt, signeret Arbejde fra 1630 af Jørgen Ringnis og skænket af Raadmand Tyge Sørensen og Hustru, hvis Portrætter findes paa Prædikestolshimlen. Stolestadernes Endestykker var oprindelig skaaret i 1660-erne af Hendrik Bilthugger fra Ørby i Stokkemark Sogn (nu kun Kopier af de gamle). Der findes et Marmorepitafium fra 1626 og et rigt, træskaaret og stafferet Epitafium fra 1646, som vistnok er skaaret af Lorents Jørgensen, med et Maleri fremstillende Korsnedtagelsen. Og der er et ovalt Maleri af Dommedag med 5 Portrætter af den ved Forsvaret under Svenskernes Belejring af Nakskov højt fortjente Borgmester Niels Nielsen († 1671) med Hustru og Børn. Orgelpulpituret er skaaret af Jørgen Ringnis i 1630, og Orgelfacaden i 1648 af Søren Jensen paa Bremerholm. Alt i alt ejer Kirken en smuk Repræsentation for 17de Aarhundredes Kunst.

Man samledes nu paa Torvet, og Byvandringen begyndte under Museumsinspektør *Hugo Matthiessens* Ledelse.

Hugo Matthiessen: Byvandring.

Her, hvor Sønder- og Vejlegade glider sammen, og bygget op med Grundlinie i dette Adelstrøg, kiler *Torvet* sig stiltfærdigt ind i Byplanen. Placeret midt i den med Spidsen mod Nord, kopierer den i mindre Format selve Stadens

24. Nakskov (Grundplan 1860).

trekantede Omrids, i en ret Vinkel med Spidsen mod Nord og de to Ben forbundne mod Syd med et Bueslag, bestaaende af den krummede Strandlinie. Havnens grundlæggende Betydning for Byens Anlæg og Grundenes Anbringelse afspejler sig Træk for Træk i Byplanen. Bag Torvets Nordvæg har vi St. Nikolaj gamle Kirke (Fig. 23), hvis Kirkegaard utvivlsomt oprindeligt har grænset direkte op til Torvet. Dominerende bestemmer Torvet i Hjertet af Staden hele Gadenettets Opbygning i Byens nordlige Del, og beundringsværdigt fordeler Færdslen langs Torvets Vægge sig til alle Yderkanter af Bebyggelsen; Søndergade møder Torvtrekantens Hjørne og spalter uden om dette Færdslen i to Grene, den ene fremefter i Vejlegade langs Torvets søndre Side, den anden mod Nord i Præstestræde; ganske tilsvarende kløfter Færdslen sig fra Vejlegade i to Arme langs Torvets Yderkanter: Søndergade og Tilegade, den sidste i umiddelbar Forlængelse af Pladsens Nordvæg.

Fra alle Sider sidder saaledes det trekantede Torv symmetrisk omsluttet af gaffelformede Gadelinier. Vi staar her utvivlsomt Ansigt til Ansigt med et *oprindeligt* og smukt gennemført *Plananlæg*.

Under selve Byvandringen besøgte først *Søndergade 1*, et malerisk Gaardinteriør (Fig. 26), som med sine 2 Bindingsværkslænger, af hvilken den bagerste er trukket et Stykke tilbage, giver et Indtryk af, hvorledes Bebyggelses-

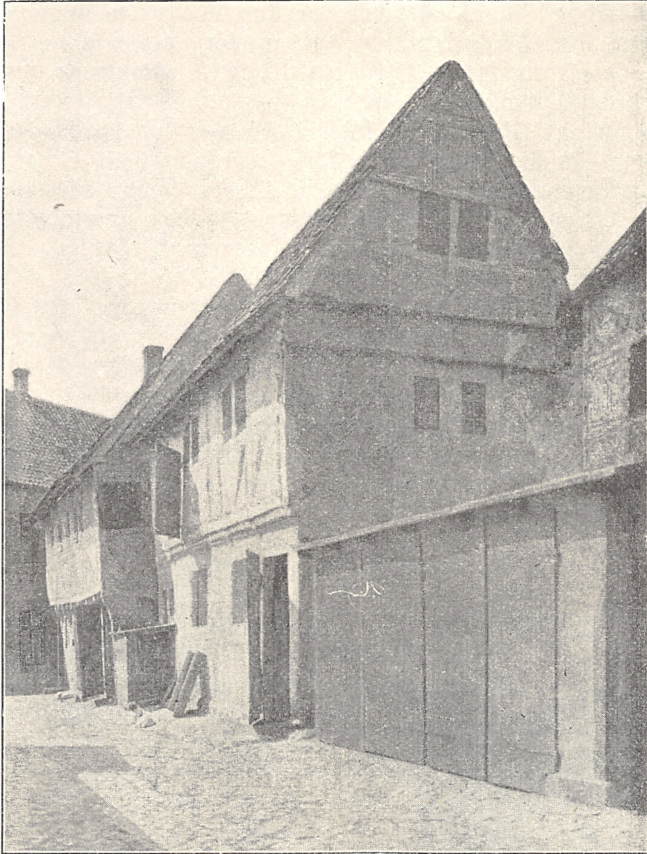
25. Udsigt over Nakskov mod Syd.

planerne langt ned i Tiderne bevarede deres Tilknytning til gotiske Traditioner.

Den ældste og vægtigste Del af Nakskovs Bebyggelse maa søges langs *Søndergade*, Byens gamle Hovedgade, fra hvilken de smalle, dybe *Købmandsgaarde* strakte sig med *Bindingsværksmagasiner* ned imod Havnen. Langs denne ligger endnu en særdeles malerisk Række af *Pakhuse* fra det 17. og 18. Aarhundrede, og enkelte *Ejendomme* paa *Søndergade* har endnu deres oprindelige *Udstrækning* og *Rester* af gamle *Bygniger*. Dette gælder saaledes *Søndergade 6*, der antagelig er opført i 1640'erne af *Borgmester Mads Bremen*. Mest karakteristisk er dog den anselige *Købmandsgaard, Torvet Nr. 1*, hvis *Sidelænger* af *knægbygget Bindingsværk* strækker sig langs *Badstuestræde* ned til Havnen. *Forhuset* mod *Torvet* bestaar af en 2 *Etager høj*, *grundmuret Bygning*, Byens *ejendommeligste* og *pynteligste Facade*, opført i 1786.

Naboejendommen, Torvet 3, Apoteket (Fig. 18), som

mod Torvet vender en anselig, enkelt og stort formet Barokfacade, opført i Grundmur, 2 Etager høj og med Kvist 1777, rummer et særdeles smukt Gaardinteriør, som imod Øst lukkes af en velbevaret, knægtbygget Renaissancelænge, der

26. Søndergade 1, Nakskov.

uden Tvivl skriver sig fra Tiden lige efter 1645, da Apoteket fik Privilegium.

Naar det 1767 siges om Nakskov, at »Byen er ikke stor, men tæt og vel bebyggt med gammeldags Gavlhuse«, synes Minderne om denne Byggemaade flygtigt set helt udslettede. Ser man imidlertid nøjere til, vil det vise sig, at adskillige af de Gaarde, der nu viser en bred Facade ud mod Søndergade, er blevne til ved Sammenlægning eller Udvidelse af ældre Gavlhuse. Under Byvandringen blev der Lejlighed til for-

skellige Steder at iagttage dette Forhold, bl. a. ved det ældste Bindingsværkshus i Byen, *Søndergade 23*. Nu viser det sig mod Gaden som et Facadehus, der i nyere Tid er bygget sammen med Nabohuset, medens det oprindeligt har været et Gavlhus med Gavl mod Gade og smalle Indkørselsslipper langs begge Sider. Af disse er kun den østre nogenlunde bevaret, Knægtkonstruktionerne er dog forsvundne, men paa »Overgangsfoden« imellem 1. og 2. Stokværk ses en udskaaren Dukatrække samt en Versalindskrift, hvorfra det fremgaar, at Raadmand Mickel Matsøn og hans Hustru Gunder Thomisdatter har opført Gaarden 1637.

Naboejendommen, *Søndergade 25*, har begge sine knægtbyggede Langsider i Behold, medens Gavlene er ombyggede, og ogsaa *Søndergade 33* giver et Indtryk af, hvorledes Nakskov-Gaardene saa ud i deres Velmagt.

Fælles for dem alle er visse Træk, som gaar igen Gang paa Gang, særlig Knægtenes rygskaarne Form, samt Udsmykningen af Mellemstykket mellem Bjælkehovederne, og det Særpræg, Bygningerne i Renaissancetiden havde faaet, holdt man fast ved med megen Konservatisme. Langt op i det 18. Aarhundrede brugte man i Bindingsværket enkelte, gammeldags Konstruktioner, der for længst var forladt de fleste andre Steder.

Torsdag den 5. August.

27. „De gamle Huse“. Museet i Maribo.
(Fot. O. Bager).

Da Arkivar, Dr. phil. Hjelholt desværre var bleven hindret i at tale (om landbohistoriske Forhold), fik Deltagerne en — efter de foregaaende Dages Strabadser for adskillige sikkert ikke uvelkommen — Fritime. En Del nyttede Lejligheden til nærmere at syne Søllested Kirke (se Fig. 2 S. 86), som Arkitekt Smidt i sit Foredrag Dagen i Forvejen havde lagt et godt Ord ind for. Men der forelaa ogsaa venlige Indbydelser til Besøg i den nærliggende Søllested Præstegaardshave, i den ærværdige gamle Præstegaardshave i Skovlænge og i den smukke Herregaardshave paa Søllestedgaard. Kl. 10 $\frac{1}{2}$ samledes man igen om Forfatterinden, Pastorinde *Thyra Jensen's* Foredrag om *Lollands Præstegaardsliv* (se S. 132).

Udflugtens første Stoppested var *Ryde Kirke*, hvor Ar-

28. Ryde Kirke.

arkitekt *Smidt* særlig dvælede ved det romanske Taarn med den kraftige Rejsning; tidligere har det haft to sideskibagtige Udbygninger; nu ses kun de tilmurde Arkader og et Par svære, lave Stræbepiller, som er Rester af Sideskibenes Vestmure. Arkitekten fremhævede den arkitektoniske Styrke i denne sluttede, faste Kirkebygning med det korte, høje Skib, det lave Kor

og det mægtige massive Taarn, hvis fine Konsolfrise og slanke Glæmhuller sidder tæt under Pyramidetagets milde Udladning. Der var ikke Tid til at komme ind i Kirken; man maatte nøjes med udenfor at vise Deltagerne en af dens Kostbarheder: *Marie Grubbes Alterkalk*, den Kalk og Disk, som Palle Dyre og Marie Grubbe, der ejede Gammelgaard, 1682 skænkede Kirken. — Paa Vejen gennem Christianssæde Skov et Par Minutters Holdt for at se den gamle Eg »Adam« med Festpladsen for de aarlige Folkemøder. Da man naaede *Østofte*, gik Deltagerne først en Rundtur omkring Kirken (Fig. 15, S. 99) sammen med Arkitekt *Smidt*, der paapegede Rigdommen af arkitektoniske Detailler og det fortrinlige Sammenspil mellem den gamle, romanske Kirke og Tilbygningerne (det sengotiske Vaaben-

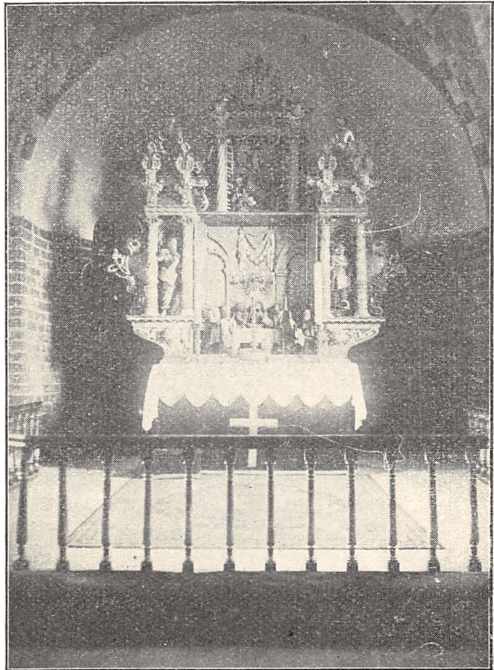
29. Palle Dyre og Marie Grubbes Alterkalk.

hus med ejendommelig blindingsprydet Gavl; »Bandholmskirken« fra 1656 paa Nord-siden; navnlig det store, gotiske Taarn fra 14. Aarh.). Inde i Kirken anførte Arkitekten bl. a.: Apsis, Kor, Skib og Taarn er overhvælvede; men kun Apsis' Halvkuppel er oprindelig. Koret har een, Skibet to Stjernehvælvinger, Taarnet en Krydshvælving, alle med profilerede Ribber. Altertavle og Prædikestol er karakteristiske Arbejder af Hendrik Werner fra ca. 1650, Altertavlen dog først stafferet 1674. Der er Alterstager fra 1692, en Messinglysekrone fra det 17. Aarhundrede og en Gravsten

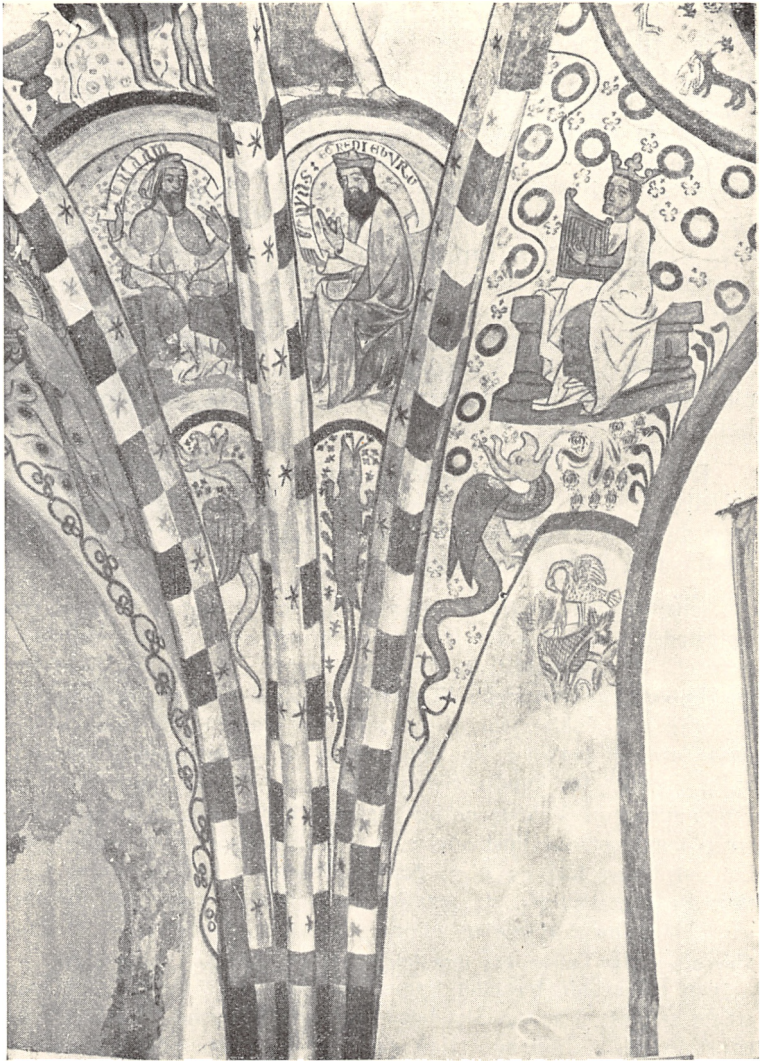
over Provst Jørgen Christensen († 1593). Den nye

Granitdøbefont har afløst en Renaissancedøbefont af Egetræ, der i sin Tid er kommet i Stedet for en unggotisk Font af Kalksten; af denne eksisterer nu kun Kummen, og baade den og Trædøbefonten findes nu i Maribo Stiftsmuseum.

Længst dvælede Arkitekten ved Kirkens Kalkmalerier. Foruden en Række malede Skikkelser, Kristus og Apostlene, paa Skibets Triumfvæg, som kun kan

30. Henrik Werners Altartavle i Østøfte Kirke. (Fot. Sv. Jørgensen).

31. Kalkmaleri, Østofte Kirke.

ses i Rummet over Skibets Hvælvinger, og nogle nu forsvundne Rester af romanske og gotiske Billeder i Apsiskuplen er der i Korets Stjernehvælvning usædvanlig godt bevarede Kalkmalerier, fortrinligt konserverede af Nationalmuseets Konservator, Eigil Rothe, der i Loll.-Falst.s historiske Aarvog for 1915 har skrevet en overordentlig klar Redegørelse for Indhold og Stil i disse Billeder. Støttet af denne gennemgik Arkitekten Hvæl-

vingsbillederne. Her er mærkelige, for nogles Vedkommende vidunderligt morsomme og levende Scener af Skabelseshistorien, af Syndefaldet, Ud drivelsen af Paradiset og Adams og Evas Liv efter Ud drivelsen. Et Par enestaaende Billeder af en Mand paa Dødslejet, hvis Sjæl — i Form af et Straalebundt — gribes af et Sendebud fra Himlen og af ham bæres op til Himmeriges befæstede Borg med Taarne og Tinder, rigtig en middelalderlig Himmelfæstning, paa hvis Vægtergang en Engel holder Vagt, mens et stort Sværd hænger i Borgens Portaabning. Endelig er der i Korhvælvingen en Kreds af gammeltestamentlige Skikkelser og Profeter og nogle Drageuhyrer, symboliserende Mørkets Magter. Ikke blot ved de livfulde Skildringer er disse Malerier fængslende; men ved deres rent dekorative og maleriske Skønhed er de betydelige og værdifulde.

Det tog kun faa Minutter at naa til Voldstedet *Eriksvolde* i Udkanten af Skoven Skaanshave (under Knuthenborg), men adskillige flere over Grave og stejle Voldskrænter at naa op til en Udsigtsplads under de høje, ranke Bøge.

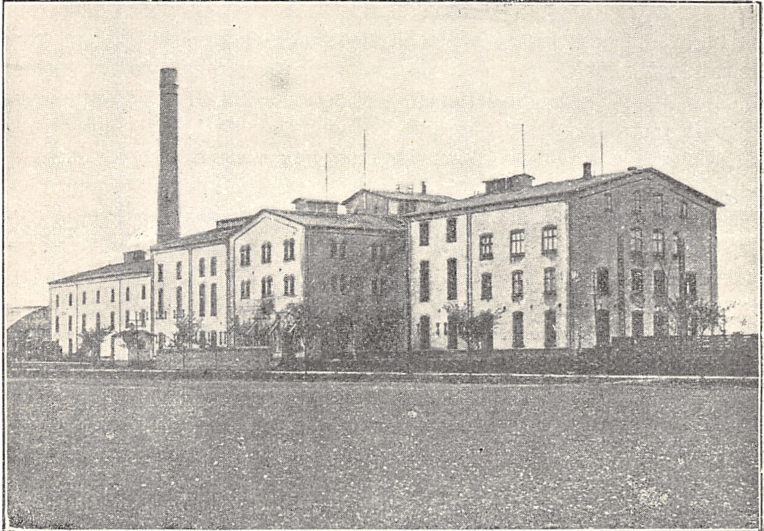
Amtsforvalter A. *Holck* mindede her om Lollands Rigdom paa Voldsteder, over et halvt Hundrede, hvoraf Størsteparten endnu er bevaret. Dobbeltvoldstedet her enestaaende i Form og Størrelse: en Højborg med to stejle Voldbanker, omgivet af et Dobbeltanlæg af Grave og Volde; man vidste intet om Borgens Historie (Dolkehæfte af Ben herfra i sin Tid kommet til Stiftsmuseet i Maribo); nylig var der fra kyndig Side udkastet den Tanke, men blot som Formodning, at Voldstedet her ligesom den nærliggende By Erikstrup kunde staa i Forbindelse med Erik Emunes Virksomhed paa Lolland; man har nu givet Nationalmuseet Tilladelse til at foretage Prøvegravninger, og maaske kunde disse bringe nyt for Dagen. Men hvor Historien glipper, spinder Folkesagnene Traaden videre. — Her kunde den utrættelige Arkivar *Ellekilde* sætte ind:

Om Eriksvolde fortæller Sagnet, at her skal i gamle Dage have staaet et Slot. Paa det Slot boede Kong Erik, og han herskede over en stor Del af Lolland. Han skal bo her endnu, Kong Erik, og han taaler ingen Støj eller Forstyrrelse, uden at han hævner sig. Flere Gange har der været holdt Skovfest her; men hvergang er der hændt en Ulykke, enten ved selve Skovfesten eller i Nærheden deraf, det er Voldekongens Hævn, fordi man forstyrrer hans Ro. Særlig dvæler Sagnet ved de store Skatte, som skal være gemt her i Eriksvolde. Mændene i Erikstrup havde hørt, at hvis de kunde grave uafbrudt i 6 Timer uden at mæle et Ord, da var Skatten i Eriksvolde deres. Da de havde arbejdet lidt, begyndte Højen at ryste og bæve under dem, men de lod sig ikke forskrække. Der-

efter saa de en Hane komme trækkende med en stor Tyr, og Tyren strittede imod, men det hjalp ikke; Hanen trak endda af Sted med den. Dog de tav og passede deres Arbejde. Lidt efter saa de fire Mus komme trækkende forbi Højen med et stort Hølæs, det saa meget underligt ud, men endda lod de sig ikke forstyrre. De var da naaet saa langt ned, at Randen af Kobberkedlen, hvor Skatten laa, begyndte at stikke op; men i det samme kom en af dem til at se ud over Skoven mod Byen, og da stod Erikstrup i Brand. »Byen staar i lys Lue«, raabte han til de andre, og de styrtede af Sted alle som en for at redde, hvad der reddes kunde; men da de naaede ud igennem Skoven, var der ingen Ild at se, og de vendte saa om for at hente Skatten; men da de kom tilbage, var den fuldstændig forsvundet, der var ikke engang Spor af deres Arbejde. — Ganske anderledes gik det en lille Bondedreng, som vogtede Faar her paa Eriksvolde. Han mødte en høj og grønklædt Mand her paa Volden, vi kan vist godt tænke os, at det var Voldekongen selv. Han gav Hyrdedrengen en gammel Sølvmønt af Størrelse som en Firskilling og sagde til ham: »Nu skal du hver Morgen finde en ligedan Mønt her paa dette Sted, men kun saa længe du kan tie med det«. Hver Morgen i lang Tid fandt Drengen en Sølvmønt, saaledes som den grønklædte Mand havde lovet; men en Dag fandt Drengens Forældre en hel Træskofuld af gamle Sølvmønter, som Drengen havde samlet. De spurgte ham, hvor han havde dem fra. Det vilde Drengen ikke sige, saa bankede de ham, til han fortalte, at han fik dem her i Eriksvolde. Forældrene gav sig til at grave i Volden for at faa hele Skatten paa een Gang, men de fandt intet som helst, de fik en lang Næse. Men Drengen fandt aldrig mere sin Sølvskilling om Morgenens, naar han vogtede Faar paa Eriksvolde. — I Maribo tænker man sig, at der boede ikke en Voldekonge eller en grøn Ridder her i Eriksvolde, men en rig Frue, der rolig saa paa, at Fattigfolk sultede og frøs, naar hun selv kunde dyngte Guld paa Guld. Omsider døde hun og blev begravet, men hun kunde ikke faa Fred i Graven, før hun havde faaet alt sit Guld uddelt til de fattige. Hun vankede om i Skoven her ved Eriksvolde og uddelte sit Guld til dem, hun mødte. Men Guldet brændte de fattige som gloende Kul i Haanden, de kastede det paa Jorden og skyndte sig bort, og saa var den rige Frue lige vidt. — En Sommernat kom en fattig Haandværkssvend fra Maribo i Selskab med flere unge Mennesker igennem Skoven her. Da de naaede til Voldstedet, kom en høj, kvindelig Skikkelse ud derfra. Hun rakte hver af de unge Mænd en duftende Rosengren, men de lo blot ad hende, kastede Grenene paa Jorden og skyndte sig bort. Men den fattige Svend var saa henrykket af Duften, at han samlede alle Grenene i en Buket og bar dem hjem til Maribo. Han lagde Grenene fra sig og gik i Seng. Næste Mor-

gen saa han til sin Forundring, at alle Roserne var forvandlede til Guldmønter. Nu var Vejen banet til Borgerbrev og Bryllup med hans Hjertenskær. Den fattige Svend blev en rig Mand og endte som Raadmand; i Maribo Klosterkirke hænger hans Epitafium, han staar der i Raadmandskappe, hans Hustru i sort Silkekjole med hvide Hovedlin og omgivet af en stor Børneflok. Alt havde han faaet, fordi han ikke havde vraget den rige Frue paa Eriksvoldes Gave.

De Byger, der havde truet undervejs, havde udladt sig andensteds, da Biltoget kom til *Maribo*, og snart var man

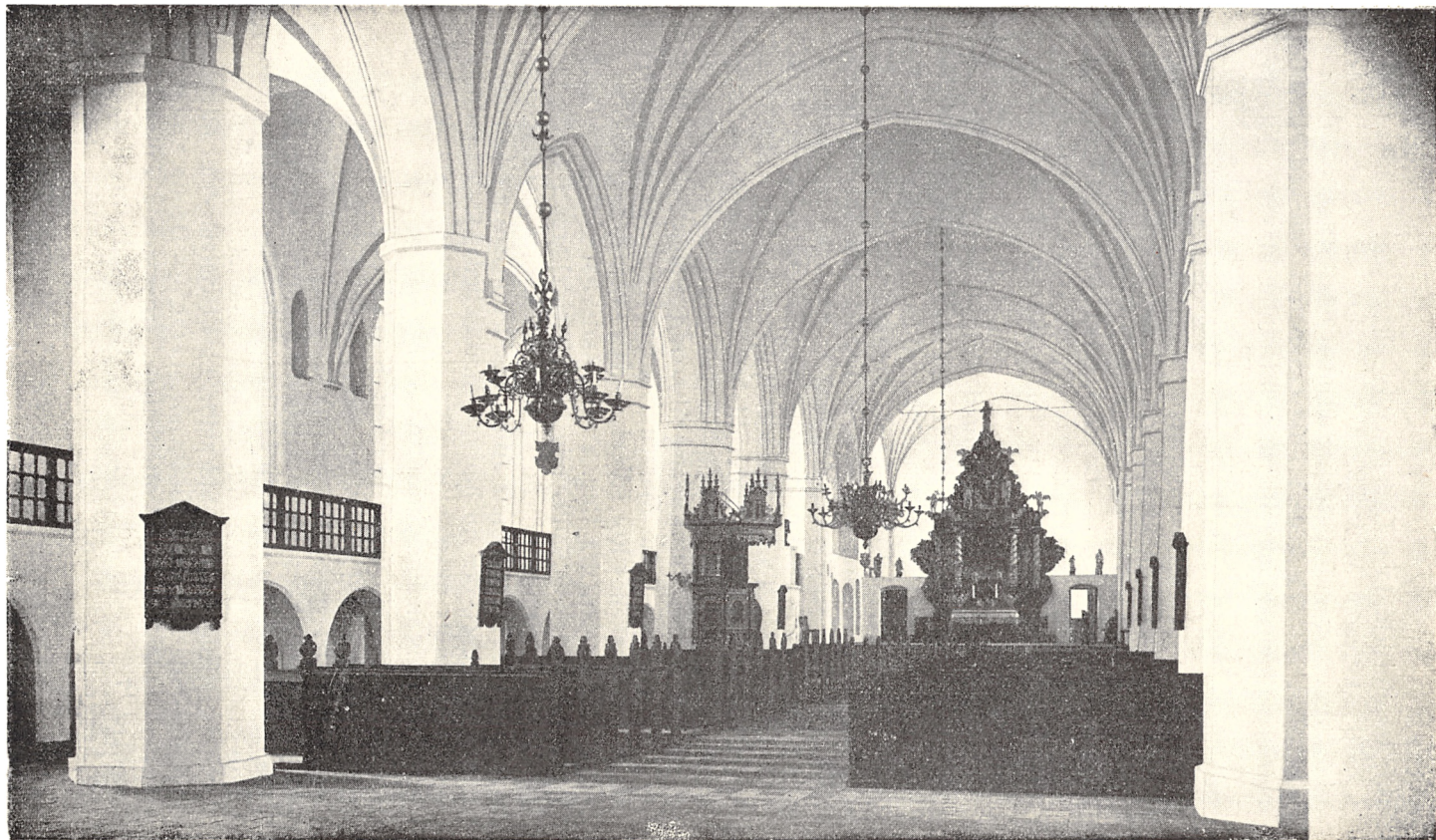

32. Maribo Sukkerfabrik.

anbragt i Fabrikbestyrer *Kolbye's* store og smukke Have. Atter mødte Gæsterne en bred Gæstevenlighed. Efter Kaffe-pausen med Tak til Bestyreren og Frue og en særlig Tak til Bestyrer *Kolbye's* for hans store Arbejde bag Kulisserne med Kursus'ets Forberedelse, besaa man i to Hold — under Bestyrer *Kolbye's* og Ingeniør *Hagemann's* Vejledning — Sukkerfabrikken. Saa en kortere Dvælen ved Stiftsmuseets *Fri-landsafdeling »De gamle Huse«* (Fig. 27), hvor Amtsforvalter *Holck* gav nogle orienterende Oplysninger. Gennem *Bangshave* til Baads over *Maribo Sø's* lille Indelukke »Klostersøen« over til den anden Bred, forbi *Leonora Christinas* Anlæg med hendes Mindestøtte til Fods op til *Domkirken* lige ved.

C. M. Smidt: Maribo Domkirke.

Den hellige Birgitta stiftede den efter hende opkaldte

33. Maribo Domkirkes Indre.

Birgittinerorden, hvis Ordensregler fik pavelig Stadfæstelse i 1370. Ligesom Moderkirken i Vadstena er Kirken i Maribo bygget og indrettet efter hendes Forskrifter. — *Dronning Margrete* skænkede i 1408 Grimstrup Slot ved Maribo Nørresø til Grundlæggelse af et Birgittinerkloster. Det oprettedes dog først i 1416 af Erik af Pommern ved Landsbyen Skimminge, der — da den efter Klosters Oprettelse blev Købstad — fik Navnet Mariebo. Birgittinernes Klostre og Kirker var jo viet Jomfru Maria. Klosteret i Maribo kunde allerede i 1430 oprette et Datterkloster i Bayern, Birgittinerklosteret Gnadenberg. — *Leonora Christina* boede, efter sit næsten 22-aarige Fængselsophold i Blaataarn, fra 1685 til 1698 i Maribo Kloster, hvor hun døde og fik sin Grav i Klosterkirken.

Birgittinernes Klostersamfund bestod baade af Munke og Nonner, og som andre Steder laa Munkeklosteret i Maribo Syd for Klosterkirken, mens Nonnernes Kloster havde sin Plads Nord for. I Kirken havde Munkene deres Kor i Vest, Højkoret, og Nonnekoret fandtes paa et Pulpitur i Kirkens Østende, hvor der stod et Mariaalter, mens der paa Kirkens Gulv under dette stod et til den hellige Birgitta indviet Alter ved Østgavlen. Lange murede Pulpiturer eller »Lægtene« strækker sig fra Nonnekoret til Munkekoret langs Sideskibenes Vægge. Nordre Pulpitur var forbeholdt Nonnerne, mens Munkene havde Adgang til søndre Pulpitur, ad hvilket den Præst, som læste Messen i Nonnekoret, kunde komme hertil fra Munkenes Kor i Vest. — Den rige, trefløjede Altertavle i Engestofte fra Beg. af 16. Aarh. har tidligere staaet i Maribo Kirke og sandsynligvis haft sin Plads i Højkoret. Det skønne, malede Billede af Jomfru Maria kan antages at have hørt til Nonnekorets Alter, og det lille Alterskab med Sct. Augustinus, der nu ligesom Mariabilledet findes i Rummet bag Korets nuværende Alter, har oprindeligt staaet paa et af Kirkens mange Sidealtre.

Det store Skib ligger jo i Øst, Koret i Vest, og ved Korgavlen staar yderst i Vest. et i 1891—92 helt nyopført Taarn, der er bygget paa det oprindelige Taarns Fundamenter. Koret, som dækkes af to Stjernehvælvinger, hviler paa en hvælvet Kælder, og Korgulvet ligger betydeligt højere end Skibets Gulv. Det mægtige Kirkeskib har et bredt Midtskib og to betydeligt smallere Sideskibe, hvis Hvælvinger er næsten lige saa høje som Midtskibshvælvingerne. — Denne Kirkehal bestaar af 8 Fag. 14 ottekantede, fritstaaende Piller i 2 Rækker, 7 i Nord, 7 i Syd, skiller Hovedskib fra Sideskibe og bærer de 24 Hvælvinger, af hvilke Midtskibets, ligesom

Korets, er Stjernehvælvinger, mens Sideskibenes er Krydshvælvinger.

Af Skibets fritstaaende Piller tilhører den vestre Halvdel en ældre Type end de østre. Ogsaa de 3 vestlige Hovedskibshvælvinger og de 4 vestligste Hvælvinger i Sideskibene viser i deres Former og Profiler og i deres hele Konstruktion tydeligt, at de er ældre end de østre. Men tillige er der i Mure og Vinduesformer en afgørende Forskel mellem Skibets vestre og østre Halvdel. Det er klart, at Kirkens vestre Partier udgør Bygningens ældste, førststopførte Del, i hvilken næsten alle arkitektoniske Former er finere gennemkultiveret end i østre Del.

De 8-kantede Piller har en Hældning indad mod Midtskibet. Det gælder dog særlig de ældre Piller i Vest, og disse — navnlig de allervestligste — hælder tillige mod Øst. Denne Hældning viser dels, at man, da man overhævede Kirken, begyndte fra Vest, dels at Sideskibenes Hvælvinger byggedes før Midtskibets. De to Hvælvinger i Koret maa dog efter deres Former og Profiler være omtrent samtidige med Kirkeskibets østligste Hvælvinger.

Det fremgaar tillige med stor Tydelighed, at man har haft store tekniske Vanskeligheder at kæmpe med, inden det lykkedes at fuldføre Kirkeskibets Vestparti, og det er ikke usandsynligt, at netop disse Vanskeligheder er Skyld i, at Midtskibets Hvælvinger kun blev ganske ubetydeligt højere end Sideskibshvælvingerne og ikke som i Danmarks anden Birgittinerkirke i Mariager fik langt større Højde.

Den store Klosterkirke er vistnok først paabegyndt omkring eller efter 1430, ja det er ikke helt umuligt, at Tidspunktet maa sættes saa sent som 1439, det Aar, da den endelige pavelige Bekræftelse paa Klosters Statuter forelaa. Først da Kirkens vestre Partier var fuldført, tog man fat paa de østre, og nogenlunde samtidig med at Midtskibets Hvælvinger byggedes, overhævedes Højkoret.

Der er ingen Tvivl om, at Opførelsen af denne mægtige Kirke har taget lang Tid. Man maa erindre sig, at det her ikke alene drejer sig om Arbejdet paa selve Kirkebygningen. Hvilken Arbejdsstyrke og hvilken Bekostning forudsætter nemlig alene Tilvejebringelsen af Materialerne: Murstenene, der skulde stryges og brændes, Kalksten, der skulde skaffes til Veje, brændes og tilberedes, den store Mængde Tømmer til Stilladser og til Tagets vældige Konstruktioner. Desuden viser Forskellighederne i Vest- og Østpartiet, at dette sidste er afgørende yngre end det første. — Gaar vi op i Rummet over Hvælvingerne, ser vi to høje Langmure, der deler Tag-

rummet i et Midtskib og to Sideskibe. De hviler paa Kirkens to Rækker fritstaaende Piller, og de støtter det store Tagværk. I disse Langmure træder Forskellen mellem Vestparti og Østparti endda meget grelt frem. I vestre Del af Murene finder vi den fineste og nobleste gotiske Blindingsarkitektur, mens der Øst paa er store, ret grove, aabne Arkader, i hvis rundbuede Form man sporer den begyndende Renaissance. Tillige er selve Murværket langt grovere i Øst end i Vest. Baade i Arkitekturen og Murteknikken er der da en afgørende Forskel paa Kirkens vestre og østre Del. Et ikke ganske ringe Tidsrum ligger mellem Kirkens første Anlæg og dens Fuldførelse. Den Generation, som begyndte Arbejdet, har ikke naaet at fuldføre det.

Naar Vilh. Lorenzen i sit fortjenstfulde Værk »De danske Birgittinerklostres Bygningshistorie« siger, at Kirken »i sin Helhed er bygget ca. 1440—50«, kan det da ikke være rigtigt. Opførelsen af den store Klosterkirke maa mindst have staaet paa i en Menneskealder, muligvis endog henimod et halvt Aarhundrede. Man bør jo ogsaa tage i Betragtning, at der sandsynligvis har været betydelige Byggearbejder i Gang paa Klosterbygningerne.

Er Kirken paabegyndt i 1430 á 40, kan den da næppe have staaet fuldført tidligere end i 1470'erne. Maaske den væsentlig har været færdig i 1474, idet der udstedes et paveligt Afladsbrev for dette Aar, bl. a. for at skaffe Udstyr til Kirken.

Det er beundringsværdigt, at Klosterkirkens Bygherrer og Bygmestre under den lange Opførelsestid har formaaet at fastholde den kunstneriske Idé, der i Virkeligheden trods Forskelle i Vest- og Østpartier behersker Kirken i hele dens Udstrækning. Trods disse Forskelle virker Bygningen fra Vest- til Østgavl som et helstøbt, gennemført gotisk Værk.

Efter at have gennemgaaet Kirkens Renaissance- og Barokinventar, dets Epitafier og vigtigste Gravsten, omtalte Arkitekten Leonora Christinas Grav. Stedet for Graven kendes ikke nu, derimod hendes Gravsten, hvis Indskrift er i høj Grad karakteristisk for Christian den 4des Datter: »Herre, hafde dit Ord icke værret min Trøst, da hafde jeg forgaaet i min Elendighed. Dette Begravelsessted tilhører hendis høybaarne Naade Grefwinne Leonora Christina, hvorhelst trende henders Sønner ære nedersatte, oc sielf hviler hun her siden den 6. Aprilis A^o 1698, da hun hafde lefvet 76 Aar 8 Maaneder oc 8 Dage«. Gravstenen er indmuret under det murede Pulpitur ved Vestenden af nordre Sideskib.

Arkitekten sluttede med at recitere Johannes V. Jensens Digt om Leonora Christina.

Det lakkede mod Aften, da man under Domorganist Ringbergs skønne Orgelspil forlod Kirken.

Fredag den 6. August.

34. Biskop Boisens Gravsted
smykket i Anledning af det 4.
danske Hjemstavnskursus'
Møde i Vesterborg Kirke.
(Fot. Sv. Jørgensen).

Første Foredrag var Dr. phil. *Marius Kristensens* om *Sydøernes Folkemaal* (se S. 147).

Derefter talte Forstander *H. J. Rasmussen*, Næsgaard. Hans Foredrag gengives her efter Uddrag af Bladreferater.

H. J. Rasmussen: Nyere Træk af lolland-falstersk Landbrugsliv.

Taleren vilde dvæle ved Tiden efter 1864. Denne Tid havde været en rig Udvikling. Stilstanden var dog ophørt allerede efter de store Landboreformer; ny Driftsformer og ny Driftsmidler var kommen ind i Landet, Svingploven havde afløst den gamle Hjulplov. Kartofflen, Kløver og andre Vækster var omkring 1800 blevet taget ind under

Dyrkningen. To Menneskealdre var forløbet siden Skoleloven 1814, danske Højskoler begyndte deres Arbejde, den fri Forfatning kaldte paa hver tænkende Mand, og den anden slesvigske Krig var overstaet.

Ved den Tid stod uden Tvivl en Landboudom, der var opdraget til Slid og Nøjsomhed, som nu havde Lyst og Evner, Forstaaelse og Udsyn til at tage fat; det viste de følgende Aar.

En almindelig, typisk vestlollandsk Bondegaard var (omkring 1865) den hvidkalkede firlængede Bindingsværksgaard med de tjærede Porte, Taget af Straa; alt gjorde et saare harmonisk, prunkløst og pynteligt Indtryk. Ved Gaarden var Prydhave, Æblehave og Humlehave. I Stuehuset var Lergulv i Køkkenet og Brosten i Bryggerset, der var rummeligt, for her slagtede man ogsaa. I Dagligstuen var malet Træværk, Hylder under Loftet til Mælken og Sirtsesgardiner for Hylderne. I Udhuset havde vi Lo og Låde; i Loen svingedes Plejlerne; endnu havde man kun faa Steder Hestetærskemaskine. I Staldene stod Køerne; man lægger Mærke til, at der ingen Krybber til Vand var i Kostalden; man drev

Køerne to Gange ud om Dagen — saa fik de lidt Motion — i Baggaardsparken eller Baggaardssjøvlen. Udenfor laa Avlingen, det flade lollandske Pandekageland, som man rynker paa Næsen af, men som man alligevel gerne vil have fat i. Jorden var delt i 6—7 Skifter med Pilehegn omkring (den kanadiske Poppel), ja selv omkring Markerne i hver lille Husmandslod. De luner for Markerne og giver Materiale til Gærder. Ingen kunde lave Gærder som Folkene paa Vestlolland; vi lo ad de andre Landsdele, som lavede Gærder, der »holdt Køerne paa lang Afstand«.

I Driften var der paa den Tid ved at komme lidt Uro i de nye Afgrøder. Kartoflerne svigtede, og det gik smaat med Kløveren. Jorden blev kløvertræt. De brune og graa Ærter, de saakaldte »lollandske Bønner« og ligeledes Rapsen blev usikker. Kornet trivedes derimod fortrinligt, og man tog mere Korn, navnlig Hvede, der betaltes godt. Driften blev da lagt noget om; det var ikke nemt. Saa maatte man ogsaa flytte Pilehegnene. Man havde 6- eller 7-Marksdrift, Hvede, Byg, Havre, Kløver, gammel Græsmark og Helbrak; i 1866 var der i Sønderherred ca. 6000 Tdr. Land Helbrak; i Fjor var der ikke mere end 185 Tdr. Land Helbrak; her i Søllested 4 mod 220 dengang.

Nu tager Roerne Opmærksomheden og Arbejdskraften hele Sommeren. Dengang var det Brakmarken, som tog Tiden, og Stenrydningen. »Al Jord kan blive god, blot den kommer op at age«, var et Mundheld dengang.

Saa var der Merglingen. Ca. 125 Mergelkasselæs pr. Td. Land var et stort Arbejde. Det vilde smage vore Rygge daarligt nu. Brakgrøfterne skulde graves op med lige, pænt afsatte Sider. Og nu melder sig Dræningen, som man dog endnu ikke havde rigtig Tiltro til. Saa sent som i 1866 var der kun drænet meget lidt, i 1866 er i 9 af Vestlollands Sogne intet drænet. Alle disse Arbejder skulde udføres i Brakaaret. Brakmarken var Mandens Skudsmaalsbog.

Efter Brakken kom gerne en god Hvedeavl, da Brakken jo fik al Gødningen. De senere Afgrøder blev sjældent saa gode, og svigtede Kløveren, blev det gerne lidt smaat med Avlen.

En enkelt Ager blev dreven med Hør, i Sønder Herred var der dengang 120 Tdr. Land med Hør; nu er der 0. Hørreren krævede meget Arbejde med Rødning, Bragning, Skætning osv. Det var dog naturligvis Kornafgrøderne, det gjaldt, og deres Drift førte Rovdrift med sig.

Saa begyndte Tesdorpf at modarbejde denne Rovdrift.

Erstatningen kom gennem Roedrift og forøget Husdyrbrug. Allerede paa dette Tidspunkt begyndte man saa smaat at tale om Roedrift. I 1866 var der endnu kun ganske faa Tdr. Land med Roer, Søllested Sogn gik foran med 14 Tdr. Land i 1866.

I Staldene var omtrent det samme Antal Heste som nu; men de var betydelig mindre (Ørace). Ofte havde man flere Heste end Køer. Antallet af Køer var omtrent en Tredjedel af, hvad det nu er. Og Køerne var meget uensartede, røde, sorte og brogede, hjelmede lyse og mørke imellem hinanden. Paa Herregaardene indførte man dog rene Angelbesættninger. Udbyttet var gennemgaaende lille. Paa Søllestedgaard var man oppe paa 2—3000 Pd. Mælk pr. Ko, men det var en Undtagelse.

Smørret blev behandlet i Hjemmet, først med de gamle Stampekerner, senere med de hollandske Kerner. Men Mælken blev ofte sur. Desuagtet lykkedes Kerningen mærkværdigvis godt. Præsten fik det bedste Smør, det øvrige blev solgt til Købmanden i Byen.

Efter Tredserne ændredes Billedet ret hurtigt. Merglingen og Dræningen tog fat, og større Udtørringsarbejder satte i Gang efter Stormfloden 1872. Denne Udtørring fik stor Indflydelse paa Bekæmpelse af den lollandske Feber. Kinin var et godt Middel herimod, men bedre var det, at en klog Kone »læste« derover. Endnu dygtigere end den kloge Kone var Smeden i Klønge, der sagde, at bare han lovede at læse Feberen væk, saa hjalp det, selv om han ikke fik gjort det.

Saa rejser i 1874 Brødrene Frederiksen Danmarks første Sukkerfabrik. I 1881 kommer Sukkerfabrikken i Nakskov. Men det gaar i Begyndelsen smaat. Paa en almindelig Bondegaard var der een, højst 4—5 Tdr. Land. I 1885 var Arealet endnu kun en Femtedel af det nuværende. Nu er Arealet paa Vestlolland over en Kvadratmil.

Kunstgødningen kommer nu frem og afløser det tidligere »Patentmøg«. Sukkerroerne fordrer de vestlollandske Pile. Glemmes maa ikke det store Arbejde, Erhard Frederiksen gjorde for Vestlollands Roedyrkning. Heller ikke Forpagter Sonnes for Maltbyggen. Konsulent Lindholms for baade Korn- og Husdyravl.

Lollikernes Interesse for Kvægbruget har aldrig været saa stor som Fynboernes og Jydernes. Hernede gjaldt det først og fremmest Hveden. Men der sker dog ogsaa nogen Udvikling i Husdyrbruget. Segelcke begynder sit store Arbejde for Smørproduktionen. Han lærer dem at bruge ny,

propre Smørlærreder, at bruge de kolde Kældere og senere de nyere Afkølingsmetoder.

Saa i Slutningen af Halvfjerdserne kommer Centrifugen og dermed Andelsmejerierne. Længe vedblev man dog at lave sit eget Smør; det var dog for galt, at en Bonde skulde købe sit Smør. Den maanedlige Udbetaling af Mælkepengene forøger Interessen, og de faldende Kornpriser og snart de lave Roepriser faar ogsaa Folk til at lægge sig efter Smør og Flæsk. Man lægger hele Produktionen om, selv om vi endnu her paa Vestlolland har vor gode Hvede- og Bygavl. Dog kan det kendes, at der sættes meget ind paa Husdyrbruget. Staldene bliver bedre, og Avlsforeningerne afløser de gamle Bytyrelag, saa Kvæget bliver mere ensartet.

Nu rejser sig ogsaa Andelsslagterier og Ægssalgskredse. Alle disse Ting giver Landmændene Betingelser for Produktioner, som de nu slet ikke vilde kunne undvære. Saa kom de mere sløje Tider i Firserne og Halvfemserne, men man satte Tæring efter Næring. Hvad Slægtledet fra 1864 udrettede til Aarhundredskiftet, var forbavsende. Det var et mægtigt Slid. I Halvfjerdserne delte lollandske Landmænd, naar de kom til Nakskov, en Flaske Vin; i Firserne og Halvfemserne nøjedes man med en Bajer. Ved Aarhundredskiftet stod Landmændene rustet til at modtage de kommende gode Tider.

Foredragsholderen sluttede med at drage Blikket over Landet en Sommermorgen nu og tidligere. Da saa man Pigen spadsere hjem fra Marken med Mælkespanden paa Hovedet, Lillepigen vogte Gæs, Drengen flytte Faarene, Karlen Kørerne, og i Høstens Tid blev Kornet taget med Leen, og travle Hænder maatte binde det op.

Alt dette var nu borte. Faar er der ikke flere af (i Søllested 1925 kun — 1 Faar!), Fodermesteren har afløst Pigen og Karlen, og Selvbinderne mejer og binder Kornet; Bonden kører ud af Gaarden i sin Fordbil efter muligvis først at have faaet Høstmeldingerne pr. Radio! Om der er gammelt Øl i Vognen eller Bajere med, ved jeg ikke.

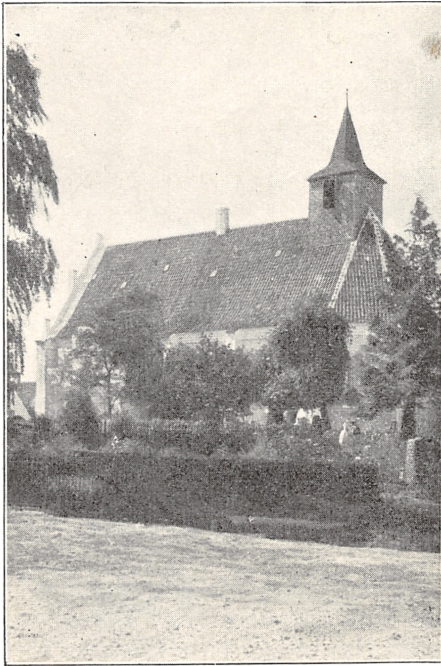
Men, sluttede Foredragsholderen, selv om meget af det ny er Minus, maa det indrømmes, at mere er Plus. Aldrig saa jeg hen over min Hjemstavns Marker saa stor en Høst, som da jeg i denne Dag kom kørende hertil, aldrig har Produktionen været større, og aldrig Interessen og Viljen til at klare Skærene saa store og stærke som nu.

Kursus'ets Fredags-Udflugt havde som første Maal *Vesterborg Kirke*, hvor adskillige fra Omegnen var mødt. Paa

Kirkegaarden droges Blikket hurtig mod det Boisenske Gravsted, hvis store Kors over Biskop Boisen i Dagens Anledning var omvundet af lyserøde Roser (se Fig. 34).

Mødet i Vesterborg Kirke.

Arkitekt *Smidt*, der havde været Kursus'ets trofaste Støtte, holdt nu sit sidste Foredrag. I en kort Tale gjorde

35. Vesterborg Kirke.
(Fot. Sv. Jørgensen).

han opmærksom paa, at Vesterborg Kirke er en fuldt udviklet gotisk Kirkebygning med Skib og Kor i eet og med 3-sidet Afslutning i Øst. Det lille, langt nyere Klokkespis sidder mærkeligt nok over Tagets østre Ende. Kirken, der som Birket er graagul udvendig, er antagelig fra Begyndelsen af 15. Aarhundrede. Mærkeligt er det, at den ret sene Kirkebygning ikke har oprindelige Hvælvinger. De indbyggede Krydshvælvinger har profilerede Ribber, og i Korafslutningens Hvælving er der i midterste Kappe et Kalkmaleri fra henimod 1500 (se Fig. 36). Omgivet af en Mandorla sidder Gud Fa-

der paa Regnbuen, holdende den korsfæstede Kristus foran sig, og fra Gud Fader udgaar til den ene Side en Lilje, til den anden et Sværd, Symboler paa Naaden og Dommen. Evangelisttegnene er maalede uden om Mandorlaen. — Alterbilledet, fremstillende Kvinderne ved Graven, er i Abildgaards Stil. Prædikestolen et lollandsk Renaissancearbejde fra ca. 1600. En Lysekroner af Smedejern er et usædvanlig ædelt og fint Kunstsmearbejde fra 17. Aarhundrede, fortrinligt i sin Helhedsvirkning og med skønne Enkeltheder. — To Mindetavler over Præsterne Henrik Bruun († 1667) og Jens Ruchrad († 1708) samt flere gamle Ligesten er indmurede i Kirkens og Vaabenhusets Vægge. Men

36. Kalkmaleri i Vesterborg Kirke.

af endnu større Interesse er den store Marmor-Mindetavle med Indskrifter paa Kirkens Nordvæg over Grev Reventlow, Lærer Andreas Hansen og Sognepræst (senere Biskop) Peter Outsen Boisen. Nederst paa Tavlens Ramme staar: pietas, amicitia, veracitasque hoc monumentum posuere. Endelig hænger paa samme Væg Portrætter af Boisen og hans Søn Fritz, mest kendt under Navnet Budstikkeboisen; det skyldes den nuværende Lærer i Vesterborg, at sidstnævnte Portræt er reddet fra Undergang og skænket Vesterborg Kirke.

Arkivar *Ellekilde* fortalte nogle Sagn fra Vesterborg Sø: Disse Sagn vil give Indtryk af den Menighed, som her i Vesterborg Kirke har lyttet til gamle Biskop Boisens og hans Søns Forkyndelse af Ordet. Helst vilde jeg jo have fortalt Sagnene uden for Kirken nede ved Vesterborg Sø. I gammel Tid skal der have været Sejlads fra Nakskov helt her ind til Vesterborg Sø. Paa det Skib, der sidst sejlede op til Vesterborg, var der en Ætling af den sidste Borgherre

paa Vesterborg, der vilde se sine Forfædres Hjemegn. Han blev forlovet med Datteren Maren i Vandmøllen Øst for Vesterborg Sø. Men Møllersvenden vilde ogsaa have hende, og han havde Penge, saa derfor foretrak Moderen ham. Om Natten gik han ud og borede Hul i sin Medbejlers Skib, saa at det sank, da han sejlede bort. Det tog Møllerdatteren sig saa nær, at hun blev sindssvag, og i mange Aar gik hun nede ved Fjorden og klagede sig. Hun blev ogsaa ved at gaa der efter sin Død, og man kunde høre baade Skrig og Angestraab dernede ved Søen om Natten. En gammel Mand Rasmus Tvilling har fortalt, at han har set Resterne af Skibet, og for ikke mange Aar siden kunde man se Hullet, hvor Skibet havde ligget. Dette Sagn hører med til de gribende lollandske Sagn om Elskovssorg saa dyb, at Døden ikke kunde slukke dem, saadanne Sagn som Genfærdsbruden paa Kjørstrup og Præstedatteren i Vestenskov. — Om Vesterborg Sø fortælles et andet Sagn: Det sunkne Brude-toget. Det kom fra Vedbysiden en streng Vinterdag, Hygenus Dag, den 11. Januar. Isen havde taget Broen til Vesterborg Kirke. Saa kørte de over Søen i Slæder. Den første Slæde gik gennem Isen, og hele Brudetoget sank. Det sidste, der blev set af Bruden, var, at hun rakte sin Haand op over Vandet med Brudekransen i Haanden. Men da Herredsfogden tog Syn over hendes Lig, sagde han: »Vi fandt hende dog med Kransen under sit Hoved«. De unge Piger omkring Vesterborg Sø havde den Tro, at de kunde spørge hende ud om Kærestesager. En gammel Pige spurgte i sine unge Dage, om hendes Kærest, der var Sømand, var levende, og om han var hende tro. Svaret skulde bestaa i en Blomst, der skulde vise sig derude paa Isen. Vi ser, hvorledes den ulykkelige unge Brud, der er saa trofast i Døden, bliver til en Hjælperinde for sine Medsøstre, der var bekymrede for deres Kærlighed, og vi ser, hvor digterisk smukt det er: Tegnet til den spørgende unge Pige skal bestaa i en Blomst. Meningen er vist den, at hvis der kommer en Blomst i Isen, da er den unge Piges Ven, Sømanden, levende, da er han hende tro, og hun kan da takke Bruden i Vesterborg Sø for, at hun havde sat Blomsten i Isen til Trøst for den længselsfuldt ventende unge lollandske Pige her i Vesterborg, her, hvor Skibene ude fra de store Have sidst kommer.

Derefter talte Sognepræst i Søllested *Fr. Bojsen Jensen*:

Som Barnebarnsbarn af Biskop Boisen, som den, der altsaa til en vis Grad kan regne Vesterborg Kirke til en Slægtshjemstavnskirke, er jeg bleven opfordret til at sige et Par Ord her. Jeg vil da minde om de bekendte Ord: »Kirken

den er et gammelt Hus, staar om end Taarnene falde«. Alt i Verden veksler, bølger og omskiftes, eet bliver: Røsten fra de gamle Kirker, saa længe der er Sjæle, som er tunge og trætte, syge for den evige Hvile. Som Vesterhavets og Kattegats Bølger mødes oppe ved Skagen, ikke i fjendtlig Brydekamp, men i kærlig Favntag, saaledes mødtes her i Begyndelsen af forrige Aarhundrede to Aandsretninger, gammel og ny Tid, den gamle Tid repræsenteret af Peter Outsen Boisen, Præst, Biskop og Seminarieforstander og den nye Tid repræsenteret af hans Søn Lars, Faderens Eftermand i Vesterborg, og de øvrige Brødre, deriblandt Frits Boisen i Stege. Stærk og myndig og dog med en egen blid og barnlig Klang lød den gamle Biskops Røst, rationalistisk selvfølgelig, saadan maatte den Tone være, som skulde kunne naa Slægtens Øre og Hjerte i hin Tid. Det er det vidunderlige ved Kristendommen, at den altid, fordi den er »Tonen fra Himlen«, ejer den Klang, der til enhver Tid kan høres og gribes af Menneskehjerterne. Det var en Tone, der mægtig og brusende som Orgeltoner, særlig forstod at synge om Guds Forsynsstyrelse, Dyden og Fornuften — lige modsat den gamle Oldkirkes Tone i Tertullian, hvis paradoksale Ord lød: *credo quia absurdum*, jeg tror, fordi det er fornuftstridigt. — Over den kunde sættes som Motto det boisenske: »Hvor jeg mig i Verden vender, staar min Lykke i Guds Hænder«. I den Tro er der baade Hvile og Fred. Men da der saa i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede gik et stærkt Aandens Vejr baade litterært og religiøst hen over Europa, som ogsaa naaede vore Enemærker, maatte hin Tids noget tørre Fornuftkristendom vige for nye Røster, der havde fanget alle Biskoppens otte Sønner ind. En Dag stod Frits Boisen som nybagt Kandidat her paa Prækestolen for at holde sin første Præken og var saa betaget og saa nervøs, at det ganske slog fejl for ham; kun stammende og mangelfuldt fik han det frem, han havde paa Hjerte, og der var Sorg i Bispegaarden, for Frits maatte have en organisk Talefejl og vilde aldrig komme til at præke. Frits selv var fortvivlet, og da alle var gaaet, blev han ene tilbage i Kirken og lagde sig paa Knæ deroppe ved Alteret og bad, ikke klogt og snusfornuftigt efter alle Tankens og Logikkens Regler, men ud af sit bedrøvede Sind »udøste han sit Hjerte for Herren« og bad til Gud om, at han altid maatte kunne præke, naar det var Guds Ord han vilde tolke og til Guds Ære. Siden kom han med straalende Ansigt hjem og fortalte, at Gud havde hørt hans Bøn, han skulde nok komme ti at præke. Og var der nogen, der fik Veltalenhedens Gave, var det Frits Boisen i Stege. Men Tonen havde faaet en anden Klang,

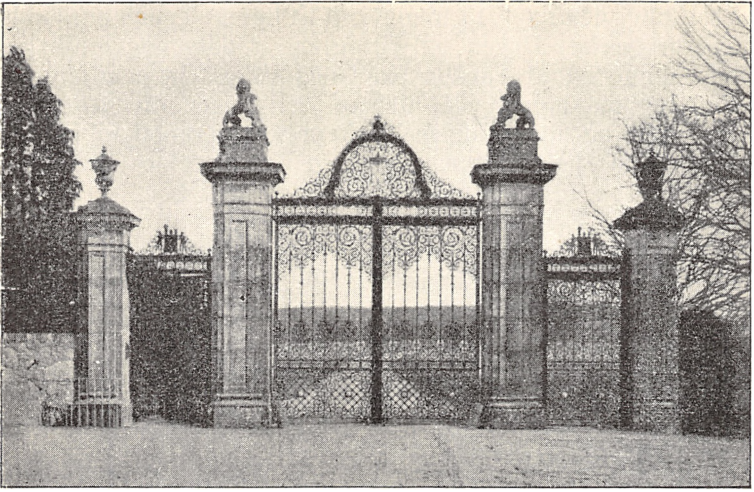
den Klang, den nye Tid trængte til at høre. Tonen om Guds Forsynsstyrelse, Dyden og Fornuften traadte noget tilbage. Det skønnedes, at Tanken om Guds Viljes Gennemførelse i alle Ting laa højere eller dybere, end nogen Menneskesjæl kan maale og nogen logisk Tankerække; derimod følte det, at gennem hele denne underlige gaadefulde Tilværelse strømmer en Livets Flod i Troen paa den kortfæstede og opstandne Frelser, og mere frugtbringende end at prøve at raade Livets Gaader i stort og smaat er det at fordybe sig i den Guds Kærlighed, der raader Bod paa alt og kalder Smil frem gennem Taarer. Saa blev den Tone: Hvor jeg mig i Verden vender, staar min Lykke i Guds Hænder, til, hvad Frits Boisen synger i det eneste Vers, han har digtet, og som han føjede til Salmen: Sov nu, mit Barn — —: »du ved det godt, hvorfor det gaar, han er din bedste Ven, og hvert et bittert Hjertesaar han læge vil igen«. —

Men her under disse gamle Hvælvinger synes det mig, som de to Toner smelter sammen i Tonen fra Himlen, som aldrig forstummer, hvor forskelligt saa Instrumenterne i det himmelske Orkester end kan komme til at lyde til de forskellige Tider. Nu efter Verdenskrigen er der kommen en ny Tid, som kræver sin egen Tone. Forhaabentlig vil mange af Danmarks Præster have Øre for den, for gennem den at faa den evige guddommelige Grundtone, der aldrig forstummer, fordi den er sunget ind i Verden af Guds Engle over et lille Barns Vugge, til at kalde paa gammel og paa ung, saaledes som han har gjort det nu i snart 2000 Aar. —

Over Mødets Hovedemne, Vesterborg Seminarium og Biskop *Boisen*, talte Dr. *Marius Kristensen* i et Foredrag, der er gengivet S. 150.

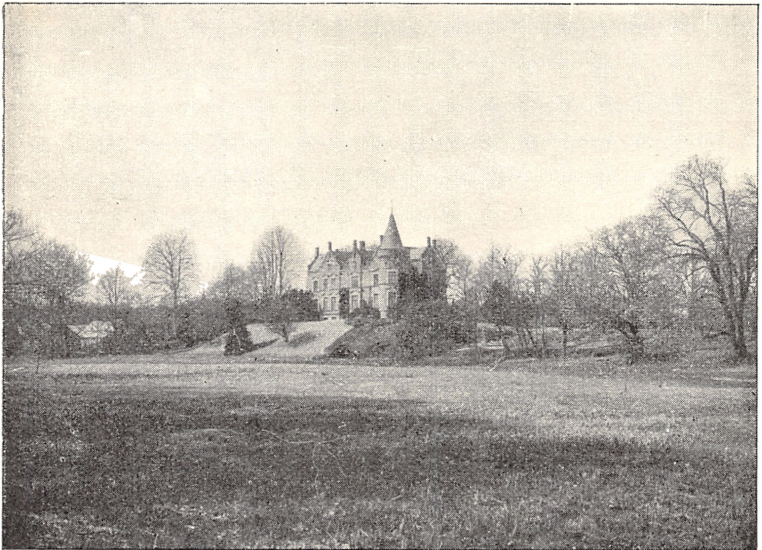
Det stemningsfulde Møde sluttede med, at Forsamlingen — under Orgel ledsagelse — sang »Kirken, den er et gammelt Hus«. —

Biltoget passerede igen Skoven Rosningen og kom snart ind paa Bandholm Landevej, nu med jævnlig Udsigt — som ved Svanevig-Bugten og Bandholm-Kirken udvidede sig med træklædte Oldtidshøje som virkningsfuld Forgrund — ud mod det solblaa Smaalands hav og dets Øer. Ved Bandholm kørte man forbi Hovedindgangen med den pompøse Gitterport (Fig. 37), der var spærret paa Grund af Vejarbejder, ad »Snapind-Porten« ind i *Knuthenborg Park*, omgiven af den ca. 8 km lange Granitmur. Man holdt foran Hovedbygningen. Og Lensgreve Knuth og Lensgrevinden førte nu i deres Bil an paa en Rundtur i den ca. 600 ha store Park ad Veje, der ellers ikke er tilgængelige for Publikum, og med

37. Bandholmsporten.

stadig vekslende Skønheder i Træernes Formationer og Grupperinger og med vide Udsyn ud over Havet og mod Parkens frie Trægrupper og de karakteristiske Tjenesteboliger i engelsk Stil (Jagtpavillonen »Flintestenshuset« m. v.). Man holdt nær ved Svanesøen og her, hvor der var anrettet Forfriskninger, bød Lensgreve *Knuth* Velkommen.

38. Bandhomlsgaarden.

Amtsforvalter *Holck* gav i korte Rids Knuthenborgs, det gamle Aarsmarkes, Historie (fra Urne'nes Tid, da Maribo Borgere under Grevefejden stormede Gaarden, og da Knud Urne selv blev tagen til Fange; Salget 1667 til Etatsraad Lerche; Datteren Søster Lerches Giftermaal med Eggert Chr. Knuth, under hvem bl. a. Maribo Kloster erhvervedes — mod at Leonora Christina skulde have fri Bolig der sin Levetid —; Grevskabets Oprettelse 1714 med Adam Chr. Knuth som første Lensgreve, m. v.); han dvælede ved Grev Eggert Knuth's Stovværk, Parken (fra 1860'erne), der trods alle Vanskeligheder og kloge Folks Hovedrysten var gjort til Virkelighed ved suveræn Mandsvilje og storladen Skønhedssans; den Fredning af Parken, der nylig var opnaaet for et begrænset Tidsrum, vilde forhaabentlig ogsaa sikre Parken længere frem i Tiden som et Æresminde for den grevelige Slægt og til lige Glæde for den og Almenheden; han sluttede med en Tak for Gæstfrihed og med et Leve for Lensgreven og Lensgrevinden.

Madro og almindelig Samtale, men ingen »Skaaltaler«, havde hidtil været Maaltidernes Regel. Ud over lidt praktiske Anvisninger og Spørgsmaal og Svar angaaende rent faktiske Smaaforhold havde »Talerne« indskrænket sig til de naturhistoriske Vejledere Lærerne *Kring's* og *Møller's* korte Redegørelser for Dagens Samler-Resultater, som blev lagt frem til nærmere Syning og Forklaring i Opholdsstuerne (se nærmere d'Hrr. *Kring's* og *Møller's* lille Kursus-Beretning nedenfor). En Aften efter Kaffen i Opholdsstuerne havde den gæstfrie Højskoleforstander og Frue venligst underholdt Deltagerne med Oplæsning, en anden Aften glædede Førstelærer *Bendsen*, *Lindet*, Forsamlingen med en munter Oplæsning i rapt Ømaal. Nu den sidste Aften paa Højskolen aabnedes Veltalenhedens Sluser, da man Kl. 9 samledes til Kaffe bord i Teltet. Efter af Pastor emer. *Winther* og Lærer *Pedersen*, *Uhre* (*Brand*), havde bragt henholdsvis Lederen og Hustru og Højskoleforstander *Petersen* og Frue en Tak og Gaver, kom Talerne Slag i Slag med Sange ind imellem. Det lille Samvær, hvorunder der raadede den bedste Stemning, sluttede med »Altid frejdig, hvor du gaar«.

Nu efter Udflugternes Tid indskydes her Beretningen fra Lærerne *L. Kring* og *H. F. Møller*.

Planter og Dyr.

Under Udflugterne, og naar Lejlighed ellers gaves, indsamledes Planter. Blomsterplanterne fremlagdes i Skrivestuen og Svampene i Biblioteket, forsynede med Navnesedler.

Under Turene lagde man Mærke til den Frodighed, der præger Plantevæksten paa Lolland. Langs Vejene staar de høje Toaarig Høgeurt, Pastinak og Cikorie og flere Steder, især mellem Nakskov og Rødby, den pragtfulde Kartebolle.

Trods Opfordring og ivrig Eftersøgning fandtes intet Steds Døvnælde, ogsaa kaldet Hvid Tvetand. Der var fremskaffet adskillige Planter, der er karakteristiske for Egnen eller Landsdelen, bl. a. Liden Vortemælk, Spydbladet Torskemund, Kronløs Firling (*Sagnia apetala* og *ciliata*), Stor Pimpinella, Ager Rævehale og Løvemule. Ved Ravensby Bakke fandtes store Eksemplarer af Bulmeurt og Skarntyde. For deres Skønhed beundredes Mandstro fra Strandkanten ved Hummingen, Toaarig Natlys fra Birket, Hindebæger fra en af Øerne i Nakskov Fjord, og Korn Ridderspore. I Egnen Pederstrup—Vesterborg vokser Haaret Kartebolle, der paa Egnen benyttes som Lægemedel mod Eksem. Der blev taget Eksemplarer til Dyrkning i København og nærmere Undersøgelse. — Overretssagfører Hintz, Nakskov, kom med et helt Læs Lægeplanter og andre historiske Planter fra sin Have.

Tæt Nord for Christianssæde Park ved Vejen til Ryde Station blev taget et Eksemplar af den sjældne Fluesvamp *Amanita strobiliformis*, som i Danmark hidtil kun er fundet paa Lolland (Aalholm og Christianssæde). Den er hvid og har en Del Lighed med Kugleknoldet Fluesvamp, men har en lang, kraftig Pælerod og er meget stor. Eksemplaret blev efter Fremvisning paa Højskolen sendt til Sverige, hvor man ikke kender Arten. — En anden Sydlænding blandt Svampene vokser paa Eriksvolde, nemlig den berygtede *Satans-Rørhat* (*Boletus Satanus*), som er i Familie med Indigo-Rørhatten og er giftig. Ligesom den foregaaende Art er det en af vore største Svampe, men desværre fik Kursisterne ikke Lejlighed til at se den i fuld Udvikling, da kun et lille bitte Eksemplar saas lige i Jordskorpen. Satans-Rørhatten blev for første Gang sikkert paavist her i Landet 1924 paa Eriksvolde, men er siden ogsaa fundet i Rosningen samt enkelte andre Steder i det sydlige Danmark. — Af Mosser var udstillet den smukke Levermos: *Marchantia polymorpha*. Ved Ryde Kirke i en lille Skov saas smukke Individuer af *Vinbjergsneglen*. Et Par af disse blev udsat i Søllested. *Springfrøen* blev set flere Steder i Skovene. Det er den af de brune Frøer, vi hyppigst ser paa Lolland-Falster. — Prof. Wesenberg-Lund paaviste for nogle Kursister *Malaria*myggens Tilstedeværelse i en Svinestald i Ravensby, hvor den sad under Loftet fyldt med Svineblod. — I Bangs Have blev fundet en død *Kernebider*. — Baade under og ved de korte Samvær Middag og Aften viste Deltagerne stor og voksende Interesse for Egnens Dyr- og Planteliv.

L. Kring og H. F. Møller.

Lørdag den 7. August.

Lektor *Regnar Knudsen*, Aarhus, foreviste ved Opdrag paa Gymnastiksalens Vægge og ved Hjælp af Lysbilleder Materiale til en Byoversigt paa Grundlag af Hjemstavnforskning for *Vejlby Sogn*, Hasle Herred (Vejlby-Risskov Kommune).

Materialet, som er indsamlet i Aarene 1924—26, omfatter ca. en Sned Mapper med Artikler, Kort og Billeder, der giver grundig Oplysning om alt vedrørende denne specielle Egn (fra Stedbeskrivelse, Naturforhold, Historie og Folkeminder til Kommunalforhold og Byplanlægning) og tænkes knyttet til Vejlby Kommuneskole som et Slags Hjemstavnsmuseum, medens det som Bog (ca. 100 Sider) skal tjene til Oplysning for Kommunens Beboere, styrke Stedfølelsen og Samfølelsen og tillige kunne tjene som Forbillede for andre Hjemstavns Materialsamlinger.

Taleren viste Sognets Byplaner fra de ældste Tider og indtil nu. Man saa Egnen som den saa ud før Udskiftningen med Gaardene samlet i Midtpunktet af Byen og Markerne udgaaende herfra i Stjerneform. Længst ude det gamle Overdrev. Efter Udskiftningen blev enkelte Gaarde flyttet ud, og Billederne viste den nyere Tids store Bebyggelse og Aarhus Bys mægtige Udvikling langs Bugten til det yderste af Vejlby Sogn.

Materialet, væsentlig bygget paa stedlige Forfattere og Meddelere, men støttet ved talrige Bidrag fra sagkyndige Institutioner, er ordnet i følgende Hovedafdelinger*):

1. Stedbeskrivelse (Topografi). (Generalstabens topogr. Afdeling (Flyverbilleder)). — 2. Jordbund og Jordsmon (Geologi). (Danmarks Geologiske Undersøgelser. Jysk Naturvidenskabeligt Selskab). — 3. Vejrliget. (Meteorologisk Institut. Jysk Naturvidenskabeligt Selskab). — 4. Plante- og Dyreliv. (Jysk Naturvidenskabeligt Selskab). — 5. Naturfredning og Hjemstavnsrøgt. (Dansk Naturfredningsforening). — 6. Havebrug. (Jysk Haveselskab). — 7. Landbrug. (Det Danske Hedeselskab, Vejlby Landbrugsskole). — 8. Stednavne og Navneskik. (Dansk Stednavneudvalg). — 9. Oldtidsminder. (Nationalmuseet, Aarhus Museum). — 10. Landbohistorie. (Historisk Samfund for Aarhus Stift. Matrikelsarkivet m. m.). — 11. Slægtshistorie. (Samfundet for dansk-norsk Personalhistorie, Personalhistorisk Tidsskrift). — 12. Bygningshistorie. (Dansk Folkemuseum. Historisk Samfund). — 13. Folkeminder. (Dansk Folkemindesamling). — 14. Bebyggelse og Byggeskik. (Landsforeningen »Bedre Byggeskik«). — 15. Veje og Forbindelser. (Veje, Jernbaner, Rutebiler, Motortog, Trafikken). — 16. Bystyre. Kommunalforhold.

*) Se nærmere Regnar Knudsen: »Bogen om Vejlby-Risskov« i »Vejlby Fed« (Julenummer 1926).

(Det Statistiske Departement. Sogneraadet). — 17. Byplanlægning. (Dansk Byplanlaboratorium).

I sit dertil knyttede Foredrag om Hjemstavnsbevægelsen fremhævede Taleren som denne Bevægelses Maal at bevare Egnens Kultur minder fra Forglemmelse og Egnens værdifulde Særpræg fra Udslettelse.

Hjemstavnsforskningen, der følger videnskabelige Fremgangsmaader, gælder ikke blot Fortid, men ogsaa Nutid og Fremtid, spørger ikke blot »hvorfra«, men ogsaa »hvorhen«. Den søger Aarsagssammenhæng og spørger hele Tiden »hvorfor«; den søger at udrede Traadene i det Spind af Natur, Folk og Arbejde, der er af Betydning for Helhedsbilledet. Tager man saaledes fra et Udsigtspunkt et Overblik over en By som *Nakskov*, der er groet sin naturlige Vækst bestemt af de stedlige og økonomiske Forhold: Havnen og Oplandet, røber den sig straks som en udpræget Handels- og Søfartsby, hvor de to Nutidsanlæg, Sukkerfabrikken mod Oplandet og Ø. K.s Skibsværft ved Havnen, omslutter Fortidens Byanlæg. Gaar man derefter til den »over alle uanselige Købstad« *Rødby*, frembyder Fortidsbilledet af en udpræget Bondeby, vokset op langs Færdselsvejen, mindre Interesse, medens Byens Forlængelse, den planlagte og desværre for tidlig anlagte *Rødby Havn*, knytter Fortidens Færgeforbindelse til Nutidens Flyveflugtslinie: Skandinavien—København—Hamborg—Vest- og Sydeuropa, og til en Fremtid, der aabner svimlende Perspektiver. — Hjemstavnsforskningen fremdrager kulturelle Værdier fra Fortiden, anvender dem paa Nutiden og bygger derved Fremtiden. Den lægger det lokale til Grund for det nationale og internationale og vil lære Befolkningen at se og føle Sammenhængen i Stedets og Slægtens Liv og at faa den enkelte til at føle sig som et levende og handlende Led deraf. —

Vi giver nu Ordet til *Frk. D. H.*, der har sendt os følgende korte Referat af Kursus'ets sidste Foredrag, Maleren *Erick Struckmann's* Lysbilledforedrag: »*Naturfredning*, med særligt Henblik paa Lolland-Falster«.

»Paa Mødets sidste Dag holdt Kunstmaler *Erick Struckmann*, Formand for Dansk Naturfredningsforening, et stærkt poetisk præget Foredrag, der dannede en meget smuk og stemningsfuld Afslutning paa det i alle Maader vellykkede Kursus.

Foredragsholderen indledede med at bringe Forsamlingen en Hilsen fra Foreningen og gik derefter over til at tale om, hvorledes Naturfredningen er blevet en Verdensbevægelse. I de forskellige Lande søger man nu at værne de

skønneste Steder i Naturen mod den Vandalisme, som Menneskenes stadig stærkere Udnyttelse af den ofte medfører. I Tyskland er Videnskabsmændene, i Frankrig, der førte an i Europa med sin Naturfredningslov af 1906, Kunstnerne gaaet i Spidsen for Bevægelsen. Det »materialistiske« Amerika har gennemført, fra 1872. at regne, de største Fredninger i Verden. Fristaterne kappes stadig om at faa de fleste fredede Partier. I Ræbildbakkerne har Amerikanerne givet os et smukt Eksempel til Efterfølgelse. Sverige har nu 11 Nationalparker. Kærlighed til Naturen er en af de Piller, der bærer Hjemstavnsfølelsen, og det er i de stærkest nationalt følende Lande, der er gjort mest for Fredningen. Men der gives vel heller ikke en skønnere Form for Fædrelandskærligheden end at skærme sit Lands Natur. Faa Lande trænger i højere Grad end Danmark til Naturfredning; vort dygtige Landbrug har snart udnyttet hver Tomme Jord.

I Aaret 1910 rejste en Skare Kunstnere Spørgsmaalet om at faa fredet en Del smukke Landskaber herhjemme, og Bevægelsen resulterede i Stiftelsen af Naturfredningsforeningen 1911. De blev først mødt med Foragt; men efterhaanden er Folkets Interesse blevet vakt, og det er ogsaa paa høje Tid; mange skønne Partier er allerede til ingen Nytte gaaet tabt. Særlig slem har Vandalismen været i Hovedstadens Omegn, hvor f. Eks. Øresundskysten — Danmarks skønne Riviera — er afspærret for Offentligheden. Men langs Kattegat er det lykkedes at frede Kysten, samt flere Punkter, hvis Ynde alle maa beundre. Lodsejerne inde i Landet vandt derved, da deres Grunde steg i Pris, naar Folk havde fri Adgang til Stranden. Her som andensteds viste det sig, at Naturfredning ikke blot er en skønhedsmæssig, men ogsaa en økonomisk Vinding. De naturskønne Steder bør være Statens Eje, og i et demokratisk Land er det rimeligt, at Fredningen ordnes ad Lovgivningens Vej. Vi har rundt om i Landet skønne Landskaber, herlige Skovpartier, der har inspireret vore Digtere og haft stor Betydning for vort aandelige Liv — bør de ikke fredes?

Danmark er et af de skovfattigste Lande, og Skovfredning er vanskelig, fordi store Værdier ligger bundet i den; dog lover vore Forstmænds Stilling godt for Fremtiden. Vi har f. Eks. i Dyrehaven smukke Partier, gamle Egetræer, der stod der, ogsaa paa den Tid, da Danmark bød over England.

Vore Indsøer er blevet mishandlet i den sidste Menneskealder. Loven af 1917 beskytter den frie Strand, men ikke Søerne. Ved Furesøen bygger man nu grimme Kasser helt

ud i Vandet, og Kloakudløb forurener Vandet og ødelægger Flora og Fauna, Vegetation og Fiskeliv. Saaledes hævner Naturødelæggelse og økonomisk Rovdrift sig altid. Den Kyststrækning, der er paa private Hænder, er saaledes landskabelig set ødelagt, medens Statens og Frederiksdals-Siden stadig hører til Sjællands mest idylliske Steder. Stor Fare er der ved Vandsænkningerne, der faar mange Smaasøer og den dertil knyttede Naturskønhed til at forsvinde, ofte uden at der opnaas det ønskede økonomiske Resultat.

Naturligvis er Herregaardenes Udstykning af stor Betydning og i Tidens Aand, men store Skønhedsværdier staar her paa Spil og maa reddes. Smukke, gamle Alleer, enkelte Træer og Trægrupper er nu fredede, og mange af vore Gods-ejere har ved Fredningen bragt Ofre, som hele Nationen maa paaskønne. Lolland er enestaaende i Danmark ved sine ædelt formede Træer. Paa Christianssæde og Pederstrup er smukke Egepartier fredede, og vor største Naturfredning er Knuthenborg Park. Jeg maa paa Naturfredningsforeningens Vegne paa dette Sted bringe en særlig Tak til Lensgreve og Lensgrevinde Knuth, fordi de med saa levende Interesse har arbejdet med paa Fredningen af dette enestaaende skønne Parkanlæg, der er det største i Landet og kan maale sig med Englands.

Ogsaa over for vore Oldtidsminder har vi svære Synder paa Samvittigheden. Vore Forfædre værnede om dem i flere Tusinde Aar; men i vor højt kultiverede Tidsalder pløjer man dem ned i Stedet for at lade dem blive liggende som Pryd for Landskabet.

Hvad der virker i høj Grad skæmmende i Naturen, er de Papirrester, som Folk ugenert lader flyde efter sig, ogsaa her svigter vor højt priste Kultur. Det samme maa siges om de mange grimme Reklameplakater, som anbringes, næsten over alt, end ikke paa et saa udpræget nationalt Sted som Dybbøl Banke er man fri for disse Uhyrer; men flere Firmaer har dog nu lovet at tage Hensyn til vor Forenings Ønsker.

Vi arbejder nu paa at faa fredet en Del af den jydsk Hede og paa at faa smukkere Anlæg og Udstyrelse af vore Kirkegaarde. Man maa haabe paa en mere udstrakt Fredning af vore store Fugle: Storke, Hejrer, Musvaager, Glenter og Ørne vil snart helt forsvinde fra vort Land, hvis ikke de fredes i højere Grad end hidtil.

Betydningen af bedre Byggeskik, som faar Bygningerne til at staa til Landskabet, fremhævedes. Taleren kaldte i den Forbindelse Lolland et særpræget Klenodie i den danske Na-

tur; maatte det stadig bevares saa smukt. Til Slut udtalte han: »Hvis vi ikke redder vort Lands skønne Steder, vil Efterslægten rejse en Skamstøtte over os. Lad os samles om at værne gamle Danmarks dejlige Natur«.

Foredraget var ledsaget af fortrinlige Lysbilleder fra Strand, Skov og Sø, og paa Opfordring af Foredragsholderen sang Forsamlingen forskellige Fædrelandssange: »I Danmark er jeg født«, »Jeg elsker de grønne Lunde«, »Hr. Oluf han rider«, alle Sange, der passede til de Stemninger, Billederne gengav. Og saa stærkt var Tilhørerne grebet af det poetiske og skønhedsfyldte Foredrag, at alle sang med af Hjertens Lyst. Hvem kunde tie stille, naar de saa Maanens Straaler spille paa Furesøens Vover og hørte Sangen: »Flyv Fugl, flyv«. Man maatte istemme: »Jylland mellem tvende Have«, naar det ene skønne jyske Landskab efter det andet rullede hen over Lærredet.

Hele Foredraget var en stærk Hyldest til vort Lands rige og afvekslende Naturskønhed, en Hyldest, fremsat af en Kunstner, der selv maa have modtaget Inspirationens hellige Ild fra den danske Natur«.

D. H.

Amtsforvalter *Holck* sluttede nu Hjemstavnskursus'et — efter fornyet Tak til dem, der havde hjulpet, til Vejledere og Deltagere, og efter Meddelelse om, at næste Mødested blev Sorø — med et Leve Danmark!
